T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ORTAÇAĞ KÜLTÜR TARİHİ KAYNAĞI OLARAK İBN HALLİKAN'IN VEFEYATÜ'L-A'YÂN ADLI ESERİ

DOKTORA TEZİ

MAHMUT RECEP KELEŞ

İSTANBUL- 2015

T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ORTAÇAĞ KÜLTÜR TARİHİ KAYNAĞI OLARAK İBN HALLİKAN'IN VEFEYATÜ'L-A'YÂN ADLI ESERİ

DOKTORA TEZİ

MAHMUT RECEP KELEŞ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞÇI

İSTANBUL- 2015

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Mahmut Recep KELEŞ'in "Ortaçağ Kültür Tarihi Kaynağı Olarak İbn Hallikan'ın Vefeyatü'l-Ayan Adlı Eseri" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

		İmza
Tez Danışmanı Üniversitesi	: Prof. Dr. Mustafa KÜÇÜKAŞÇI Marmara Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Yrd. Doç. Dr. Sadi KUCUR Marmara Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Prof. Dr. Murteza BEDİR İstanbul Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Prof. Dr. Ebru ALTAN İstanbul Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Prof. Dr. Gülay ÖĞÜN BEZER Marmara Üniversitesi	.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 22/02/ 2016 tarih ve 2016/04-06 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK
Müdür

İÇİNDEKİLER I
ÖNSÖZ I
ÖZET VI
ABSTRACT VIII
KISALTMALAR IX
GİRİŞ 1
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR 1
BİRİNCİ BÖLÜM 10
İBN HALLİKÂN'IN HAYATI 10
1.1. Doğumu 10
1.2. Ailesi ve Çevresi 10
1.3. Nesebi Üzerine Tartışmalar 12
1.4. Eğitim ve Öğretim Hayatı ve Seyahatleri 13
1.5. Meslekî Karıyeri 20
1.5.1. Şam Kâdılkudâtlığı 21
1.5.2. Kahire'ye Dönüşü ve Müderrisliği 24
1.5.3. Şam Kâdılkudâtlığına İkinci Kere Atanışı 24
1.5.4. Vefatı 26
1.6. İbn Hallikân'ın Şahsiyeti 27
İKİNCİ BÖLÜM 31
İBN HALLİKÂN VE *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN* 31
2.1. *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın Kaynakları 34
2.1.1. Sözlü Kaynaklar 34
2.1.2. Yazılı Kaynaklar 37
2.1.3. Vefeyâtü'l-a'yân ve Tarihçilik 41
2.2. İbn Hallikân'ın Metodu 44
2.3. *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın İlim Dünyasındaki Akisleri 74
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 83

VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN'DA ULEMÂ VE İKTİDAR 83
3.1. Âlim, Şair ve Hâmi 83
3.2. Devletler 87
İbn Hallikân, ... 91
3.3. Moğol İstilası 94
3.4. Bürokrasi 95
3.4.1.Vezir 95
3.4.2. Hâcib 101
3.4.3. Dîvânlar ve Kâtiplik Mesleği 102
3.5. Adalet (Kadı) 107
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 115
VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN'DA EĞİTİM, ÖĞRETİM, KÜLTÜR VE MİMARİ FAALİYETLER 115
4.1. Eğitim Kurumu Olarak Mescidler 115
4.2. Eğitim Kurumu Olarak Camiler 119
4.2. Nizâmiye Medreseleri 123
4.2.1. Bağdat Nizâmiye Medresesi 123
4.2.2. Diğer Nizâmiye Medreseleri 131
4.3. Irak Medreseleri 136
4.4. Suriye Medreseleri 141
4.5. Bilâd-ı Rum ve el-Cezire'de Medreseler 147
4.6. Mısır Medreseleri 149
4.7. Horasan ve Mâverâünnehir Medreseleri 156
4.8. Dârülhadis 168
4.9. Kütüphane 169
4.10. Hankah ve Ribât 172
SONUÇ 175
BİBLİYOGRAFYA 183
EKLER 196
EK 1: *VEFEYÂTÜ'L-A'YAN'DA* BULUNAN RİCÂLİN DOĞUM VE VEFAT TARİHLERİ 196
EK 2: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN FAKİHLER 217
EK 3: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN KELAM ÂLİMLERİ 225
EK 4: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN KIRAAT ÂLİMLERİ 226
EK 5: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN ARAP DİLİ VE EDEBİYATI ÂLİMLERİ 227

EK 6: VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN'DA BULUNAN ENSAB VE AHBAR ÂLİMLERİ 230
EK 7: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN TARİHÇİLER..... 230
EK 8: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN FELSEFE VE ASTRONOMİ ÂLİMLERİ..... 231
EK 9: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN ŞAİRLER..... 232
EK 10: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN VAİZ VE HATİPLER 237
EK 11: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN KADILAR 237
EK 12: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN MÜDERRİSLER 238
EK 13: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN KÂTİPLER..... 238
EK 14: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN HATTATLAR 239
EK 15: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN NEDİMLER..... 239
EK 16: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN ZÂHİDLER 239
EK 17: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN TARİKAT KURUCULARI..... 241
EK 18: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN KADINLAR 241
EK 19: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN VEZİRLER..... 241
EK 20: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN VALİ VE KUMANDANLAR..... 242
EK 21: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN SULTAN VE HÜKÜMDARLAR..... 244
EK 22: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN HALİFELER..... 246
EK 23: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA GEÇEN CAMİ VE MESCİDLER 246
EK 24: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA GEÇEN MEDRESE, DARÜLHADİS, KÜTÜPHANE VE RİBATLAR..... 249
EK 25: *VEFEYÂTÜ'L-A'YAN*'IN KAYNAKLARI..... 251

ÖNSÖZ

(X.) yüzyıldan itibaren siyasî tarih yazımını devlet adamlarına bırakan ulemâ daha ziyade biyografi alanında eserler kaleme almaya başladı. Diğer taraftan Haçlılar döneminde İslâm dünyasında siyasî birliğin parçalanması bölge ve şehir tarihlerinin yazımını hızlandırdı. Mısır ve Suriye'de Memlük hâkimiyetinin başlaması ile bölgesel tarihçilik alanında önemli gelişmeler yaşandı. Hayatının önemli bir kısmı Memlükler devrinde geçen Bermekî sülalesinden Erbil doğumlu, muhaddis, fakih ve tarihçi İbn Hallikân, telif ettiği *Vefeyâtü'l-a'yân* ile yaşadığı döneme ve sonrasına damga vurdu ve çoğu ilklere imza attı.

Kimilerine göre biyografi yazarı, kimilerine göre edip ve şair, kimilerine göre de tarihçi olan İbn Hallikân, çok yönlü olmasının yanında birçok kesimden eleştiri veya övgü almasıyla da öne çıkmıştır. İbn Hallikân'ın nesebi, ilmî yönü ve idarî görevi ile ilgili tartışmalar zaman zaman yazmış olduğu eserin önüne geçtiyse de onu ilim dünyasında kalıcı yapan çalışması olmuş ve isminin günümüze kadar gelmesini beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada İbn Hallikân'ın Eyyûbî ve Memlük dönemindeki ilmî ve siyasî faaliyetleri, özellikle günümüze ulaşan çalışması *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın hususiyetleri, eserde yer alan biyografilerden yola çıkılarak İbn Hallikân'ın bakış açısıyla devlet kurumları ve görevlileri, eğitim kurumları ile İslam dünyasının önemli şehirlerinde ilmî ve edebî faaliyetler incelendi.

İbn Hallikân'ın hayatı ve ilmî çalışmalarının *Vefeyâtü'l-a'yân* merkezli olarak ele alındığı bu çalışma bir giriş, dört bölüm, sonuç ve eklerden meydana gelmektedir. İlk bölümde İbn Hallikân'ın hayatı, ailesi, öğrenciliği, mesleki kariyeri ve kişiliği, ikinci bölümde eserin yazılma süreci, özellikleri ve istifade ettiği kaynaklar ele alınmıştır. Üçüncü bölümde İbn Hallikân'ın *Vefeyât'*ta en fazla yer verdiği kesim olan yöneticiler ele alınarak halîfe, ehlibeyt, sultanlar, yerel yöneticiler, bürokrasi ve adalet ile ilgili bakış açısı değerlendirilmiştir. Bu bölümde bir âlimin bürokraside yükselmesi, sultanın veya yerel idarecinin danışmanı olması gibi durumlar, İbn Hallikân'ın hem âlim hem de yönetici gözüyle anlatılmıştır. Son bölümde ise önceleri müderris olan ve daha sonra kâdılkudât

olarak atanan İbn Hallikân'ın eğitim ve öğretimle ilgili geniş kayıtlarına başvurulmuştur. Başta Şam ve Bağdat olmak üzere İbn Hallikân'ın eğitim gördüğü ve ders verdiği müesseselerden yola çıkılarak özellikle de Nizâmiye medreselerine dair vermiş olduğu bilgiler ortaya konularak dönemin ilmî ve fikrî hayatı kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Son olarak ekler kısmında *Vefeyâtü'l-a'yân*'da yer alan tüm kişilerin doğum ve vefat tarihleriyle birlikte isim ve meslekleri, eserde yer alan medrese, dârülhadis, kütüphane ve ribâtlar ile Vefeyâtü'l-*a'yan'ın* kaynakları tablo içerisinde verilmiştir.

Vefeyâtü'l-a'yân ile ilgili yaptığımız bu çalışmada İbn Hallikân'ın ne şartlarda ilim tahsili yaptığını, siyaseten sıkıntılı ve zor bir dönemde meslekî kariyerini nasıl gerçekleştirdiğini ve özellikle edebî yönünün ön planda olmasını anlatmaya çalıştık. Devlet adamı, müderris ve bir ortaçağ entellektüeli olan İbn Hallikân'ın bilgi ve birikiminin genişliğini yansıtmayı hedefledik. Bununla birlikte konunun çok geniş olması hasebiyle bazı kısıtlamalara gitmek zorunda kaldık. *Vefeyât*'ta yer alan daha çok edebiyat alanına inhisar eden şiirler ve edebî metinler ile İbn Hallikân'ın son zamanlarında yazmış olduğu daha çok edebî tarafı ön planda olan biyografiler üzerinde fazla durmadık. İbn Hallikân'ın çok fazla değinmediği ticaret ve zanaat ile ilgili kısımları ayrı bir bölüm olarak ele almak yerine bir tablo içerisinde vermekle yetinerek onun da bu konudaki kayıtlarını ortaya koymaya çalıştık.

Tezin başlangıcından sonuna kadar her konuda bana yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Sabri Küçükaşcı'ya, tez konusunun tesbitinde, konu hakkındaki kaynak ve araştırma eserlere ulaşmamda büyük desteğini gördüğüm Yrd. Doç. Dr. Sadi S. Kucur'a medyunu şükran olduğumu ifade etmek isterim. Aynı şekilde çalışmalarım esnasında beni yönlendiren, ikaz ve önerileriyle farklı bakış açıları kazandıran Prof. Dr. Murteza Bedir'e, zaman zaman yardımını gördüğüm Doç. Dr. Nurettin Yıldız'a, Doç. Dr. Sadık Yazar'a, Yrd. Doç. Dr. Egemen Çağrı Mızrak'a, Yrd. Doç. Dr. Emre Özşahin'e, Dr. Gülseren Ceceli Dursun'a, Abdulsettar Elhac Hamed ve Basil Swet'e de müteşekkir olduğumu belirtmek isterim. Bunun yanı sıra İsam ve İlam Kütüphanesi çalışanlarına da özellikle teşekkür etmeyi borç bilirim. Tezimin ortaya çıkış süresince maddî ve manevî desteklerini gördüğüm tüm aileme desteklerinden dolayı borçluyum. Özellikle bu uzun dönemde yanımda olan eşim Hafize Keleş ve oğlum Ahmet Emre Keleş'e sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

İslam dünyasında İbn Hallikân olarak tanınan Ahmed b. Muhammed 608'de (1211) Erbil'de dünyaya geldi. İlim ile iştigal eden bir aileye mensup olması onu erken yaşta babasını kaybetmesine rağmen küçüklüğünden itibaren ilim öğrenmeye hevesli kıldı. İlk eğitimini Erbil'de babasının medresesinde aldıktan sonra, önce Musul'a daha sonra Halep ve Şam'a giderek dinî ilimlerde kendisini yetiştirdi. Ailesinin tanınması avantajını kullanarak birçok meclise girdi ve devlet adamlarıyla münasebetini sıkı tuttu. Moğol istilasıyla Suriye'deki durum kötüleşince hem daha iyi bir eğitim görmek hem de yeni hocalarla tanışmak için Mısır'a gitti. Mısır'da özellikle şair ve ediplerle karşılaştı ve onların meclislerine katılarak Arap şiirinin ve edebiyatının tüm inceliklerini öğrendi. Bulunduğu ilmî ortamlarda gördüklerini kayıt altına aldı ve geniş bir kütüphane oluşturarak *Vefeyâtü'l-a'yân*'ı yazmaya karar verdi. Mısır kadı nâibi olan İbn Hallikân, Memlük sultanı Kalavun tarafından Şam kâdılkudâtlığına atandı ve on sene görev yaptı. Kadılık görevinden azledilince Mısır'a dönüp müderrislik yaptı ve eserinin önemli bir kısmını da bu dönemde telif etti. Vefat ettiği 680 (1281) yılına kadar kaynakları araştırmaya ve eserini yazmaya devam etti.

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*'ı, İslâm dünyasının o dönemde Moğol ve Haçlı istilasına uğraması, şehirlerin yakılıp yıkılması, âlim ve edebiyatçıların öldürülmesi gibi olumsuz durumlar nedeniyle merak edilen sorulara cevaplar vermek, şehirleri ve ülkeleri tanıtmak ve kültür hafızasını korumak amacıyla telif etti. Bunu sağlamak için mücadele verdi ve eserine yaşamı boyunca yeni bilgiler ekledi. Kendisinden önce yazılan biyografi eserlerinden farklı olarak herhangi bir alanda şöhret bulmuş 800'den fazla kişinin biyografisini yazdı. Kişilerin özellikle sosyal hayatını, şiirlerini ve ilmî şahsiyetini değerlendirdi. Âlimlerin ders verdikleri ve ilmî faaliyetlerini sürdürdükleri cami, mescid, medrese, dârülhadis, kütüphane, hankah ve ribât gibi kurumlarla ilgili değerli bilgiler verdi. Yabancı isimlerin yanlış okunmasını önlemek için biyografilerin sonunda harekeledi ve anlamını açıkladı.

Eser İslam dünyasının her yerinde büyük ilgi gördü. Onun metodunu uygulayan birçok tarihçi ve biyografi âlimi benzer eserler kaleme aldı. *Vefeyâtü'l-a'yân*'la ilgili

pek çok zeyl ve muhtasar yazıldı. Bunların önemli bir kısmı günümüze ulaştı. Ayrıca Türkçe, Farsça ve İngilizceye çevrildi.

Anahtar Kelimeler: İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, kültür, medrese, âlim.

ABSTRACT

Ahmed b. Muhammed, also known as Ibn Hallikân in the Islamic World, was born in 608 (1211 AD) in Erbil. Due to a member of a family dealing with education he was keen on learning as from his childhood, despite losing his father at small ages. After he had taken primary education in his father's madrasa, at first went to Mosul and then Halep and Damascus for improving himself about Islamic theology. Because of the Mongolian invasion in Syria he went to Egypt in order to take better education and to meet new Islamic scholars as well. In Egypt, He had particularly met with famous poets and litterateurs. Through this opportunity he participated in their gatherings and learned all specifics of Arab literature and poetry. In the intellectual meetings he had memorised all things and created a large library. After all that situations, he decided to write his work *Vefeyâtü'l-a'yân*. Working as the Kadi-regent of Egypt, Ibn Hallikân was assigned to Kâdılkudât of Damascus by the Mamluk ruler Kalavun and he fulfiled this duty for almost 10 years. When he was discharged from this duty, he turned back to Egypt and began to work as a muderris. He wrote important part of his work in Egypt. Ibn Hallikân was always continuing to search new sources and to write his work until his death in 680 (1281 AD).

He had got lots of reasons for writing this work; due to the Crusades and Mongol invasions in Islamic World many cities were destroyed, many scholars were killed or exiled and thus he tried to protect the memories of Islamic culture, to introduce knowledges about the cities and countries and to answer the questions about wondering issues. Therefore, he struggled for this aim and always made newly additions to his book. Unlike from the previous authors, he wrote more than 800 biographies about the persons who studied in various diciplines. Here, he especially evaluated the social lifes, poems and scientific personalities of that individuals. He provide valuable informations about the establishments like mosques, masjids, madrasas, Dar al-Hadith, libraries, hankahes and rabats which the scholars gave lectures or maintained their academic activities. In order to prevent the false readings of foreign names, he used vowel marks at the end of the biographies and explained their meanings.

This work had attracted great interest in whole of the Islamic World. Lots of addendums and briefs were written about *Vefeyâtü'l-a'yân*. Moreover, many historians and biograpy authors applied ibn Hallikân's methods and wrote up similar studies.

Keywords: Ibn Khallikan, *Wafayat al-A'yan,* culture, education, madrasah, scholar.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
Bkz.	Bakınız
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
D.T	Doğum Tarihi
haz.	Hazırlayan
İA	MEB İslâm Ansiklopedisi
Kol.	Koleksiyon
Ktp.	Kütüphane
Md.	Madde
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
s.	Sayfa
S.K	Süleymaniye Kütüphanesi
thk.	Tahkik
trc.	Tercüme eden
TTK	Türk Tarih Kurumu
ö.	Ölüm
vr.	Vara

GİRİŞ

Ortaçağ siyaset ve ilim adamı olan İbn Hallikân ile ilgili pek çok eserde bilgi bulunmakta olup bunların önemli bir kısmı birbirinin tekrarı mahiyetindedir. İbn Hallikân (ö. 681/1282) eserinin birçok yerinde özellikle kendi döneminde yaşadığı meşhur kişilerin biyografilerinden bahsederken yeri geldikçe kendi hayat hikâyesini anlatır. Hocaları, gerek eğitim gerekse başka amaçlarla ziyaret ettiği şehirler, başta medreseler olmak üzere sosyal ve idarî kurumlar, faydalandığı eserler gibi pek çok alanda bilgi sahibi olunmaktadır. İbn Hallikân, otobiyografisini yazmamış olsa da eserinde bulunan kayıtlardan farklı kaynaklarda bulunmayan bizzat kendisi tarafından kayıt altına alınmış bilgiler ortaya çıkmaktadır. İbn Hallikân'ın hayat hikâyesine dair bu önemli bilgiler aynı zamanda diğer kaynaklardaki bilgileri de teyit etme imkânı vermesi bakımından da önem arz etmektedir.[1]

İbn Hallikân ile ilgili en erken kaynak Kemâleddîn İbn Şa'âr'ın (ö. 654/1256) *Ukudü'l-cümân* isimli eseri olup özellikle müellifin Suriye'de kâdılkudât olarak görev yaptığı dönemdeki gelişmeleri ele almıştır. İbn Hallikân'ın Eyyûbîler dönemindeki faaliyetlerini oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alan İbn Şa'âr, çağdaşı olduğu müellif ile yakın münasebeti nedeniyle verdiği bilgiler İbn Hallikân'ın bilinmeyen noktalarını tespit etmede eşsiz kıymete haizdir.[2]

Şâfiî fakihi ve tarihçi Ebu Şâme (ö. 665/1267) İbn Hallikân ile ilgili tartışmalı konulara *ez-Zeyl ale'r-ravzateyn* isimli eserinde yer vermiştir. İbn Hallikân'ın nesebi ile ilgili tartışmalara girmiş, itikadî yönü ile ilgili ihtilaflara dair önemli bilgileri kayıt altına almıştır.[3]

İbn Hallikân'ın Dımaşk'taki arkadaşlarından tarihçi el-Yûnînî, (ö. 726/1326) *Zeylü mir'âti'z-zamân* isimli eserinde İbn Hallikân'ın Suriye'deki siyasî ve sosyal yaşantısı hakkında önemli bilgiler vermektedir.[4]

---

[1] İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebnai'z-zaman mimma sebete bi'n-nakl evi's-semâ ev esbetehü'l-Ayân*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut 1968-1978, nâşirin önsözü, s. 50.
[2] İbnü'ş-Şaar, *Ukudü'l-cümân fî şuarâi hâze'z-zamân*, thk. Kamil Selman el-Cuburi, Beyrut 2005.
[3] Ebû Şame, *ez-Zeyl ale'r-ravzateyn* thk. Zahid el-Kevserî, Beyrut 1974.
[4] Kutbüddîn Yunini, *Zeylu mir'ati'z-zaman*, Haydarabad, 1954

Salahaddîn es-Safedî'nin (ö. 764/1363) din, devlet, ilim ve sanat adamlarıyla tasavvuf erbabına dair 14.000 biyografiyi kapsayan e*l-Vâfî bi'l-vefeyât* isimli eseri İbn Hallikân'ın hayatı ve şahsiyeti ile ilgili çok değerli bilgiler içermektedir.[5]

İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*'ına İbn Şakir el-Kütübî (ö. 764/1363) tarafından zeyl olarak yazılan *Fevâtü'l-vefeyât*, biyografik ve edebî bilgilerin yanında özellikle Suriye'nin kültür hayatı için önemli mâlûmat ihtiva etmektedir. Fıkıh, kelâm ve hadis âlimleri ile zâhid, edip, şair ve devlet adamları hakkında bilgi veren Kütübî, İbn Hallikân'ın hayatını kendinden önceki kaynakları göz önünde bulundurak sistemli olarak ele almış ve özellikle müellifin edebî yönünü vurgulayarak başka kaynaklarda yer almayan bilgileri kaydetmiştir.[6]

İbn Hallikân hakkında Memlük dönemi tarihçilerinin vermiş olduğu bilgiler önemlidir. Nitekim Memlük tarihçisi İbnü'd-Devâdârî (ö. 736/1336) bir dünya tarihi olan *Kenzü'd-dürer ve câmiu'l-gurer* isimli eserinde İbn Hallikân'ın Memlüklü sultanlarıyla olan münasebetlerine yer verir. Özellikle kendi dönemiyle ilgili kısımları belgelere ve olayların içerisinde bulunan kişilere dayanarak yazmış olması İbn Hallikân'ın hayatının bazı tartışmalı kısımlarının anlaşılması bakımından önemlidir.[7]

İbn Kesîr (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye*'sinde *İbn* Hallikân ile ilgili kayıtları titizlikle tespit etmiş ve özellikle onun Memlük Devleti içerisindeki siyasî ve fikrî rolünden bahsetmiştir. İbn Kesir, bir diğer Memlük tarihçisi İbnü'd-Devâdârî'nin aksine İbn Hallikân'ın bürokraside görev aldığı sırada üst düzey devlet adamlarıyla ilişkileri bağlamında Memlük devletiyle uyum içerisinde hareket ettiğini nakletmiştir.[8]

Tabakâtü'l-fukahâi'ş-Şâfiiyye'de İbn Hallikân'ın fıkhî yönünden ziyade edebî ve şairlik tarafını ortaya koyan İbn Kadı Şuhbe, (ö. 851/1447) onun hayatı boyunca katıldığı şiir ve edebiyat meclislerindeki faaliyetleri ile ilgili çok değerli bilgileri kayıt altına almıştır.[9]

Tarihçi ve muhaddis, Abdülkadir en-Nuaymî (ö. 927/1521) *ed-Dâris fî târîhi'l-medâris* adlı eserinde İbn Hallikân'ın Dımaşk'ta katılmış olduğu ders halkaları, meclisleri ve medreseleri hakkında diğer kaynaklarda bulunmayan bilgilere yer

[5] Salahaddîn es-Safedî, e*l-Vâfî bi'l-vefeyât*, Wiesbaden 2004.
[6] İbn Şâkir el-Kütübî, *Fevatü'l-vefeyât,* thk. İhsan Abbâs, Beyrut 1973.
[7] İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer,* thk. Selâhaddin el-Müneccid, Kahire 1961.
[8] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Cize 1999.
[9] İbn Kadı Şuhbe *Tabakâtü'l-fukahâi'ş-Şâfiiyye*, thk. Adnan Derviş, Dımaşk 1997.

vermektedir. Bu durum eserin İbn Hallikân ile ilgili önemli bir kaynak haline gelmesine neden olmaktadır.[10]

İbn Hallikân'ın eseri yazıldığı tarihten itibaren geniş ilgi görerek sadece İslâm dünyasında değil batıdaki ilim çevrelerince de dikkatle takip edilmiştir. İbn Hallikân'ın hayatı ve eseriyle ilgili en ayrıntılı bilgiyi veren kişi *Vefeyâtü'l-a'yân*'ı neşreden İhsan Abbas olmuştur. Kendi dönemine kadar gelen bütün kaynakları tahlil ve tenkit süzgecinden geçiren müellif İbn Hallikân'ın ailesi, hayatı, mezhebi, kişiliği ve kültürel ortamı ile ilgili geniş bir derleme yapmıştır. İbn Hallikân'a ait olduğu iddia edilen rubâiler ile Eyyûbî sultanlarından el-Melikü'l-Kâmil'i metheden şiirler de bu eserde kendine yer bulmuştur. Ayrıca İbn Hallikân'ın tarihçiliğini de tartışarak geniş bir değerlendirme yapmıştır.[11]

İbn Hallikân ile ilgili müstakil eser yazan araştırmacılar arasında bulunan Fahreddîn Amir, *Menhecü'l-bahsi'l-edebi inde İbn Hallikân* isimli eserinde müellifin edebî yönünü ele alarak eserindeki şair ve edipleri incelemiştir. Ayrıca İbn Hallikân'ın Arap şiirine bakış açısı, şairler arasındaki münakaşalar, şiir intihalleri gibi konuları da ele almıştır.[12]

Bir diğer önemli çalışma ise Abdüsselam Muhammed Harun'un *Mu'cemu mukayyedât-ı İbn Hallikân* isimli eseridir. İbn Hallikân'ın biyografilerin sonunda açıklama mahiyetinde vermiş olduğu bilgiler alfabetik olarak yeniden düzenlemiş olması onun araştırmasını değerli kılan unsurların başında gelmektedir. Bu çerçevede sözlük olarak da değerlendirebileceğimiz bu çalışmada *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın içinde geçen bir şehrin tanıtımı yapılmakta, Türkçe, Farsça, Yunanca veya Sanskritçe bir sözcüğün açıklaması ve harekelenmesi yer almakta bazen de kültür tarihi ile ilgili mühim bilgiler verilmektedir.[13]

*Vefetü'l-a'yân'*ı batı dillerine çevirenler arasında yer alan De Slane, önsözünde İbn Hallikân ile ilgili biyografik bilgilere yer vermiştir. De Slane, İbn Hallikân'ın oğlu Mûsâ b. Ahmed'in babası hakkında yazdığı önemli bilgileri de önsözünde aktarmıştır.[14]

---

[10] Abdülkadir en-Nuaymî, *ed-Dâris fî târîhi'l-medâris*, thk. Câfer el-Hasenî, Kahire 1998.
[11] Ebü'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-a'yân ve enbau ebnai'z-zamân mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ ev esbetehü'l-ayân,* thk. İhsan Abbâs, Beyrut 1968-1978.
[12] Fahreddîn Muhammed Yûsuf Amir, *Menhecü'l-bahsi'l-edebi inde İbn Hallikân* Trablus 1991.
[13] Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mu'cemu mukayyedât-ı İbn Hallikân, Kahire 1987.
[14] Ebü'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Ibn Khallikân's biographical dictionary vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân***,** çev. Baron Mac-Guckin de Slane. Beyrut 1970.

Abbas Kummî'nin, *el-Küna ve'l-elkâb* isimli kitabı İbn Hallikân'ın nesebi ve mezhebi ile ilgili tartışmalara yer vermesi bakımından önemlidir.[15]

Mustafa Şakir, *et-Tarihü'l-Arabi ve'l-müerrihûn*'da İbn Hallikân'ın yaşadığı siyasî ortamla birlikte hayatı ve mücadelesine kısaca değinmiştir. *Vefeyâtü'l-a'yân'*ın yazma ve matbu nüshaları, eserin muhtasarları, zeyilleri ve yapılan çevirileri bakımından önemlidir.[16]

Amine Muhammed Cemaleddîn, kaleme aldığı makalesinde tabakât ve terâcim eserlerinin zaman içerisinde geçirmiş olduğu değişimi örnekleriyle birlikte anlatmış, IX. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar önemli tarihçiler ve biyografi âlimlerinin hayatlarına kısaca yer vermiş ve bu alanda İbn Hallikân'ın yeri hakkındaki kaynaklarla belgeleri bir araya toplamıştır.[17]

H. E. Fahndrich'in *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın Arap edebiyatı içerisindeki konumu hakkında farklı bir bakış açısı bulunmaktadır. Özellikle *Vefeyâtü'l-a'yân'*ın kapsamı ve kaleme alınmasında siyasî bir hedefin olup olmadığı hususunda orijinal bilgileri bir araya getirmiştir.[18]

Vefeyatü'l-Ayân'ı ele alan araştırmaların en önemlilerinden birisi de İbrahim b. Mansur el-Hâşimi'nin kaleme aldığı *Re'yü'l-kâdi el-müerrih el-edib İbn Hallikân fi mûsânnefâti'l-a'yân* isimli çalışmasıdır.[19]

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde Abdülkerim Özaydın tarafından yazılan "İbn Hallikân" maddesi başta olmak üzere çok sayıda madde, İbn Hallikan'ın eserine dair önemli bilgileri kayıt altına almış olması burada belirtilmesi gereken bir husustur.[20]

---

[15] Abbâs Kummî, *a.g.e*, c. I, s. 278-280.

[16] Mustafa Şakir, *et-Târihü'l-Arabi ve'l-müerrihûn,* Beyrut 1993.

[17] Muhammed Cemaleddîn Amine " İbn Hallikân ve nüzatühü'l-mevsûiyye fî kitâbi vefeyâti'l-a'yân", *havliyyâtü külliyati'l-adâb,* XXIV/2 (Riyad 1995-6), s. 27-49.

[18] Fahndrich, Hartmut E., "*The wafayat al-a'yan of İbn Khallikân a new approach*", *JAOS;* 1973, 93(4), s. 432-45.

[19] Ebü Hâşim İbrahim b. Mansur el-Hâşimi el-Emir, *Re'yü'l-kâdi el-müerrih el-edib İbn Hallikân fi musannefâti'l-a'yân,* Cidde 2008.

[20]Abdülkerim Özaydın, "İbn Hallikân", *DİA,* XX, s. 18; Mustafa Fayda , "Abbas er-Resûlî", *DİA,* I, s. 28; Nihad M. Çetin, " Arap", *DİA,* III, s. 301; Ali Osman Koçkuzu, "Bedreddin Aynî", *DİA,* IV, s. 271; Cengiz Kallek, "el-Bedrü't-Tâli", *DİA,* V, s. 336; Hüseyin Elmalı, " Bahâ Züheyr", *DİA,* IV, s. 453; M. Reşit Özbalıkçı, "Batalyevsî" *DİA,* V, s. 138; Zülfikar Tüccar, "Buhtürî" *DİA,* VI, s. 381; Nebi Bozkurt, "Dârülhadis", *DİA,* VIII, s. 528; Muhammed b. Yûsuf - Abdülkerim Özaydın, "Cenedî", *DİA,* VII, s. 363; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ" *DİA,* X, s. 96; Bilal Saklan, "Ebû Tâlib el-Mekkî", *DİA, DİA,* X s. 240; Hüseyin Elmalı, " Ebû Temmâm", *DİA,* X s. 240; Cemil Akpınar, "Ebü's-Salt ed-Dânî", *DİA,* X, 341; Ramazan Şeşen, Eyyûbîler" *DİA,* XII, s. 27; Zülfikar Tüccar, "Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ" *DİA,* XII, s. 407; Ali Köse, "Finlandiya", *DİA,* XIII, s. 115; Mustafa Çağrıcı, "Gazzâlî" *DİA,* XIII, s. 490; Harun Anay "Felsefe" *DİA,* XII, s. 323; Recep Dikici, "Hâcirî", *DİA,* XIV, s. 518; M. Orhan Okay "Hâtırat" *DİA,* XVI, s.

Hz. Osman'ın halifeliği döneminde başlayan ve İslâm toplumunda büyük parçalanmalara ve birbirine zıt siyasî fırkaların çıkmasına sebep olan fitnelerin hemen arkasından hadis rivayet edenlerle ilgili olarak ciddi soruşturma yapılmaya başlanmıştır. İslâm birliğini bozucu durumlar uydurma hadisler çıkmasının başlıca sebeplerinden birisi olmuştur. Ulemâ bunun üzerine rivayetin kaynaklarını tespit etmeye ve ricâlin durumunu araştırmaya özel önem vermiştir.[21]

Hadis âlimlerinin rivayetleri metin ve senet bakımından dikkatli ve titiz bir şekilde incelemeye başlamaları diğer âlimleri ve özellikle tarihçi ve edebiyatçıları da etkisi altına almıştır. Böylece isnad çalışmaları, tarihî ve edebî rivayetlere de sirayet etmiş ve isnadın bir metot olarak kullanışı ilk siyer kitaplarına kadar uzanmıştır. İbn İshak, Vâkıdi İbn Sa'd, Halife b. Hayyât başta olmak üzere ulemâ isnad ilmini öğrenerek râvileri tanımaya önem vermiş, onların isimlerini, künyelerini, lakaplarını, soylarını, hocalarını, talebelerini, seyahatlerini ve vefat tarihlerini titizlikle tespit etmeye gayret etmiştir. Bütün bunlar ricâl ilmi adı altında şekillenmiş ve bu konularda yazarların ihtisaslaştığı kitaplar ortaya çıkmıştır.[22]

Hadis ilmiyle tarih ilmi arasındaki yakınlık sebebiyle ricâlü'l-hadis ilmini ilmü târihi'r-rüvât diye adlandırmak mümkün olmakla beraber ricâl ilminin tarih ilminden ayrılan en önemli yönü hadisin sıhhatini belirlemede hadis usulü ilmiyle belirleyici bir

---

449; Şükrü Özen, "Hilâf" *DİA,* XVII, s. 532; İbrahim Dakukı, "Irak" *DİA,* XIX, s. 105; Nevzat H. Yanık "İbn Künâse", *DİA,* XX, s. 158; Ali Sevim, "İbn Münkız", *DİA,* XX, s. 222; Şükrü Özen, "Ebü'l-Abbas İbn Süreyc", *DİA,* XX, s. 364; Musa Yıldız, "İbn Vekî'", *DİA,* XX, s. 444; Mustafa Çuhadar "Ebü'l-Bekā İbn Yaîş", *DİA,* XX, s. 446; Sâmî es-Sakkâr, "İbnü'd-Dübeysî", *DİA,* XXI, s. 16; Asri Çubukçu, "İbnü's-Sukāî", *DİA,* XXI, s. 211; Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Kalânisî", *DİA,* XXI, s. 99; Abdülkerim Özaydın, "Kütübî", *DİA,* XXI, s. 9; Eymen Fuâd es-Seyyid, "İbnü's-Sayrafî", *DİA,* XXI, s. 201; Tayyar Altıkulaç, "İkrime el-Berberî", *DİA,* XXII, s. 41; Ramazan Şeşen, "İmâdüddin el-İsfahânî", *DİA,* XXII, s. 175; Ramazan Şeşen, "Kādî El-Fâzıl", *DİA,* XXIV, s. 115; Halil İnalcık, " Kanun", *DİA,* XXIV, s. 327; Bahattin Kök, "Karakuş, Bahâeddin", *DİA,* XXIV, s. 442; Iqtıdar Husaın Sıddıquı " Mahmud I" *DİA,* XXVII, s. 348; İsmail E. Erünsal, "Kütüphane", *DİA,* XXVII, s. 17; Cengiz Tomar, "el-Melikü'l-Muazzam", *DİA,* XXIX, s. 72; Ahmet Özel, "Mevlid", *DİA,* XXIX, s. 476; Hayrettin Yücesoy, *DİA*, " Mihne", XXX, s. 27; Hüseyin Yazıcı, "Mu'cemü'ş-Şuarâ", XXX, s. 349; İlyas Çelebi, " Muhtasar", *DİA,* XXXI, s. 63; Eymen Fuâd es-Seyyid, "Müsebbihî" *DİA,* XXXII, s. 82; Rıza Savaş, "Nefîse bint Hasan", *DİA,* XXXII, s. 532; İsmail Durmuş, "Nehcü'l-Belâga", *DİA,* XXXII, s. 539; Zülfikar Tüccar, "Sadreddin el-Basrî" *DİA,* XXXV, s. 420; Tayyar Altıkulaç, "Sehâvî, Alemüddin", *DİA,* XXXVI, s. 312; Bilal Aybakan, " Sincî", *DİA,* XXXVII, s. 336; Recep Şentürk, "William Mac-Guckin de Slane", *DİA,* XXXVIII, s. 82; İlhan Kutluer "Sühreverdî, Maktûl" *DİA,* XXXVIII, s. 40; Abdülkadir Özcan, "eş-Şekāiku'n-Nu'mâniyye", *DİA,* XXXVIII, s. 485; Bilal Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", *DİA,* XXXIX, s. 237; Mustafa Öz, "Tabakat", *DİA,* XXXIX, s. 295; Casim Avcı, "Tabakat" *DİA,* XXXIX, s. 298; Davut İltaş, "Tahâvî", XXXIX, s. 386; Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Tarih" DİA, XL, s. 38; Cengiz Tomar, " Tarih", *DİA,* XL, s. 43; Mehmet Emin Özafşar, "Tezkiretü'l-Huffâz", *DİA,* XLI, s. 76; Muharrem Kılıç, "Turtûşî", *DİA,* XLI, s. 431; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Türk", *DİA,* XLI, s. 531; Erdoğan Merçil, "Utbî, Muhammed b. Abdülcebbâr" *DİA,* XLII, s. 237; Hilal Görgün, "Wüstenfeld, Heinrich Ferdinand", *DİA,* XLIII, s. 167; İsmail Durmuş, "Yetîmetü'd-Dehr" *DİA,* XLIII, s. 504; Menderes Gürkan, "Zerkeşî, Bedreddin", *DİA,* XLIV, s. 292; Mehmet Özdemir, "Yûsuf b. Abdülmü'min", *DİA,* XLIV, s. 6; İsmail Durmuş, "Zeyil", *DİA,* XLIV, s. 340.

[21] Ekrem Ziya Ömeri, *Hadis tarihi,* trc. İsmâil Kaya, Konya 1990, s. 71.
[22] Ömeri, *a.g.e.,* s. 82.

fonksiyona sahip olmasıdır. Hz. Peygamberin hayatını ele alan ilme siyer denirken âlimlerin biyografilerine dair eserler için ise terceme-i hal, terâcümü hal, tabakâtü'r-rüvât, tabakâtü'r-ricâl ve esmâü'r-ricâl gibi terkipler kullanılmaktadır.[23]

Ma'rifetü's-sahabe, tabakâtü'l-muhaddisîn ve cerh ve tadil kitaplarında ölüm tarihlerine yer verilmiş ve bu metot ricâlle ilgili bütün kitaplarda uygulanmıştır. Ölüm tarihlerini bilmeye titizlikle riayet edilmeye başlanmış ve hicri üçüncü asrın sonlarından itibaren özellikle ölüm tarihlerini gösteren kitaplar ortaya çıkmıştır.[24] Nitekim hadis isnadının tenkit edilmesinde ölüm tarihini bilmenin önemi çok büyüktür. Hadis âlimleri, râvilerin ölüm tarihlerini bildikleri için rivayetlerden pek çoğunu tenkit ederek hadis uyduranları kolaylıkla tespit edebilmişlerdir. Ayrıca ölüm tarihlerini tespit etmenin, hadisin senedindeki kopukluk başta olmak üzere tabiînin bizzat Hz. Peygamberden rivayet etmesi gibi hususları belirlemede hayati öneme sahip olduğu da bir gerçektir. Zira râvilerin ölüm tarihlerini bilmek, isimlerin uyuşan, uyuşmayan, aynı olan ve ayrı olanları ile neseplerini ayırmada da işe yaramıştır. Ricâl hakkındaki kitaplar ortaya çıkmaya başladığında önce yaşayanlardan bir kısmının ölüm tarihleri tespit edilememiştir. Buna karşın hal tercümesine dair eserlerin artmasıyla bu sahadaki araştırmalar daha ayrıntılı hale gelmiş ve ölüm tarihlerinin tespiti eskiye nazaran daha da isabetli hale gelmiştir.[25]

Ricâl kitapları nesep, tabaka, şehir ve alfabetik olarak telif edilmiş olup ilk eserler nesep tertibi üzerine olmuştur. Hadis ricâli ile ilgili kitaplar yazıldığında bu eserlerde nesep hakkında bol malzeme ihtiva ettiği görülmüştür. Meşhur tarihçi İbnü'l-Esîr, ricâl kitaplarındaki asıl konunun nesep olduğunu ileri sürmüş ve bu yüzden ricâl ilmiyle uğraşanların önemli bir kısmının eserlerini neseplere göre tertip ettiğini vurgulamıştır.[26] Ricâl yazarlarından nesep tertibini esas alanlar arasında Halîfe b. Hayyât ile İbn Sa'd bulunmaktadır. İbn Hayyât'ta nesep üzerine tertip sahabe ve tabiine kadar uzanırken, İbn Sad'da nesep üzerine tertip sadece Medine'deki erkek ve kadın sahabelere ayrılmıştır.[27]

İslâm topraklarının geniş bir alana yayılması eserlerin şehirlere göre tertip edilmesini beraberinde getirmiştir. Müellifler İslam'ın doğduğu topraklara özellikle de

[23] İbrahim Hatipoğlu, "Ricâlülhadis" *DİA,* XXXV, s. 83.
[24] Mehmet Efendioğlu, "Vefeyât", *DİA,* XLII, s. 604.
[25] Ömeri, *a.g.e.,* s. 83.
[26] Ali Osman Koçkuzu, " İbnü'l-Esir, Mecdüddin", *DİA,* XXI, s. 28.
[27] Mustafa Fayda, " İbn Sa'd", *DİA,* XX, s. 294; "Halîfe b. Hayyât", *DİA,* XV, s. 301.

Medine'ye önem vermişler ve hicretin ilk iki asrında yazılan eserlerde Medine telif malzemesinin en önemli merkezi olarak diğer şehirlerden üstün konumda olmuştur.[28] İbnü'l-Cevzî *Sıfatü's-safve* isimli eserinde Bağdat'a Mekke ve Medine'den önce yer vermek istediyse de bu şehirlerin önemi dolayısıyla önce Mekke ve Haremeyn'e, daha sonra da diğer İslâm şehirlerine yer vermiştir.[29] Halîfe b. Hayyât ile İbn Sa'd, ulemânın sayısına ve rivâyet çalışmalarına göre şehirleri sıralamışlardır. Buna göre önce Mekke ve Medine daha sonra Kûfe ve Basra gelmektedir. Vâsıt ve Bağdat'ın kitabın sonunda yer alması bu şehirlerin yeni kurulması ile ilgili olmuştur.[30] İbn Sa'd ise coğrafi konumu göz önüne bulundurmuş, Medine'yi yazdıktan sonra sırayla Hicâz'daki ilim merkezlerini ele almış, Küfe ve Basra'dan sonra diğer Irak şehirleri Vâsıt, Medâin ve Bağdat'a yer vermiştir. Horasan, Rey, Hemedan ve Kum sırasıyla işlenmiş ve son olarak İslâm âleminin batı bölgesine geçerek, Şam, Mısır, Afrika ve Endülüs'e yer vermiştir. İbn Sa'd, şehirlerin sıralanışında ilmi ağırlıklarının yanında coğrafi faktörlere dikkat etmiştir.[31] Müslim b. Haccâc ise coğrafi sıralamada İbn Sa'd'ın metodunu takip etmiştir.[32]

Harf sırasına göre eserlerini telif edenler, okuyucuların kişilere daha kolay ulaşmasını istemişlerdir. İlk müellifler fihrist usulünü kullanmamış, buna karşın harf sırasına göre yaptıkları düzenlemede de buna çoğu zaman dikkat etmemişlerdir.[33] Harf sırasına göre düzenlenen ilk ricâl eserleri arasında Buharî'nin *Târîhü'l-kebîr*, Müslim b. el-Haccâc'ın *el-Künâ ve'l-esmâ* ile el-Âkilî'nin *ed-Duafâ*'sı yer almaktadır.[34] Hatîb el-Bağdâdî *Târîhü Bağdâd*'ında isimleri Muhammed'den başlayarak harf sırasına koymuş, sonra künyesiyle tanınanları harf sırasına göre tertip etmiş ve kitabın sonuna yine harf sırasına göre kadınları koymuştur.[35] Beşinci asırdan itibaren terâcim kitaplarının hemen hepsinde harf sırasına uyulmuş, nesep ve şehir esasına göre tertip terkedilmiştir. Bu ise kitap üzerinde araştırma yapmak ve ondan faydalanmak isteyenlere büyük kolaylık sağlamıştır.[36]

Siyer, megâzi, ensâb ve tarih kitaplarında hadis râvileri başta olmak üzere diğer âlim ve edebiyatçıların ayrıntılı bir şekilde araştırılması mümkün olmuştur. Hadis

[28] Ömeri, *a.g.e.,* s. 190.
[29] Yusuf Şevki Yavuz - Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *DİA,* XX, s. 543.
[30] Fayda, " Halife b. Hayyât", s. 301.
[31] Fayda, " İbn Sa'd", s. 294
[32] M. Yaşar Kandemir, " Müslim b. Haccâc" *DİA,* XXXII, s. 93.
[33] Ömeri, *a.g.e.,* s. 197.
[34] Muhammed b. İsmâil - M. Mustafa el-A'zamî, "Buhârî", *DİA*, VI, s. 371.
[35] M. Yaşar Kandemir, " Hatîb el-Bağdâdî", *DİA*, XVI, s. 458.
[36] Ömeri, *a.g.e.,* s. 198.

rivayet eden bir âlimin hocasının doğum ve ölüm tarihlerinden hareketle birbirleriyle görüşüp görüşmedikleri ve aynı asırda yaşayıp yaşamadıkları ancak tarih kitaplarından öğrenilmiştir. Tarih ilmi olayları, hadis ilmi ise râvilerin tabakalarını ve vefat tarihlerini dikkate alarak incelemiştir. Hadis ricâline dair kitaplar ise şairler, edebiyatçılar, dilciler, evliya, fakihler, kadılar, hattatlar gibi çeşitli biyografilerinin yazılmasında da etkili olmuştur.[37]

III/X. yüzyıldan itibaren hadis ilmiyle meşgul olanlar bir yandan hadis mecmuaları meydana getirirken bir yandan da râviler hakkında bilgi toplamıştır.[38] Hz. Peygamberin hayatını etraflıca bilme arzusu, İbn Şihâb ez-Zührî gibi muhaddisleri hadis ve siyer ilimlerini birlikte araştırmaya sevk etmiş, Hz. Peygamberin hayatına dair bilgiler ise hadis kitaplarının siyer, megâzî, sıfatü'n-nebî, şemâilü'n-nebî gibi bölümlerine intikal ettirilmiştir.[39] Buna sahabe tabakatını bilme ihtiyacı da eklenince ricâl ilmiyle ilgili çalışmalar erken dönemde başlamıştır.[40]

Tabakât ve terâcim kitapları sadece hadis râvilerini almayıp sultanları, emirleri, valileri, kadıları, şairleri, edipleri ve diğer âlimleri aldığı için şekil ve muhteva bakımından tarih kitaplarına tesiri belirgin olmuştur. Terâcim'in malzemesi isimleri tespit etmek, mezhepleri söylemek, ahlakı, aklî ve bedeni vasıfları açıklamak ve hal tercemesi verilen kişinin hocalarını, talebelerini, zaman zaman bazı rivayetlerini yazmak ve ölüm tarihlerini özellikle göstermek gibi hususlar olmuştur. Hal tercemelerine çokça önem veren genel tarih kitapları üzerinde de ricâl ilminin etkisi aynı şekilde olmuştur.[41]

Tarih kitaplarında vefeyâta yer verme geleneği VII. (XII) yüzyılda Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem* isimli eseriyle başlamıştır.[42] Bu tür eserlerde her yılın olayları anlatıldıktan sonra o yılda vefat edenler tespit edilmiş ve konunun sonunda yer verilmiştir. Bu metod İbnü'l-Cevzî'den sonra birçok müellif tarafından benimsenmiştir.[43] Özellikle İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fi't-târih*'inde, İbn Kesîr *el-*

[37] Hatipoğlu, "Ricâlü'l-hadîs", s. 83.
[38] Ömeri, *a.g.e.,* s. 84.
[39] Halit Özkan, "Zührî", *DİA*, XLIV, s. 546.
[40] Ömeri, *a.g.e.,* s. 84.
[41] *a.g.e.,* s. 200.
[42] Yavuz - Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", s. 545.
[43] Efendioğlu, "Vefeyât", s. 604.

Bidâye ve'n-nihâye'de Zehebî ise *el-İber fî haberi men gaber*'de bu usül üzere eserlerini telif etmişlerdir.[44]

Bir râvinin kendisinden hadis rivayet ettiği hocasıyla görüşüp görüşmediğinin tespiti, kaç yıl yaşadığı ve ne zaman vefat ettiğinin bilinmesiyle mümkündür. Bu sebeple muhaddisler hadis ricâlinin doğumu, ölümü, hadis dinlemeye ne zaman başladığı, seyahatleri ve hocalarıyla ne zaman görüştüğünün tespit edilmesine büyük önem vermişlerdir. Bu bağlamda ölüm tarihlerine göre tertip edilen "vefeyât" kitapları yazılmış olup râvinin ölüm tarihi, defnedildiği yer, kaç yıl yaşadığı gibi hususlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.[45] Vefat tarihleriyle ilgili ilk çalışmalardan *el-Vefeyât,* hadis âlimi İbn Kāni (ö. 351/962) tarafından telif edilmiştir.[46] İbn Zebr er-Rebaî', *Târihü mevâlîdi'l-ulemâ ve vefeyâtihim* isimli eserinde hicretten 338 (950) senesine kadar olan devreyi ele almış, Hatîb el-Bağdâdî ise *es-Sâbık ve'l-lâhik fi tebâudi mâ beyne vefeyâti'r-râviyyîn an şeyhin vâhid* adlı çalışmasında aynı metodu uygulamıştır.[47] Karrâb, *Tarîhü vefeyâti'l-ulemâ*'da 429 (1038) yılına kadar yaşayan âlimlerin vefat tarihlerini tespit etmiş, İbn Mende ise *el-Vefeyât* isimli eserinde Hz. Peygamber'den kendi dönemine kadarki âlim ve muhaddislerin vefat tarihlerini kaleme almıştır.[48] Habbâl, *el-Vefeyât* isimli eserinde 375-456 (985-1064) arasında vefat edenleri belirlemiş, Ebû Mes'ûd Abdürrahim b. Ebü'l-Vefâ Ali el-Hâcî *el-Vefeyât* isimli eserinde hocalarının ve çağdaşlarının vefatlarını yazmıştır.[49] İbn Hallikân'dan önce oluşan vefeyât yazma kültürü İbn Hallikan'la birlikte zirveye ulaşmıştır.[50] İbn Hallikân'ın usul ve yöntemini benimseyen Zehebî, Safedî, İbn Râfi' ve İbn Kunfüz gibi önemli tarih ve biyografi âlimleri vefeyât türünde eser telif etmeye devam etmişlerdir.[51]

[44] Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin" *DİA*, XXI, s. 26; "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", XX, s. 133; Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *DİA*, XLIV, s. 185.
[45] *a.g.e.,* s. 86.
[46] Halil İbrahim Kutlay, "İbn Kāni", *DİA,* XX, s. 105.
[47] Kandemir, "Hadis", s. 60.
[48] Abdülkadir Şenel, "Karrâb", *DİA,* XXIV, s. 515; Nuri Topaloğlu, "İbn Mende, Ebü'l-Kâsım", *DİA,* XX, s. 182.
[49] Tayyar Altıkulaç, "Habbâl", *DİA,* XIV, s. 342; Efendioğlu, "Vefeyât", s. 604.
[50] Özaydın, "İbn Hallikân", s. 18.
[51] Altıkulaç, "Zehebî", s. 185; İsmail Durmuş, "Safedî", *DİA*, XXXV, s. 448; M. Yaşar Kandemir, "İbn Râfi'", *DİA*, XX, s. 239; Şükrü Özen, " İbn Kunfüz", *DİA*, XX, s.143.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HALLİKÂN'IN HAYATI

1.1. Doğumu

İbn Hallikân babasının görev yaptığı Erbil Muzafferiye Medresesi'nde 11 Rebiülahir 608 (22 Eylül 1211) tarihinde Perşembe günü ikindiden sonra dünyaya geldi. Ailenin en küçük ve üçüncü çocuğuna Ahmed adı verildi. Şihâbeddîn Muhammed'in oğlunu yetiştirmek için büyük idealleri vardı. Ancak ömrü yetmemiş ve Ahmed henüz iki yaşındayken vefat etmiştir.(22 Şaban 610/6 Ocak 1214) [52] Oğlunun iyi bir şekilde eğitim alması için zamanının bilginleriyle fikir alışverişinde bulunan Şihâbeddîn, dönemin en meşhur hadis âlimi olan Zeyneb Bintü'ş-Şa'rî ve Ebü'l-Hüseyin el-Müeyyed b. Muhammed Raziyyüddîn en-Nîsâbûrî'den kendi adına hadis icâzeti alırken oğlu Ahmed için de almıştı.[53]

Şihâbeddîn Muhammed'in genç yaşta vefat etmesi ailesini sıkıntıya soktu. Ancak hem arkadaşı hem de dostu olan Erbil Atabegi Muzaffereddîn Kökböri küçük Ahmed ile ailesini himayesi altına almıştı. İbn Hallikân, Erbil Atabegi Muzaffereddîn'in, ilim sahibi olmasında önemli rol oynadığını sık sık zikretmiş ve onu her zaman hayırla yâd etmiştir.[54]

1.2. Ailesi ve Çevresi

İbn Hallikân'ın ailesi ilmî bir geleneğe sahip olup özellikle de fıkıh alanında temayüz etmiştir. Büyük dedesi Ebûbekir b. Hallikân, Nizâmiye Medresesi'nde Ebû İshak eş-Şîrâzî'den fıkıh tahsil etmiş ve 90 yaşını geçtikten sonra 525 (1130) senesinde vefat etmiştir. Dedesi İbrahim b. Hallikân ile çocukları Abdurrahman, Necmeddîn Ebû

[52] *Vefeyât*, II/344.
[53] *a.g.e.*,V/345.
[54] *a.g.e.*, IV/120.

Hafs Ömer, Ebû Yahyâ el-Hüseyin Rükneddîn ve Şihâbeddîn Muhammed'in ilim ve kültür hayatına dâhil olmalarıyla Hallikân ailesi daha tanınır ve bilinir hale gelmiştir.[55]

İbn Hallikân'ın amcası Necmeddîn Ebû Hafs'ın ilk hocası İbn Ebü'd-Dayf et-Temîmî'dir. Daha sonra Ebû Ahmed Abdülvehhâb b. Ali, Ebü'l-Ferec b. Kelîb el-Harrânî ve İbn Ebü'l-Kerem el-Bağdâdî'den icâzet alarak hadis ilminde yoğunlaştı. Erbil Mücâhidiyye Medresesi'nde müderrislik yaptı ve Erbil Atabegi Muzafferüddîn Kökböri tarafından Hicaz'a her yıl gönderilen yardım ve hediyeleri dağıtmakla ve hac günlerinde el-Cezîre bölgesinden gelen hacıların maddi ve manevi problemlerini çözmekle görevlendirilen Ebû Hafs, Erbil'de 609 (1212) senesinde vefat etti.[56]

Bir diğer amcası Hüseyin b. İbrahim b. Ebubekir b. Hallikân (ö. 622/1225), Yahyâ b. Mahmûd b. Sa'd el-Mekkî ve Ebü'l-Kāsım İsmâil b. Muhammed b. Fazl'dan fıkıh, hadis, kıraat ve tefsir öğrendikten sonra Muzafferiye Medresesi'nde müderrislik yapmış ve hayatının sonlarında tasavvufla meşgul olmuştur.[57]

557 (1161) senesinde doğan İbn Hallikân'ın babası Şihâbeddîn Muhammed'in biyografisi hakkında oğlunun kayıtları sayesinde haberdar olmaktayız.[58] Eğitim ve öğretimini tamamlamak için İslâm dünyasının ilim merkezlerine seyahatler yaparken, aralarında tarihçi Mecdeddîn İbnü'l-Esîr, kardeşleri Ziyâeddîn İbnü'l-Esîr, Bahâeddîn İbnü'l-Esîr ve İbn Şeddâd gibi dönemin ileri gelen âlimlerinin de bulunduğu çok sayıda arkadaş edindi. Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde Muhammed b. Yahyâ'nın (ö. 631/1233) fıkıh derslerine katıldı. İbn Men'a'nın bu medreseye atanmasından sonra onun muidi olarak tayin edildi. Kendisini iyi bir şekilde tanıtan Şihâbeddîn dönemin idarecileriyle iyi ilişkiler kurdu ve Musul'da bulunan Muzafferiye Medresesi'ne müderris olarak atandı. Burada ondört sene görev yapan Şihâbeddîn, Erbil Atabegi Muzaffereddîn Kökböri tarafından Erbil'e davet edildi ve onun yaptırdığı medresede fıkıh ve hadis dersleri verdi. Kısa bir zamanda Erbil Atabegi'nin fikirlerine çok sık başvurduğu bir kişi haline geldi. Kökböri'nin fıkhî yönüne ve bilimsel birikimine çok güveniyor ve ondan fetva almadan hiçbir iş yapmıyordu.[59]

---

[55] *a.g.e.,* VII/21.

[56] İbnü'l-Müstevfî, *Târîhu Erbîl*, nşr. Sâmî es-Sakkâr, Bağdad 1980, c. I, s. 137; Cemaleddîn el- İsnevî, *Tabakâtü'ş-Şafiiyye*, Riyad 1981, c. I, s. 495; İbnü's-Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ*, Kahire 1964, c. V, s. 130.

[57] el-İsnevî, *a.g.e.,* s. 491.

[58] *Vefeyât,* IV/151

[59] İsnevî, I/496.

1.3. Nesebi Üzerine Tartışmalar

Dedelerinden Hallikân'a (Hillikân veya Hullekân) nispetle İbn Hallikân lakabıyla meşhur olan Ahmed b. Muhammed'in ataları ve soyu hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.[60] Yaygın kanaate göre Hallikân lakabının Erbil'in bir köyü olduğu ve İbn Hallikân'ın dedesinin bu köye mensubiyeti nedeniyle verildiği ileri sürülmektedir.[61] Bir diğer rivayette ise İbn Hallikân'ın dedesi, bazı arkadaşlarıyla birlikte mecliste oturmakta ve meşhur vezirlerin bulunduğu Bermekî ailesinden olduğu için "Benim dedem şu devlet görevinde bulundu, babam önemli konumlara geldi, devlet kademesinde en üst seviyelerde oldu ve yetkili etkin bir kişiydi" gibi sözlerle övünürken ona arkadaşları "(خل كان) Geçmişi bırak!" "Şu anda sen ne yapıyorsun ondan bize bahset" demeleri sebebiyle İbn Hallikân'ın dedesinin lakabı Halli-kân olarak kalmıştır.[62]

İbn Hallikân'ın soyunun Bermekîler'e dayandığı rivayetinden hareket eden bazı âlimler onun Belh asıllı olduğunu ileri sürerler.[63] İbn Hallikân'ın çağdaşı olan İbnü'ş-Şa'âr (ö. 654/1256) onun Bermekî olduğunu kabul etmekle birlikte dedesi Mâlik'e kadar olan nesep zincirini nakletmiştir. Bununla birlikte daha sonra eser telif eden pek çok âlimin İbn Hallikân'ın nesebinin Bermekîler'e dayandığı hususunda görüş birliği içerisinde oldukları görülmektedir.[64]

İbn Hallikân, kâdılkudâtlık yaptığı Dımaşk'ta bir mecliste çevresindekiler tarafından kendisine Dımaşk halkının "Kâdılkudat nesebi ile ilgili yalan söylüyor" söylentisi aktarılınca "Ben nesebimi Hz. Abbâs, Hz. Ali veya sahâbeden birisine dayandırmıyorum. Nesebimi günümüzde herhangi bir kalıntısı kalmamış, aslen Fârisî ve Mecûsî bir kavim olan Bermekîler'e dayandırıyorum. Bunun bana ne gibi bir faydası

---

[60] Murtezâ Zübeydî, *Tâcü'l-arûs,* Riyad c. XXVII, s. 87; Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris.* Kahire 1988. c. I, s. 191; Hansârî, *Ravzâtü'l-cennât fî ahvâli'l-ulemâ ve's-sâdât, Tahran 1390.* c. I. s. 87.

[61] İbnü'l-Müstevfî, *a.g.e.*, s. 273.

[62] Hansârî, *a.g.e.*, s. 87.

[63] Belh, Bermek ailesinin yaşadığı şehir olup onların ataları ise burada bulunan Nevbahar Tapınağı'nın hizmetçilerindendi. Bkz. *Vefeyât,* VI/259.

[64] Bedreddîn Aynî, *İkdü'l-Cümân fî târîhi ehli'z-zamân, Kahire* 1982 c. I, s. 454; İbn Tolun, *İnbâü'l-ümerâ bi-enbai'l-vüzera*, thk. Mühenna Hamd Mühenna, Beyrut 1998. c. I, s. 67. XIX. Yüzyılda yaşayan müelliflerden Muhammed Bâkır Hansârî, *Ravzâtü'l-cennât* isimli eserinde İbn Hallikan'ın dedelerinin Hakkâri'de yaşadığını ve burada Kürt aşiretlerinin bulunduğunu söylemiş ve İbn Hallikân'ın da Kürt olduğunu iddia etmiştir. Ancak İbn Hallikan'ın eserinde Hakkârili âlim ve emirlere yer vermesine rağmen ailesinin burada yaşayan kabilelerle bağlantısını kuracak en ufak işaret bile vermemesi bu görüşün doğruluğunu şüpheye düşürmektedir. Bkz., Hansârî, *a.g.e.*, s. 87.

olabilir?" diyerek bu yöndeki iddiaları reddetmiş ve aslını inkâr etmesini doğru bulmamıştır.[65]

İbn Hallikân anne tarafından Musul'un ileri gelen ailelerinden birisine mensup olup dedesi Şemseddîn Belh asıllıdır.[66] Musul'daki Hanefî fıkıh âlimlerinin önderlerinden olan Şemseddîn, İmam-ı A'zâm'ın ashabından fakih ve muhaddis Halef b. Eyyûb'un torunu olmasıyla şöhret bulmuştur.[67]

1.4. Eğitim ve Öğretim Hayatı ve Seyahatleri

Babasını henüz iki yaşındayken kaybeden İbn Hallikân'ın eğitim ve öğretim hayatı Erbil Atabegi Muzaffereddîn Kökböri'nin himayesiyle sürmüştür. Babasından sonra Muzafferiyye Medresesi'ne atanan İbn Men'a, İbn Hallikân'ın ilk hocası olarak öne çıkmaktadır. İbn Hallikân'ın yetişmesinde önemli katkısı bulunan İbn Men'a 610 (1213) yılında Erbil'e gelmiş ve 617'ye (1220) kadar burada müderrislik yapmıştır. Hocası Erbil'de kaldığı sürece yanından hiç ayrılmayan İbn Hallikân, onun hem yetişmesindeki katkısını zikretmiş hem de ilmî birikim ve derinliğini sık sık dile getirmiştir. Hocasından övgüyle sözederken zaman zaman onunla girdiği ilmî tartışmalardan bahsedip hocasının huzurunda fikirlerini söylemekten çekinmediğini de kaydetmiştir. İbn Men'a'nın, babasının kütüphanesinde bulunan el-Cîlî'nin *Kitabü't-tenbîh* isimli eserini şerh etmek maksadıyla ödünç aldığını ve daha sonra bunu kendine mal ederek ilim dünyasına sunduğunu kaydetmiş ve bu türden davranışın sadece hocası için değil hiçbir ilim adamına yakışmadığını ve çirkin bir davranış olduğunu belirtmiştir.[68]

İbn Hallikân'ın gençlik yıllarında önemli bir ilim merkezi olan Erbil, şair ve ediplerin buluşma merkezlerinden birisiydi. Bunda âlimlere büyük destek veren Muzafferüddîn Kökböri'nin önemli bir yeri vardı. İbn Hallikân Erbil'de kurulan edebî meclisleri hiç kaçırmamış ve her fırsatta Şeyh Cemâleddîn b. Sinnîre başta olmak üzere çok sayıda edip ve şairlerin toplantılarına katılmış ve bunlarla bir araya gelmeye gayret etmiştir.[69]

---

[65] *Vefeyât,* VII/18.

[66] İbn Hallikân'ın oğlu Ahmed babasının anne tarafından dedesinin ismini verirken Şemseddîn'den sonrası için boşluk bırakarak isminin tamamını bilmediğini söylemiştir; Bkz., *a.g.e.,* Naşirin mukaddimesi c. IV, s. 6.

[67] İbn Tolun, *a.g.e.*,c. I, s. 61.

[68] *Vefeyât,* I/109.

[69] *a.g.e.,* I/215.

İbn Hallikân'ın yetişmesinde ve özellikle de Arap dili ve edebiyatı alanında kendisini geliştirmesinde hadis âlimi, tarihçi, edip ve şair İbnü'l-Müstevfî'nin meclisine iştirak etmesinin büyük katkısı olmuştur. İbn Hallikân, ilmî ve edebî kişiliğini oluşturduğu bu dönemlerde İbnü'l-Müstevfî'nin (ö. 637/1239) derslerinden oldukça istifade etmiştir.[70] Hocasından aralarında Gazzâlî'nin *Nasîhatü'l-mülûk* isimli eseri başta olmak üzere çok sayıda eseri dinlemiş, tarih, edebiyat, hadis, ricâl ilmi ve tefsir gibi birçok sahada önemli bilgiler edinmiştir.[71] Bu arada İbn Hallikân bilgi ve görgüsünü arttırmak ve ilmi çalışmalarda bulunmak üzere Erbil'e gelen âlimlerle hem tanışmış hem de ilmî müzakerelerde bulunma imkânı elde etmiştir. Aynı zamanda onlardan dinlediği bazı kitapları rivayet etmek için icâzet de almıştır.[72]

İbn Hallikân, eğitim ve öğretim hayatı boyunca Erbil'de meydana gelen olayları izlemekten de geri durmamıştır. İbnü'l-Müstevfî'nin meclisine iştirak eden öğrencilerden birisi şarkıcı Ebu Şuca' el-Faradî'nin coşkulu şiirler okumasından etkilenmiş ve bunun vermiş olduğu heyecandan vefat etmesini kayıt altına alması gibi dönemindeki olayların takipçisi olmuştur. İbn Hallikân henüz küçükken yaşamış olduğu bu olayın etkisinde kalsa da şiir aşkını hiç kaybetmemiş ve coşku dolu şiirler yazan İbnü't-Teâvîzî'nin divanını ezberlemiştir.[73] İbn Hallikân derslere devam ettiği esnada 618 (1221) hocası İbnü'l-Müstevfî'ye yapılan bir saldırının da canlı şahidi olmuştur. Hocası bu olay neticesinde Erbil'den ayrılmak zorunda kalınca o da Erbil'deki derslerini tamamladıktan sonra 626 (1229) senesinde hocasının bulunduğu Musul'a gitmiştir.[74]

İbn Hallikân'ın edebî yönden gelişmesine İbnü't-Teâvizî'nin şiirlerinden sonra en büyük katkıyı sağlayan kişi şairlerin mührü olarak nitelendirdiği ve Dımaşk Eyyûbî emirlerinden el-Melikü'l-Muazzam Şerefeddîn tarafından Erbil Atabegi Muzafferüddîn'e 623 (1226) senesinde elçi olarak gönderilen İbn Uneyn'dir. İbn Hallikân, İbn Uneyn ile elçilik görevi nedeniyle geldiği Erbil'de tanışmış ve ondan her fırsatta istifade etmeye çalışmıştır. Bir araya geldiğinde notlar tutan ve bunların bir kısmını daha sonra eserini meydana getirirken kullanan İbn Hallikân, İbn Uneyn'ın

[70] *a.g.e.,* I/109.

[71] *a.g.e.,* IV/147.

[72] *a.g.e.*, IV/147.

[73] Şuca' b. Cibrîl kaside okurken dinleyicilerden birisinin kendisinden geçmişti. Meclistekiler bu kişinin İbnü't-Teavizî'nin o sırada coşkulu bir şekilde okunan şiirinin etkisiyle bayıldığını düşünmüşlerdi. Ancak o kişi bayılmamış vefat etmişti. Bkz. *a.g.e.*, I/317-318.

[74] *a.g.e.*, IV/149.

Hama melikinin huzurunda okuduğu meşhur şiiri kaydetmiş ve şiir meraklılarının istifade etmesini sağlamıştır.[75]

Bağdatlı meşhur şairlerden ve mancınık yapımındaki ustalığıyla temayüz etmiş olan Ya'kûb el-Mancınîkî de İbn Hallikân'ın takip ettiği şairlerden birisiydi. İbn Hallikân Bağdat'ta yaşayan ediple yüzyüze görüşmek istemiş, ancak oraya gidemediğinden mektuplaşmak suretiyle şiirlerinden ve diğer eserlerinden istifade etmiştir.[76]

Şair ve edip Hüsâmeddîn el-Erbîlî de İbn Hallikân'ın Erbil'deki arkadaşlarındandır. İbn Hallikân onun iyi bir asker ve aynı zamanda iyi bir şair olduğunu ve kendisiyle sık sık bir araya gelerek karşılıklı fikir alışverişinde bulunduğunu kaydetmektedir. Erbil'den ayrıldıktan sonra bazı şiirlerine eserinde yer vermiştir.[77]

İbn Hallikân, sûfi, müfessir ve muhaddis Şehâbeddîn es-Sühreverdî ve müntesiplerinin halvet ve teslik maksadıyla Erbil'e geldiklerini ancak kendisinin onların meclisine çocuk olduğu için katılamadığını belirtmektedir. Yetişkinlik döneminde tasavvufla ilgilenmiş ve küçük yaşta karşılaştığı ancak istifade edemediği Sühreverdî'nin *Avârifü'l-meârif* isimli eserini okumuştur.[78]

İbn Hallikân hayatının erken döneminden itibaren bilgi ve görgüsünü arttırmak ve eğitimini tamamlamak için ilmî seyahatlere çıktı. (Ramazan 626/ Temmuz 1229) Bu amaçla çıktığı yolculuğunda ilk durağı Musul oldu. Yolculuklarında daima ilmî bakımdan kendisini geliştirmeye önem vermiş bu arada ziyaret ettiği yerleşim merkezlerinin mahallî özelliklerini öğrenebilmek için imkânı ölçüsünde halkın arasında yaşamaya gayret etmiştir. İbn Hallikân Erbil'den ayrılırken Atabeg Muzafferüddîn Kökböri'nin referans mektubunu almış ve kardeşiyle birlikte çıktığı seyahatte bu mektup onlara çeşitli kapıların açılmasına sebep olmuştur. [79] İbn Hallikân Musul'da ilk olarak baba dostlarından Nasrullah İbnü'l-Esîr ile görüşmüş sonrasında Kemâleddîn b.

[75] *a.g.e.*, V/14; Mısır'da kaldığı dönemde 649 (1251) senesinde İbn Uneyn'i rüyasında görmüştür. İbn Uneyn, Hama meliki el-Melikü'l-Muzaffer'in huzurunda kalabalık bir topluluğa karşı elinde büyük kırmızı bir defterde bulunan on beş beyti okumuş, İbn Hallikân da uykudan uyandıktan sonra aklında kalan beyitleri yazmış ve biyografisinde zikretmiştir. Bkz. *a.g.e.*, s. 16.

[76] *a.g.e.*, VII/37.

[77] *a.g.e.*, III/501-505.

[78] *a.g.e.*, III/448.

[79] *a.g.e.*, V/313.

Musâ'yı ziyaret etmiş ancak kısa süre kaldığından kendisinden ilmî açıdan faydalanamamıştır.[80]

İbn Hallikân'ın Zilkade 626'da (Eylül 1229) ziyaret ettiği yerleşim birimlerinden birisi de o dönemde önemli ilim ve kültür merkezlerinden Halep olmuştu. Burada Eyyûbî sultanı el-Melikü'z-Zâhir'in müsteşarı olan Halep kadısı İbn Şeddâd başta olmak üzere bürokrasi çevresinden çok sayıda insanla karşılaşmıştır.[81] İbn Hallikân'ın babası İbn Şeddâd'ın ders arkadaşı idi. İbn Hallikân, Halep'e kardeşiyle birlikte gelmiş ve beraberinde getirdiği Atabeg Muzafferüddîn Kökböri'nin tavsiye mektubunda kısaca şunlar yer almıştır. "Senin bu iki çocuk için gereken ilgiyi göstereceğinden şüphem yok. Muhakkak onlar benim ve senin kardeşinin çocuklarıdır."[82] İbn Şeddâd hem arkadaşlık hatırını hem de atabeğin yazmış olduğu mektubu dikkate alarak onların kendi medresesinde barınmalarını sağlamış ve yaşları küçük olmasına rağmen büyük öğrenciler seviyesinde kabul ederek burs bağlanmasını da temin etmiştir.[83]

İbn Şeddâd medresede dört muid tayin edip iki kardeşin eğitiminden onları sorumlu kılmıştı. Bu muidlerden Şeyh Cemâleddîn Ebubekir el-Mâhânî de babalarının yakın arkadaşlarındandı ve Ahmed ve kardeşi İsâ ile yakından ilgileniyordu. Ebubekir el-Mâhânî onlar Haleb'e geldikten bir sene sonra vefat edince İbn Hallikân Şeyh Fakih Ebû Abdullah İbnü'l-Habbâz'dan vefat edinceye kadar (7 Zilhicce 631/3 Eylül 1234) ondan ders aldı.[84] Cuma günleri namazdan sonra İbn Şeddâd'ın evinde ilmî tartışma ve karşılıklı fikir alışverişlerinin yapıldığı hadis meclisleri düzenlemekteydi. İbn Hallikân, İbn Şeddâd'ın bu meclislerine yaşlılık döneminde katıldığı için ondan çok fazla istifade edememiş, buna karşın meclise katılan diğer edip, şair ve âlimlerle tanışma fırsatı bulmuştur.[85] İbn Hallikân ayrıca Seyfiye Medresesi müderrisi olan Ebubekir el-Mâhânî'den Gazzâlî'nin *el-Vecîz* isimli eserinin bazı bölümleriyle Şâfiî fıkhına dair bir eser okumuştur.[86]

İbn Hallikân'ın Halep'te Arap dili ve edebiyatı alanında istifade ettiği hocaların başında Muvaffakuddin b. Yaîş gelmektedir. O, öğle ve ikindi namazları arasında

[80] *a.g.e.*, V/311.
[81] *a.g.e.*, VII/89-90.
[82] *a.g.e.*, VII/90.
[83] *a.g.e.*, VII/27.
[84] *a.g.e.*, VII/100.
[85] *a.g.e.*, VII/91.
[86] *a.g.e.*, VII/90.

Revahiye Medresesi'nde ikindi namazından sonra da Emeviyye'de ders vermekteydi. İbn Hallikân onun hem Revahiye hem de Emeviyye'deki derslerine katılmıştır. Hocasının zarif tavrı, mübtedi ve müntehi olsun her öğrenciye karşı sabrı ve ders anlatış tarzı hayatı boyunca unutamadığı yönleri olmuştur. Hocasından ve etrafındaki âlimlerden eserinde yeri geldiğinde bahsetmiş, yetişmesinde önemli katkıları olduğunu daima belirtmiştir. [87]

İbn Hallikân, İbn Yaîş'ten Arap dili ve edebiyat âlimi İbn Cinnî'nin edebiyat sahasında telif ettiği *Kitabü'l-Lem*'ını 627 (1229) senesinin sonlarında okumaya başlamıştır. Ancak kitabın tamamını bitiremeden hocasından ayrılmak zorunda kalmış ve başka âlimlerden tamamlamak suretiyle icâzet almıştır.[88] İbn Hallikân'ın Halep'te bulunduğu esnada özellikle Endülüs ve İfrikiyye'den gelen birçok âlimle tanışıp görüşme imkânı elde etmiştir. Bu âlimlerden özellikle şiir ve edebiyat alanında çok istifade etmiş ve derslerine katılarak eserlerini okuyup incelemiş, böylece o dönemde İslam dünyasında çok az âlime nasip olan Endülüs'ün kültür ve tarihine dair önemli bilgiler edinme imkanı elde etmiştir.[89]

Hocaları arasında bulunan Abdüllatif el-Bağdâdî Ramazan 626'da (Temmuz 1229) Halep'e gelmiş ve Atabeg Şihâbeddîn Tuğrul himayesinde çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.[90] İbn Hallikân onun Halep Emeviyye Câmiî'nde düzenlenen derslerine devam ederek hadis ve Arapça öğrenmiştir.[91] Emeviyye'de ders aldığı bir diğer hocası da hadis ve lügat âlimi olan İbnü'l-Cibrânî olup ondan hadis dinlemiş ve icâzet almıştır.[92]

İbn Hallikân'ın Halep'te istifade ettiği hocaların birisi de tarihçi Ziyâeddîn İbnü'l-Esîr'dir. İbnü'l-Esîr Halep'e geldiğinde Halep Atabegi Şihâbeddîn Tuğrul'un misafiri olmuş, İbn Hallikân da Halep'te kaldığı sürede ondan ders almıştır. (628/1230) İbnü'l-Esîr, arkadaşının oğlu olan İbn Hallikân'a özel ilgi göstermiş ve yetişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.[93]

---

[87] *a.g.e.,* VII/46.

[88] a.*g.e.*, VII/48.

[89] *a.g.e.*, VII/49.

[90] Atabeg Şihâbeddîn Tuğrul, Hanefî mezhebine mensup Ermeni asıllı devlet adamıdır. 11 Muharrem 631 (17 Ekim 1233) yılında vefat etmiştir. İnşa ettirdiği Hanefîyye Medresesi'nin türbesine defnedilmiştir. İbn Hallikân, Şihâbeddîn'i övmekte ve vefat edince cenaze namazına katıldığını söylemektedir. Bkz. *Vefeyât,* VII/100.

[91] İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etıbbâ,* Beyrut 1956. c. I, s. 207-208; *Vefeyât,* VI/76.

[92] *a.g.e.*, VII/31.

[93] *a.g.e.*, III/349.

İbn Hallikân hocası İbn Şeddâd'ın 14 Safer 632'de (8 Kasım 1234) vefat etmesinden sonra Halep'ten ayrılarak Dımaşk'a gitmiş (632 Şevval/Haziran 1235) ve ünlü hadis âlimi İbnü's-Salâh'ın Eşrefiyye Dârülhadisi, Revâhiye ve Sittüşşam medreselerinde vermiş olduğu derslerine bir süre devam etmiş ve ondan hadis icâzeti almıştır.[94]

İbn Hallikân Dımaşk'ta derslerden fırsat buldukça kitapçılara ve kütüphanelere giderek buradaki kitapları incelemiş ve bunlardan bazılarını satın alarak kütüphanesini zenginleştirmiştir. Halep'te iken çok aradığı Şair el-Bahâ es-Sincârî'nin divanını Dımaşk'ta bulunan Eşrefiye Türbesi Kütüphanesi'nde olduğunu tespit etmiş ve eser üzerine bir süre çalışmıştır.[95]

Bir sene Dımaşk'ta kalan İbn Hallikân tekrar Halep'e dönerek Bahâiyye Medresesi'nin ilmî ortamına dâhil olmuştur. Bu arada önceden tanıştığı Avneddîn el-Halebî ile Erbil'de görüşemediği İbnü'ş-Şa'âr ile karşılaşıp onlarla fikir alışverişinde bulunmuştur.[96] İbn Hallikân, Halep'te Dil, edebiyat ve şiir alanlarında ders aldığı Şihâbeddîn Yûsuf b. İsmâil ile ilişkisini vefat ettiği 19 Muharrem 635 (11 Eylül 1237) tarihine kadar sürdürmüştür.[97] Halep'te tanıştığı bir diğer şair ise bâtınî fikirlere sahip olduğundan "Şam'ın şeytanı" olarak bilinen Yûsuf b. Nefîs el-Erbîlî'dir.[98] İbn Hallikân sık sık görüştüğü Yusûf el-Erbilî'den özellikle lugaz sanatı alanında çok istifade etmiştir.[99]

İbn Hallikân Suriye'den o dönemin önemli ilim ve kültür merkezlerinden olan sonra Mısır'a gitmiştir. Suriye'deki siyasî durumun özellikle Haçlı ve Moğol saldırılarıyla kötüleşmesi, onun yeni bir ilmî ortam bulacağı ve farklı âlimlerle fikir alışverişinde bulunacağı ümidi onu böyle bir seyahate sevk etmiştir.[100]

İbn Hallikân Mısır'a geldiğinde ümit ettiği gibi zengin bir ilmî ortam bulmuş ve önde gelen âlim, şair ve devlet adamlarıyla görüşme imkânı elde etmiştir. Ünlü Mâlikî

---

[94] *a.g.e.*, III/243.

[95] *a.g.e.*, I/215.

[96] *a.g.e.*, VI/251.

[97] *a.g.e.*, VII/236.

[98] *a.g.e.*, IV/151.Yûsuf b. Nefîs, şiirde İbn Haccâc'ın yolundan gitmiş ve halk dilinde şiirler yazmıştır. Erbil'den yola çıkarak ülkeleri gezmiş ve meliklere medhiyeler kaleme almıştır. Daha sonra Musul'a gelerek Musul hâkimi Bedreddîn el-Lülü'ün yanında kalmştır. Bkz. Aynî, *a.g.e.*, X/525.

[99] Lugaz; genellikle şiirde bir söz veya kavramın bir bilmeceye dönüştürülmesi veya asıl söylenmek istenen sözün gizlenmesi sanatıdır. Bkz., İsmail Durmuş, "Lugaz", *DİA*, c. 41, s. 361-362.

[100] *Vefeyât*, III/292. Naşirin mukaddimesi, s. 36.

fakihi İbn Şâs'ın öğrencileriyle görüşen İbn Hallikân, fıkıh sahasında önemli eserler kaleme olan bu âlimin kitaplarını inceleme imkânı da elde etmiştir. İbn Hallikân'ın özellikle fıkıh ve edebiyat alanında çok istifade ettiği âlim Mısır'daki Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerinden ve aynı zamanda zamanının Arap dili ve edebiyatı alanında otoritelerinden sayılan Ebû Amr İbnü'l-Hâcib'dir. [101]

Mısır'da fıkıh sahasında olduğu kadar hadis ilminde de kendisini geliştirmek isteyen İbn Hallikân Mısırlı hadis âlimi İbn Berrî ile Ebû Tâhir el-Haşveî'nin icâzet vermiş olduğu öğrencileriyle görüşmüş, onlardan hadis dinleyerek icâzet almıştır.[102]

Mısır, İbn Hallikân'ın Arap edebiyatı ve şiir konusunda bilgisini arttırdığı gibi edebî zevkinin gelişmesine de önemli katkı yapmıştır. Bu yüzden Mısır Camii hatibi edebiyatçı ve şair Ebû Muhammed Abdülhakem ile bir araya gelerek ondan özellikle şiir alanında çok istifade etmiştir. Şair el-Münzerî gibi önemli şairlerin ve edebiyatçıların meclislerine katılarak bu alandaki bilgilerine yenilerini katmıştır.[103]

İbn Hallikân'ın şiir alanında yetişip gelişmesinde Eyyûbî Devleti'nde önemli bir konuma sahip olan şair ve edebiyatçı Bahâeddîn ez-Züheyr'in etkin bir yeri vardır. İlk defa 637 (1239) yılının sonlarında karşılaştığı Bahâeddîn ez-Züheyr İbn Hallikân'ın öğrenme arzusu ve dikkatinden çok memnun olmuş ve ona divanını rivayet etmesi için icâzet vermiştir.[104]

İbn Hallikân'ın şiir merakı Eyyûbîler dönemi devlet adamlarından şair İbn Matrûh ile tanışmasına sebebiyet vermiş ve aralarında iyi bir dostluk kurulmuştur. Sık sık ziyaret ettiği İbn Matrûh'la edebî sohbetlerde bulunmuş, onun şiirlerini dinlemiş ve meclislerinde bulunmaya önem vermiştir. Hayatının sonlarında uzlet hayatı yaşamayı tercih eden İbn Matrûh, İbn Hallikân dışında pek fazla kimseyle görüşmemiş olması onun bu ilgisinin önemini arttırmaktadır. Nitekim İbn Hallikân bu dönemde ortaya çıkan veba nedeniyle rahatsızlanarak ziyaretini aksatınca çok üzülmüş ve bu durumu yazdığı bir şiirde dile getirmiştir.[105] İbn Hallikân, bu hastalık nedeniyle çevresinde

[101] *a.g.e.*, III/250.
[102] *a.g.e.*, I/270.
[103] *a.g.e.*, II/342.
[104] *a.g.e.*, II/332, 336.
[105] *a.g.e.*, II/106, 342; VI/265.

sevdiği ve görüştüğü arkadaşları ve hocalarını kaybetmişti. Bu kişiler arasında Bahâeddîn Züheyr ve Abdülkerim el-Münzerî bulunmaktadır.[106]

İbn Hallikân Mısır'da şiir bilgisini geliştirecek kişilerle görüşmeye hususi bir önem vermiştir. Bu çerçevede için Arap dili âlimi ve şiir hafızı İbnü'l-Hiyemî ile Kahire'de çeşitli meclislerde buluşarak edebiyat sohbetlerine katılmış ve ondan hocası Tâcü'l-Kindî'nin beyitleri başta olmak üzere çok sayıda beyit dinleyerek şiir bilgisini arttırmıştır.[107]

Kahire'de görüştüğü bir diğer şair Muhammed b. Yûsuf eş-Şeybânî'dir. İbn Hallikân, Şeybânî'den dinlediği şiirlerin Erbil'de tanıştığı bir diğer şair Ya'kub b. Sâbır el-Mancınîkî'nin şiirlerine lafız, mana ve vezin olarak benzediğini söyleyerek onu intihalcilikle suçlamıştır. Şeybânî ise İbn Hallikân'ın bahsettiği şairi tanımadığını ve onun şiirlerini hiç duymadığını ve intihal yapmadığını söylemiş ve İbn Hallikân'ı ikna etmiştir. Nitekim İbn Hallikân, Şeybânî ile görüşmeye ve onun şiirlerini dinlemeye devam etmiş ve ondan istifade etmiştir [108]

İbn Hallikân Mısır'da iken medenî hayatında da değişiklikler olmuşt ve Mısırlı bir kadınla evlenerek ve bölgenin örf ve adetlerini daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur.[109] Kahire'de ilim hayatı bakımından önemli bir merkez olan Ezher Camii yakınında bir eve yerleşerek hayatını burada sürdürmüştür. İbn Hallikân'ın tespit edilen tek çocuğu 11 Safer 651'de (12 Nisan 1253) dünyaya gelmiş ve o da oğluna kendisinin yetişmesinde önemli katkısı bulunan Erbil'deki hocası Mûsâ b. Men'a'nın adını vermiştir.[110]

1.5. Meslekî Karıyeri

İyi bir eğitim alan İbn Hallikân hayatının erken döneminde çevresinde dikkat çeken birisiydi. İlmî bakımdan yetkinliğinin yanında Eyyûbî devleti ümerasından Bahâeddîn Züheyr ve Cemâleddîn b. Matrûh ile ilişkisi onun devlet bürokrasisinde görev almasını kolaylaştırmıştı.[111] Bürokraside ilk görevi kadı naibliği olup Mısır

[106] *Vefeyât*, II/338.
[107] *a.g.e.*, II/342.
[108] *a.g.e.*, VII/40.
[109] *a.g.e.*, V/317.
[110] *a.g.e.*, V/258; Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr fî zikri'l-hitât ve'l-a'sâr,* Kahire 1970. c.II, s. 8.
[111] *Vefeyât*, VI/262.

kâdılkudâtı Bedreddîn es-Sincârî (ö. 663/1264) tarafından atanmıştır.[112] Görev aldıktan sonra bir taraftan bürokraside deneyim kazanırken diğer taraftan da kendisini ilmî bakımdan geliştirmeye devam etmiştir.[113]

1.5.1. Şam Kâdılkudâtlığı

Ayni Câlût'ta Moğolları hezimete uğratan Memlük Sultanı Kutuz'u kendi isteklerini kabul etmediği için suikast düzenleyerek öldüren el-Melikü'z-Zâhir Baybars'ın Memlük tahtına çıkması İbn Hallikân'a yeni fırsatlar çıkardı. Kadı naibi olduğu dönemden itibaren devlet ricâlinin dikkatini celbeden İbn Hallikân'ın liyakati ve ehliyeti kısa bir sürede yüksek makamlara getirilmesine vesile oldu.[114] Suriye Kâdılkudâtı Necmeddîn b. Sinnî günahkâr, zâlim ve haddini aşan bir kişi olduğu konusundaki dedikodular ulemâ ve ümerâ onun görevden azledilmesini ve yerine daha âdil ve âlim bir kişinin getirilmesini talep etmekteydi. Baybars bu önemli görev için Emir Cemâleddîn Aydoğdu ile bir istişare toplantısı yaparak Mısır kadı nâibi olan İbn Hallikân'ı Suriye kâdılkudâtı olarak belirlemiştir.[115]

İbn Hallikân Baybars'ın kafilesine dâhil olarak Kahire'den Pazar günü 7 Şevval 659'da (4 Eylül 1261) yola çıktı. Kafile Pazartesi günü 7 Zilkade 659'da (3 Ekim 1261) Dımaşk'a ulaştı.[116] Dımaşk'a geldikten bir ay sonra 7 Zilhicce 659'da (2 Kasım 1261) Necmeddîn b. Sinnî azledildi. Suriye kâdılkudâtı olarak atanan İbn Hallikân, Hanefî, Hanbelî ve Mâlikî kadılarının onun nâibi durumunda oldukları bu göreve ilâveten camiler, hastahaneler ile Âdiliyye, Nâsıriyye, Azrâviyye, Felekiyye, Rükniyye, İkbâliyye ve Behesniyye medreselerinin idaresi de ona tevdi edilmişti.[117] 9 Zilhicce 659 Cuma günü (4 Kasım 1261) Emeviyye Camii'nde kadılığa atanma merasimi yapılmıştır. Zamanının önemli ulemâ ve ümerasının iştirak ettiği bu kutlamaya katılanlar arasında meşhur tarihçi Ebû Şâme de bulunuyordu.[118]

İbn Hallikân'ın kâdılkudât olarak göreve başladıktan sonra siyasî, idarî ve eğitim ile ilgili önemli işler yaptığı görülmektedir. Memlûk sultanı Baybars'ın Moğollara karşı

---

[112] *a.g.e.*, II/98-99.

[113] Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât,* Mısır 1951. c. II, s. 322.

[114] *Vefeyât*, VII/39.

[115] *ez-Zeyl ale'r-ravzateyn*, Beyrut 1974. s. 215.

[116] *Vefeyât*, VII/257

[117] Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk,* c. I, s. 154.

[118] Ebû Şâme, *a.g.e.*, s. 215; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye* Mısır 1351-1358, c. XIII, s. 239; Nuaymî, *a.g.e.*, c. I, s. 192.

kazandığı zaferler İslâm dünyasında büyük akis bulmuş, İbn Hallikân da bu zaferleri hutbede halka ilan ederek halkın moralini yüksek tutmuştur. Olağanüstü bir dönemde ve stratejik bir bölgede görev yapan İbn Hallikân, Sultan Baybars ile mektuplaşmış ve onun başarıları hakkında bilgi sahibi olmuştur. Nitekim İbn Hallikân edinmiş olduğu bu değerli bilgileri kaydetmiş ve eserinde zikretmiştir.[119]

Arsuf şehrini Haçlılar'ın elinden alan sultan Baybars, İbn Hallikân'ın görev yapmış olduğu Gazze şehrine gelerek savaşta yararlılık gösteren emirlere verilecek olan ikta dağıtımını izlemeleri amacıyla başta kâdılkudât İbn Hallikân olmak üzere şehrin ileri gelenleri, beytülmal vekili, imam ve fakihlerden bir topluluğu davet etmiştir. Sultan Baybars bu merasimin sonunda İbn Hallikân'a da hil'at giydirerek desteklerinden dolayı ihsanda bulunmuştur.[120]

İbn Hallikân'ın Memlük Devleti'nin resmî politikasının devamı konusunda bir tavır takınmış olduğu görülmektedir. Memlük Devleti kumandanlarından İzzeddîn ed-Dimyâtî askerleri ile Dımaşk'a uğradığında Moğollar'ın saldırma tehlikesi korkusuyla pazarlardaki fiyatları arttırarak haksız mal edinen Alâeddîn Tıbres isimli kişiyi tutukladıktan sonra kâdılkudât İbn Hallikân'ın huzuruna çıkardı. İbn Hallikân halkın hakkını gözeterek idam cezası verdi.[121] Kerek valisi Ömer b. Âdil'in Moğol Hâkanı Hülâgu'ya mektup göndererek Dımaşk'a gelmesi için teşvik etmesi üzerine İbn Hallikân Sultan Baybars'a ihanet eden valinin idam edilmesi için de fetva verdi.[122]

İbn Hallikân kâdılkudât olduktan sonra kendisine yardım edecek nâibler tayin etmiştir.[123] Ayrıca görevli olduğu tüm medreselerde ders verme imkânına sahip olmadığından bir kısmına ilmine güvendiği âlimleri göndermiştir. Rükniyye Medresesi'ndeki görevini fakih, muhaddis ve tarihçi Ebû Şâme'ye devretmiş ve 12 Muharrem 660'da (7 Aralık 1261) bu medresenin açılış dersine katılmıştır.[124] 662'de (Mart 1264) Dımaşk Dârülhadisi müderrisi Cemâleddîn İbnü'l-Harastâni vefat edince

[119] el-Yûnînî, *Zeylu mir'âti'z-zamân*, Haydarabad 1954, II/319-320.

[120] İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiü'l-Gurer* Kahire 1971. c.VIII, s. 108-114.

[121] *Vefeyât,* VI/42.

[122] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* c. XIII, s. 238.

[123] Nuaymî, *a.g.e.*, c. I, s. 441.

[124] İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. XIII, s. 235. Ebû Şâme İbn Hallikân'ı takdir etmektedir ve eserinde diğer biyografilerde başka kişilere yaptığı eleştirileri İbn Hallikân için yapmamıştır. Bkz., Ebû Şâme, *a.g.e.*, s. 216.

İbn Hallikân buraya da Ebû Şâme'yi atamıştır. Nitekim Ebû Şâme'nin açılış dersine katılarak onun eseri olan *Kitabü'l-meb'as*'tan bir bölüm dinlemiştir.[125]

İbn Hallikân, göreve başladığından itibaren âdil davranmaya özen göstermiş, ancak almış olduğu bazı kararlar yakın çevresi tarafından tenkit edilmiştir. Ebû Şâme, Âdiliye Medresesi'ne muid olarak atanan Bedreddîn el-Merâgî'nin dindar olmaması ve namazlarını terk etmesi gibi kusurlarından dolayı tayin edilmesine karşı çıkmıştır.[126]

İbn Hallikân'ın görevlerinden birisi ise vakıf mütevellisi olmak ve denetlemekti. Emîr Cemâleddîn Akkuş (ö. 677/1278) Necibiye Medresesi'ni Nuriye Medresesi'nin hemen yanında inşa etmiş ve iyi bir vakıf kurarak İbn Hallikân'a denetim görevi vermiştir. Buna karşın İbn Hallikân işlerinin yoğunluğundan dolayı vakıf idaresi için naib göndermiştir.[127]

Baybars 663 (1264) senesinde Kahire'ye döndükten sonra yargı sisteminde bazı düzenlemeler yaptı. Bu uygulama ise dört mezhebin ayrı ayrı kâdılkudât atanması idi. Bu durum İbn Hallikân'ın görev alanını daraltmak anlamına geliyordu. İbn Hallikân bu yeni düzenden doğrudan olmasa da dolaylı olarak etkilenmişti. Nitekim göreve başladıktan bir süre sonra bazı sebeplerden dolayı görevden alınmıştır.[128]

Bermekî sülalesine mensup Emîr Ahmed b. Haccî'nin Baybars'ın veziri İbn Hinnâ ile hasmane ilişkileri bulunmaktaydı. Emir Ahmed, İbn Hallikân'a saygı duymakta ve Dımaşk'a her geldiğinde onu ziyaret etmekteydi. Ayrıca Emîr Ahmed, Baybars'ın huzuruna çıktığında daima İbn Hallikân'ı övmekte ve onun vezâret makamına layık olduğunu ileri sürmekteydi.[129] Bu durum vezir İbn Hinnâ'yı endişeye sevk etmiştir. Nitekim kendisinin azledilip yerine İbn Hallikân'ın getirilebileceği ihtimalinin artması üzerine İbn Hallikân'ı hükümdarın gözünden düşürmek için olağanüstü çaba göstermiştir.[130]

[125] Ebû Şâme, *a.g.e.*, s. 229; İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. XIII, s. 242. Nuaymî, *a.g.e.*, c. I, s. 23.
[126] *Vefeyât,* IV/257-258; Ebû Şâme, *a.g.e.*, s. 217.
[127] Ebû Şâme, *a.g.e.*, s. 220-221.
[128] *Vefeyât,* VII/44.
[129] *a.g.e.*,VII/48.
[130] *a.g.e.*,VII/49.

1.5.2. Kahire'ye Dönüşü ve Müderrisliği

İbn Hinnâ, Baybars'ın huzurunda İbn Hallikân'ı kötülemekte ve onun azledilmesi için elinden gelen bütün gayreti göstermekteydi.[131] Vezir bu çabasının sonucunda İbn Hallikân'ın görevinden azledilmesi için sultanı ikna etmiştir. Sultan Baybars'ın kararından vazgeçmesini önlemek maksadıyla İbn Hallikân'ın azil yazısını sultan Trablus'ta iken hazırlamış ve 15 Şevval 669'da (27 Mayıs 1271) Baybars Dımaşk'a geldiğinde halk tarafından çok sevilen ve icraatından memnun kalınan İbn Hallikân'ı kâdılkudâtlıktan azletmiştir.[132]

İbn Hallikân azledildikten sonra 669 Zilkade (1271 Temmuz) tarihinde eşinin memleketi olan ve daha önce görev yaptığından dolayı hatırı sayılır bir çevresinin bulunduğu Kahire'ye dönmüştür. İbn Hallikân maîşetini sağlamak amacıyla Fahriye ve Ezher Medreseleri'nde hocalık yapmış, ancak eski görevindeki gibi geliri olmadığından geçim sıkıntısı çekmiştir.[133]

İbn Hallikân bir süre fakirlik çekse de "Her gün evinden çıkarak şehir merkezine gider ve vezirin yolunu bekleyerek ondan yardım isterdi." şeklindeki iddialar kaynaklarca desteklenmemektedir. O, azledildikten sonra yedi sene Kahire'de yaşamıştır. Bu dönemde çekmiş olduğu zorluklar ve fakirlik onu tekrar eski görevine dönmesi için teşvik etmiştir. Memlûk Devleti haznedarı Bedreddîn Beylebek onun maddi sıkıntı içerisinde olduğunu öğrenince 2000 dirhem ile 100 birim buğday göndermiş ancak İbn Hallikân bu yardımı kabul etmemiştir.[134]

İbn Hallikân Mısır'daki zamanını görevlendirildiği medresede ders vermek ve eser telif etmekle geçirmiştir. Kâdılkudât iken devlet işleriyle daha fazla uğraştığından eserini telif edecek vakti zar zor bulmuştur. Burada ise eserinin önemli bir kısmını yazmış ve ilerleme kaydetmiştir.[135]

1.5.3. Şam Kâdılkudâtlığına İkinci Kere Atanışı

İbn Hallikân, Sultan Baybars vefat etikten sonra Memlüklü tahtına çıkan sultan Kalavun tarafından tekrar Suriye kâdılkudâtlığına tayin edilmiştir. 23 Muharrem 677 (16 Haziran 1278) tarihinde Dımaşk'a giden İbn Hallikân'ı başta saltanat naibi İzzeddîn

[131] *a.g.e.*,VII/50.
[132] Kütübî, *Uyûnü't-tevârih.* Kahire 1980, s. 127.
[133] *Vefeyât,* VII/51.
[134] *a.g.e.*, VII/49.
[135] *a.g.e.*, VII/49-50.

Aydemir ve askerleri olmak üzere pek çok kişi karşılamıştır. Ulemâ da onun görevine dönmesine sevinmiş ve tebrik için İbn Hallikân'ın kaldığı Âdiliye Medresesi'ne gelmişlerdir. Burada tertip edilen özel kutlamada hâfızlar Kuran tilavet etmiş, edip ve şairler de onu öven şiirler okumuşlardır. Dönemin şairleri ise İbn Hallikân'ın yedi sene süren ayrılığını Hz.Yûsuf'un yedi senelik kıtlık sürecine benzetmiş ve İbn Hallikân'ın gelmesiyle birlikte bereket ve bolluk geleceğini belirten şiir ve kasideler yazmışlardır.[136]

Memlüklü sultanı Bereke Han, babasının adını verdiği Zâhiriye Medresesi'ni 17 Safer 677'de (10 Temmuz 1278) Dımaşk'ta bina edince açılış dersini dönemin en tanınmış âlimi olan İbn Hallikân'ın yapmasını talep etmiştir. Bu derse devlet adamları, âlim ve şairler katılmış ve büyük bir tören düzenlenmiştir. İbn Hallikân'ın oğlu Mûsâ da bu derse katılmış ve dersle ilgili izlenimlerini aktarmıştır. Buna göre derse katılanlara yemek verilmiş ve çeşitli hediyeler dağıtılmıştır. Medreseye müderris olarak atanan Şeyh Reşîdüddîn İsmâil el-Fârikî, İbn Hallikân'ın fazilet ve erdem sahibi bir âlim olduğunu ileri sürerek onu övücü sözler söylemiştir.[137]

İbn Hallikân 677'de (1278) Şâfiî fıkıh âlimleri için inşa edilen Necibiye Medresesi'ne oğlu Mûsâ'yı müderris tayin etmiştir. Medresenin hemen yanında müderris ve öğrencilerin kalacağı Necibiye Hankahı'nın idaresi de İbn Hallikân'a verilmiş, İbn Hallikân da oğlunu naib tayin ederek bütün görevleri ona tevdi etmiştir.[138]

İbn Hallikân yeni görevinde yaklaşık üç sene kalmış ve herhangi bir sorun olmaksızın işlerini yürütmüştür. Ancak saltanat naibi Sungur el-Eşkar Dımaşk'ta saltanat mücadelesini başlatınca başta İbn Hallikân olmak üzere kadılar ve şehrin ileri gelenleri ona biat etmek zorunda kalmışlardır. İbn Hallikân, el-Eşkar'a biat ettikten sonra sultan Kalavun'un idam edilmesi için fetva verenler içerisinde yer almıştır. Bu durum kâdılkudât olarak atayan Kalavun'a ihanet etmiş gibi görülmesine sebep olmuştur.[139]

Sencer el-Halebî'nin kumandanlığını yaptığı bir ordu Dımaşk'ta isyan eden Sungur el-Eşkar'ı hezimete uğrattı. Sencer el-Halebî, isyana katıldığı öne sürülen ve

[136] İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XIII, s. 279.
[137] *Vefeyât,* IV/156.
[138] *a.g.e.*, IV/156.
[139] İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. XIII, s. 288.

aralarında İbn Hallikân da olmak üzere şehrin ileri gelenlerinden birçok kişiyi tutuklayarak Necibiye Hankahı'nda gözaltına aldı.[140]

İbn Hallikân 20 Safer 679'da (21 Haziran 1280) görevinden azledilince bir önceki kâdılkudât İbn Sinnî Halep'ten çağırıldı ve İbn Hallikân'dan boşalan kâdılkudâtlık makamına atandı. Sencer el-Halebî, İbn Hallikân'dan eşya ve kitaplarının bulunduğu Adiliye Medresesi'ni boşaltmasını emredince Salihiye'deki evine taşınmak zorunda kaldı. Taşınma işlemleri sürerken Sultan Kalavun, Sencer el-Halebî'ye mektup göndererek Sungur el-Eşkar fitnesine katılan ve ona biat eden herkesi affettiğini ilan etti. Sencer el-Halebî şehir meydanında Kalavun'dan gelen mektubu buraya gelen emir, ayan, asker ve kadıların huzurunda okudu. Zaferi övdükten sonra fitneye katılanları azarlayıp affedildiklerini bildirdi ve İbn Hallikân hakkında şunları söyledi: " Şemseddîn İbn Hallikân'ın eski dönemde yapmış olduğu arkadaşlığı, sohbeti, bize karşı hizmeti ve Eyyûbî devletinden bize kalan bir değer olduğu buradaki herkesin malumudur. Şam kâdılkudâtlığını ve azledilmeden önceki tüm görevlerini iade ediyorum." [141]

Durumdan haberdar olan İbn Hallikân Adiliye Medresesi'nden Salihiye'deki evine taşınma işlemini durdurup mektubun okunduğu meydana gittiğinde orada bulunan emir ve kadılar selam vererek kendisini tebrik ettiler. İbn Hallikân'a kadılık hilatı getirilip yeniden giydirildi. Daha sonra Cuma namazını kıldırdı ve Kalavun'a mektup yazarak Sungur el-Eşkar'a biat etmediğini belirterek özür diledi. Bunun üzerine Kalavun, teşekkür ederek özrünü kabul ettiğini bildiren bir mektup gönderdi. Bir süre sonra İbn Hallikân'a Halep bölgesinin ve çevresinin kadılığı da dâhil edilerek istediği kişiyi naib tayin edebilme hakkı verildi. Suriye halkı birçok kişiyi kapsayan genel af dolayısıyla sevdikleri İbn Hallikân'ın da göreve iade edilmesinden çok memnun oldular.[142]

1.5.4. Vefatı

Memlük Sultanı Kalavun ülkede süküneti sağlamak için büyük çaba gösteriyordu. Şehrin ileri gelenleri dâhil olmak üzere genel af çıkartması da bu sükûneti sağlamak içindi. İktidarı tam olarak elde eden ve ülkede iç huzuru ve sükûneti sağlayan Kalavun İbn Hallikân'ın görev bölgesine Halep'in katılmasından henüz bir buçuk ay

[140] *a.g.e.*, s. 291.
[141] *a.g.e.*, c. XIII, s. 291.
[142] *a.g.e.*, c. XIII, s. 292.

geçmeden 27 Muharrem 680'de (18 Mayıs 1281) kadılıktan azletmiş ve yerine İbnü's-Sâiğ'i kâdılkudât olarak atamıştır.[143]

İbn Hallikân görevinden alınmasından kısa bir süre sonra ayda üçyüz dirhem maaşla Dımaşk'ta bulunan Emniye Medresesi müderisliği görevi Alâeddîn b. Zemelkânî'den ona verildi. (10 Safer 681/20 Mayıs 1282) İbn Hallikân medresede görev yaparken Necibiye Medresesi'nde ikamet etmeyi sürdürdü. Kadılık görevi nihayete erdiğinden daha fazla çalışma fırsatı bulmuş, ilmi müzakerelere eskisinden daha fazla zaman ayırmış ve eseri üzerine daha da yoğunlaşmıştır.[144] 22 Recep 681'de (26 Ekim 1282) hastalanmış ve kısa bir süre sonra 26 Recep 681'de (30 Ekim 1282) görev yaptığı Emniye Medresesi'nde vefat etmiştir. Bir gün sonra 27 Recep 681'de (31 Ekim 1282) Emeviyye Camîi'nde öğle namazından sonra cenaze namazı kılınmış ve Kasiyun Dağı'nın batı yönünde kalan eteklerindeki Savâbiye Kabristanı'nda defnedilmiştir.[145]

1.6. İbn Hallikân'ın Şahsiyeti

İbn Hallikân hadis, fıkıh, tarih, kitâbet, şiir ve edebiyat alanında mütebahhir bir ilim adamıydı. Sosyal ilimlerin her alanıyla ilgilenmiş, ele aldığı konuya dair bir şiir söylemiş ve anekdot anlatmayı adet edinmiştir. Bir konu hakkında çok bilgi sahibiyse bütün bildiklerini sıralamamış, kayda değer bulduklarını ve faydalı olduğunu düşündüklerini anlatmıştır. Hakkında çok bilgi bulunan ve çok eser yazılan konulara girmeyi uygun bulmazdı. Bunun yerine insanların bilgiye ihtiyaç duydukları konu veya kişilerle ilgili araştırma yapar ve bunun için hem kendi geniş kütüphanesinden istifade eder hem de irtibat halinde bulunduğu âlimlere müracaat ederdi. Meraklı bir kişiliğe sahip olduğundan ilk eğitimini almaya başladığından vefat edene kadar araştırmaya devam etmiş, ilginç konular ve kişilerle ilgili bilgilere ulaşmıştır. Eleştiriye son derece açık bir kişi olmuş, kendi yazdığı veya zikrettiği bilgilerle ilgili eğer bir noksanlık varsa bunların tenkit edilmesinden rahatsız olmamış gerektiği zaman da tashih etmekten çekinmemiştir.[146]

İbn Hallikân hem Eyyûbî hem de Memlüklü devlet adamları tarafından sevilen ve sözüne itibar edilen bir âlim olup onların huzurlarına çok rahat girip çıkmıştır. Bu

[143] *a.g.e.*, c. XIII, s. 293.
[144] *Vefeyât*, IV/10
[145] *a.g.e.*, IV/11; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XIII, s. 301; Nuaymî, *a.g.e.*, c. I, s. 193.
[146] *Vefeyât,* I/21.

kesimle münasebetini sıkı tutmuş, gönüllerini hoş edecek sözler söylemiş ve zaman zaman şiir yazarak onları methetmiştir.[147] Ancak tüm bunlar onu şahsiyet sahibi bir âlim olmaktan geri bırakmamıştır. Nitekim Suriye'deki görevinden azledilip Mısır'a gönderildiğinde maddi sıkıntı çekmesine rağmen kendisine önerilen yardımları reddetmiştir.[148]

İbn Hallikân kimseden çekinmemiş ve karşısında yanlış yapan kim olursa olsun eleştirmekten geri durmamıştır. Şair Şehâbeddîn et-Tela'ferî ile karşılaştığında onu şiir hırsızlığı yapmakla suçlamış ve yaptığının ilmî ahlaka yakışmadığını belirtmiştir.[149] Hatta bu konuda kendisinin üzerinde emeği bulunan hocasını dahi eleştirmiştir. Hayatı boyunca şiir ve eser hırsızlarını bulup tespit etmiş ve onları teşhir etmekten de sakınmamıştır.[150] Bu yüzden fazla sevilmemiş ve aleyhinde birçok tutarsız ve yakışıksız söylentiler ortaya çıkmıştır. Bunların başında Kur'ân ayetlerini hafife aldığı ve kâhinlik yaptığı ileri sürülen şair İbn Bâcce'nin şiirlerini okuması ve gizli olarak onun düşüncesine sahip olması gelmektedir. Ancak onun maruz kaldığı bu ithamlar yersizdir. Çünkü İbn Hallikân eserinin birçok yerinde yıldızlara bakarak hüküm çıkartan, günah işlemeyi adet haline getiren ve Kur'ân ayetlerini hafife alan kişilerin İslâm dininden uzak olduğunu vurgulamıştır.[151] Nitekim o bu ithamlar üzerine kendi araştırmasını yapmış ve İbn Bacce'nin şiirlerinde İslâm din ve emirlerine karşı duran bir şeye rastlamamıştır.[152]

İbn Hallikân Şâfiî mezhebine bağlı olmasına rağmen Ortaçağ'daki birçok âlimin başına gelen onun da başına gelmiştir. İtikadî bakımdan hangi düşünceye sahip olduğu tartışılmış ve zaman zaman Şiîlikle itham edilmiştir.[153] Eserinde 12 imama yer vermesi, Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan Muâviye b. Ebû Süfyân için "Allah râzı olsun" cümlesini kullanmaması ona yöneltilen bu iddiaları desteklemektedir.[154] Bunun dışında Emevî ve Abbâsî halifelerini kısaca anlatıp Fâtımî halifelerin hepsine yer

[147] Eyyubî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil ve Halep meliki el-Melikü'l-Azîz Muhammed için methiye yazmıştır. Bkz. *a.g.e.*, s. 91.

[148] *a.g.e.*, VII/51.

[149] *a.g.e.*, VII/40.

[150] *a.g.e.*,II/104, 359, 520; III/ 77.

[151] *a.g.e.*, 29.

[152] *a.g.e.*, IV/430.

[153] *a.g.e.*, IV/151.

[154] *a.g.e.*, II/224. Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olanlara Tuleka denir. Sahabi sıralamasında tuleka ayrı bir grup olarak yer almıştır. Hz. Ömer tulekaya maaş bağlamamış, onları orduya alıp sefere çıkmaları noktasında zorlamamştır. Bkz. M. Sabri Küçükaşcı, "Tulekâ" *DİA*, c. 41, *s.* 361-362.

vermesi hoş görülmemiş ve bu yüzden Şiîlikle itham edilmiştir. Ancak İbn Hallikân'ın yaşadığı XIII. yüzyılda Emevî Devleti yıkılmış ve Abbâsîler ise Bağdat dışında siyaset sahnesinde bulunmamaktaydı. Buna karşın Fâtımîler, Eyyûbîler ve Selçuklular'ın eserde ayrıntılı bir şekilde yer alması, hem bu devletlerin siyasette etkin olmaları hem de zaman ve mekân olarak kendisine yakınlığı ile alakalıdır.

Peygamberlik iddiası güden meşhur şair el-Mütenebbî'nin divanından istifade etmesi ve onun şiirlerinden nakiller yapması, Şiîlik ve hatta bazı yerlerde Râfizîlik ile itham edilmesine neden olmuş ancak öne sürülen deliller rağbet görmemiştir.[155] İbn Hallikân'ın Suriye kâdılkudâtı olması ve Sünnî sultanlar nezdinde muteber olması, hakkındaki Şiîlik ve Râfizîlik iddiasını geçersiz kılmaktadır. İbn Hallikân Irak'ta yetiştiği için Ebû Hanîfe ve ashabının görüşlerinden etkilenmiş ve bazı Hanefî âlimlerle arkadaşlık kurmuştur. Yetiştiği bölge onu başta Hz. Ali olmak üzere on iki imama karşı büyük bir saygı ve sevgi duymasını sağlamıştır.[156]

İbn Hallikân'ın bazı ahlakî zaafları olduğuna dair iddialar bulunmaktadır. Edebî gayelerle alıntı yaptığı şiirlerdeki gibi bir hayat sürmesi mümkün değildir. Çünkü o, müderrislik, kadı naipliği ve kâdılkudâtlık yapmış, saygın ve toplumun gözü önünde olan bir âlimdir. İddia edildiği gibi bir yaşama sahip olsaydı toplumda fark edilecek ve üst düzey görevlere gelemeyecekti. Nitekim bu ithamlarda bulunanlar İbn Hallikân'ın çağdaşı değil, daha sonra hayatını ve eserini inceleyenler arasından çıkmıştır.[157]

[155] *Vefeyât,* I/120.
[156] Amine Muhammed, *a.g.e, s.* 39.
[157] *a.g.e, s.* 38.

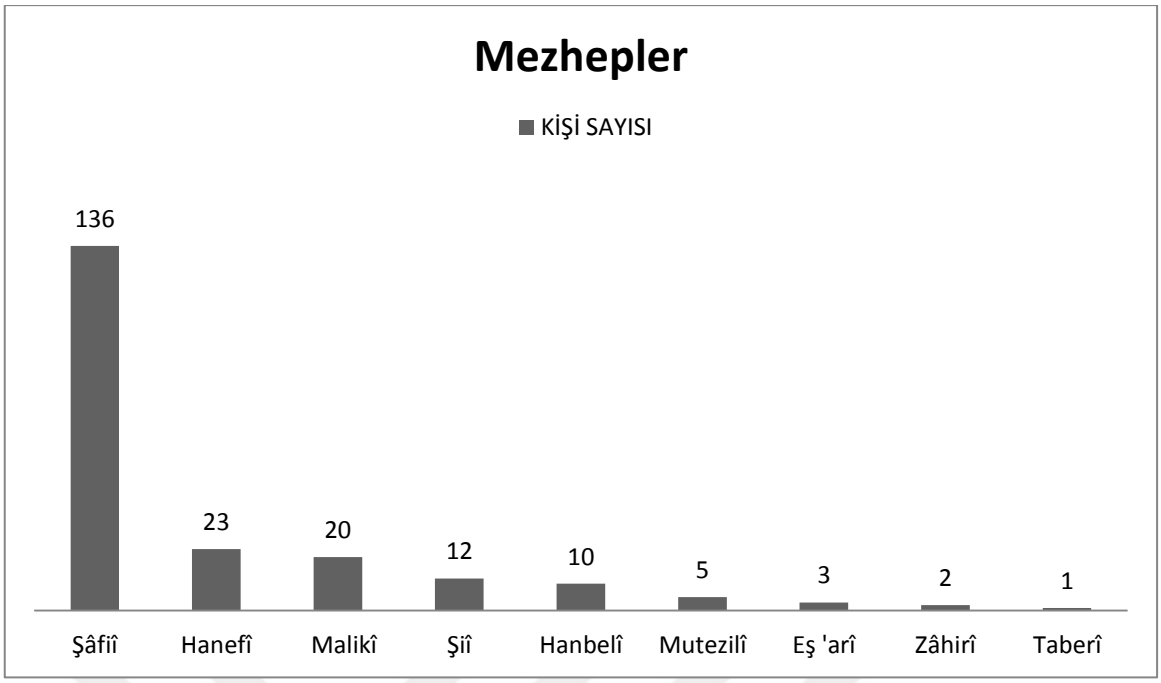

"Şekil 1.1"*Vefeyât*'ta Biyografileri Bulunan Âlimlerin Mezhebleri

Şâfiî âlimlerin *Vefeyâtü'l-a'yân*'da diğer mezhep âlimlerine göre daha fazla yer alması, İbn Hallikân'ın aldığı eğitim, yaşadığı bölgedeki bu mezhebin yaygınlığı ile ilgilidir.[158] İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*'ı kaleme alırken babasının ve amcalarının hocası olan Ebû İshak'ın *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye'*si, onun en çok başvurduğu müracaat eserleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte Nizâmiye Medresesi ekolünün ailesi eliyle Erbil'de devam etmesi pek tabiki İbn Hallikân'ın Şâfiî etkisinde olmasını gösteren bir diğer husustur.

[158] *Vefeyât,* VII/ 80.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HALLİKÂN VE *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*[*]

İbn Hallikân küçük yaşta babasını kaybettikten sonra başta Erbil atabeği Muzafferüddîn Kökböri olmak üzere babasının çevresinin onu himaye etmesi ve pek çok şöhret sahibi kişilerle hemhal olması "meşhur ansiklopedisi" adını verdiği eserini hazırlamaya iten sâikler olmuştur. Eğitim ve öğretim hayatı içerisinde gördüğü müderrisler, âlim ve edipler ile seyahatleri esnasında karşılaştığı ilme ve âlime değer veren bürokrat ve devlet adamları İbn Hallikân'ın başlamış olduğu işte kalmasına sebep olmuştur.

İbn Hallikân hayatının ilk yıllarından itibaren bir yandan gördüklerini kayıt altına alırken, diğer yandan da ileride kullanacağı malzemeyi toplamıştır. Nitekim kayıtları incelendiğinde dikkatli bir gözlemci olduğu anlaşılmaktadır. Bilgi ve görgüsü arttıkça malzemesi de artmış ve eğitim-öğretim hayatından itibaren bunları tasnif etmeye başlamıştır. İlmî seyahatleri, bürokratik görevi ve özellikle de müderrisliği zamanında zirveye ulaşan bu çabası vefatına kadar devam etmiştir.

626 (1228) yılına kadar kaldığı Muzafferiye Medresesi'nde aldığı ilk eğitiminin ardından ilim öğrenmek, bilgisini ve birikimini geliştirmek için birçok şehre seyahat etmiştir. 635 (1237) yılına kadar Suriye'de kaldıktan sonra İskenderiye'ye ve Kahire'ye giderek ulemânın rağbet ettiği bu şehirlerde dil ve edebiyat alanında kendisini geliştirmiş ve şairlerle buluşmuştur. İbn Hallikân'ın Endülüs ve Mağrib'e seyahat ettiğine dair bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak onun dönemindeki diğer müelliflerin aksine bulunduğu ortamlarda Endülüs ve Mağrib âlimleriyle sıkça karşılaştığı ve onlarla karşılıklı bilgi alışverişinde

[*] İbn Hallikan'ın ilim dünyasında tanınmasın sağlayan *Vefeyâtü'l-A'yân* ünvanlı eseridir.

bulunduğu anlaşılmaktadır.[159] Bu bölgelerdeki âlim ve ediplere çokça yer vermiş olması da bu hususu teyit etmektedir.[160]

İbn Hallikân'ın gençliği Eyyûbîler'in, (1171-1250) olgunluk dönemi ise Memlüklüler'in (1250-1517) idaresi altında geçmiştir. İbn Hallikân'ın yaşadığı bu dönemde İslâm tarihi ve medeniyeti alanında önemli tasnif ve telif çalışmaları yapılmıştır. Bu dönemde İslâm dünyasının Haçlı ve Moğol etkisinde önemli kayıplar yaşadığı göz önüne alınırsa bu durum onun çalışmasının önemini daha da arttırmaktadır. Aralarında İbn Hallikân'ın da bulunduğu VII/XIII. yüzyıl âlimleri siyasî belirsizlik ve ekonomik istikrarsızlıklara rağmen yaşadıkları dönemdeki olayları kaydetmeye ve hiçbir ayrıntıyı kaçırmamaya önem vermişlerdir.[161]

Haçlılar, Anadolu'da Selçuklu Türklerini bertaraf ettikten sonra Suriye'yi işgal etmiş ve Mısır'ı tehdit altına almışlardı. İbn Hallikân bu bakımdan Haçlılara en büyük darbeyi vuran ve mukaddes mekânlardan Kudüs'ü geri alan Selâhaddîn-i Eyyûbî'den çok etkilenmiş ve onu bir kahraman olarak nitelendirmiştir. Haçlılar'ın İslâm dünyası için büyük tehdit olduğunu düşünen İbn Hallikân sadece Selâhaddin'i değil, Memlük sultanı Kalavun'u da aynı şekilde övmüş ve onun özellikle Suriye bölgesindeki Haçlı etkinliğini azaltmasından ve Moğolları bertaraf etmesinden büyük bir övgüyle bahsetmiştir. Burada altı çizilmesi gereken bir diğer önemli husus ise Hilâl ve Salîb mücadelesini inceleyecek olanlar için önemli ve orijinal bilgilerin bir araya toplandığı geniş bir malzemenin eserdeki mevcudiyetidir.[162]

İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*'daki kayıtlarından çalışmasını yaklaşık 18 yaşında iken yazmaya başlamış olması muhtemeldir. Eserinin bitişi olarak kabul edilebilecek en son bilgi ise 680 Ramazan (1281 Aralık-Ocak) 72 yaşındayken Selâhaddin'in Emeviyye Camîi'nin haziresindeki türbesini

[159] İbn Hallikân, Endülüs'lü kıraat ve tefsir âlimi Şeyh Şâtıbî'nin öğrencileri ile karşılaşmış ve ilim meclisleri düzenlemiştir. Bkz. *a.g.e.*, III/292. Mâlikî mezhebinin ileri gelen âlimlerinden İbn Şâs'ın öğrencileriyle Mısır'da iken görüşmüş ve bu âlimin eserlerini öğrencilerinden dinlemiştir. Bkz. *a.g.e.*, III/61.

[160] İbn Hallikân yaklaşık 74 Endülüs'lü âlimden bahsetmektedir.

[161] Fahreddîn Muhammed, *a.g.e.*, s. 20.

[162] *Vefeyât*, I/195.

ziyaretine dair olandır. Buna göre İbn Hallikân'ın eserini hazırlaması yaklaşık olarak hayatının üçte ikisini içine almaktadır.[163]

645 (1247) yılına kadar Mısır'da kalan müellif burada edebiyat ve hadis alanında çalışmalarını sürdürdüğü ve bir yandan da eserini yazdığı anlaşılmaktadır. İbn Hallikân telif çalışmalarına başladığı zamandan itibaren malzeme toplamış, gördüklerini kaydetmiş ve eserini tamamlayana kadar bu anlayışını hiç terk etmemiştir. İbn Hallikân'ın eserinin oluşmasında ilim yolculukları kadar bürokraside aldığı görevlerin de önemli katkısı olmuştur. Kâdılkudât görevini üstlendikten sonra teorik bilgilerini pratiğe dökme imkânı bulmuştur. Ayrıca eserine almış olduğu kayıtların uygulanmış örnekler olması da çalışmasının değerini artıran önemli bir diğer husustur.[164]

İslâm tarihinde kendi alanında en eski örnek sayılan *Vefeyâtü'l-a'yân*'da 855 biyografi bulunmaktadır. İhsan Abbas neşri esas alındığında bunların dağılımı aşağıdaki gibidir.

"Tablo 2.1" Biyografilerin ciltlere göre dağılımı

Cilt no	**Kaç sayfa**	**Biyografi numaraları**	**Ortalama Sayfa Sayısı**
I	381	146	2.60
II	542	167	3.24
III	502	204	2.46
IV	473	160	2.90
V	424	86	4.93
VI	432	60	7.20
VII	257	36	7.13
			Genel Ortalama:4.35

[163] *a.g.e.*, VII/256.

[164] Fahreddîn Muhammed, *Menhecü'l-bahsi'l-edebi inde İbn Hallikân, Trablus 1991*, s. 19-20.

Yukarıdaki tabloda biyografilerin ciltlere göre uzunluğu yer almaktadır. İbn Hallikân'ın eserinin ilk dörd cildini Dımaşk kâdılkudâtı olmadan önce, kalan üç cildini kadılıktan azledildikten sonra telif etmiştir. Buradaki görevinden ayrıldığı göz önüne alınırsa ilk dikkati çeken husus telife daha çok zaman ayırmış olduğudur. Daha da önemlisi muhtemelen kâdılkudât iken edindiği yeni kaynakları kullanarak biyografileri genişletmiştir.

2.1. *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın Kaynakları

İbn Hallikân eğitim hayatının başından itibaren iyi bir kütüphane kurmak için çaba göstermiş ve çalışmalarında istifade ettiği malzemeyi de erken dönemden itibaren oluşturmaya başlamıştır. Özellikle Kahire ve Dımaşk gibi şehirlerde araştırma yaparken kendisi için gerekli kitapları edinmek için büyük çaba göstermiştir. Başta kitapçılar olmak üzere tâcir, seyyâh, devlet adamı vb. kişilerle iyi ilişkiler tesis etmiş, onlardan hem kütüphane oluşturmak hem de kullanacağı malzemeyi edinmek için yardım ve destek almıştır. Çalışmasında kullandığı malzeme onun bu çabasının başarıya ulaştığını göstermektedir.[165]

2.1.1. Sözlü Kaynaklar

İbn Hallikân, yazılı kaynakların yanında sözlü kaynaklara da müracaat etmiştir. Mesela Ebû İshak ez-Zeccâc'ın (ö. 377/987) biyografisinde Ebû Ali el-Fârisî'nin hocası hakkında anlattıkları aktarılmıştır.[166] İbn Süreyc'in biyografisinde yazılı kaynakları el-İsferâyînî'den duyduğu sözlü bilgilerle desteklemiştir.[167] Meşhur muhaddis Nesâî'nin biyografisinde altı farklı kaynak kullanılmıştır. Bunların beşi yazılı kaynak olup diğeri ise Muhammed b. İshak el-İsfahânî'nin hocasından aktardıklarıdır.[168] Ebû Dâvûd'un biyografisinde istifade ettiği on iki kaynaktan ikisi yazılı olup diğerleri sözlü olmuştur.[169] Nahiv âlimi Sa'leb'i ele alırken yazılı bir eser belirtmemiş, Ebubekir el-Mukrî ve Ebû Ömer ez-Zâhid'den alınan bilgiler kaynak olarak gösterilmiştir.[170]

---

[165] *Vefeyât*, VII /343.
[166] *a.g.e.*, I/49.
[167] *a.g.e.*, I/66.
[168] *a.g.e.*, I/77.
[169] *a.g.e.*, I/81.
[170] *a.g.e.*, I/101.

İbn Hallikân sözlü kaynaktan edindiği bilgilerin doğru olup olmadığını ispat etmek için kendine has yöntemleri vardır. Mesela Bişrü'l-Merîsî'nin hal tercümesinde Kāsım b. İsmâil'in naklettiği bilgiyi onun ilk olarak Câhiz'den işittiğini söyleyerek hadis ilmindeki isnad metodunu uygulamaktadır.[171] İbn Hallikân bazen bilgiyi aldığı kişinin anlattığı rüyasını kaynak göstermektedir. Mesela Ebü'l-Kāsım b. Ebü'l-Alâ el-İsfahânî, Sâhib b. Abbâd'ı rüyasında görmüş ve onun kendisine söylediği sözleri aktarmak suretiyle bilginin rüyada söylendiğini kaydetmiştir.[172]

İbn Hallikân verdiği bilgiyle ilgili kaynak belirtmediğinde zamanının bütün âlimleri gibi edilgen fiilleri kullanmaktadır.[173] Eserin bütününe baktığımızda İbn Hallikân'ın bunu bir tarz olarak benimsediğini görürüz. Bu türden bilgiler daha çok hususi hayatıyla ilgili bilgi verdiği kişilerle ilgili olmaktadır. Mesela Tolunoğulları Hükümdarı Humâreveyh'in kızı ile Abbâsî Halifesi Mu'tazıd'ın nikâh merasimi anlatılırken herhangi bir yazılı veya sözlü kaynak belirtilmemiştir.[174] İbn Hallikân meşhur zahidlerden Dâvud et-Tâî'nin kırk sene oruç tuttuğunu ve bu durumdan en yakın akrabalarının bile haberlerinin olmadığı bilgisinde de bu metodu uygulamıştır. Hadis âlimi Süfyan b. Uyeyne ile ilgili bir anıyı ise orada bulunan bir şahıstan duyduğunu ancak bu şahsın ismini bilmediği için zikretmediğini söylemiştir.[175] İbn Hallikân bazen çağdaşı olduğu kişilerin sözlerini aktarırken edilgen fiil kullanmıştır. Mesela Eyyûbî Sultanı el-Melikü'z-Zâhir'in "Kim Selâhaddîn'e bakmak isterse bana baksın" sözünde olduğu gibi herhangi bir kaynak veya şahıs ismi vermeden nakletmiştir.[176]

İbn Hallikân çağdaşı olan kimseleri anlatırken yakın çevrelerinden bilgi toplamış ve bunları kendi bilgileriyle birleştirmiştir. Mesela çağdaşlarından Mısırlı şair İbnü'l-Fârız'a ait olan bir şiiri onun divanında bulamayınca, yakın arkadaşlarından birisinin bu şiiri inşâd ettiğini duymuş ve kaydetmiştir.[177] İbn Hallikân'ın çağdaşı olan meşhur Endülüslü muhaddis, tarihçi ve edip İbn

[171] *a.g.e.*, I/277.
[172] *a.g.e.*, I/231.
[173] Rivayet edildi, hikâye edildi, söylendi ve söylenir gibi.
[174] *a.g.e.*, II/250
[175] *a.g.e.*, II/393; *a.g.e.*, II/260.
[176] *a.g.e.*, II/257.
[177] *a.g.e.*, III/455.

Dihye'nin biyografisini yazarken çoğunlukla kendi hatıralarından nakletmiştir. Ancak doğum tarihi ve nesebi ile ilgili bilgileri güvendiği arkadaşlarından soruşturarak edinmiştir.[178] Nahiv âlimi Ebû Ali eş-Şelevbînî'nin öğrencilerinden bir kısmı ile tanışmış ve onun hakkında bilgi almıştır.[179] Mâliki fıkıh âlimi Sahnûn'dan bahsederken de Mısır'da tanıştığı Mâlikî fakihlerden aldığı bilgileri kullanmıştır.[180]

İbn Hallikân'ın zaman zaman isim belirtmediği kayıtları da vardır. Meşhur Endülüslü şairlerden et-Tihâmî'nin Mısır'da yakalanıp hapse atılmasını, öldürülmesini ve fiziki özelliklerini Mısırlı tarihçilerden dinlemiş ancak onların kim olduklarını açıklamamıştır.[181] İbn Hallikân, *el-Makâmât* isimli eserin şârihlerinden el-Mes'ûdî'yi anlatırken kendi dönemindeki tarihçilerden duyduğu bilgileri kayıt altına almış ancak onların kim olduğunu belirtmemiştir.[182] Şair Şerîf Rızâ el-Mûsevî'nin hal tercümesinde onun Samarra'daki edebiyatçılardan icâzet almasının, fazilet sahibi olarak tarif ettiği kişiler tarafından kendisine haber verildiğini söylese de bunların kim olduğu hakkında bilgi vermemiştir.[183]

İbn Hallikân sözlü kaynakları desteklemek maksadıyla başka yazılı kaynaklara veya şahıslara müracaat etmektedir. Bunun bir örneğini meşhur Mısırlı şairlerden İbnü's-Sââtî'nin biyografisinde görmekteyiz. İbn Hallikân, İbnü's-Sââtî'nin vefat tarihini Kahire'de karşılaştığı oğlundan öğrenmiş, ancak aradan uzun zaman geçtiği için kendi hafızasına çok güvenmemiş ve daha sonra eserini kaleme alırken bazı tarihçilerin eserlerine başvurarak elde ettiği tarihin doğruluğundan emin olmuştur.[184] Hanefî fıkıh âlimi Rükneddîn el-Âmîdî'nin oğlu ile Dımaşk'ta defalarca görüşmüş ve babası hakkında bilgi edinmiş olsa da sadece oğlundan aldığı bilgilerle yetinmeyerek başka yazılı ve sözlü kaynaklara da müracaat etmiştir.[185]

[178] *a.g.e.*, III/450.
[179] *a.g.e.*, III/451.
[180] *a.g.e.*, III/181.
[181] *a.g.e.*, III/381.
[182] *a.g.e.*, IV/390.
[183] *a.g.e.*, IV/496.
[184] *a.g.e.*, III/396.
[185] *a.g.e.*, IV/258.

İbn Hallikân hal tercümesini verdiği kişinin bizzat anlattıklarına dayalı olarak bilgi vermekte ve bunu da özellikle belirtmektedir. Mesela şair Ebü'l-Ganâim el-Vâsıtî'nin Bağdat'ta İbnü'l-Cevzî ile görüşmesini kendisinin anlattığını belirtmiştir.[186] Bazen de bilgi verdiği kişinin yakın çevresinden istifade etmiştir. Nizâmiye Medresesi müderrislerinden Kemaleddîn b. Yûnus'un hal tercümesinde arkadaşlarının ve öğrencilerinin onun hakkında söylediklerini kaydetmiş ve bu bilgileri kullanmıştır.[187]

2.1.2. Yazılı Kaynaklar

İbn Hallikân'ın kaynak olarak en fazla istifade ettiği eser tarihçi ve hadis hâfızı Sem'ânî'nin *Kitabü'l-ensâb'*ıdır. Çalışmalarını çok faydalı bulan İbn Hallikân, bunlardan *Kitabü'l-ensâb'*ın tamamının çok az kişide bulunduğunu, asıl nüshasından daha çok muhtasarının yaygın olduğunu belirtmiştir.[188] İbn Hallikân'ın sık kullandığı kaynaklardan birisi de nesep âlimi ve tarihçi İbnü'l-Kelbî'nin *Cemheretü'l-ensâb* isimli eseridir. Ayırca onun başta eyyâmü'l-Arab ve ahbâr olmak üzere yüzellinin üzerinde eserinin olduğunu belirtmiş ve bunların birçoğunu da tesbit ederek kayıt altına almıştır.[189]

İbn Hallikân'ın sık kullandığı kaynaklar arasında İbn Asâkir'in *Târîhü medînet-i Dımaşk* adlı eserinin ayrı bir yeri vardır. O, İbn Sa'd'ın ensâb, tabakât ve tarih kitaplarındaki bilgileri bir araya getirerek Dımaşk şehri ile bağlantısı bulunan dokuzbin civarında kişinin biyografisine yer verdiği bu eserini kısa bir zamanda telif etmesini hayretle karşılamıştır. Nitekim hayatını araştırdığında onun maddî durumunun iyi olduğunu ve ilimden başka bir şeyle meşgul olmadığını tespit etmiş ve bu hacimde bir eseri yazmasının mümkün olduğuna kanaat getirmiştir.[190]

---

[186] *a.g.e.*, V/8.

[187] *a.g.e.*, V/313.

[188] İbn Hallikân Sem'ânî'nin üç eserinden bahsetmektedir. Bunlar *Tezyîlü târîh-i Bağdât, Târîhü Merv* ve *Kitâbü'l-ensâb*'tır. Bkz. *a.g.e.*, III /211.

[189] İbn Hallikân, İbnü'l-Kelbî'nin ataları olan Yahya el-Bermekî'ye *el-Mülûk* isimli ensab eserini ithaf etmesinden dolayı sempati beslediğini ve eserlerine büyük bir ilgi duyduğunu ifade etmiştir. Bkz. *a.g.e.*, VI /83.

[190] İbn Asâkîr ve eseri hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Sabri Küçükaşcı - Cengiz Tomar, "İbn Asâkir", *DİA, c.* XIX, s. 322; *Vefeyât,* III /308.

“Tablo 2,2” İbn Hallikân'ın Birden Fazla Eserini Kullandığı Müellif ve Eserleri

MÜELLİF ADI	ESERİN ADI
Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî	*Kitâbü'l-maârifi'l-müteahhire*
	Kitâbü unvâni uyûni's-siyer fî mehâsini'l-bedv ve'l-hadar
Hilâl b. Muhassin es-Sâbi	*Ahbârü'l-vüzerâ*
	Tuhfetü'l-ümerâ fî târîhi'l-vüzerâ
	el-Ayân ve'l-emâsil
İbnü'l-Esîr	*et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye*
	el-Kâmil fi't-târîh
İbnü'l-Cevzî	*Telkîhu fühûm-i ehli'l-eser*
	Cevheretü'-zaman fî tezkireti's-sultân
	el-Ezkiyâ
	A'mârü'l-a'yân
İbn Zulâk	*Târîhü Mısr ve fezâilühâ*
	Ahbaru kudat-ı Mısr
İbn Yûnus	*Târihu Mısr*
	Kitâbü'l-gurebâ
İbn Şeddâd	*en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufiyye*
	Melceü'l-hukkâm inde iltibasi'l-ahkâm
İbn Reşîk	*el-Umde fî mehâsini'ş-şi'r ve âdâbih*
	Ünmûzecü'z-zamân fî şuarâi'l-kayrevân
İbn Kuteybe	*Tabakâtü'ş-şuarâ*
	el-Meârif
İbn Havkâl	*el-Mesâlik ve'l-memâlik*
	Sûretü'l-arz
İbn Beşküvâl	*Kitabü's-sıla*
	el-Müsteğîsîn
Sem'anî	*ez-Zeyl alâ târîhi'l-Hatîb*
	Kitâbü'l-ensâb
İmâdeddîn el-İsfahânî	*es-Seyl ve'z-zeyl*
	Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-Asr
	Nusretü'l-fetre ve usretü'l-katre.
	el-Berku'ş-şâmî
	Ziyâdâtü'l-ensâb
Hâzımî	*Ucâletü'l-mübtedî ve fudâletü'l-müntehî fi'n-neseb*

	Ma İttefeka lafzüh ve iftereka mâ semmâh
Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî	*el-Elkâb*
	el-Muntazam
	Tenvîrü'l-gabeş
	Şüzûrü'l-ukûd
	Sıfatü's-safve
	Ahbar-ı Bişr b. Harisü'l-Hâfî
Ebü'l-Abbâs el-Müberred	*el-Kâmil fi'l-edeb*
Ebû Ubeydullah el-Merzübânî	*et-Teâzî Ve'l-merâsî*
	el-Muktebes fî ahbâri'n-nahviyyîn
Ebû Nuaym el-İsfahânî	*Hilyetü'l-evliyâ*
	Târîhü İsfahân
Ebû Mansûr es-Seâlîbî	*Letâifü'l-meârif*
	Yetîmetü'd-dehr fî mehâsini ehli'l-Asr

İbn Hallikân İmâdeddîn el-İsfahânî'nin altı farklı eserini kullanmış, en fazla da V/XI. yüzyıl sonlarından 572 (1176) yılına kadar İslâm dünyasında yetişen önemli şair ve ediplerin biyografilerini ve eserlerinden örnekleri içeren bir antoloji olan *Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-asr*'ından istifade etmiştir. Ayrıca İmâdeddîn'in 562'de (1167) Bağdat'tan Dımaşk'a gelişinden 589'da (1193) Selâhaddin'in ölümüne kadar ki hatıralarını, Nûreddîn Zengî ile Selâhaddîn-i Eyyûbî devirlerini ve Eyyûbîler Devleti tarihini ihtiva eden el-*Berku'ş-şâmî* ile Hittîn Savaşı, Kudüs'ün fethi, Selâhaddin'in son günleri ve ölümünün etraflıca anlatıldığı *el-Fethü'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî* isimli eserlerinden de yararlanmış olduğu belirtilmesi gereken bir husustur.[191]

İbn Hallikân, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin her yıla ait olayların anlatıldığı bir dünya tarihi olan *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem* başta olmak üzere tarih, tabakat, siyer ve hadis ilimleriyle ilgili olan *Telkîhu fühûmi ehli'l-eser fî uyûni't-târîh ve's-siyer* ile muhtasar bir tabakat eseri olan *Sıfatü's-safve'*sinden birçok yerde istifade ettiği görülmektedir.[192]

[191] Ramazan Şeşen , "İmâdüddîn el-İsfahânî", *DİA,* c. XXII s. 176; *Vefeyât,* V/150.
[192] Casim Avcı, " İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *DİA,* c. XX, s. 544.

İbn Hallikân istifade ettiği müelliflerin hal tercemelerini verirken alıntı yaptığı eser başta olmak üzere diğer eserleriyle ilgili de ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bunlardan birisi de müelliflerinin reisi olarak nitelendirdiği Ebû Mansûr es-Seâlibî'dir. (ö. 429/1038) Arap edebiyatı âlimi ve şair olmasının yanısıra pek çok eseri bulunan Seâlibî'nin *Yetîmetü'd-dehr ve dümyetü'l-kasr'*ından birçok yerde alıntı yapmış ve özellikle biyografilerine yer verdiği şair ve ediplere dair bilgileri kayıt altına alırken Seâlibî'nin bu eserinden faydalanmıştır. Benzer bir durum hocasının eserine zeyil yazan Bâherzî'nin *Yetîmetü'd-dehr ve dümyetü'l-kasr* isimli eseri için de söz konusudur.[193]

İbn Hallikân, nahiv, lügat ve hadis âlimi İbn Kuteybe'nin (ö. 270/883) yaratılıştan başlayıp Abbasi Halifesi Mutasım'a kadar gelen ve genel bir tarih olan *el-Meârif* ile edebiyat ve tarih konularından bahseden ve edebî özelliği daha önde olan *Uyûnü'l-ahbâr* ve Abbâsîler dönemi büyük Arap şairlerinin hayatları ve şiirlerinin yer aldığı *Tabakâtü'ş-şuarâ*'sı onun istifade ettiği önemli kaynaklar arasında gelmektedir.[194]

İbn Hallikân şiirlerden oluşan derleme kitaplardan da istifade etmiştir. Mecmua olarak nitelendirdiği bu derlemeler bir veya daha fazla şaire ait olduğundan nakledilen bilginin kime ait olduğu meçhul kalmaktadır.[195] Mesela Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin oğlunun hal tercümesinde onun babasıyla övündüğünü ve peygamberle arkadaşlığını ve faziletini anlatan şiirleri bazı mecmualardan naklettiğini ifade etse de nakleden kişinin ismiyle ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.[196]

[193] *Vefeyât,* III/140; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Sealibi", *DİA,* c. XXXVI, *s.* 236-239.
[194] *Vefeyât,* III/42-43; Şeşen, 46-47.
[195] Mustafa Uzun, "Mecmua", *DİA,* c. XXVIII, s. 265.
[196] *Vefeyât,* III/11.

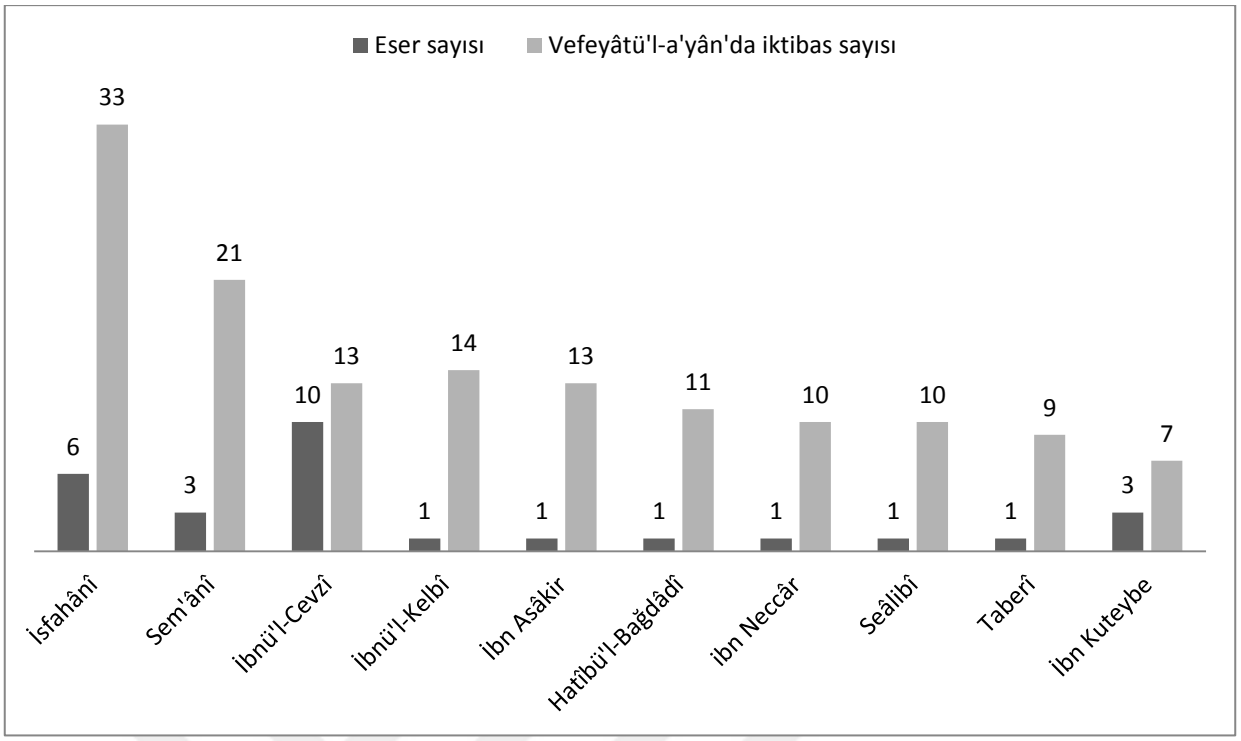

"Şekil 2,1" *Vefeyâtü'l-a'yân*'da En Fazla Yer Alan Müellifler

Üstteki grafikte İbn Hallikân'ın kaynak olarak kullandığı âlimler ve eserleri görülmektedir. Bu grafik İbn Hallikân'ın kaynak çeşitliliğini gösterdiği gibi eserini hazırlarken hiçbir ayrıntıyı gözden kaçırmamaya çalıştığına da bir işarettir.[197] Eserini kaleme alırken belirli kaynaklar üzerinden vücuda getirmemiş, bilakis her bilgi için daha fazla çalışmadan istifade etmeye önem vermiştir. *Vefeyât*'ta sadece bir kere yer alan eserlerin ortalaması %56'dır. Bu durum İbn Hallikân'ın çalışmasını ortaya çıkarırken ulaşabildiği tüm kaynakları incelediğini ve yeri geldiğinde kullandığını göstermektedir.

2.1.3. Vefeyâtü'l-a'yân ve Tarihçilik

Kendisi de bir tarihçi olan İbn Hallikân, İslâm tarihçiliğinin doğuşundan kendi dönemine gelene kadar oluşan süreci ve bu alanda rol alanları gerektiğinde biyografilerini vererek ayrıntılı bir şekilde nakletmiş, bazen eserleri tanıtarak, zaman zaman da onlardan iktibasta bulunarak veya kaynak olarak kullanmak suretiyle tarih yazım alanına hâkimiyetini göstermiştir. İslâm dünyasında tarih yazımının siyer ve megâzî çalışmalarıyla birlikte başladığının farkında olan İbn Hallikân Medine ilim çevresinde yaşayan âlimlerden ve ilk megâzî

[197] Cengiz Tomar, "Tarih", *DİA*, XL, s. 40-45.

müelliflerinden Urve b. Zübeyr ile İbn Şihâb ez-Zührî'nin biyografilerine de eserinde yer vermiştir.[198]

İbn Hallikân İslâmdan önce Araplarda var olan şiir, ensâb ve ahbâr alanlarında eser yazan müellifleri önemsemiş ve meşhurlar kitabına koyarak eserlerini de yakından incelemiştir.[199] İslâm dünyasının en önemli şahsiyeti kabul edilen Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'nin (ö. 204/819) başta ensâba ve ahbâra dair olmak üzere 150 kadar eser yazdığını kaydetmiş ve bunların birçoğundan istifade etmiştir.[200]

İbn Hallikân Irak ilim çevresine mensup olan Utbî, İbn Kuteybe el-Bâhir, İbn Hişâm, Ebû Temmâm gibi âlimlerin naklî ilimlerin yanında genellikle şiir, dil, ahbâr ve ensâb ilimleriyle uğraştıklarını kaydetmiştir. Bahsedilen tarihçilerin ekserisi mevâlî olduğundan Arap, Fars ve Bizans gibi çeşitli kültürlerin izdüşümlerini görebildiğimiz eserleri telif etmişlerdir. İbn Hallikân astronomi, matematik, felsefe, simya ve lugaz gibi ilimlerle ilgili bilgi vereceği zaman bu âlimlere müracaat ettiği görülmektedir.[201]

İbn Hallikân kronolojik sıraya göre olayları ele alan ilk tarihçi Halife b. Hayyât'ın geniş tarih görüşüne sahip olduğunu ve bu yüzden onun eserlerini iyi incelediğini ve gerektiğinde malzemesinden faydalandığını belirtmektedir.[202] İbn Hallikân ayrıca kronolojik olarak eser yazan âlimlerden Taberî'nin İslâm tarihi olaylarında olduğu gibi İran, Yunan, Yahudi ve Araplara dair en sağlam bilgileri kullanmaya özen göstermesinden etkilenmiş ve onun kayıtlarını güvenilir bulmuştur. Nitekim peygamberler tarihi ve eski İran'la ilgili bilgilerde kaynak olarak Taberî'yi kullanmıştır.[203]

İbn Hallikân eserinden iktibaslarda bulunduğu Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, saray ve bürokrasi çevresinde yetişmiş olup V/XI. yüzyıl İslâm tarihçilerinin en

[198] *a.g.e.*, I/586.

[199] Mustafa Fayda, "Ensâb", *DİA*, XI. s. 245.

[200] Ensab'a dair yazanlar arasında Muhammed b. Sâib el-Kelbî, Müerric es-Sedûsî gibi âlimler de yer almaktadır. Ahbar üzerine telifatı bulunanlar arasında Vesîme, İshak el-Mavsılî ve İbnü'l-Müneccim'i görmekteyiz. Bkz. *Vefeyât*, VI/82.

[201] *a.g.e.*, I/31; II/37; III/107.

[202] *a.g.e.*, II/243.

[203] *a.g.e.*, IV /191.

önemlileri arasında yer almaktadır.[204] Kırk ciltlik *Tuhfetü'l-ümerâ fî tarihi'l-vüzerâ* adlı eserinde, döneminin halife, devlet adamları ve vezirleri yer almaktadır. İbn Hallikân özellikle devlet adamlarını ele alırken onun bu eserinden istifade eder. İbn Hallikân onun kendi hayatını aksettiren birçok eser kaleme aldığını da zikreder. Bunlar arasında Bağdat şehrinden ve sosyal hayatından bahseden *Ahbârü Bağdat,* kendi ailesinin tarihinden bahseden *Kitâbü meâsiri ehlih,* devlet bürokratlarından bahseden *Kitâbü'l-küttâb* ile vezirlerin ve kâtiplerin önemli mektuplarını toplayan *er-Risalât ani'l-mülûk ve'l-vüzerâ* bu dönemde kaleme alınmış en önemli eserleri olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca Bağdat hilafet sarayındaki protokol kaidelerinden bahseden *Rüsûmü darü'l-hilâfe* İbn Hallikân'ın iktibas ettiği eserler arasında gelmektedir.[205]

İbn Hallikân'ın eserinde şehir tarihiyle ilgili önemli kayıtların olması V/XII. yüzyıl tarihçilerinin eserlerinden istifade etmesine borçludur. Çünkü bu dönemdeki tarihçiler tarih yazımına yerel özellikleri ağır basan bölge ve şehir tarihleri eklediler.[206] İbn Hallikân'ın özel önem verdiği tarihçilerden Ebü'l-Hasen eş-Şâbüştî, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin *Târîhu İsbahân* isimli eserini örnek alarak telif ettiği *ed-Diyârât* isimli eserinde Irak, Musul, Suriye, el-Cezîre ve Mısır bölgelerindeki ibadethaneleri ele almış ve bunlarla ilgili şiirleri bir araya getirmiştir.[207] İbn Hallikân bu metot üzerine eser yazan âlimler arasında bulunan hadis hâfızı ve tarihçi Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhü Bağdad* adlı eserin diğer âlimlerin kitaplarından daha değerli olduğunu iddia etmiştir. Bu bakımdan şehirle ilgili her hususta öncelikle bu âlimin eserlerine müracaat etmektedir.[208]

İbn Hallikân eserinde şehirlerin ekonomik ve kültürel durumu, mahalleleri ve tesisleri hakkında bilgi verirken İslâm dünyasında yeni bir yazın türü olan "hıtat" kitaplarından iktibaslar yapmaktadır. Bunlardan Heysem b. Adî'nin (ö. 207/822) *Hıtatü'l-Küfe,* Mısırlı tarihçi ve kadı İbn Zûlâk'ın (ö. 387/997) *Hıtatu Mısr'*ı ile el-Kudâî'nin (ö. 454/1062) *Hıtatu Mısır* isimli eserleri onun en çok başvurduğu kaynaklar arasında bulunmaktadır.[209]

---

[204] Küçükaşcı, "Tarih", *s.*37.
[205] *Vefeyât,* VI/101.
[206] Küçükaşcı, "Tarih", s. 36.
[207] *Vefeyât,* III/319-320.
[208] *a.g.e.*, I/92.
[209] *Vefeyât,* VI/106; Küçükaşcı, "Tarih", s. 38.

İbn Hallikân'ın uzun bir dönem yaşadığı, ilmi ve kültürel ortamına vâkıf olduğu Mısır'da yetişen veya buraya seyahat eden kâtip ve devlet adamların telif ettikleri eserlerle ilgili bilgiler vermiştir. Bunlardan hadis hâfızı ve tarihçi İbn Yûnûs'un (ö. 347/958) Mısır'a gelen yabancılar ile ilgili kaleme aldığı *Târîhu Mısır*'ı ve Müsebbihî'nin (ö. 420/1029) Mısır'daki günlük hayatı sosyal, ekonomik ve edebî yönleriyle ele alan *Târîhu Mısır*'ı hakkında tanıtıcı bilgiler vermiş ve eserinin birçok yerinde bu çalışmalardan istifade etmiştir.[210]

Haçlılar'a karşı önemli başarılar kazanan ve Kudüs'ü yeniden fetheden Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin biyografisiyle ilgili pek çok eser kaleme alınmış olup İbn Hallikân bu eserlerin birçoğundan istifade etmiştir.[211] Bunlardan İmâdeddîn Katib el-İsfahânî'nin Kudüs'ün fethini anlatan *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî*'si ayrıntılı bilgilere hâiz bir eser olup İbn Hallikân tarafından değerli olarak addedilmiştir.[212] İbn Hallikân hocası İbn Şeddâd'ın telif ettiği *en-Nevâdirü's-sultaniye fi'l-mehâsini'l-Yûsufiye* isimli eseri ise Selâhaddîn-i Eyyûbî ile ilgili bölümde onun ilk başvurduğu kaynak olmuştur. Nitekim Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin hayatı, savaş ve fetihleriyle dönemin önemli olaylarını ele alan İbn Şeddâd, sultanın yakın çevresinde bulunduğundan vermiş olduğu bilgiler önemlidir.[213]

İbn Hallikân, Zengî ve Eyyûbî hanedan üyelerinin birçoğuna eserinde yer vererek siyasî ve kültür tarihi açısından değerlendirmiştir. Bu yüzden hanedanlık tarihi yazıcılığının önemli temsilcilerinden olan İmâdeddîn Kâtib el-İsfahânî'nin *el-Berku'ş-şâmî*'si, Ebû Şâme'nin *Kitâbü'r-ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn* ile *ez-Zeyl ale'r-ravzateyn*'i ve İbn Vâsıl'ın *Müferricü'l-kürûb fî ahbârı mülûk'*ü tanıtmış ve yeri geldiğinde istifade etmiştir.[214]

2.2. İbn Hallikân'ın Metodu

İbn Hallikân V/XI. yüzyıldan itibaren diğer terâcim yazarları gibi hal tercümelerini alfabetik sıraya göre vermiştir. Sıralamada yalnızca ilk harfe dikkat etmiş ve birbirine yakın isimlerde harf sırasını gözetmemiştir. Şöyle ki

[210] *Vefeyât,* III/430.
[211] *a.g.e.*, VII/139.
[212] *a.g.e.*, V/150.
[213] *a.g.e.*, V/151.
[214] *a.g.e.*, III/307; I/183.

alfabetik sıralamada tüm kurallara göre hareket etmiş olsaydı Hümâm b. Ğalib b. Sa'sa'a'dan önce Hilâl b. Hasan es-Sâbî'ye yer vermesi gerekirdi. Ancak böyle yapmamış, alfabetik olarak sonra olduğu halde Hümâm'ı önce zikretmiştir.[215] Benzer bir durum Velîd b. Abîdü'l-Bihterî ile Velîd b. Ta'rîf b. Sıletü'ş-Şeybânî için de söz konusudur. Alfabetik sıralamaya göre baba adı bu sıralamada dikkate alınması gerekmekteydi. Nitekim İbn Hallikân bu örnekte olduğu gibi ilk isim dışında bu kurala riâyet etmemiştir.[216]

İbn Hallikân'ın alfabetik olarak eserinde kendine has bir metot geliştirmesinden dolayı bazı âlimleri farklı yerlere koyması araştırmacıların kolayca aradıklarını bulmasını engellemiştir. Geliştirdiği yöntem özellikle künye ve lakaplarıyla ilim ve siyaset dünyasında meşhur olan kişilerin eserde bulunmasını zorlaştırmıştır.[217] Bu eserdeki kişiler bilinen lakap veya unvanlarının yerine isimleriyle yer aldıkları için sözlüklerden ve tabakât kitaplarından yardım alınması gerekmekteydi. Bu yüzden *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın ortaya çıkarmış olduğu zorluğu ortadan kaldırmak için zeyil ve muhtasar eserler telif edilmiştir.[218]

İbn Hallikân Melikşâh dışındaki Selçuklu sultanlarını Arapça isimlerine göre yerleştirmiştir. Buna göre Tuğrul Bey, "tı" harfinde yer almamış, Muhammed b. Mîkâil b. Selçuk b. Dukak olarak "mim" harfinde yer almıştır. Alparslan ise "elif" harfinde değil "mim" harfinde yer almış olup Muhammed b. Çağrı Bey Dâvûd b. Mîkâil b. Selçuk ise Tuğrul olarak zikredilmiştir. Bu duruma istisna olarak Melikşâh b. Alparslan b. Muhammed b. Dâvûd b. Mîkâil olup onu arayan kişi çok rahatlıkla bulmuştur. [219]

İbn Hallikân eserinde yer verdiği yabancı isimlerin yanlış okunmasını önlemek maksadıyla gerektiğinde hareke vererek harflerle okunuşunu göstermiştir.[220] Aynı şekilde lakap, künye ve nisbelerde de mutlaka hareke

[215] *a.g.e.*, IV/101.

[216] *a.g.e.*, VI/21.

[217] Selâhaddîn-i Eyyûbî eserde "sad" harfinde değil asıl ismi Yûsuf olduğundan "ye" harfinde yer almıştır. *a.g.e.*, VII/139.

[218] *Vefeyâtü'l-a'yan*'ın zeyil ve muhtasarları için bkz. "Tablo 2. 9" ve "Tablo 2.10".

[219] *a.g.e.*, V/56.

[220] Ebû Nasr Muhammed Tarhân'ın hal tercümesini bitirdikten sonra aslen Arapça olmayan Tarhân isminin okunuşunu göstermiştir. Buna göre ta harfi üstün, ra harfi cezimli, ha harfi üstün ve bu harften sonra elif ve nun gelmektedir. Bkz. *a.g.e.*, V/244.

kullanmıştır.[221] Tüm bu açıklamaları yaptıktan sonra biyografide geçen yabancı kelimelerin köklerini tespit etmiş ve hangi manalara geldiklerini de açıklamıştır.[222]

İbn Hallikân hal tercümelerinde Araplar'ın ensâb ilmine verdikleri önemden dolayı ilk olarak kişinin neseb bilgisini ve memleketini tespit etmiştir.[223] Mesela şâir ve edip İbn Düreyd'in (ö. 321/933) nesebini Kahtânîler'in reisi Ya'rub b. Kahtân'a kadar götürebilmiştir. Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 393/1002) şeceresini ise Adnânîler'den Meâd b. Adnân'a kadar eksiksiz saymıştır.[224] Bu nakillerinden ensâb konusunda bilgi sahibi olduğu ve bu alanda yazılmış kitaplardan istifade ettiği anlaşılmaktadır.[225]

İbn Hallikân birbirleriyle akraba olan kişilerin neseblerini zikretmeyerek tekrardan kaçınmıştır. Mesela Hamdânî ailesinin hal tercümelerinde ilkinde nesep silsilesini belirtmiş, ondan sonra gelenlerin silsilesini zikretmeye gerek duymamıştır.[226]

Arap olmayan kişilerin hal tercümelerinde lakap, künye ve isimlerinden bildiklerini zikreder. Bunların dışında doğduğu şehir ve mensup olduğu kabile gibi şahsi bilgilerini sıralamaya da özen gösterir. Mesela meşhur coğrafya âlimi Yâkut el-Hamevî'nin doğum yeri, memleketi, özel hayatı ve hayatını geçirdiği coğrafyayı ayrıntılı olarak ele almıştır.[227]

İbn Hallikân Araplar'ın neseblerin tespitine verdiği önemin farkındadır. Arap olmayanlardan ayrıntılı neseb bilgisine ulaşabildiği Şair Beşşâr b. Berd'in hal tercümesinde yirmialtı kişinin ismini tespit etmesi, ulaştığı bilgiyi aktarmaya gayret ettiğini göstermektedir. İbn Hallikân, Yûnus b. Habîb el-Merzübânî örneğinde olduğu gibi nesebiyle ilgili yeterli bilgiye ulaşamadığı zaman o bölümü es geçmemiş, bunun yerine mevlâlarının nesebini zikretmeyi tercih

[221] el-Ebîverdî nisbesini şu şekilde harekelendirmiştir. Hemze üstün, tek noktalı be esre, altında ikili ye sükün, vav üstün, re sükün ve dal noktasız sükündur. Bkz; *a.g.e.*, V/24.

[222] *a.g.e.*, VI/29.

[223] *a.g.e.*, IV/404.

[224] *a.g.e.*, II/386.

[225] Ensab sahasında istifade ettiği eserler arasında *Cemheretü'n-neseb*, *Kitâbü'l-ensâb, el-Umde, el-'Ikdü'l-ferîd* ve *Muhtasarü'l-ensâb* yer almaktadır. Ensab eserlerinin dışında da nesep tespiti için istifade ettiği eserler arasında *el-Eğânî* ile *Harîdetü'l-kasr* bulunmaktadır. Bkz. Fahreddîn Muhammed, *a.g.e.* s. 27.

[226] *a.g.e.*, III/401.

[227] *a.g.e.*, VI/127.

etmiştir.[228] İbn Hallikân Arap olmayan bir kişinin biyografisini ele alırken kişinin nesebiyle ilgili bilgi olmadığı zaman o kişinin asıl vatanını zikretmesi ve daha sonra varsa göç edip vatan edindiği yer hakkında bilgi vermesi metoduna dair bir özelliktir.[229]

İbn Hallikân okuyucunun bilgiye kolay ulaşması için biyografilerin tümüne başlık koymuştur. Başlıkları ele aldığı kişinin vatanı, lakabı, mesleği veya ilmî yönü başta olmak üzere tanındığı bir özelliğine göre seçmiştir. Mesela tam adı Ebü'l-Hüseyin Ali b. Hüseyin b. Muhammed el-Kâdı'dır. Ama hal tercümesinin başına daha çok tanındığı Hila'î'yi koymuştur. Ebû Kāsım Ali b. İshak b. Halef el-Bağdâdî'nin başlığı ise daha çok tanındığı Şair Zâhî'dir. Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvâhid eş-Şeybânî ise İzzedîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî başlığı altında yer almıştır. [230]

İbn Hallikân, hal tercümesini verdiği kişilerin fizikî özellikleri hakkında da kısaca bilgi verir ve esmer tenli, iri cüsseli, zayıf vs. gibi çeşitli tanımlamalar yapar. Hz. Hüseyin'in kızı Sekîne'nin güzelliğinin dillere destan olduğunu kaydederken Büveyhî Hükümdarı Muizzüddevle b. Büveyh'in sol elinin tamamını, sağ elinin ise parmaklarının bir kısmını savaşta kaybettiğini belirtir.[231] Bu arada doğuştan veya sonradan meydana gelmiş bedensel eksiklikleri zikretmeye de önem verir. Burada varolan eksikliği açığa çıkartmaktan çok meşhur ve yaygın durumları anlatmayı hedef alır. Mesela meşhur bir darbımeselde Vasıl b. Atâ'nın konuşmasında "re" harfinin düşmesini betimleyen şiir meşhur olduğundan, onun peltekliğini şiirlerde kendisine yönelik örnekler verildiği için zikrederek okuyucuyu bilgilendirir.[232]

İbn Hallikân'ın hal tercümelerinde dikkat ettiği diğer bir husus ise kişilerin olumlu ve olumsuz şahsî özelliklerine yer vermiş olmasıdır. Ferâset, dirâyet ve hazırcevaplık gibi ince duygular ile bunların tersi olan durumlar eserde yer almaktadır. İbn Hallikân bu nitelemeleri bazen kişileri övmek, bazen

[228] *a.g.e.*, I/ 271.
[229] *a.g.e.*, VI /198, 201.
[230] *a.g.e.*, III/348.
[231] *a.g.e.*, I/174; II/396
[232] *a.g.e.*, VI/7.

de yermek için yapar. Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Âdil'in keskin zekâsı ve bilgeliği, Üsâme b. Münkız'ın cesareti, Ebü'l-Atâhiye'nin Abbâsî Halifesi Mehdî'nin cariyesine olan aşkı, İfrîkıyye Hâkimi el-Mansûr Abîdî'nin fasih Arapça konuşması Fâtımî Halifesi Zâfir'in oyun ve eğlenceye olan ilgisi gibi örnekler bu hususu teyit etmektedir.[233]

Hal tercümesini verdiği kişilerin itikadî yönlerini değerlendiren İbn Hallikân bu hususta haksızlığa uğrayan kişileri savunmaktadır. Endülüslü şair Ebûbekir İbnü's-Sâiğ'in râfizî olduğunu söyleyen tarihçileri eleştirir ve onun yazdıklarından böyle bir sonuca gidilemeyeceğini vurgular.[234] İbn Hallikân insanlarla ilişki kurarken onların mezhep, meşrep ve meslekî yönlerine göre değil, ilmî ve edebî taraflarına göre değerlendirir. Sapkın inançlara sahip olması nedeniyle Şeytânü'ş-Şâm olarak tanınan şair ve edip Yûsuf el-Erbîlî ile arkadaşlık yapması kıyasıya eleştirilmesine sebep olsa da şiir ve edebiyat ilminden istifade etmeye devam eder.[235]

İbn Hallikân başta devlet başkanları ve sultanlar olmak üzere ibadetlere düşkün olan insanları özellikle zikretmektedir. El-Melikü'l-Âdil'in dindarlığını, el-Melikü'l-Kâmil'in sünnete bağlılığını, Muhammed b. Melikşâh'ın mülhitlere karşı savaşını, Tuğrul Bey'in beş vakit namazını cemaatle kılmasını ve Alparslan'ın hayır işlerini ayrıntılarıyla anlatmıştır.[236] İbn Hallikân hükümdarlar dışında dindarlığına vurgu yaptığı kişiler de bulunmaktadır. Mesela Eş'arî âlim Fahreddîn er-Râzî'nin huşû içerisinde ibadet ettiğini söylemektedir.[237]

İbn Hallikân'ın edebiyata olan ilgisinin en üst düzeyde olmasında almış olduğu eğitim, katılmış olduğu ders halkaları ve özellikle de şiir ve edebiyat meclislerinin etkisi büyük olmuştur. Gençlik döneminden itibaren edinmiş olduğu bu birikim sayesinde hayat boyu edebiyat ile içli dışlı olmuş ve kaleme almış olduğu eserinde edebiyat ile alakalı birçok meseleye değinmiş ve Arap dili ve edebiyat ile ilgili eserleri ve onların müelliflerini tanıtmaya özel önem vermiştir. Zemahşerî'nin *Esâsü'l-belâga* İbnü'l-Enbârî'nin *Esrârü'l-arabiyye*,

[233] *a.g.e.*, I/193, 195, 219, 234, 193, 195, 219, 234, 237.
[234] *a.g.e.*, IV / 30.
[235] *a.g.e.*, IV / 151.
[236] *a.g.e.*, V / 65, 69, 71, 79; I / 193; IV / 151.
[237] *a.g.e.*, IV / 248.

İbn Babşâz'ın *Ta'lîkü'l-gurfe*, İbn Cinnî'nin *Sirrü's-sanâ'a* gibi birçok önemli eseri tanıtmıştır. [238]

İbn Hallikân eserini telif ederken belirli bir meslek gurubuna yönelmemiş, siyaset, ilim ve ticaret gibi her sahadan şöhrete kavuşmuş kişilerle kendine göre önemli gördüğü meşhurları ele almıştır.[239]

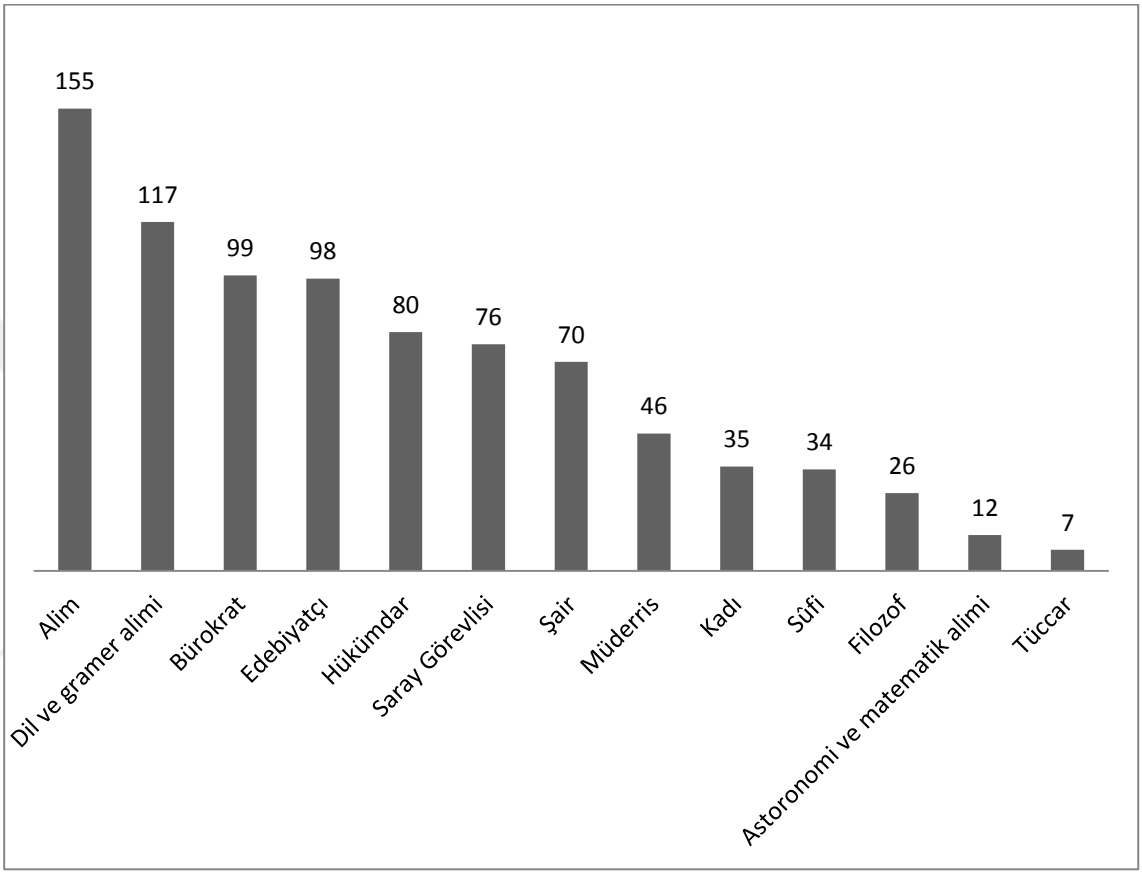

"Şekil 2,2" Eserde Yer Alan Meslekler

İbn Hallikân İslâm'ın ortaya çıktığı yüzyıldan hicrî yedinci yüzyılın ikinci yarısına kadar tüm meslek erbabına eserinde yer vermeye önem vermiştir. Grafik incelendiğinde en fazla fakih, muhaddis, müfessir gibi dini ilimlerde derinleşmiş âlimlerin yer aldığı görülür. Sonrasında ise Arap dili ve edebiyatı âlimlerinin yer alması İbn Hallikân'ın edebî yönelimleriyle ilgilidir. Eserde altmış beş şairin biyografisini vermesi ise şairleri iyi tanıdığını göstermektedir. Grafikte dikkati çeken hususlardan birisi de ümeranın diğer kesimlere göre daha fazla yer almasıdır. Bunun nedenleri arasında İbn Hallikân'ın özellikle Haçlı

[238] *a.g.e.*, V/172.
[239] Amine, *a.g.e.*, s. 27.

seferleri ve Moğol hücumuna karşı mücadele eden asker ve devlet adamlarının tanınması bulunmaktadır.[240]

İbn Hallikân tabakat eserlerinde pek fazla yer verilmeyen kadın meşhurlardan da bahsederek onların sosyal toplum içindeki yerlerini vurgular. Basralı sûfi Râbia el-Adeviyye, hadis âlimlerinden Zeyneb bintü'ş-Şa'rî ve Bağdatlı Şühde el-Kâtibe, İbn Hallikân'ın az da olsa bahsettiği kadınlar arasında yer almaktadır.[241]

İbn Hallikân'ın eserinde İslâmın ilk dönemiyle ilgili bilgiler sınırlıdır. Bu dönemle ilgili diğer kaynaklardaki bilgileri yeterli bulmasından dolayı merak edilen kişiler hakkında bilgi vermeyi tercih eder.[242] İlk Halife Hz. Ebû Bekir, Hz. Ebû Bekir'in kızı ve Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Aişe ile Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan az sayıda yer alan sahâbîler arasındadır.[243] İbn Hallikân'ın eserine aldığı sahâbîlerin ortak özelliği ilmî yönlerinin baskın olmasıdır. Nitekim Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Amr b. Âs gibi sahâbîlerin eserde yer almaları onların ilk fıkıh âlimi olmalarından ve fetvalarıyla şöhret bulmalarından kaynaklanmaktadır. Tâbiîn döneminde yer verdiklerine baktığımızda "fukahâ-i seb'a" diye bilinen Medine'li yedi fakih bulunmaktadır. Bu da İbn Hallikân'ın ilk dönemlerle ilgili kriterini karşılamaktadır.[244]

İbn Hallikân'ın yaşadığı dönem yaklaştıkça daha çok kişinin hayat hikâyesini kayıt altına aldığı görülür. Moğol istilası öncesi olan VI/XII. yüzyılda Haçlı seferlerinin yıkıcı etkileriyle karşılaşılmış olsa da ilmî ve kültürel gelişmeler devam etmektedir. Bu dönemde himaye müessesesi gelişmiş olduğundan İbn Hallikân özellikle hükümdar ve devlet adamlarının çevresinde yer alan âlim, şair, nedim, meddah ve ediplere yer verir. Ayrıca mescidlerde verilen fıkıh ve hadis eğitimi, devlet adamları ve zenginlerin destekleriyle kurulan medreselerde öğretilmeye başlanır. IV/XI. ve V/XII. yüzyıllardaki bu değişime eserinde değinir. Medreselerde eğitim veren fakih ve muhaddisleri

[240] *Vefeyât,* I/461; VII/139.
[241] *a.g.e.*, II/344; II/477.
[242] *a.g.e.*, neşredenin mukaddimesi c. II, s. 10.
[243] *a.g.e.*, III/64-71.
[244] *a.g.e.*, III/64; III/16; II/65.

anlatarak buradan yetişen âlimlerin mezun olduktan sonraki durumlarını özellikle kaydeder**.**

VII/XIII. yüzyılda İslâm dünyasını temelinden sarsan Moğol istilası gerçekleşmiş olup İbn Hallikân yaşadığı Musul şehrinden Mısır'a göç etmek zorunda kalmıştır. Moğollar'ın Bağdat'ı ve aldıkları diğer şehirleri yağmalaması İslâm dünyası için çok büyük afet olmuştur. Bağdat'ın işgali yüzyıllarca birikmiş bilim, felsefe ve sanat hazineleriyle büyük kütüphaneleri yok etmiş; camiler, medreseler, hastaneler ve saraylar tarumar olmuştur.[245] Nitekim eserde dinî ve beşerî ilimlerde şöhret bulan âlim sayısı diğer yüzyıllara göre daha azalmıştır. Özellikle siyasetçilerin ağırlığı bu dönemde kimlerin ön planda olduğunu göstermesi bakımından önemli bir ayrıntıdır.

İbn Hallikân'ın iktisadî ve ictimaî hayatın en önemli unsurlarından olan tüccar ve zanaatkârlara da yer vererek bunların İslâmın kültürel boyutundaki yansımalarını göstermektedir. İlim adamlarının geçimlerini sağlamak için iktisadî hayatın içerisine girmeleri ve tüccarların ticaret yaparak aynı zamanda ilim öğrenmeleri gibi özel durumlar eserde sıkça görülür. Aşağıdaki tabloda yüzyıllara göre *Vefeyâtü'l-a'yân*'da yer alan meslekler dönemlere ve coğrafi bölgelere göre tasnif edilmiştir.

"Tablo 2.3" Ticaret ve Zanaat

<table>
<tr><th>Meslek</th><th>Şehir</th><th>Dönem</th></tr>
<tr><td>Kumaş tüccarı</td><td>Medine</td><td rowspan="3">I/VII</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Bakırcı</td><td rowspan="2">Basra</td></tr>
<tr><td>Pirinç üreticisi</td></tr>
<tr><td>Yün tüccarı</td><td rowspan="2">Bağdat</td><td rowspan="4">II/VIII</td></tr>
<tr><td>Çamaşırcı</td><td>Merv</td></tr>
<tr><td>Ekmekçi</td><td>Yemen</td></tr>
<tr><td>Tüccar</td><td>Bağdat</td></tr>
</table>

[245] Bkz., Hacı Ahmet Özdemir, *Cengiz ve Hülagü dönemleri,* İstanbul 2011.

Bakkal		
Yağ ve zahire tüccarı	Küfe	
	Bağdat	
Derici		
Herat elbisesi satıcısı	Küfe	
Pamuk tüccarı	Bağdat	
Karpuzcu[246]	Mısır	
Çömlekçi	Bağdat	
İpek kumaş üreticisi		
Nar satıcısı		
Pirinçci	Cündişapur	
Lamba imalatçısı	Bağdat	
İpek tüccarı	Bağdat	IV/X
Tencere imalatçısı		
Kuyumcu		
Demirci	Mısır	
Bakırcı[247]		
Manifaturacı[248]	Bağdat-Şam	
Tilki postu imalatçısı	Horasan-Suriye[249]	

[246] Mısır'da bulunan bu karpuz ve kavun çeşidi sadece buraya mahsus olup başka beldelerde üretilmemektedir. Abbâsîler devrinin önemli devlet adamı ve kumandanlarından Abdullah b. Tâhir ilk olarak kendisi ürettiği için ürün Abdallâvî ismiyle anılmıştır. Bkz., *Vefeyât*, III/88.

[247] İbn Hallikân farklı bölgelerdeki meslek adlarını da özellikle belirtmiştir. Suriyeliler 'nahhâs' için bakırcı derken Mısırlılar kalaycı demektedir. Bkz., *a.g.e.,* I/100.

[248] İbn Hallikân, hırka ve hazır elbise satan kişi anlamında "Hırakî" kelimesini kullanmıştır. Bkz., *a.g.e.,* III/441.

[249] Horasan'da imaledilen bu ürünü tacirler Suriye'ye götürüp satmaktadırlar. Bkz., *a.g.e.,* III/180.

İpek tacirı	Kayrevan	V/XI
Süpürgeci		
Hurma satıcısı[250]		
Susamcı[251]		
Esansçı[252]		
Hasırcı	Endülüs	
Yağcı[253]	Cezire	VI/XII
Çadırcı[254]	Erbil	
Çömlekçi	Mağrib	
Elbiseci	Mısır	
Odun tüccarı		
Demirci		
Bardakçı, testici		
İğneci[255]	Bağdat	
Usturlabcı[256]		
Boyacı		
Marangoz		

[250] İbn Hallikân Irak'ta üretilen tevhîd isimli bir hurma çeşidinin satıcısı ve üreticisi için " Tevhîdî" dendiğini söylemektedir. Bkz., *a.g.e.* V/113.

[251] İbn Hallikân susamın yanı sıra bakla ve meyve satanlara da "simsimî" dendiğini belirtmektedir. Bkz., *a.g.e.,* III/312.

[252] İbn Hallikân gül suyu satanlara "maverdî" dendiğini bildirmektedir. Bkz., *a.g.e.,* III/284.

[253] İbn Hallikân keten tohumunu hasad edip ondan yağ imal ederek ticaretini yapanlara "Bezrî" dendiğini belirtmektedir. Bkz., *a.g.e.,* III/444.

[254] Keçi kılından çadır yapıp satan kişi için "Şa'rî" denmektedir. Bkz., *a.g.e.,* II/345.

[255] İbn Hallikân hem iğne imal edip hem de satanlara "el-İberî" dendiğini söylemektedir. Bkz., *a.g.e.,* II/478.

[256] Yıldızların konumunu belirleyen astronomi aleti usturlab başta olmak üzere diğer astronomi aletlerini de imal edip satan kişiye "usturlâbî" denmektedir. Bkz., *a.g.e.,* VI/52.

Kuyumcu	Endülüs	
Mancınıkcı	Bağdat	VII/XIII
Nakkâş	Harezm	

İlimle uğraşanlar hadis başta olmak üzere dinî bilgiyi birinci elden almak arzusuyla zor ve meşakkatli yolculuklar yapmışlardır. Âlimlerin kendi aralarında müzakere etmeleri, bir ilim sahasında yetkin olan kişiye ulaşma isteği de bu yolculukların yapılmasını gerektirmiştir. Bu seyahatler medreselerin müesseseleştiği V/XII. yüzyıla kadar yoğun bir şekilde sürmüştür. Bilgi ve görgüsünü artırmak için seyahatlara çıkan İbn Hallikân, muhaddisler başta olmak üzere fakih, edib, şair gibi tüm ilim dallarından seyahat edenlerin güzergâhını vermeye özel önem vermiştir.[257]

"Tablo 2,4" Bazı Âlimlerin Seyahat Güzergâhları

İsim	**Seyahat Güzergâhı**	**İlmî Sahası**	**Ölüm Tarihi**
İbnü's- Sem'ânî	Merv→Mekke→Bağdat→Musul →İsfahan→Horasan→Merv→ Nişabur→Merv	Tarihçi ve hadis hâfızı	562/1166 Merv
İbn Sa'dûn el-Kurtûbî	Kurtuba→Mısır→Bağdat→ Dımaşk→Musul→İsfahan→ Musul→	Kıraat, hadis ve Arap dili âlimi	567/1171 Musul
Hafede	Tus→Merv→Merverruz→ Buhara→Merv→Irak→ Azerbaycan→Cezîre-i İbn Ömer→Musul→Tebriz	Şâfiî fakihi ve usul âlimi	571/1175 Tebriz

[257] Bkz. Dördüncü Bölüm, s. 115.

El-Hâzımî	Hemedân→Bağdat→Irak→ Şam→Musul→Fars→İsfahan→ Hemedân→Azerbaycan→	Hadis hâfızı ve fakih	584/1188 Musul
Muhyiddîn eş-Şehrezûrî	Şehrizor→Bağdat→Dımaşk→ Halep→Musul→Bağdat→Musul	Şâfiî fakihi	586/1190 Musul
İbn Ebû Asrûn	Musul→Bağdat→Vasıt→ Musul→Sincar→Halep→Dımaşk →Halep→Dımaşk	Şâfiî fakihi, kadılkudât	585/1189 Dımaşk
Ebû Şuca' el-Faradî	Bağdat→Musul→Meyyâfârikîn→ Dımaşk→Mısır→Dımaşk→ Mekke→Hille	Matematik ve edebiyat âlimi	590/1193 Hille
Alâmeddîn eş-Şâtânî	Diyarbekir→Dımaşk→Diyarbekir →Musul→Dımaşk→Bağdat→ Musul	Şâfiî fakihi	599/1202 Musul
Mekkî el-Mâkisînî	Cezîre-i Fırat →Musul→Bağdat→Musul→ Kudüs→Haleb→Musul	Tefsir ve kıraat âlimi	603/1206 Musul
Mecdüddîn İbnü'l-Esîr	Cezîre-i İbn Ömer→Musul→ Cezîre-i İbn Ömer	Muhaddis ve Arap dili ve edebiyatı âlimi	606/1209 Musul
Şerefeddîn b. Men'a	Musul→Erbil→Musul	Şâfiî fakihi	622/1225 Musul
Ya'kût el-Hamevî	Hama→Bağdat→Dımaşk→ Musul→Erbil→Horasan→Merv →Nesa→Harizm→Musul→ Sincar→Haleb	Coğrafyacı, tarihçi, edip ve seyyah	626/1228 Haleb
İzzeddîn İbnü'l-Esîr	Cezire→Musul→Bağdat→Şam→ Kudüs→Musul→Halep→Dımaşk →Haleb→Musul	Tarihçi, edip ve muhaddis	630/1232 Musul
Ziyâeddîn İbnü'l-Esîr	Cezîre-i İbn Ömer →Musul→Dımaşk→Haleb→	Belâgat âlimi,	637/1239 Bağdat

	Musul→Erbil→Sincar→Musul→ Bağdat	münekkit ve vezir	
Muvaffaküddîn b.Yaîş	Haleb→Musul→Haleb→Dımaşk →Haleb	Muhaddis ve Arap dili ve edebiyatı âlimi	643/1245 Haleb

İbn Hallikân nahiv, dil ve edebiyat konularında çok iyi eğitim almıştı. Arap şiirinin inceliklerine vâkıf olduğu gibi şairlerin divanları hakkında da geniş bilgi sahibiydi. İbn Hallikân'ın üzerinde durduğu hususlardan birisi de özellikle şairler arasında olan intihaldir. İntihal yapan âlimlere karşı en yakını bile olsa eleştiri yapmaktan çekinmemiştir.[258] Başka bir deyişle zamanının bu alandaki en önemli münekkidi olmuş ve deşifre etmiştir. İbn Hallikân, şiir hırsızlığının tarihini cahiliyeden kendi dönemine kadar devam eden bir adet olduğunu ileri sürmektedir.[259] Bununla birlikte bazı meşhur şairlerin itham edildiğini, ancak bu hususta şairler arasındaki husumete bağlı olarak doğru olmayan suçlamalara da sebep olduğunun altını çizmiştir.

İntihal yaptığı iddia edilenler arasında el-Mütenebbî ve Seriyyü'r-Refâ' (ö. 360/970) gibi meşhur şair ve edebiyatçılar da bulunmaktadır.[260] Ümeranın ilgisine mazhar olan şairlerin bir kısmı da intihal yapmış ve daha çok şiir yazarak maddî kazanç elde etmeyi ummuşlardır. İbn Hallikân buna örnek olarak Abbâsî Devleti ümerasından Tâhir b. Hüseyin'e methiye yazan İsmâil b. Cerîr'i verir. İbn Cerîr, çevresindeki şairler tarafından haksız kazanç elde etmesinden dolayı şikâyet edilir ve verilen hediyeler geri alınır.[261] İbn Hallikân şiir ve eser hırsızlığı ile ilgili eserleri incelemiştir. Bunlar arasında en önemli eser Abdullah b. Mu'tez'in (246-315/860-927) *Kitabü's-serikât*'ıdır.[262]

İbn Hallikân İntihal ile suçlananların cevaplarına da yer vermektedir. Büyük Selçuklular devrinde yetişen şair ve edip Ebîverdî (ö. 557/1161 İsfahan) yine kendisi gibi şair olan İbn Müshir el-Mavsılî'nin şiirlerinin intihal olduğunu ve bunlardan bazısının kendi şiirleri olduğunu iddia eder. Bu ithamlardan

[258] *a.g.e.*, I/109.
[259] *a.g.e.*, II/360.
[260] *a.g.e.*, II/104.
[261] *a.g.e.*, II/359.
[262] *a.g.e.*, II/520.

haberdar olan İbn Müshir ise aslında Ebîverdî'nin intihalci olduğunu ve şiirlerini sahiplendiğini söyleyerek tüm bu iddiaları reddeder.[263].

İbn Hallikân, kâtip ve müstensihleri incelerken istinsah ettikleri kitapların hatlarının doğruluğunu ve güzelliğini de değerlendirir. Eserinde çeşitli hat sanatlarından ve güzel yazı alanında mahir olan kâtipleri özellikle zikreder.[264] Bu çerçevede kâtiplerden yazısı kötü, anlaşılmayan veya hatalı olanları da eleştirir. Müstensihlerin çok para kazanmak maksadıyla dikkatsiz ve özensiz bir şekilde eser istinsah etmelerinin onları hataya düşürdüğünü de kaydeder. Bununla birlikte kâtiplerin yazılarında gramer kaidelerine uyup uymadıklarını da inceler.[265]

İbn Hallikân dînî ve beşerî kitapların asırlar boyunca çoğalmasını sağlayan müstensihlerin nahiv, lügat ve edebiyat gibi alet ilimlerine vakıf olmadıkları zaman yaptıkları mesleğin hakkını veremediklerini öne sürmektedir. Ayrıca kâtip ve müstensihlerin hüsn-i hat ilminden haberdar olmaları gerektiğini ve bu alanın ustalarını tanıyıp, onlar gibi yazmaya çalışmalarının altını çizmektedir. Suriye'de ve Mısır'da sahaf, varrâk ve kitapçılarla kurduğu arkadaşlıkların onun hat sanatı konusunda derinleşmesini sağladığı gibi, müstensih hatalarını da kolay anlamasına yardımcı olmuştur.[266]

İbn Hallikân hem öğrenciliği döneminde hem de meslek hayatında birçok eser incelemiş ve bunların önemli bir kısmını kendi kitaplığına kazandırmıştır. İncelediği kitapların birçoğunun müstensihler tarafından içeriğinin değiştirildiğini fark etmiştir. Müstensihler istinsah ettikleri kitaplarda beğenmedikleri kayıtları bazen değiştirmiş bazen de kaldırmışlardır.[267] Bu bakımdan her müstensihin yazısı güzel bile olsa mutlaka doğru bir şekilde istinsah ettiği anlamına gelmediğini de vurgulamış, kâtip ve müstensihleri kategorize ederek kendi içlerinde tasnife tabi tutmuştur.[268]

İbn Hallikân en çok tercih edilen müstensihlerin Kur'ân-ı Kerîm ve hadis gibi hata kabul etmeyen eserleri istinsah ettirmek isteyenler tarafından tercih

[263] *a.g.e.,* III/394.
[264] *a.g.e.*, III /215.
[265] Bkz., Tablo V.
[266] *a.g.e.*, I/215.
[267] Fahreddîn Muhammed, *a.g.e.,* s. 269.
[268] *Vefeyât*, III/338.

edildiklerini ve istinsah ettiği kitapları devlet adamlarına ve zenginlere satarak iyi paralar kazandıklarını ileri sürmektedir. Edebiyat ve şiir ile ilgili eserlerini istinsah ettirmek isteyenler ise, Ebü'l-Hasan es-Simsimânî, Yûsuf en-Necîremî ve Ebû Mansûr el-Attâbî gibi hüsn-i hat ile birlikte edebiyat bilgisine sahip olan müstensihleri tercih etmişlerdir.[269] Beşerî ilimler ile ilgili eser yazan müellifler, İbnü'l-Haşşâb gibi her ilim sahasında bilgi sahibi olan ve çok dikkatli bir şekilde istinsah eden müstensihlere müracaat etmişlerdir.[270] İbn Hallikân çok fazla eser istinsah ederek geçimlerini bu yoldan kazanmak isteyen Arap dili âlimi İbnü'l-Assâr ve İbn Mukle gibi müstensihlerin başta gramer hataları olmak üzere eserin bütünlüğünü ortadan kaldıracak şekilde davrandıklarını ileri sürmüştür.[271]

"Tablo 2.5" Müstensihler ve Özellikleri

Müstensih	**Yazısının Özellikleri**	**İstinsah Ettiği Eserler**
İbn Mukle (272-328/885-939 Bağdat)	Dil bilgisi kurallarına riâyet etmemesiyle meşhur	Edebiyat, şiir, Arap dili, fıkıh ve hadis
Es-Simsimânî ö. 415(1024)	Güzel yazı yazmasıyla ve dil bilgisi kurallarına azami derecede dikkat etmesiyle tanınır	Arap dili, edebiyat ve şiir
İbnü'l-Bevvâb (ö. 420/1029 Bağdat)	Dil bilgisi kurallarına riâyet etmemesiyle meşhur	Arap dili, edebiyat ve şiir
Yûsuf en-Necîremî ö. 423(1031)	Güzel yazı yazmasıyla ve dil bilgisi kurallarına dikkat etmesiyle tanınır	Felsefe, lügat, şiir, eyyamü'l-Arab
Êbû Mansûr el-Attâbî (484-556/1091-1160 Bağdat)	Güzel yazı yazmasıyla ve dil bilgisi kurallarına dikkat etmesiyle tanınır	Matematik, tıp, hendese, fıkıh ve hadis
Ebû Talib el-Meâfîrî ö. 566(1170)	Mağrib hattı ile eser telif etmesiyle tanınır	Edebiyat ve şiir
İbnü'l-Haşşâb el-Bağdâdî ö. 567(1171)	Güzel yazı yazmasına rağmen dil bilgisi kurallarına riâyet etmemesiyle tanınır	Matematik, tıp, hendese, fıkıh ve hadis
İbnü'l-Assâr el-Luğavî ö. 576(1180)	Güzel yazı yazmasına rağmen dil bilgisi kurallarına riâyet etmemesiyle tanınır	Edebiyat, şiir, Arap dili, fıkıh ve hadis
Yakût el-Mevsılî (ö. 618/1221)	Güzel yazı yazmasıyla ve dil bilgisi kurallarına dikkat etmesiyle tanınır	Fıkıh, hadis ve tefsir

[269] *a.g.e.,* IV/122.
[270] *a.g.e.,* III/102.
[271] *a.g.e.,* III/338.

İbn Hallikân dikkatli bir araştırmacıdır. Araştırmaları esnasında eserlerin nüsha farklılıklarını özellikle dikkate alır ve mümkün olursa müellif nüshasına, mümkün olmazsa bu nüshaya en yakın olana ulaşmaya çalışır. Bu arada ele aldığı eserler hakkında teknik bilgiler de verir. Bu bilgi bazen 1000 cilt ve 10000 varak gibi genelleme şeklinde bazen de 400 sahife gibi kitabın bilinen haliyle birebir uyuşan örneklerdir. Abdülhamîd b. Yahyâ'nın toplam 100 varak, Abbâsî devri şairlerinden Ebü'l-Atâhiye'nin edebiyat ve şiir alanlarında 1000 cilt, İbnü'l-Enbârî'nin toplamda 700 varak, İbn Hazm'ın 400 cilt 80000 varak eserinin olduğunu belirtmesi bu hususa dair örneklerdendir.[272]

İbn Hallikân müelliflerden bahsederken bazen eserinin ismini vermekle yetinirken bazen de eser hakkında bilgi verir ve önemi hakkında kayıtlar düşer. Bazen de müellifin sadece eser veya eserleri olduğunu zikretmekle yetinir. Mesela Niftaveyh'ın hal tercümesinde onun birçok eseri olduğunu söylerken kitap adı veya unvanı vermemiş, Hatîb el-Bağdâdî'nin de yüz civarında eseri olduğunu kaydetmiş ancak bunların isimlerini belirtmemiştir.[273]

İbn Hallikân sıkça zikrettiği kitap isimlerini yazarın biyografisinde ilk geçtiği yerde tamamını okuyucuya vermiş, daha sonra da kısaltarak vererek bir anlamda günümüzdeki modern dipnot usulünü tarihte kullanan ilk müelliflerden olmuştur. Mesela Seâlîbî'nin *Yetîmetü'd-dehr fî mehâsin-i ehli'l-asr* isimli eserini *Yetîme*, Kadı Reşîd b. Zübeyr'in *Cinânü'l-cinân ve Riyâzü'l-ezhân* adlı eserini *el-Cinân,* el-Hâzîrî'nin *Zînetü'd-dehr ve üsretü ehli'l-asr ve zikrü eltâf-ı şuarâi ehli'l-asr'*ı ise *Zînetü'd-dehr* olarak kısaltmıştır.[274] İbnü'l-Kattâ' es-Sıkıllî'nin *ed-Dürretü'l-hâtira fî'l-muhtâri min şuarâi'l-cezîre* isimli eserini *ed-Dürretü'l-hâtira fî şuarâi'l-cezîre* olarak kısaltmış burada "muhtâr" lafzı ile "min" harfi cerrini zikretmeye değer bulmamıştır.[275]

İbn Hallikân tanıttığı kitaplarla ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu bilgiler kitabın hacmiyle ilgili olduğu gibi telif tarihlerini de kapsamaktadır.

[272] *a.g.e.*, III /228; VI /184, 342, 378.
[273] *a.g.e.*, I/47; I/92.
[274] *a.g.e.*, I/160.
[275] *a.g.e.*, III/322.

Mesela İbn Zafer es-Sıkıllî'nin, *Sülvânü'l-mutâ' fî udvâni'l-etbâ'* isimli eserini 554 (1159) senesinde telif ettiği bilgisini tespit ederek kaydeder.[276] İbn Hallikân müelliflerin eserlerini telif ettiği şehirleri belirterek orası hakkında tanıtıcı bilgiler vermektedir. Ebû Ali el-Kâlî'nin *el-Emâlî* isimli eserini Kurtuba'ya 330 (941) senesinde seyahat ettikten sonra kaleme aldığını, el-Husrî'nin de *Zehrü'l-âdab* ve *Semerü'l-elbâb* isimli eserini el-Kâlî gibi Kurtuba'da yazdığını tespit etmiş ve Kurtuba şehrinin âlimlerin rağbet ettiği ilim ve kültür merkezi olduğunu belirtmiştir.[277]

İbn Hallikân eserine emin olmadığı bilgilere yer vermez ve şüpheli gördüğü bilgiler varsa farklı kaynaklara müracaat etmeye özen gösterir. Şair Es'ad b. Yahyâ es-Sincârî'ye atfedilen bir eserle ilgili şüpheye düşünce eserin müellif nüshasını kadılkudât olarak atandıktan sonra Eşrefiye Kütüphanesi'nde tesbit ederek emin olur ve es-Sincârî'ye ait olduğunu eserinde belirtir.[278]

Arapça'da "ilk" manasındaki evvel kelimesinin çoğulu olan evâil, yaygın olarak İlmü'l-evâil adlı tarihî ve edebî disiplin çerçevesinde "tarihte ilkler" üzerine telif edilmiş eserler anlamında kullanılmaktadır.[279] İbn Hallikân evâile önem vermiş, her ilmin öncülerinden ve tarihin ilklerinden bahsetmiş, ayrıca bu alanda yazılan eserleri incelemiş ve tespit ederek nakletmiştir. Mesela Ümeyye b. Halid'in kölesi olan İbn Cüreyc'in İslâm'da ilk eser telif eden kişi olduğunu belirtmiştir.[280] Ayrıca hilâf ilmi üzerine yazılmış ilk eserin Ebû Zeyd ed-Debûsî tarafından telif edildiğini, cedel ilminde ilk defa eser telif eden âlimin meşhur Şâfiî fakih el-Kafâl ve Yezid b. Muâviye'nin divanını toplayan ilk ahbâr âliminin de el-Merzübânî olduğunu aktarmıştır. [281]

İbn Hallikân doğum ve vefat tarihlerini zikretmeye önem verir. Doğum ve özellikle vefat tarihi hakkında birden fazla bilgi varsa hepsini zikreder ve benimsediği tarihi de belirtir. Mesela İbnü't-Teâvizî 10 Recep Cuma günü 519 (12 Ağustos 1125) tarihinde doğmuş, 2 Şevval 584 tarihinde (24 Kasım 1188) ise vefat etmiştir. Ancak İbn Hallikân, İbnü'n-Neccâr'ın *Târîh* isimli eserinde 2

[276] *a.g.e.*, IV/396-7.
[277] *a.g.e.*, I/118.
[278] *a.g.e.*, I /214.
[279] Evâil hakkında geniş bilgi için bkz. Alparslan Açıkgenç, "Evâil", *DİA,* XI, 513.
[280] *Vefeyât,* III/163.
[281] *a.g.e.*, III/48; IV/200; IV/354.

Şevval değil de 18 Şevval'de (17 Kasım) vefat ettiğini belirtmek suretiyle farklı bir rivayetin olduğunu kayıt altına almıştır.[282] İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin vefat tarihini bildirirken diğer rivayetlere göre 463 (1070) senesinin daha doğru olduğunu iddia etmiştir.[283] İbn Hallikân'ın birden fazla vefat tarihini verdiği ve kendince daha doğru olanı bulmaya çalıştığı kişilerin listesi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

"Tablo 2,6" İhtilaflı Vefat Tarihleri

İsim/ Unvan/ Lakap	**Doğum Tarihi**	**İbn Hallikân'ın Kabul Ettiği Ölüm Tarihi**	**Üzerinde İhtilaf Olan Ölüm Tarihleri**
İbrahim el-Mevsılî	125 (742)	188 (803) Bağdat	213 (828) Bağdat
Niftaveyh	244 (858)	13 Safer 323 (22 Ocak 935) Bağdat)	324 (936) Bağdat
Ebû İshak ez-Zeccâc		19 Cemaziyelâhir 310 (14 Ekim 922) Bağdat	311 (923) veya 316 (928)
Ebû İshak es-Sâbiî	313 (925)	12 Şevval 384 (19 Kasım 994)	380 (990)
Ebû İshak el-Husrî		413 (1022) Kayrevan	453 (1061)

[282] *a.g.e.*, IV /466
[283] *a.g.e.*, II /85.

Ahmed b. Hanbel	Rebîülevvel 160 (776) Bağdat	12 Rebîülevvel 241 (11 Ağustos 854) Bağdat	13 Rebîülevvel 241 (12 Ağustos 854) Rebiülâhir 241(Eylül 854)
İbn Süreyc	248 veya 249 (862 veya 863)	24-25 Cemâziyelevvel 306 (2-3 Kasım 918) Bağdat	
Es-Sa'lebî		427 (1035)	
Hâfız Ebû Nuaym		Safer 430 (Kasım 1038) İsfahan	
Hatib el-Bağdâdî	30 Cemaziyevvel Perşembe 392 (16 Nisan 1002)	7 Zilhicce 463 (5 Eylül 1071) Bağdat	Şevval 463 (Temmuz 1071)
Râvendî	205 (820)	245 (859) Bağdat	250 (864)
Ebû Ca'fer en-Nahhâs		5 Zilhicce 338 (26 Mayıs 950) Mısır	337 (949)
Sa'leb	199, 201 veya 204 (814, 816 veya 819)	17 Cemâziyelevvel 291 (6 Nisan 904) Bağdat	20 Cemâziyelevvel 291 (9 Nisan 904)
Ebü'l-Alâ el-Maarrî	27 Rebiülevvel 363 (26 Aralık 963)	2 veya 3 Rebîülevvel 449 (9 veya 10 Mayıs 1057)	13 Rebîülevvel 449 (20 Mayıs 1057)

İbn Fâris		390 (999)	Safer 375 (Haziran 985)
Mütenebbî		Şaban 26, 27 veya 1 Ramazan 354 (27, 28 veya 31 Ağustos 965)	22 Şaban 354 (23 Ağustos 965)
Bedîüzzaman el-Hemedânî		398 (1007) Herat	11 Cemâziyelahir 398 (22 Şubat 1008)
İbnü'l-Hayyât	450 (1058) Dımaşk	11 Ramazan 517 (2 Kasım 1123) Dımaşk	17 Ramazan 517 (8 Kasım 1123)
Arslan el-Besâsîrî		15 Zilhicce 451 (22 Ocak 1060) Bağdat	11 Zilhicce 451 (18 Ocak 1060)
Semmân		203 (818) Basra	207 (822)
İshak b. Huneyn		Rebîülâhir 298 (Aralık 910) Küfe	299 (911)
Ebü'l-Atâhiye		3 veya 4 Cemaziyelevvel 213 (20 veya 21 Temmuz 828) Bağdat	211(826)

İbn Hallikân eserinde 855 biyografiye yer vermiştir. Bunlardan 854 kişinin vefat tarihini, 345 kişinin de doğum tarihini tespit etmiştir. Eserinin önsözünde söylediği "vefat tarihlerini tespit etme" amacına %99 oranında

ulaşmış, ancak doğum tarihlerinde ise bu oran % 29 olarak kalmıştır.[284] *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın önemli bir kısmını oluşturan âlim, şair ve edebiyatçılar eser telif ettikten veya devlet görevine atandıktan sonra tanınmış olduklarından, önceki hayatları hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu durum İbn Hallikân'ın eserine de sirayet etmiş ve doğum tarihleri genellikle tespit edilememiştir.[285]

İbn Hallikân doğum ve vefat tarihlerini tespit etmek için önce tabakat kitaplarına müracaat etmektedir. Yazılı kaynaklarda bulamazsa sözlü kaynaklara müracaat etmiş ve bunun için hocalarına, arkadaşlarına ve güvenilir kimselere danışmıştır. İhtilaflı tarihler söz konusu olduğunda kaynaklar arasında bir mukayese yapmakta ve hangisi en güvenilir ise onu kabul etmekte ve kaydetmektedir. İbn Hallikân'ın bilgilerini teyit etmek için bahsettiği kişilerin kabirlerine giderek kabir taşlarını okuması da onun yöntemleri arasında yer almaktadır.[286] Nitekim İbn Hallikân'ın kabirleri çok fazla ziyaret etmesi eleştirilmiş, ancak onun bu ziyaretleri kitaplarda olan bilgilerin teyit edilmesiyle ilgili olmuştur.[287]

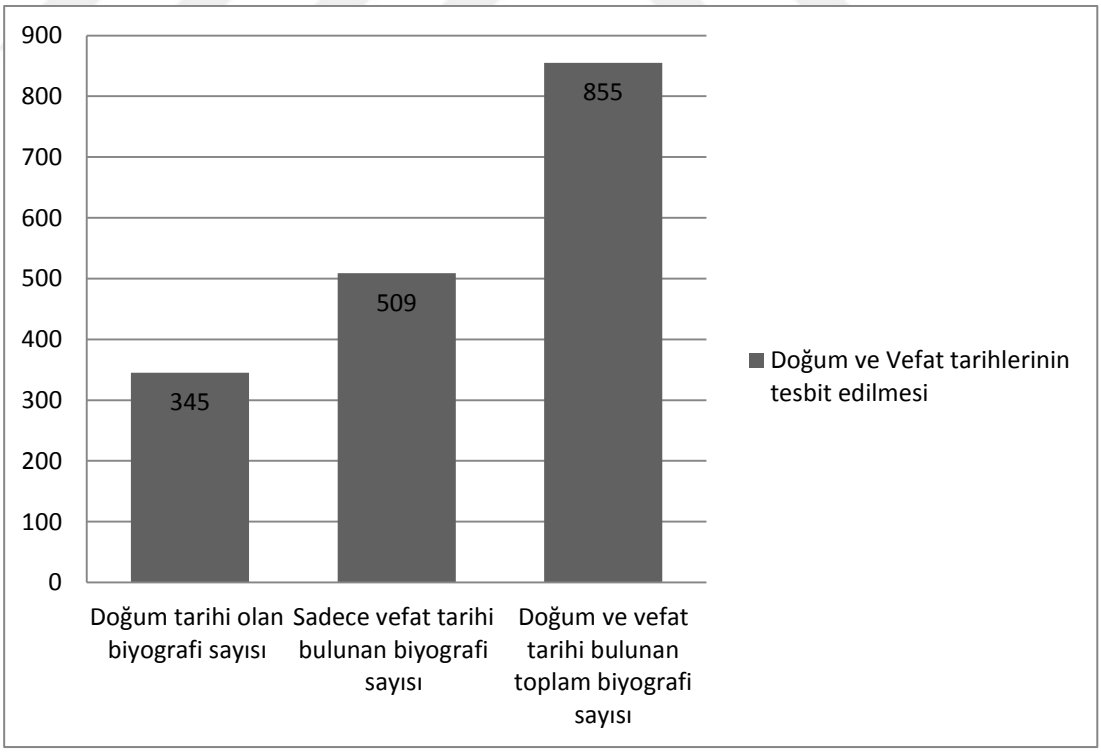

[284] *a.g.e.*, I/20.

[285] Fahreddîn Muhammed, *a.g.e.*, s. 292.

[286] *Vefeyât*, I/159.

[287] *a.g.e.*, neşredenin önsözü, c. V, s. 50.

"Grafik 2.4" ***Vefeyâtü'l-a'yan*****'da Tespit Edilen Doğum ve Vefat Tarihleri**

İbn Hallikân ölüm konusuna eserinde geniş yer vermiştir. Meşhur kişilerin ölüm nedenlerini tespit etmek için gayret etmiş ve ölüme neden olan hastalıklar ile ilgili orijinal bilgiler vermiştir. Ayrıca onun hastalıklarla ilgili verdiği bilgilerden tıp ilmine vakıf olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Ortaçağ'da yaygın olarak görülen kolik ve ishal rahatsızlığı başta olmak üzere felç ve kalp krizi gibi ölüme neden olan diğer rahatsızlıkları araştırmış ve bundan dolayı vefat edenleri kaydetmiştir. Abbasi Halifesi Harun Reşid'in nedimlerinden İbrahim el-Mevsılî, Harun Reşid'in kurmuş olduğu hastanede tedavi görmesine rağmen kolik hastalığından muzdarip olarak vefat etmiştir.[288] Abbâsî Halifelerinin birçoğuna nedimlik yapan İshak el-Mevsılî ise şiddetli bir ishal hastalığına yakalanmış ve tedavi görmesine rağmen bu hastalık neticesinde hayatını kaybetmiştir.[289] Abbâsî Devleti vezirlerinden İbn Ebû Dâvûd'un felç geçirdiğini ve bu hastalıkla uzun yıllar mücadele ettikten sonra vefat ettiğini ileri sürmüştür.[290]

İbn Hallikân hastalık dışında gerçekleşen ölümlere de yer vermektedir. Arap dili ve tefsir âlimi Nehhâs'ın Nil nehri kıyısında suların taşkın olduğu bir dönemde aruz vezniyle yazılmış şiirleri incelerken Nil'in suyunun çekilmesi ve fiyatların yükselmesi için büyü yaptığını sanan halktan bazı kimseler tarafından nehre itildiği ve boğularak öldüğünü kaydetmiştir.[291]

İbn Hallikân vefatı neticesinde toplumda akis uyandıran kişilerin haberlerini vererek o dönemle ilgili dikkat çeken bilgiler vermeyi de ihmal etmemiştir. Muhaddis, fakih ve Hanbelî mezhebinin imamı olan Ahmed b. Hanbel herkes tarafından sevilip sayıldığından vefat ettiğinde Bağdat'ta yirmi bin gayrimüslimin Müslüman olduğu bilgisini abartılı bulsa da zikre değer bulmuştur.[292] Fıkıh ve kelam âlimi İmâmü'l-Haremeyn vefat ettiğinde ise Nişabur halkı büyük bir üzüntü duymuş, şehrin çarşısı kapatılmış, bütün halk cenazeye katılarak ardından mersiyeler okunmuştur.[293]

---

[288] *a.g.e.*, I/43.
[289] *a.g.e.*, I/205.
[290] *a.g.e.*, I/84.
[291] *a.g.e.*, I/100.
[292] *a.g.e.*, I/63.
[293] *a.g.e.*, III/180.

İbn Hallikân şehirlerin gelişmesi ve nüfusun kalabalıklaşması yüzünden şehir içinde kalan bazı kabirlerin genel kabristanlara taşındığını ve bazı meşhur kişilerin kabirlerinin de aynı şekilde taşınmak zorunda kaldığını belirterek şehir tarihi ile ilgili bilgiler verir.[294] Şehir içinde bulunan bazı kabirlerin vahşi hayvan saldırısı, deprem, yangın vb. afetlerden korumak maksadıyla genel kabristanlara taşındığını ve oraya defnedildiklerini kaydeder.[295] Ayrıca vefat eden meşhur kişilerin medrese, cami ve kale gibi korunaklı yerlerde defin imkânı bulunamazsa kabristanlara defnedildiklerini de belirtir.[296] Bu yüzden kabirlere sık sık giderek mezarları kaybolmuş meşhur kişileri araştırır ve bunlardan bazılarını tespit ederek kayıt altına alır.[297]

İbn Hallikân zamanın önemli bir kısmını kabirlerde geçirdiğinden halkın ziyaret etmeye önem verdiği kimselerin varlığından haberdar olmuştur. Nitekim mutat hale gelen ziyaretleri esnasında tasavvuf büyükleri başta olmak üzere fakih ve hadis gibi dinî ilimlerde döneminde iz bırakan meşhur şahsiyetlerin kabirlerini de ziyaret etmiş ve bunlardan bazısına halkın rağbet ettiğini tespit etmiştir. Bunun dışında özellikle Haçlılar ve Moğollara karşı yapmış olduğu savaşlara katılan veya şehit düşen devlet büyüklerinin kabirleri de çok ziyaret edilen yerlerdendir. Haçlı ve Moğol zulmünün devam ettiği dönemde yaşayan İbn Hallikân insanların özellikle zor zamanlarda kutsallık atfettiği bu kişilerin kabirlerinde haftanın bazı günlerinde toplanıp Kur'ân-ı Kerîm okuduklarını da tespit etmiştir. İbn Hallikân burada toplanan kişilerle görüşerek sosyal olaylara dair bilgileri bizzat ilk elden almış ve önemli gördüklerini de eserinde zikretmiştir.[298]

"Tablo 2,7" İbn Hallikân'ın Çağdaşları

Adı, lakabı ve unvanı	Doğum tarihi	Ölüm tarihi	Ölüm yeri	Mesleği
Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî	510/1116	597/1201	Bağdat	Fakih, muhaddis, tarih ve dil âlimi
İmâdeddîn Kâtib el-İsfahânî	519/1125	597/1201	Dımaşk	Tarihçi
Ebû Abdullah el-Kureşî	546/1151	599/1202	Dımaşk	Mutasavvıf
Şemîm el-Hillî		601/1204	Musul	Arap dili ve

[294] *a.g.e.,* I/28.
[295] *a.g.e.,* V/126.
[296] *a.g.e.,* I/183.
[297] *a.g.e.,*VI/110; I/67; İbn Hallikan Dımaşk'ta Hz. Bilâl'in kabrini ziyaret ettikten sonra yakınındaki kabirleri gezerken şair İbn Uneyn'in kabrini tesadüfen bulmuştur. Bkz. *a.g.e.,* V/18.
[298] *a.g.e.,* I/241.

				Edebiyat âlimi ve şair
Mekkî el-Mâkisinî		603/1206	Musul	Arap dili âlimi
İbnü’s-Sââtî		604/1207	Kahire	Şair
Es‘ad b. Memmâtî		606/1209	Halep	Şair, divan görevlisi
Mecdeddîn İbnü’l-Esîr el-Cezerî	544/1149	606/1209	Musul	Hadis ve tefsir âlimi, edebiyatçı ve biyografi yazarı
Fahreddîn er-Râzî	543/1148	6061209	Herat	Kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh âlimi.
El-Melikü'l-Âdil I		607/1210	Musul	Eyyûbî hükümdarı
İbn Taberzed	516/1122	607/1210	Bağdat	Muhaddis
Cehârkes es-Salâhî		608/1211	Dımaşk	Eyyûbî emiri
İbn Sînâ		608/1211	Kahire	Filozof, tabibfıkıh
İmadeddîn b. Yûnus	535/1140	608/1211	Musul	Fıkıh, usul-i fıkıh ve hilaf âlimi
İbnü'l-Âmidî	559/1163	608/1211	Vasıt	Şâfiî fakihi ve kadı
Mutarrizî		610/1213	Harezm	Arap dili ve edebiyatı âlimi, sözlükçü
El-Cezûlî		610/1213	Marakeş	Mağribli Arap dil âlimi
İbn Harûf		610/1213	İşbiliyye	Endülüslü Arap dil âlimi
İbn Asker el-Mavsılî		610/1213	Musul	Şâfiî fakihi, muhaddis ve kadı
Ebü’l-Abbas El-Kastalânî		610/1213	Endülüs	Muhaddis
Ebü’l-Hasan el-Makdîsî	544/1149	611/1214	Kahire	Mâlikî fıkıh âlimi
Ali el-Herevî		611/1214	Vasıt	Tefsir, hadis ve dil âlimi
İbn Teymiye el-Harrânî		611/1214	Harran	Hanbelî fakihi, hatip ve müfessir
Vecîh b. Dehhân	532/1137	612/1215	Bağdat	Arap dili âlimi
Tâceddîn el-Kindî	520/1126	613/1216	Dımaşk	Arap dili ve kıraat âlimi, muhaddis
El-Câcermî		613/1216	Nişabur	Şâfiî fakihi, Kifâye isimli eserin müellifi
El-Melikü'z-Zâhir	568/1173	613/1216	Halep	Eyyûbîler’in Halep kolu hükümdarı
Fityân eş-Şâgûrî		615/1218	Babü’s-	Şair ve nedim

			Sağîr	
Zeyneb bint eş-Şa'rî	524/1129	615/1218	Nişabur	Hadis âlimi
El-Melikü'l-Âdil I	538/1143	615/1218	Dımaşk	Eyyûbî hükümdarı
Rükneddîn el-Âmidî		615/1218	Buhara	Hanefî fıkıh âlimi
Ebü'l-Bekâ el-Ukberî	538/1143	616/1219	Bağdat	Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis ve fıkıh âlimi
Tâceddîn İbnü'l-Cerrâh	541/1146	616/1219	Dimyat	Katib ve muhaddis
İbn Şâs		616/1219	Dimyat	Mâlikî fakihi ve hadis âlimi
Radıyyüddîn en-Nîsâbûrî		617/1220	Nişabur	Muhaddis
Yâkût el-Mavsılî		618/1221	Musul	Arap dili âlimi ve hattat
Yûnus eş-Şeybânî		619/1222	Konya	Mutasavvıf
İmâdeddîn İbnü'l-Maştûb	575/1179	619/1222		Eyyûbî emiri
Hasr b. Ukayl el-Erbîlî		619/1222	Dımaşk	Şâfiî fakihi, feraiz ve hilaf âlimi
İbn Asâkir	550/1155	620/1223	Dımaşk	Şâfiî fakihi ve hadis âlimi
Ebû's-Seâdât es-Sincârî	533/1138	622/1225	Sincar	Şâfiî fakihi ve şair
Yâkut b. Abdullah er-Rûmî		622/1225	Bağdat	Edip ve şair
Mecdü'l-Mülk Ca'fer	543/1148	622/1225	Kahire	Şair ve hattat
El-Melikü'l-Efdal Alî	565/1169	622/1225	Sümeysat	Eyyûbî hükümdarı
El-Melikü'l-Muazzam	578/1182	624/1226	Dımaşk	Dımaşk Eyyûbî meliki
Yâkut el-Hamevî	575/1179	626/1228	Halep	Coğrafyacı, tarihçi, edip ve seyyah
Zevâvî		628/1230	Kahire	Arap dili âlimi ve Hanefî fakîhi
İbn Nukta		629/1231	Bağdat	Hadis ve ricâl âlimi.
İbn Uneyn	549/1154	630/1232	Dımaşk	Hicivleriyle tanınan şair ve vezir
Muzafferüddîn Kökböri	549/1154	630/1232	Musul	Erbil atabegi
İzzeddîn İbnü'l-Esîr	555/1160	630/1232	Musul	Belâgat âlimi, münekkit ve vezir
Seyfeddîn el-Âmidî		631/1233	Dımaşk	Eş`arî kelâmcısı ve usûl-i fıkıh âlimi

Selâhaddîn el-Erbîlî		631/1233	Harran	Begteginliler hacibi
Şihâbeddîn es-Sühreverdî		632/1234	Bağdat	Sühreverdiyye tarikatının kurucusu, müfessir ve muhaddis
El-Melikü'z-Zâhir Dâvud	573/1177	632/1234	Bire	Bîre Eyyûbî Meliki
Hâcerî		632/1234	Erbil	Asker ve şair
İbnü'l-Fârız	576/1180	632/1234	Kahire	Mutasavvıf-şair
İbn Dihye	544/1149	633/1235	Kahire	Endülüslü muhaddis, tarihçi ve edip
El-Melikü'l-Eşref Muzafferüddîn Mûsâ	578/1191	635/1237	Dımaşk	Eyyûbîler'in el-Cezîre ve Dımaşk kolu hükümdarı
El-Melikü'l-Kâmil Nâsîrüddîn	576/1180	635/1237	Dımaşk	Eyyûbî hükümdarı
Ebü'l-Mehâsin eş-Şevvâ	562/1166	635/1237	Halep	Aruz ve kafiye âlimi ve şair
Ziyâeddîn İbnü'l-Esîr		637/1239	Bağdat	Belâgat âlimi, münekkit ve vezir
İbnü'd-Dübeysî	558/1162	637/1239	Bağdat	Hadis hâfızı, kıraat âlimi ve tarihçi
İbnü'l-Müstevfî	564/1168	637/1239	Musul	Muhaddis, tarihçi, edip ve şair
Kemâleddîn b. Yûnus	551/1156	639/1241	Musul	Çok yönlü âlim
Muvaffakuddîn b. Yaîş	553/1158	1245/643	Halep	Arap dili âlimi
Sehâvî		64/1245	Dımaşk	Kıraat ve tefsir âlimi
İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî	577/1181	643/1245	Dımaşk	Hadis âlimi ve fakih
Şelevbîn	1166/562	645/1247	İşbiliyye	Endülüslü Arap dili âlimi
Cemâleddîn ed-Devvenî	570/1174	646/1248	İskenderiye	Mâliki fakih, Arap dili ve usul-i fıkıh âlimi
İbn Matrûh	592/1195	649/1251	Kahire	Eyyûbîler döneminde şair, kâtip ve idareci
Ebü'l-Haccâc Yûsuf el-Beyâsî	573/1177	653/1255	Tunus	Endülüslü edip, şair Hamase yazarı

Bahâeddîn Züheyr		656/1258	Kahire	Eyyûbîler devrinin tanınmış Arap şairi ve divan kâtibi
Ya'kûb b. Sâbır el-Harrânî		675/1276	Hama	Şair ve mancınıkçı

İbn Hallikân çağdaşı 74 kişinin hal tercümesini yazmıştır. Bunların birçoğu ile görüşmüş, bazılarıyla görüşme fırsatı bulamasa da yakın çevresinden haberlerini almıştır. İbn Hallikân'ın eserde önem verdiği konulardan birisi de ölüm tarihlerini tespit etmekti. Nitekim çağdaşlarının ölümlerine şahit olduğunda önemli bir kısmının cenazesine katıldığından bu kişilerle ilgili en güvenilir kaynaklardan birisi olmuştur. Mesela hocası Şerefeddîn b. Men'a'nın doğum tarihini sadece yıl olarak tespit edebilmiş, vefat ettiğinde yanında olduğundan ölüm tarihini ise ayrıntılı olarak kaydetmiştir.[299] Kahire'de iken Selâhaddin el-Erbîlî (ö. 631/1233) vefat ettiğinden birinci elden tespit ederek onun hakkında en doğru bilgiyi vermiştir. İmâdeddîn b. Maştûb (ö. 619/1222) İbn Hallikân'ın yaşadığı dönemde vefat ettiğinden ölüm nedeni ve tarihi aynı anda yer almıştır.[300]

İbn Hallikân'ın vefatlarına şahit olduğu kişiler arasında çok sayıda devlet adamı ve âlim yer almakta olup bu kişiler ile ilgili verdiği bilgiler değerlidir. Bunlar arasında Halep Eyyûbî meliki el-Melikü'z-Zâhir, Eyyûbî sultanı el-Melikü'l-Kâmil, Musul Atabegi Bedreddîn Lü'lü', Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kızı Zümrüd Hatun ve şair Cemâleddîn İbn Matrûh gibi o döneme etki eden meşhurlar bulunmaktadır.[301]

İbn Hallikân ders okumak başta olmak üzere kendilerinden istifade ettiği kimselerin biyografilerini anlatmaya ayrı bir önem vermiştir. Bu bilgileri bizzat sahibinden teyit etmiş olması sonraki dönemlerde kayıtlarının ilgi görmesine sebep olmuştur. Bu bilgileri verirken üstatlarıyla aralarındaki anekdotları zikretmek suretiyle kayıtlarını zenginleştirmiştir. Ders aldığı ve yanlarında bir süre bulunduğu hocaları hakkında da kıymetli bilgiler veren İbn Hallikân onların

[299] *a.g.e.,* I /209.

[300] *a.g.e.,* I /108.

[301] Şam'ın altısı olarak meşhur olan Zümrüd Hâtun, 16 Zilkade 616 tarihinde vefat etmiş ve bu tesadüfî tarihi İbn Hallikân zikretmeye değer bulmuştur. Bkz., *a.g.e.,* III /245; V / 266.

da vefat tarihlerini ayrıntılı bir şekilde bildirmiş ve ilk elden olmasından dolayı kendisinden sonraki tarihçiler tarafından bu bilgiler iktibas edilmiştir.[302]

İbn Hallikân kişilerin biyografilerini anlatırken sosyal hayatın her yönünü kapsayan şehirler hakkında coğrafî bilgiler vermeyi de ihmal etmemiştir. Bu bakımdan çalışması aslen coğrafî bir eser olmadığı halde bu alanda çok önemli malumatın kayıt altına alınmasına vesile olmuştur. Nitekim İbn Hallikân'ın eserinde İslâm kültür ve medeniyet tarihi bakımından önem arz eden yerleşim birimleri hakkında hatırı sayılır kayıtlar vardır. Bu kayıtlardan özellikle şahsî müşahedelerine dayalı olanların önemli olduğu burada belirtilmesi gereken bir husustur. Türkistan şehirlerinin en büyüklerinden ve yüksek şehirleşme düzeyiyle ön planda olan Fârâb hakkında coğrafi, kültürel ve dinî bilgiler aktaran İbn Hallikân burada yaşayan halkın büyük çoğunluğunun Şâfiî mezhebine mensup olduğunu söylemekte ve ünlü filozof Fârâbî'nin şehrin İslâm dünyasında tanınır hale geldiğini vurgulamaktadır. Balasagun yakınlarında ve Şâş'ın üst tarafında kalan bu şehrin coğrafi konumunu da özellikle belirtmesiyle vermiş olduğu bilgilerden günümüzde adı Otrar olan şehre dair bilgilerle uyuşmakta olması şehrin o zamandan günümüze çok değişmediğini göstermektedir.[303]

İbn Hallikân coğrafî bilgiler konusunda İbn Havkal'ın *el-Mesâlik ve'l-memâlik* isimli eserinden çok istifade etmiştir. Coğrafya kitabı olan bu eserde iktisadî ve idarî haritalar bulunduğundan İbn Hallikân'ın âlimlerin seyahat güzergâhlarının tespiti, seyahat edilen şehirlerin iklim şartları ve ekip biçmeye uygunluğu vb. bilgilere olan ihtiyaç sık sık bu esere başvurmasını gerektirmiştir.[304]

İbn Hallikân'ın eserinde şehirlerin kuruluşuna etki eden faktörlere dair bilgiler vermektedir. Tarihin erken dönemlerinden itibaren suya yakın olan yerler ile korunaklı olan dağların yerleşmeye yaygın yerler olarak seçildiğine dair örnekler vermiştir. İbn Hallikân'a göre Mâverâünnehir en erken yerleşim yerlerinden olup Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin arasındaki bereketli bölgedir.

[302] *a.g.e.*, I /109 ; II /232, 342; III /142, 226, 250, 294, 332, 341, 448, 452, 454, 501; IV /317 ; V /389 ; VII /38, VII /52.
[303] *a.g.e.*,V/157; Bkz. M. Gözde Ramazanoğlu, "Kazakistan", *DİA*, c. XXV, s. 127.
[304] *Vefeyât*, VI/402.

Ayrıca kış mevsiminde nehirler üç ay boyunca donmakta olduğundan ticaret kervanları nehrin üzerinden geçerek mesafeyi kısalttıklarından ticarî kervanlar için önemli güzergâhlardandır.[305] Daha küçük olan Habur nehri ise Re'sülayn bölgesinde doğmakta ve Karkısya'dan Fırat nehrine dökülmektedir. Nehrin çevresinde İslâm şehir kimliğine sahip ekonomik, ticarî ve kültürel bakımdan gelişmiş yerleşim merkezleri bulunmaktadır.[306]

İbn Hallikân bir şehirden bahsederken coğrafî durumu hakkında bilgi verdikten sonra özellikle Arapça olmayanların okunuşlarına dikkat etmektedir. Bu yüzden yanlış okumaların önüne geçmek için bizzat kendisi telaffuz etmiştir. İsfahan'ın en son sınırında yer alan Semîrom olarak ta bilinen Sümeyrem şehrinden bahseden İbn Hallikân burada yetişen ve Sümeyremî ismiyle maruf olanlara kısaca değinmiş ve şehirle ilgilerini vurgulamıştır.[307] Huzistan'da bulunan meşhur bir şehir olan Şuşter veya Tuster'in her iki kullanımı da belirterek farklı şehir olmadıklarını okuyucuya aktararak o dönemde farklı iki şehir olarak bilinen bu yanlış bilgiyi düzeltmiştir.[308]

İbn Hallikân yerleşim birimlerinin İslâm hâkimiyetine girişine dair bilgi verir. İslâm kültür ve medeniyet tarihinde çok önemli bir şehir olan Belh'in Hz. Osman zamanında Ahnef b. Kays tarafından fethedildiğini ve burada önemli âlimler ve edebiyatçıların yetiştiğini söylemiştir.[309] İslâmiyet yayıldıkça Müslüman ülkesi genişlemiş ve sınırlara yakın bölgelerde askeri amaçlı yeni yerleşim merkezleri tesis edilmiştir. Sugûr olarak bilinen müstahkem şehir ve kalelerin bulunduğu uç bölgelerinden bahseden İbn Hallikân özellikle bu bölgelerin İslâm Bizans mücadelesinde önemli yeri olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bu yerlerin askeri ve stratejik öneminden bahsetmek suretiyle hem Bizans hem de Haçlılarla yapılan mücadeleleri kayıt altına alarak siyasî tarihçilik konusundaki yeteneğini de göstermiştir.[310] Abbasi halifesi Me'mun b. Harun Reşid'in Bizans'a karşı düzenlemiş olduğu sefer esnasında Tarsus'taki

[305] *a.g.e.*, V/68.
[306] *a.g.e.*, V/280.
[307] *a.g.e.*, II/185.
[308] *a.g.e.*, I/151.
[309] *a.g.e.*, I/359.
[310] Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Şehir", *DİA,* c. XXXVIII, s. 441.

kararagahında vefat ettiği ve buraya defnedildiği bilgisi buna örnek verilebilir.[311] Ayrıca Suriye sahilinde yer alan Arsûf'un Haçlılar'ın eline geçmeden önce murabıt ve âlimlerden bir topluluğun faaliyetlerini sürdürmekte olduğunu bahsetmesi, burada ribâtların hem kuruldukları bölgelerin İslâmlaşmasında hem de İslâm ve Hiristiyan mücadelesinin manevî anlamda desteklediğinin altını çizmektedir.[312]

İbn Hallikân Haçlılar tarafından zaptedilen şehirlere dair bilgi vermekte olup tekrar Müslümanların eline geçmesi için temennide bulunmaktadır. Bunlar arasında en stratejik konumda olan Beyrut, Haçlılar tarafından 10 Zilhicce Cuma günü 593 (24 Ekim 1197) tarihinde, Beyrut'a göre daha küçük bir yerleşim yeri olan Tarablus ise 503 (1109) senesinde zaptedilmiş olup uzun süre işgal altında kalmışlardır.[313]

Haçlı ve Moğol saldırılarının olduğu bir dönemde yaşayan İbn Hallikân şehirlerin korunması ve işgallere karşı savunma amacıyla yapılmış askeri yapı olan surlar hakkında bilgi vermektedir. Nitekim surların inşa edilmesi ve banisi gibi surların mimari tarihiyle ilgili bilgiler de eserde yer almaktadır. Kerek, Ca'ber, Musul, Şeyzer, Alamut, Dımaşk, Kahire, Hama ve Humus surları onun bahsettikleri arasında gelen önemli surlardandır. Irak'ın önemli şehirlerinden olan Tikrit'in Dicle üzerinde Bağdat'a yaklaşık otuz fersah uzaklıkta bulunan kaleyi Sasani hükümdarlarından Sâbûr b. Erdeşîr b. Bâbek'in inşa ettirdiği bilgisini vererek sözü edilen kalenin konumu ve bânisi hakkında bilgi vermiştir.[314]

İbn Hallikân şehirlerle ilgili bilgi verirken burada yetişen âlimlerin şöhret bakımından şehrin önüne geçtiğini ve onlar sayesinde tanındığını ifade etmektedir. Mesela Semerkant ve Buhara arasında bulunan ve pek bilinmeyen Debûs şehri buna örnektir. Birçok âlim burada yetiştiğinden Debûsî olarak tanınmışlardır.[315] Tanz şehri de âlimleriyle meşhur olan şehirler arasında yer

[311] *Vefeyât,* I/68.
[312] *a.g.e.*, IV/154.
[313] *a.g.e.*, I/156.
[314] *a.g.e.*, III/500.
[315] *a.g.e.*, III/48.

almaktadır. İbn Hallikân'ın döneminde medenî bakımdan çok gelişmiş ve nüfusu kalabalık olmayan Diyârıbekir de böyledir.[316]

İbn Hallikân şehirlerin önemli unsurlarından birisi olan kabristanları ve önemli olayların geldiği mekânları ziyaret etmeyi hiçbir zaman ihmal etmemiştir. Buralarda meydana gelen olayları ve katılan ünlüleri kaydettiği gibi kabristanlarda başta sahabe olmak üzere önemli kişilerin kabirlerini kayıt altına alarak eserinde bilgi vermiştir. İbn Hallikân'ın bahsettiği yerler arasında bulunan Sıffîn, Fırat Nehri üzerinde Ca'ber Kalesi'ne yakın bir yerde bulunan bir bölgedir. Meşhur Sıffîn Savaşı'nın geçtiği bu bölgede yer alan kabristanda savaşta şehit olan Ammar b. Yasir'in de aralarında bulunduğu sahabîler ile diğer kişilerin kabirleri bulunmaktadır.[317]

İbn Hallikân meşhur kişilerin hayatlarını ele aldığı bu eserini sıradan bir tabakat terâcim kitabı olmaktan çıkarmaya gayret ettiği görülmektedir. Eserde şiir, tarih, edebiyat, mimari ve sanat ile ilgili bilgiler oldukça fazla yer almaktadır. Nitekim bazı biyografilerde ele aldığı kişinin özelliklerini naklederken konudan sapmakta ve başka hususlara değinmektedir. Mesela İbn Hallikân, Saffârî hanedanın kurucusu Ya'kûb b. el-Leys es-Saffâr'ın biyografisini ele aldığında sıradan bir hal tercümesi olmaktan ziyade Saffârî hanedanın siyasî tarihi olarak karşımıza çıkmıştır. Nitekim Saffârî hanedanlığında iktidarda bulunan tüm hükümdarların kısa biyografileri ile siyasî tarihin yer almış olması bu hususu desteklemektedir.[318]

2.3. *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın İlim Dünyasındaki Akisleri

Eserin yazılmasından itibaren sadece bir biyografi kitabı olmayıp siyasî ve sosyal hayata dair bilgiler verdiği için İslâm dünyası ve Batı'da büyük ilgi görmüş ve hakkında birçok şey söylenmiştir. Kütübî, (ö. 764/1363) Safedî (ö. 764/1363) ve İbn Tagriberdî (ö. 874/1470) gibi tarihçiler İbn Hallikân'ın biyografi alanında örneği olmayan mükemmel bir eser kaleme aldığını ve eşsiz bir üsluba sahip olduğunu söylemişlerdir.[319] Son dönem biyografi ve

[316] *a.g.e.*, VI/210.

[317] *a.g.e.*, II/327.

[318] *a.g.e.*, VI/402-421.

[319] İbn Şâkir el-Kütübî, *Fevatü'l-vefeyat*, c. II, s. 322; Safedî, *El-Vâfî bi'l-vefeyât*, c. VI, s. 50; İbn Tagriberdî, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-mustevfi ba'de'l-vâfi* Kahire 1984 c. I, s. 98.

bibliyografya âlimlerinden Serkîs (ö. 1932) ve Ziriklî (ö. 1976) İbn Hallikân'ın telif ettiği eserin kendisinden önce kaleme alınan eserlerden daha orijinal hususlar içerdiği ve bu sahada yeni bir anlayış getirdiğini ileri sürmüşlerdir.[320] Ahmed Muhammed Havfi (ö. 1982) ise *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın Arap fikir ve edebiyat tarihinin zenginliklerini tümüyle içeren kaynak tarih ve biyografi kitaplarının başında yer aldığını söylemektedir.[321]

Şarkiyat ilminin başlamasından itibaren Batılı müelliflerden bir kısmı eseri incelemiş ve eserle ilgili düşüncelerini dile getirmişlerdir. Alman asıllı Amerikalı şarkiyatçı Frans Rosenthal "biyografi kitaplarının zirvesi İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*'ıdır" demiştir.[322] Hamilton Gibb, biyografik sözlük biçiminin en görkemli eserinin *Vefeyâtü'l-a'yân* olduğunu ileri sürerek Rosenthal'ın görüşünü teyit etmiştir.[323] İngiliz tarihçilerden Durham, *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın parlayan bir sanat eseri olduğunu, Avusturyalı şarkiyatçı Grunbaum ise *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın kendine mahsus bir üslup ile tarih ve edebiyatı birleştirdiğini belirtmektedir.[324] Arap edebiyatı ve tasavvuf konularında önde gelen İngiliz şarkiyatçı Nicholson, *Vefeyâtü'l-a'yân* ile James Boswell'in (ö. 1795) İngiliz edebiyatında müstesna bir yere sahip olan *Boswell's life of Johnson* isimli eseri arasında genişlik ve kaynaklarının doğruluğu gibi hususlarda benzerlik kurmuştur.[325]

İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*'ı yazılışından itibaren büyük ilgi görmüş ve kısa sürede İslâm dünyasının pek çok yerinde istinsahı yapılarak yayılması sağlanmıştır. Dünyanın dört bir tarafındaki kütüphanelerde bulunan yazma nüshalar bu hususu teyit etmektedir. Sadece Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshalar eserin ne kadar yaygınlaştığını göstermektedir.[326] Eser XVI. yüzyıldan itibaren birçok defa istinsah edilmiş ve bu nüshaların önemli bir kısmı günümüze kadar gelmiştir.[327]

---

[320] Serkis, *Câmiü't-tesânifi'l-hâdise elleti tubiat fi'l-bilâdi'ş-şarkiyye ve'l-garbiyye ve'l-emerikiyye*, 1932 Kahire c. I s. 98; Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut 1984 c. I, s. 220.
[321] Amine Muhammed, *a.g.e, s.* 40.
[322] Franz Rosenthal, *İlmü't-tarih inde'l-müslimin*, trc. Salih Ahmed Ali, Beyrut 1983, s. 78.
[323] Sir Hamilton Alexander Roskeen Gibb, *İslâm medeniyeti üzerine araştırmalar*, trc. Kadir Durak, İstanbul 1991, s. 146.
[324] Amine Muhammed, *a.g.e, s.* 41; J. A. Durham, "Ibn Khallikan" *Encyclopedia Britanica* c. XI, s. 1021.
[325] R.A. Nicholson, *A Literary history of Arabs*, London 1985, s. 451.
[326] Selim Ağa nr. 758; Yeni Cami 254, 893; Veliyyüddîn, 2454, 2459-60, 24060; Ayasofya nr. 2922-2925, 3530-3536, 2541; Esad Efendi, nr. 2190-2195, 3676; Aşir Efendi nr. 1(723-727); Bağdatlı Vehbi efendi nr. 1051-1054, 1282-1284; Topkapı Sarayı nr. 6354-58; Vakıflar Müzesi nr. 2144, 2146-2148; Lala İsmâil nr. 332; Laleli 2111-13;

"Tablo 2. 8" Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Nüshalar

Müstensih Adı	**İstinsah Tarihi**	**Bulunduğu Kütüphane**
Ömer b. Ahmed	926 (1519)	S.K. Fazıl Ahmed Paşa nr. 92-95
Ebûbekir b. Abdurrahman	984 (1576)	S.K. Fatih nr. 4520
Muhammed b. Ali	1070 (1659)	S.K. İzmir nr. 467-2; Reisülküttab nr. 723-24
Ahmed b. Ebü's-Sıfat	1076 (1665)	S.K Amcazade Hüseyin nr. 364
Muhammed Kudûrî	1095 (1683)	S.K. Hekimoğlu nr. 818
Ali b. Hasan el-Ezherî	1106 (1694)	S.K. Reisülküttab nr. 723
Muhammed el-Meydânî	1133 (1720)	S.K. Hacı Selim Ağa nr. 758
Ebu Muhammed Abdüsselam b. Ali	-	S.K. Ayasofya nr. 3530
Hâşim b. Azîz	-	S.K. H. Hüsnü Paşa nr. 877
Ahmed b. Ali b.	-	S.K.

Molla Çelebi nr. 120-22; Mûsâlla Medrese nr. 140-42; Nâfîz Paşa nr. 1111-12; Reisülküttab nr. 723-27; Serez nr. 1823-26; Tahir Ağa Tekke nr. 63-1-2; Turhan Valide Sultan nr. 254-56; Yûsuf Ağa nr. 310-12; Zühdübey nr. 285, 299, 320-1-2; Nuruosmaniye nr. 3071-75; Ragıppaşa nr. 1058; Hacı Selim Ağa nr. 758,758; Fazıl Ahmed Paşa nr. 1191-95; Hacı Ahmed Paşa nr. 255; Abdülğani Ağa nr. 234-35; Amcazade Hüseyin nr. 364; Carullah nr. 409; Fatih nr. 4520-22; Gülnûş Valide Sultan nr. 65; H. Hüsnü Paşa nr. 864-877; Hamidiye nr. 1000-02; Harput nr. 386; Hekimoğlu nr. 818; İzmir nr. 1004-1-2, 4672; İ. İsmâil Hakkı nr. 3654, 2197; Kadızade Mehmed nr. 370-1; Karaçelebizade nr. 290-91; Sütlüce Dergâhı nr. 321-1; Mehmed Sefahiyi nr. 693-94.

[327] British Museum, nr. 1(1505), 2(607), (608-612), 3(35-36), 5876, 5840, 5720; Manchester Library, nr. 294-299; Dımaşk Zahiriye Kütüphanesi nr. 8/541, 8832, 7043; Peshawar Library, nr. 1457,1437; Kolkata library, Medaris nr. 43; Bankipur Library, nr. 12/649, 650; Asafia State Library, nr. 3/90: 992; Darü'l-kütübü'l-Mısrıyye, nr. 10680; Amsterdam Library, nr. 106; Berlin Library, nr. 9853-9859, M.Q.Q 2080; Biblioteca Ambrosiana, C 1321; National Library of Tunisia (el-mektebetü'l-vataniyye), (ahmediyye nüshası) nr. 4833, 4834, 4838, 4840, 4841, 4842, 6801; National Library of Iran, (melikü't-tacir nüshası) nr. 3633; Meşhed nr. 32/14:89; Riyad üniversitesi, teracim nr. 1059; Irak Müzesi, eksiksiz nüsha, nr. 2272-2273. Diğer nüshalarla birlikte 321, 1569, 1663, 1570; Bağdat Üniversitesi, nr. 1570.

Hacer el-Askalânî		Karaçelebizade nr. 290-91
Şerefeddîn b.Cemâleddîn	-	S.K. Serez nr. 1824
Şerefeddîn b. Eyyûb el-Ensârî	-	S.K. Serez nr. 1825
İbnü'l-İmâd	-	S.K. Esad ef. Nr. 2194

İslâm tarihinin diğer pek çok klasik eserinde olduğu gibi İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*'ı da ilk defa Ferdinand Wüstenfeld tarafından Göttingen'de 1832-1850 yılları arasında on üç cilt olarak neşredilmiştir.[328] Eseri ilk olarak ilim dünyasına kazandırmak isteyenlerden birisi olan Baron Mac-Guckin de Slane 1838-1842 yılında bir kısmını neşrettikten sonra bu düşüncesinden vazgeçip eseri İngilizce'ye çevirmiştir.[329]

Vefeyâtü'l-a'yân'ın değişik zamanlarda tıpkıbasımları yapılmıştır. Muhammed Abdurrahman el-Adevî tarafından 1275'de iki cilt halinde bazı tashihlerle tıbkı basımı yapılmıştır. Muhammed Bâkır b. Abdü'l-Hüseyin Hân es-Sadre'l-İsfahânî 1284'te Tahran'da iki cilt halinde taşbaskı olarak neşretmiştir. Muhammed en-Neccâr ise 1299'da Muhammed Abdurrahman el-Adevî'nin neşrindeki hataları düzelterek üç cilt halinde yayınlamıştır. Nasr el-Hûrînî 1310'da iki cilt halinde 1299 baskısını esas alarak neşretmiştir. Ahmed Yûsuf Necâtî ise 1355'de zı harfine kadar altı cilt halinde yayımlamış, ancak kalan bölümleri bitirememiştir. Eserin tıpkıbasımı ve geniş bir incelemeyle birlikte Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd tarafından 1948'de altı cilt halinde neşredilmiş, İhsan Abbas ise 1968-1972 yılları arasında sekiz cilt halinde neşretmiştir. [330]

Vefeyâtü'l-a'yân yazıldıktan sonra her dönemde ilgi görmüş ancak kullanımı sırasında da çeşitli zorluklar yaşanmıştır. Bu zorlukları azaltan, ortadan kaldıran ve ilim dünyasının istifadesine sunan birçok muhtasar

[328] Şakir Mustafa, *Mevsuatu düveli'l-aemi'l-İslâmî ve ricâliha,* Beyrut 1995, c. IV, s. 25-26.

[329] Ebü'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Ibn Khallikan's biographical dictionary vefeyatü'l-a'yan ve enbâu ebnâi'z-zamân*, translated Baron Mac-Guckin de Slane, Beyrut 1970.

[330] Şakir Mustafa, *a.g.e*, IV/24; Abdülkerim Özaydın " İbn Hallikân" *DİA* XX, 18.

yapılmıştır. Bunlardan ilki olan *el-Muhtâr min vefeyâti'l-a'yân*, İbn Hallikân'ın oğlunun yapmış olduğu muhtasardır.[331] Onun dışında muhtasar yazanlar arasında birçok âlim bulunmaktadır.

"Tablo 2. 9" *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın Muhtasarları

Muhtasarın Adı	**Müellif**	**Müellifin Vefat Tarihi**
el-Muhtasarü'l-muhtâr	Tâceddîn el-Halebî	699/1299
Muhtasarü's-Sukâî	İbnü's-Sukâî	726/1325
Muhtasarü'z-Zemelkânî	Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Aliyyü'l-Ensârî	727/1326
Luktatü'l-aclân el-mülahhas min vefeyâti'l-a'yân	Abdülbaki Abdülmecid el-Yemânî	743/1342
el-Cinân fî muhtasari vefeyâti'l-a'yân[332]	Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Mardînî	750/1349
Muhtasarü'l-enbâ	Ali b.Yakub el-Bârezî	751 (1350)-
Nüzhetü'l-ebsâr fi'htisâri kenzi'l-ahbâr	Abbas er-Resûlî	778/1377
el-Muhtasar	İbn Habîbü'l-Hasan b. Ömer el-Halebî	779/1377
el-Müntekâ min târihi İbn Hallikân	Ahmed b. Abdullah el-Gazzî	822/1419
Muhtasaru târîhi İbn Hallikân	Bedreddîn el-Aynî	855/1451
Nevâdirü'l-ahbâr fî menâkıbi'l-ahyâr[333]	Taşköprîzâde Ahmed Efendi	968/1561
el-Muhtâr min İbn Hallikân[334]	Yûsuf b. Abdurrahman el-Hanbelî	
el-Mültekatât min tevârih-i İbn Hallikân[335]	Kāsım b. Kutluboğa el-Hanefî	
Muhtasarü'l-ecd[336]	Abdurrahman b. Cevher b. Abdülhay	

[331] Şakir Mustafa, *a.g.e*, IV/25.

[332] Keşfü'z-Zünûn c. I, s. 606.

[333] Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddîn Efendi, nr. 2458; Eserin ikinci cildinde İbn Hallikan'ın eserinin muhtasarı olan *Ricâl-ü vefeyâti'l-a'yân* bulunmaktadır. Bkz., Keşfü'z-zünûn, c. I, s. 1978.

[334] S.K., Reîsü'l-küttâb nr. 1178.

[335] S.K., Nafiz Paşa nr. 1181; Esad Ef. 37

[336] Sevhac nr. 168

el-Muhtasar[337]	Muhammed b. Nâci	
Mu'cemü'l-kabâil ve'l-kurâ ve'l-büldân elletî sahhahaha sâhibü vefeyâti'l-a'yân müretteben alâ hurûfi'l-mu'cem[338]	-	-
el-Fevâidü'l-menkûle min târihi İbn Hallikân[339]	-	-
Hadâikü'l-a'yân[340]	-	-
el-Muallim fî zikri men tekaddem[341]	-	-
Telhîsü'l-vefeyât	Ebu İshak İbrahim b. Abdülferez er-Reînî el-Endülûsî	-
Muhtasar li-târîhi İbn Hallikân[342]	Muhammed Kalbî	-

İbn Hallikân'ın eseri kendisinden sonraki müellifler tarafından beğenilmiş ve istifade edilmişse de onun bırakmış olduğu eksik yönlerini tamamlamak için bazı müellifler ortaya çıkmıştır. Bunlardan Kütübî (v. 764/1363) *Vefeyatü'l-a'yân*'ı inceledikten sonra orada özellikle halifelerin ve bazı meşhur kişilerin olmadığını görerek bu eksikliği gidermek için zeyl yazmaya karar vermiştir. Safedî'nin *el-Vâfî bi'l-vefeyât*'ından da istifade eden müellif eserini dört ciltte toplamıştır.[343] İbn Hacer (ö. 852/1449) *ed-Dürer* isimli eserinde *Tâli kitâb vefeyâtü'l-a'yân* isimli zeyilden bahsetmiştir. Bu zeyilde, 660-710 (1261-1310) ve 725-825 (1324-1424) yılları arasında Şam ve Mısır'da vefat eden ayan bulunmaktadır.[344] Abdü'l-Bâki b. Abdülmecid el-Mahzûmî ise yazmış olduğu zeyilde *Vefeyâtü'l-a'yân*'a otuz biyografi daha eklemiştir.[345] Genellikle zeyiller eser yazıldıktan kısa bir süre sonra eksiklikleri gidermek maksadıyla kaleme alınmasına karşın İbn Hallikân'ın eseri için zeyl yazan İbnü'l-Kâdî (ö.1025/1616) *Dürretü'l*-hicâl isimli çalışmasını eserden üç yüzyıl sonra yazmıştır.[346]

[337] Bankipore Library, 12/651; 8 2/299; 2383, 3383
[338] Bayezid Kütüphanesi nr. 2/161.
[339] S.K., Esad ef. nr. 3676.
[340] Cambridge, 3/391
[341] Leyden nr. 1028
[342] İsmâil Hakkı'ya nisbet edilen *Muhtasar li-Târîhi İbn Hallikân*, müridlerinden Muhammed Kalbî tarafından şeyhinin istifadesi için hazırlanmış ve ona ait bir mecmuaya yazılmıştır (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 161/1).
[343] Kütübî, *Füvâtü'l-Vefeyât*, c. I, s. 4.
[344] *a.g.e.,* s. 26.
[345] Şakir Mustafa, *a.g.e.,* s. 26.
[346] Casim Avcı, "Zeyil", *DİA*, XLIV, s. 343.

"Tablo 2.10" *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın Zeyilleri

Müellif	**Adı**	**Vefat Tarihi**	**Neşir, Adı Geçen Eser veya Kütüphane**
İbnü's-Sukâî	*Tâlî vefeyâtü'l-a'yân*	726/1325	Jacquelıne Sublet, Dımaşk 1974.
Abdü'l-Bâki b. Abdülmecid el-Mahzûmî el-Yemenî	*Zeylü vefeyâti'l-a'yân li'bni Hallikân*	743/1342	Serkis, 1/98; Brockelmann, GAL, II, 220.
İbn Şakir el-Kütübî	*Füvâtü'l-vefeyât*	764/1362	İhsan Abbas, Beyrut 1973.
Safedî	*el-Vâfî bi'l-vefeyât*	764/1362	Ali Ebû Zeyd, Mahmûd Salim Muhammed, Ebû Amse, Muhammed Mev'ud Nebil, Dımaşk 1998.
Ahmed b. Aybek		749/1348	Serkis, 1/99.
Bedreddîn ez-Zerkeşi	*Ukûdü'l-cümân ve tezyîl-i vefeyât'l-a'yân*	794/1391	Süleymaniye Kütüphanesi Fâtih, nr. 4434; Medine Ârif Hikmet Kütüphanesi Tarih, nr. 459.

Bedreddîn ez-Zerkeşi	*el-Müntehab min zeyli târihi İbn Hallikân*	794/1391	S.K., Abdülğani Ağa nr. 3073.
Abdurrahim b. Hüseyin el-Irakî		806/1403	Serkis, 1/99.
İbnü'l-Kâdî	*Zeylü vefeyâti'l-a'yân*	1025/1616	S. Allûş, Rabat 1934-1936.

Vefeyâtü'l-a'yân birçok dile çevrilmiştir. İlk olarak 895'te (1490) Yûsuf b. Ahmed b. Mehmed b. Osman Farsça'ya çevirmiştir.[347] Daha sonra Kebîr b. Üveys b. Muhammed el-Latîfî'nin (ö. 918/1512-13) Farsça çevirisi ise bizzat Yavuz Sultan Selîm'in emriyle yapılmış olup Memlüklüleri ve bölgeyi tanımaya yönelik olmuştur.[348]

Eser ilk defa Mısır Valisi Abdi Paşa'nın emriyle Mehmed b. Mustafa Riyâzî tarafından Türkçeye kısaltılarak tercüme edilse de bu pek yayılmamıştır. Ancak 1676 senesinde Veziri Azam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın (ö. 1095/1683) emriyle Rodosîzâde Muhammed tarafından Türkçeye çevrilen eserin pek çok nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunması bu çevirinin diğerine göre daha çok yayıldığına işaret etmektedir.[349] Eserin çevirisi İstanbul'da 1863 yılında basılmıştır. Matbu nüsha Süleymaniye Kütüphanesi A. Nihat Tarlan no 675 ve 758'de bulunmaktadır. Hasan Haydar b. Muhammed Raşid b. Ahmed b. Mahmûd b. Hasan Dramavî *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân'*ı 1267 yılında çevirmiş olup bu çevirinin nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi S.K. Hacı Mahmûd Efendi no 4882'de bulunmaktadır.[350] İbn Hallikân'ın eserini Türkçe'ye çevirenler arasında İbnü'l-Hâc Mûsâ, Muhammed Râgıb, Muhammed b. Abdüllatif b. Şeyh ve Vekilzade Yûsuf b. Muhammed el-Mîlevî gibi Osmanlı dönemi müellifleri bulunmaktadır.[351]

[347] Eserin yazma nüshaları Londra British Museum no: 1674'de bulunmaktadır. Bkz., Franz Babinger, *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri*, trc. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s. 195.
[348] Babinger, *a.g.e.*, s. 195.
[349] S.K. Nuruosmaniye 3223-24; Selimağa nr.778; Hafid Efendi nr. 232; Hafid ef. Nr. 293; Halet ef. Nr. 592; Atıf ef. Nr. 1866; Hacı Beşirağa nr. 466; Hüseyin Kazım nr. 220-1-2; İ. İsmâil Hakkı nr. 2256; Şazeli Tekkesi nr. 131; Tırnovalı nr. 1566, Atıf Efendi eki nr. 1750-1-2-3; Ragıp Paşa nr. 1058; Hacı Selim Ağa nr. 778; Babinger, *a.g.e.*, s 195.
[350] Babinger, *a.g.e.*, s. 195.
[351] S.K Ayasofya no 3149; Esad ef. No 2231; Lala İsmâil no 332; Babinger, *a.g.e.*, s 195.

Baron Mac-guckin de Slane, eserin bir kısmını neşrettikten sonra (Paris 1832-1842) bu fikrinden vazgeçerek *İbn Khallikân's biographical dictionary* ismi altında eserin tamamını Beyrut 1970'te İngilizce'ye çevirmiştir. Bu çeviri dört cilt olarak yayınlanmıştır.[352]

İbn Hallikân'ın eseri için tarihçi ve Arap dili âlimi Ebûbekir b. Ahmed eş-Şillî (ö. 1053/1643) açıklayıcı notlar yazmış ve anlaşılmayan yerleri izah etmiştir.[353] Eser birçok çalışmaya da konu edilmiştir. Bunlardan Ali Cevad Tahir *Mülâhazât alâ vefeyâti'l-a'yân'* isimli eserinde *Vefeyâtü'l-a'yân*'da bulunan, anlamını ve iştikak ve zabtını hareke veya yazı ile okunuşunu tespit ettiği özel isim, lakab ve yer ismi vb. gibi durumları ele almıştır. Ayrıca Zübeyir b. Bilal İsmâil'in İbn Hallikân'ın hayatını ve eserlerini konu edindiği *İbn Hallikân hayâtühû ve âsâruh* başta olmak üzere birçok eser bulunmaktadır. Abdüsselam Harun'un *Mu'cemü mukayyedati İbn Hallikân*, Hasan Sümeysânî'nin Şemseddîn İbn Hallikân Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir ile Fahreddîn Muhammed b. Yûsuf Âmir'in *Menhecü'l-bahsi'l-edebî inde İbn Hallikân* bu çalışmaların en önemlileri arasında sayılmaktadır.

[352] Ebü'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebnai'z-zaman*, translated Baron Mac-Guckin de Slane, Beyrut 1970.

[353] Zirikli, *a.g.e.,* c. I, s. 62.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN'DA ULEMÂ VE İKTİDAR

3.1. Âlim, Şair ve Hâmi

İbn Hallikân'ın meşhur kişiler ansiklopedisinde ele aldığı kişilerin bir bölümü toplumun önemli bir kesimini oluşturan ulemâdan oluşmaktadır. İbn Hallikân ideal bir âlim modeli ortaya koymuş, eserinde yer verdiği her âlimi ise bu kategoriye dâhil etmemiştir. İbn Hallikân'ın kayıtlarından derlediğimiz ideal âlimin özellikleri şunlardır:

1. Dinî ve beşerî ilimlerle uğraşmalıdır. Faydasız ilimden sakınmalı sihir, simya ve astroloji gibi zarar getiren ilimlerden uzak durmalıdır.[354]

2. Arap dili ve edebiyatına vukûfiyeti olmalıdır. Nitekim sarf, nahiv, lügat ve belâgat gibi ilimlere vâkıf olanlar başta Kur'ân-ı Kerîm ve hadis olmak üzere dinî eserleri daha iyi anlayabileceklerdir.[355]

3. Günah işlemekten korkmalı ve kul hakkına girmekten sakınmalıdır. İlim sahibi olan bir kişi şöhret ve paraya kavuştuktan sonra eski halini korumalı ve daha çok mal edinmek için başkalarının mallarına göz dikmemelidir.[356]

4. Mal mülk kazanmak için gayr-ı meşru yollara tevessül etmemelidir. Âlim için en ideal kazanç kendi eliyle kazandıklarıdır. [357]

5. Devlet mensuplarıyla mesafesini iyi kurmalıdır. Devlet kademesinde yükselmek için dalkavukluktan kaçınmalıdır.[358]

6. Fitneden kaçmalı, gerektiğinde dünya işlerinden de uzaklaşmalıdır.[359]

---

[354] *a.g.e.*, III/263.
[355] *a.g.e.*, I/102, 277.
[356] *a.g.e.*, IV/235.
[357] *a.g.e.*, IV/193,262.
[358] *a.g.e.*, II/196.
[359] *a.g.e.*, III/186.

7. Üstün yetenekli ve mâhir olmalı, eser telif etmeli, öğrencilerine örnek olmalı ve derslerine ihtimam göstermelidir.[360]

8. Diğer âlimlere karşı sevgi dolu olmalı, nefret ve kıskançlıktan uzak durmalıdır.[361]

9. Zühd ve takva sahibi olmalı ve ibadetlerini eksiksiz yerine getirmelidir.[362]

10. Çevresindekilere güven vermeli, yalan ve dolandırıcılıktan kaçınmalıdır.[363]

11. Öğrencilerine ve kendisine danışanlara karşı kendinden emin cevaplar vermelidir.[364]

12. Âdâb-ı muaşereti iyi bilmelidir. Özellikle hükümdar veya devlet kademesinden birisiyle görüşecek ise bu kurallara uygun hareket etmelidir.[365]

13. Allah'tan korkmalı, âlimin enbiya ile kadının ise hükümdarla kıyamet gününde haşrolunacağını bilmelidir.[366]

14. Heybetini azaltacak şekilde gülmemeli, gereksiz mizah yapmamalı ve boş söz söylememelidir.[367]

15. Eğer çocukları varsa onları iyi yetiştirerek kendisi gibi âlim olmasının önünü açmalıdır.[368]

İbn Hallikân'a göre âlim sürekli çalışmalı, vaktini boş geçirmemeli, intihalin kul hakkına girmek olduğunu bilmeli, emanetin ehline verilmesi için gayret göstermeli, devlet görevi üstlenebilecek niteliklere sahipse görevden kaçmamalı, hakikatin ortaya çıkması için çabalamalı ve gördüğü yanlışı dile getirmelidir.[369]

---

[360] *a.g.e.*, I/47.
[361] *a.g.e.*, I/347.
[362] *a.g.e.*, I/217.
[363] *a.g.e.*, II/396, 400.
[364] *a.g.e.*, II/488.
[365] *a.g.e.*, IV/343.
[366] *a.g.e.*, III/36.
[367] *a.g.e.*, II/501.
[368] *a.g.e.*, III/173.
[369] *a.g.e.*,II/331.

İbn Hallikân kültürel ve bilimsel gelişmelerin güçlü bir hükümdar sayesinde gerçekleşeceğini vurgulamaktadır. Bir Sünnî âlim olmasına rağmen Fâtımîler ve Büveyhîler dönemindeki siyasetçi ve âlimleri anlatırken aralarındaki kültürel ve siyasî ilişkilerden bahsetmekte ve bir taraf tutmamaktadır.[370] İbn Hallikân'ın düşmanı İslâm dünyasını yakıp yıkanlardır. İlim ve kültür hayatına etkisi olan her siyasetçiyi hayırla yâd etmektedir.[371] Ona göre iktidarı elinde bulunduran sultan, emir, melik, vezir ve üst düzey devlet memuru gibi kişilerin ekonomik durumları ne kadar iyiyse himaye ettiği ilmî çevre o kadar geniştir. Hükümdar gücünü kaybederse himaye ettiği âlim ve edebiyatçılar da bundan olumsuz etkilenmektedir.[372] İbn Hallikân bu hususta kendi hayatından örnekler vermeye önem verir. Eğitim gördüğü şehirlerden bakımsız ve harap durumdaki Musul'un imar edilerek buraya cami, medrese, hankah ve kütüphane yapanların Eyyûbîler olduğunu ve hanedan üyelerinin âlim, edip ve şairleri himaye ettiklerini söyler ve onların İslâm tarihinde müstesna yerlerinin olduğunu belirtir.[373]

İbn Hallikân âlim ve ediplerden hayat hikâyelerini anlattığı kişilerin halifeler başta olmak üzere devlet bürokrasisiyle işlerini kayıt altına almaya çalışmış, halife ve devlet adamlarının âlim ile ediplere yaklaşımlarına dair önemli bilgileri bir araya getirmiştir. Emevî ve Abbâsî döneminde ulemâ ile halifeler arasındaki münasebetlere dair çarpıcı bilgiler veren İbn Hallikân, halifelerin meşruiyetlerini sağlamak için meşhur âlim ve şairleri himaye etiklerini ve onların toplum üzerindeki etkilerinin farkında olduklarından kimi zaman baskı uyguladıklarını ve böylece muhalefet edenleri sindirdiklerini ve siyasî geleceklerini devam ettirdiklerini vurgulamıştır.[374]

İbn Hallikân Emevîler'den Süleyman b. Abdülmelik ile Abbâsîler'den İbrâhim b. Mehdî'nin çevresinde nedim, şair, edip ve âlimlerin pek fazla olduğunu vurgulamıştır.[375] Süleyman b. Abdülmelik iyi eğitim almış, güzel konuşmayı ve şiiri öğrenmiştir. Yüksek kültüre sahip olan ve çevresinde âlim ve şairlerin devamlı bulunmasını isteyen Süleyman b. Abdülmelik, âlimlere kimi

[370] *a.g.e.*, I/123.
[371] *a.g.e.*, IV/258.
[372] George Makdisi, *İslâm'ın klasik çağında ve Hıristiyan Batı'da beşeri bilimler,* İstanbul 2007. s. 284.
[373] *Vefeyât*, II/327.
[374] *a.g.e.*, I/39; II/420.
[375] *a.g.e.*, II/424,

zaman baskı uygulamış, kimi zaman da atiyye dağıtarak hâmilik vasfını göstermiştir.[376] Medine'ye geldiğinde burada meşhur olan âlimlerden fakîh Ebû Hâzım'ın sohbetinden etkilenerek onu ödüllendirmiş, şair Hâlid el-Kasrî'yi uygunsuz davranışlar sergilediği için cezalandırmış ve fıkıh âlimi Talha b. Mutarraf'tan Hz. Ali'ye sövmesini emretmiştir. İbn Hallikân'ın bu kayıtlarından, devletin elindeki gücü kullanan iktidar sahiplerinin âlimleri lütuf ve ihsan yoluyla kendisine bağladığını, ceza vererek muhtemel tehditleri ortadan kaldırdıkları görülmektedir.[377]

İbn Hallikân, Abbâsî halifelerinden İbrâhim b. Mehdî'nin şarkı söyleme, müzik aletlerini çalma ve içki arkadaşlıkları kurmada çok tanındığını, edebiyat, dil ve şiir alanında ileri düzeyde bilgi sahibi olduğunu ve Abbâsîler'de ondan daha güzel konuşan kimsenin bulunmadığını belirtmiştir.[378] Ağır hicivleriyle tanınan Arap şairi Di'bil el-Huzâî, halifeyi hicveden bir şiir yazarak eğlence ortamını eleştirmiş, buna karşın halife onu cezalandırmamıştır.[379]

İbn Hallikân ilim ve sanatta ileriye giden ve hâmilik vasıfları oldukça güçlü ve cömert olan devlet adamlarından bahsetmeye özel önem verir. Musul ve Suriye'de hüküm süren Hamdânîler'in Arap edebiyatının hâmileri olduğunu, hükümdarlarından Seyfüddevle ve Nâsrüddevle'nin âlim edip ve şairleri koruduğunu bununla birlikte Seyfüddevle'nin sarayının dönemin önde gelen şairleriyle dolup taştığını anlatmakta ve eserinde bu âlimlerden ve ithaf ettiği şiirlerden örnekler vermektedir.[380]

İbn Hallikân'a göre halife veya hükümdarlar gibi emirler de edebiyat ve şiir sahasında meşhur olan kişileri yakınlarında tutmaktaydılar. Bu durum İslâm dünyasında şairlerin konumunu yükseltmiş ve çok sayıda şairin yetişmesine sebebiyet vermiştir. İbn Hallikân Irak'ta hüküm süren Mezyedî emiri Dübeys b. Sadaka'nın (ö. 529/1137) şair ve sanatkârları teşvik ettiğini, ayrıca kendisinin de şiir ve edebiyatla meşgul olduğunu anlatmaktadır.[381] Kardeşi Bederân'a

[376] *a.g.e.*, II/425.

[377] *a.g.e.*, II/427.

[378] *a.g.e.*, I/39.

[379] *a.g.e.*, I/42.

[380] *a.g.e.*, III/401.

[381] *a.g.e.*, II/263; İmâdeddîn Kâtib el-İsfahânî *el-Harîda*, İbnü'l-Müstevfî ise *Târîhü Erbil* isimli eserlerinde Emir Dübeys'in şiirlerine yer vermişlerdir. Bkz. Hulusi Kılıç "Makamat", *DİA*, c. XVII, s. 414-415.

gönderdiği mektupları okuyan İbn Hallikân, Dübeys'in edebî bir üslupla mektupları kaleme aldığını fark eder ve onun bu yönünün övgüye değer olduğunu belirtir.[382]

İbn Hallikân Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin cömertlik ve hâmilik vasfını ortaya koyan pek çok anekdot aktarır. Mısır'da ve Suriye'de pek çok âlimi himaye ettiğini, şair ve ediplerin onun atiyye ve ihsanlarından faydalanmak için methiye yazdıklarını ve divanlarını ona ithaf ettiklerini belirtir.[383] İbn Hallikân diğer Eyyûbî hükümdarlarının da Selâhaddîn-i Eyyûbi gibi âlim ve edebiyatçıları himaye ettiklerini zikreder. Ayrıca Halep Eyyûbî meliki Zâhir'in (ö. 613/1216) bilgi ve görgü sahibi hükümdar olabilmek için hükümdarların biyografilerini çok okuduğunu ve şairlere sahip çıkıp onları desteklediğini ve dönemin tanınmış şairlerinden Şeref Râcih b. İsmâil b. Ebü'l-Kāsım'ı (ö. 627/1229) devamlı yanında bulundurarak şiir bilgisini geliştirdiğini de belirtir.[384]

3.2. Devletler

İbn Hallikân Hz. Peygamber sonrası ortaya çıkan siyasî gelişmeleri, kurulan devletleri ve idarecileri eserinde anlatır. Bunları anlatırken bürokraside yer alan bazı teknik terim ve tabirler kullanır ve siyasî terminolojiye hâkimiyetini gösterir.

İbn Hallikân, hilâfetin saltanata intikalinden sonra diğer tabakat müellifleri gibi Emevî ve Abbâsîler için "halife" tabirini kullanır. Fâtımîler'den bahsederken halife kelimesini zikretse de bazen "kendilerini halife olarak isimlendiriyorlar veya hilâfet iddiasında bulunuyorlar" gibi kayıtlar düşerek Fâtımîler'in hilâfetinin tartışmalı olduğunu özellikle belirtir.[385] Öbür yandan İslâm dünyasının çok parçalı hale gelmesinden sonra bağımsız olarak hüküm süren devlet başkanlarına bakış açısını Abbâsî hilâfetiyle ilişkilerine göre değerlendirir. Bu bağlamda İbn Hallikân'ın en çok kullandığı unvanların başında "sâhib" ve "melik" gelmektedir. Musul hükümdarına "Sâhibü'l-Musul" Mısır,

[382] *a.g.e.*, II/264.
[383] *a.g.e.*, III/58-60.
[384] *a.g.e.*, IV/9.
[385] *a.g.e.*, V/292.

Şam ve Sugûr bölgelerine hâkim olan kişiye ise "Sâhibü'l-Mısır" ve "Sâhibü'ş-Şam" veya "Sâhibü's-Sugûr" demektedir.[386]

İbn Hallikân, hükümdarların kişisel özelliklerini vurgularken genellikle melik unvanını kullanır. Mezyedî hükümdarı Sadaka b. Dübeys için Arap meliki, Selçuklu sultanı Alparslan için Türk meliki demek suretiyle bu farkı belirtir.[387]

"Tablo 3,1" *Vefeyât*'ta Biyografisi Bulunan Şîa İmamları

İsmi	Doğum yeri	Doğum Tarihi	Vefat Yeri	Vefat Tarihi
Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib	Medine	3/625	Medine	49/669
Muhammed b. el-Hanefîyye	Medine	16/637	Medine	81/700
Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin Zeynelâbidin	Medine	38/659	Medine	94/712
Muhammed el-Bâkır	Medine	57/676	Medine	113/731
Ebû Abdullah Ca'fer es-Sâdık	Medine	80/699	Medine	148/765
Mûsâ el-Kâzım	Ebvâ	129/746	Bağdat	183/799
Ebü'l-Hasan Ali Rızâ	Medine	153/770	Tûs	202/817
Muhammed el-Cevvâd	Medine	190/805	Bağdat	220/835
Ebü'l-Hasan Ali el Hâdî	-	213/828	Sâmerra	254/868
Ebû Muhammed el-Askerî	Medine	231/845	Sâmerra	260/873
Mehdî el-Muntazar	Sâmerra	255/868	Sâmerra	265/ 878

İbn Hallikân İsnâ'aşeriyye'ye dâhil olan imamlardan önemli bir kısmını eserine aldığı görülür. Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlerin onun başına gelen olaydan etkilendiklerini özellikle vurgular ve bu kişilerin siyasetten uzaklaşmalarına sebep olduğunu kayıt altına alır.[388] İbn Hallikân, Zeynel Âbidîn, Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık gibi imamların, yaşadığı dönem

[386] *a.g.e.*, I/193.
[387] *a.g.e.*, V/70.
[388] *a.g.e.*, II/69.

içerisinde siyasetten uzak durduğunu, ibadet ve ilimle meşgul olduğunu ve talebe yetiştirdiğini vurgular.[389]

İbn Hallikân imamların Abbâsî halifeleriyle ilişkilerini ve halifelerin imamlara uyguladığı siyasî baskıları anlatır. Abbâsî halifesi Hârûn er-Reşîd, Medine'de bulunan Mûsâ el-Kâzım'ın fitne çıkardığını iddia ederek idam etmek istese de ulemânın baskısıyla kararından vazgeçer ve onu Bağdat'ta ev hapsinde tutar.[390] Abbâsî halifelerinden Vâsık ve Mu'tasım devirlerinde Medine'de ömrünü ilim ve tasavvuf ile geçiren Ali el-Hâdî ise baskıya uğramaz. El-Mütevekkil dönemine geldiğinde devrin yöneticileri tarafından silah bulundurduğu ileri sürülerek Bağdat'ta hayatının sonuna kadar göz hapsinde tutulur. İbn Hallikân'ın buna benzer kayıtları Abbâsî halifelerinin imamlar üzerindeki siyasî baskıyı göstermesi açısından önemlidir.[391]

İbn Hallikân 37 Abbâsî halifesinden sadece İbrâhim b. el-Mehdî (ö. 224/838) ile el-Mütevekkil Alellâh'a (ö. 247/861) eserinde yer verir.[392] Halife el-Me'mûn'un Merv'de Şia ile kısmî bir uzlaşma politikası güderek, İmâm Ali Rızâ'yı kendisinden sonra halife olmak üzere tayin ettiğini ve Abbâsîler'in alâmeti olan siyah elbiseyi çıkarıp Ali evladına mahsus yeşil renkli elbiseyi giydiğini kaydeder.[393] Ali b. Ebû Tâlib oğullarıyla Abbâsî oğullarının böyle bir ittifaka girişmesini hayırlı bir olay olarak değerlendirir ve İmâm Ali er-Rızâ'nın bu makama gelebilecek en hayırlı kişi olduğunu ifade eder.[394] Buna mukabil bu siyasî tercih, Abbâsîler'den ve halktan şiddetli tepkilere neden olunca Halife Me'mûn'un hilâfetten azline kadar giden bir süreç oluşur. İbn Hallikân, İmam Ali er-Rızâ'nın vefatı ve Me'mûn'un Bağdat'a gelmesi neticesinde İbrâhim b. Mehdî'nin kısa süren halifeliğini bırakarak Sâmerrâ'da hayatını sürdürmek zorunda kaldığını ifade eder. (ö. 207/822) [395]

İbn Hallikân Mütevekkil Alellah'tan (ö. 247/861) bahsederken onun olumlu ve olumsuz taraflarını zikreder. Mütevekkil'in mihne dönemine son

[389] *a.g.e.*, III/266; I/327.
[390] *a.g.e.*, V/308-310.
[391] *a.g.e.*, III/272-73.
[392] *a.g.e.*, I/39.
[393] *a.g.e.*, III/269.
[394] *a.g.e.*, III/270.
[395] *a.g.e.*, III/271.

vererek Ahmed b. Hanbel gibi âlimler üzerindeki baskıyı kaldırması ve tutuklu olanları serbest bırakması İbn Hallikân tarafından övülür. Şiî ulemâdan Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'i sevmelerini ve bu emre karşı çıkanların boyunlarının vurulmasının emredilmesi eleştirilir.[396] El-Mütevekkil dönemindeki bu baskı büyük oğlu Muntasır halife olunca azalır ve babasına göre daha hoşgörülü davranarak İbn Hallikân tarafından takdirle karşılanır.[397]

"Tablo 3,2" *Vefeyât'*ta Biyografisi Bulunan Fâtımî Halifeleri

İsmi	**Doğum Yeri**	**Doğum Tarihi**	**Vefat Yeri**	**Vefat Tarihi**
Ubeydullah el-Mehdî	Selemiye	260/874	Mehdiye	322/933
Muiz-Lidînillâh	Mehdiye	319/931	Kahire	365/975
Azîz-Billâh	Mehdiye	344/955	Kahire	386/996
Hâkim-Biemrillâh	Kahire	375/985	Kahire	411/1020
Zâhir-Lii'zâzidînillâh	Kahire	395/1004	Kahire	427/1035
Müstansır-Billâh	Kahire	420/1029	Kahire	487/1094
Müsta'lî-Billâh	Kahire	469/1076	Kahire	495/1101
Âmir-Biahkâmillâh	Kahire	490/1096	Kahire	524/1129
Zâfir-Biemrillâh	Kahire	527/1132	Kahire	549/1154
Fâiz-Lidînillâh	Kahire	544/1149	Kahire	555/1160
Âdıd-Lidînillâh	Kahire	546/1151	Kahire	567/1171

[396] *a.g.e.*, I/350.
[397] *a.g.e.*, I/478.

İbn Hallikân uzun seneler boyunca Mısır'da kaldığından dolayı 909-1171 (296-566) yılları arasında Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de hüküm süren Fâtımîler'e dair haberleri toplamaya ve onlarla ilgili bilinmeyenleri araştırmaya ve ortaya çıkarmaya önem vermiştir.

İbn Hallikân, Fâtımîler'i anlatırken kurucusu el-Mehdî Ubeydullah'a dayandırarak "el-Ubeydiyyûn" şeklinde ifade eder ve nesebinin Hz. Muhammed'e nisbet edilmesine ensâb âlimlerinin karşı çıktıklarını belirtir.[398] İbn Hallikân her ne kadar neseplerinin uydurma olduğunu kabul etse de Fâtımîler için halife unvanını bazen kullanır ve bu hususta *el-Fark Beyne'l-Fırak* isimli eserin müellifi kelam âlimi Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 428/1037) ile aynı görüşte olur. [399] Bunun yanında Fâtımîler için bir malın haklı veya haksız şekilde ele geçirilmesi ve kuvvet yoluyla devlet yönetimine el konulması anlamında "istilacı" ifadesini de kullanarak halife unvanının tartışmalı olduğunu özellikle belirtir.[400]

İbn Hallikân, Fâtımî hükümdarlarının fiili otoriteyi ele almasıyla birlikte özellikle Muiz-Lidînillâh, Hâkim-Biemrillâh ve Müstansır-Billâh dönemlerinde Mısır'ın bir dünya gücü haline geldiğini ve doğu batı ticaretinin merkezinde olduğunu vurgular.[401] İbn Hallikân bu reel durumun farkında olduğundan hilâfet tartışmalarının da içine girerek Fâtımîler için bazen "halife" bazen de Mısır ve civarına hâkim olduklarından dolayı "Mısır halifesi" demeyi daha uygun bulur.[402]

"Tablo 3,3" *Vefeyâtü'l-a'yân*'da Yer Alan Siyasî Unvanlar

Unvan	**Devletler**
Halife	Hulefâ-i Râşidîn, Hz. Hasan, Emevîler, Fâtımîler
Sultan	Selçuklular, Gazneliler, Eyyûbîler

[398] *a.g.e.*, I/179; İbn Hallikân, Fâtımîler'in kurucusu el-Mehdî'nin gizlediği isminin Saîd, lakabının ise Ubeydullâh olduğunu, babasının Hz. Muhammed'in soyundan gelmeyen Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh olduğunu ve bu yüzden hilâfet iddialarının geçersizliğini kaydetmektedir. Bkz. *a.g.e.*, III/118.

[399] Rosenthal, *a.g.e.*, s. 41.

[400] Ali Bardakoğlu, " İstîla", *DİA*, c. XXIII s. 359. Bkz., *Vefeyât*, , I/192.

[401] *a.g.e.*, V/224, 229.

[402] *a.g.e.*, I/178.

Sâhib	Büveyhîler, Fâtımîler, Rum Selçukluları, Zengîler, Mervanîler, Hamdanîler, Muvahhidler, İhşîdîler
Melik	Samanîler, Artuklular, Deylemliler, Zîriler, Murabıtlar
Emirü'l-Müslim	Murabıtlar

İslâm öncesi dönemde kullanılan ve Araplar arasında çok yaygın olan sâhip ve mâlik olmak anlamlarına gelen "melik" ifadesi, İbn Hallikân'ın Emevî ve Abbâsîler başta olmak üzere devlet başkanları için kullandığı bir unvandır. İbn Hallikân, Sadaka b. Dübeys'i Arap meliki, Sultan Alparslan'ı ise Türk meliki olarak nitelendirir.[403] İbn Hallikân her ne kadar Sultan Alparslan'dan "Türk meliki" olarak bahsetse de, Selçuklu hükümdarları için genellikle sultan unvanını kullanmayı benimser.[404] Nitekim bu anlayışını, sahip, emir ve melik olarak nitelendirdiği Gazneli, Eyyûbî ve Zengî hükümdarları için de sürdürür.[405]

İslâm devletlerinde bir hükümdarın meşruiyet kazanması onun saltanatının halife tarafından tasdik edilmesiyle mümkün olmaktadır. Hükümdarın kendi ülkesinde hutbe okutması, saltanatlarının tasdiki için halife tarafından uygun görülen lakapların verilmesi, sikke basılması ve hilat giyilmesi bunların başında gelmektedir. Bu çerçevede İbn Hallikân bir bölgeye hâkim olan ve devlet kuran hükümdarları bir tasnife tabi tutarak yeri geldiğinde bu hâkimiyet tabirlerini kullanarak anlatmaktadır.[406]

İbn Hallikân Abbâsî halifesi tarafından tasdik edilen Gazneliler, Selçuklular ve Eyyûbîler için hutbe, sikke, lakap, hilat gibi tabirleri kullanarak meşru idareciler olduklarını özellikle belirtir.[407] Dinî fonksiyonun dışında siyasî hâkimiyetin de sembolü olan hutbeyi uygun gören İbn Hallikân, Selçuklu sultanı Melikşâh'tan bahsederken Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler'den sonra

[403] *a.g.e.*, II/263
[404] *a.g.e.*, V/69.
[405] *a.g.e.*, I/193.
[406] *a.g.e.*, I/178.
[407] *a.g.e.*, II/427; IV/50; V/66.

İslâm dünyasının her yerine hâkim ilk hükümdar olduğunu ve tüm İslâm şehirlerinde onun adına hutbe okutulduğunu vurgular.[408]

İbn Hallikân'ın bahsettiği bir diğer egemenlik sembolü sikkedir. Sikke basma girişimi sadece hükümdarlık ilanı ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda malî duruma da bağlı olan oldukça etkin bir hâkimiyet sembolüdür.[409] Selçuklu sultanları adına kesilen sikkelerde hilâfet merkezine bağlılık ve saygı ifadesi olarak halifenin ismi zikredilir. Aynı şekilde halifeyi yücelten sıfatların çokça yer alması, hilâfet makamına gösterilen saygıyla ilintilidir. Selçuklu Sultanı Sencer tahta çıktığında önce hâkim olduğu yerlerde hutbe okutmuş daha sonra adını sikkenin her iki tarafına yazdırmıştır.[410]

İbn Hallikân'ın eserinde halife ve sultanların hâkimiyet alametlerinden olan ve hükümdarlık ilanı sonrasında veya kazandığı bir savaş akabinde verilen lakap ve unvanlara dair örnekler vardır. İbn Hallikân, Gazne Sultanı Mahmûd b. Sebük Tegin'in lakabının önceden Seyfü'd-Devle olduğunu, kazandığı savaşlardan sonra ise Abbâsî Halifesi el-Kâdir Billâh tarafından yemînü'd-devle ve emînü'l-mille lakaplarının verildiğini belirtir.[411] Hamdânî hükümdarı Hasan'a nâsîrü'd-devle unvanı Abbâsî Halifesi el-Muktefî Billâh tarafından verilerek emîrü'l-ümerâ tayin edilir.[412]

Abbâsî Halifesi Râzî-Billâh, Soğd ve Fergana hükümdarlarının kullandığı ihşid unvanını Mısır, Suriye ve Filistin emiri Ebûbekir'e vererek orada kurulan devletin bu isimle anılmasını sağlamıştır.[413] İbn Hallikân, bu şekilde isimlendirmenin bir adet olduğunu öne sürerek, İran hükümdarlarına Kisrâ, Türk hükümdarlarına Hâkan, Roma imparatorlarına Kayser, Şam hükümdarlarına Hirakl, Yemen hükümdarlarına Tübba', Habeşistan meliklerine Necâşî dendiğini aktarmak suretiyle Araplar tarafından kullanılan terminolojiye hâkim olduğu görülmektedir.[414]

---

[408] *a.g.e.*, V/283.

[409] Oğuz Tekin "Sikke", *DİA*, c. XXXVII, s. 179.

[410] *a.g.e.*, II/427.

[411] *a.g.e.*,V/175.

[412] *a.g.e.*, II/114.

[413] *a.g.e.*, IV/106.

[414] Alparslan'ın lakabı Adûdüddevle, Melikşah'ın Celâlüddevle, Sencer'in Sultânü'l-A'zam Muîzzüddîn, İmâdeddîn Zengî'nin el-Melikü'l-Mansûr, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin ise el-Melikü'n-Nâsır'dır. Bkz., *a.g.e.*, VII/139.

3.3. Moğol İstilası

Moğol istilasının İslâm dünyası üzerindeki etkisinin canlı şahidi olan İbn Hallikân bu döneme ait çok önemli bilgileri kayıt altına almıştır. İslâm dünyasının içine düştüğü siyasî ve sosyal kaosu eserinde yansıtmaya çalışmış, Moğollar'ın özellikle şehirlerde sadece maddî tahribat yapmadıklarını can ve mal kaybının yanında ilmî çalışmalar yapan âlimlerin de göç etmek zorunda kalmalarına sebep olduklarını belirterek eğitimli insan gücü kaybına işaret etmiştir.[415]

İbn Hallikân Moğollar'ın saldırılarını başlattığı ilk zamandan kendi dönemine kadar birçok âlimi katlettiklerini ve bunların içerisinde kendi yakınlarının da bulunduğunu söylemektedir. Horasan'ın en önemli yerleşim ve eğitim öğretim merkezlerinden Nişâbûr istila edildiğinde Hanefî fıkıh âlimi Nizâmeddîn el-Husayrî gibi değerli âlimler katledilmiş, katliamdan kurtulanlar ise diğer şehirlere sığınmışlardır.[416] Moğollar 656'da (1258) Bağdat'ı zapt ettiklerinde İbn Hallikân'ın hocası ve Ziyâeddîn İbnü'l-Esîr'in kardeşi Muvaffaküddîn İbnü'l-Kerem ile Bağdat muhtesibi ve Müstansıriye Medresesi müderrisi Muhyiddîn Ebû Muhammed gibi çok önemli âlimleri katletmişlerdir.[417]

İbn Hallikân, bazı âlimlerin Moğol zulüm ve katliamından kurtulduğunu ve daha güvenilir şehirlere göç ettiklerini belirtir. İbn Hallikân'ın çağdaşı olan coğrafya ve tarih âlimi Yakut el-Hamevî, Moğol zulmünden kaçarak 617'de (1220) Erdebil'e oradan da Musul'a seyahat ederek tarihçi ve devlet adamı İbnü'l-Kıftî'nin himayesine girer.[418] İbn Hallikân'ın hocalarından İbnü'l-Müstevfî ise Erbil kalesine sığınarak canını zor kurtarır. (27 Şevval 634/23 Haziran 1237)[419] Moğollar İbn Hallikân'ın memleketi Erbil'i de tahrip edince hocası İbnü'l-Müstevfî burasını da terk ederek Musul'a göç etmek zorunda kalır.[420] İbn Hallikân'ın eğitim gördüğü yerlerden Musul'da Moğol istilasına uğrar. Nizâmiye Medresesi müderrisi Tâceddîn Muhammed, Moğollar Musul'u

[415] *a.g.e.*, VI/130.
[416] *a.g.e.*, IV/258.
[417] *a.g.e.*, VI/69; IV/229.
[418] *a.g.e.*, VI/127.
[419] *a.g.e.*, II/263.
[420] a.g.e., II/264.

istila ettiklerinde büyük yıkıma şahit olur ve buradan ayrılarak Bağdat'a gitmek zorunda kalır.[421]

3.4. Bürokrasi

3.4.1.Vezir

Hükümdardan sonra gelen en yetkili yönetici olan vezirler hakkında *Vefeyâtü'l-a'yân'*da önemli bilgiler bulunmaktadır. İbn Hallikân ilk olarak vezir kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşlerin bulunduğunu kaydettikten sonra kelimenin Arapça olduğu yönünde kanaate varır. Bu görüşe de ünlü dil âlimi İbn Kuteybe'yi kaynak gösterir ve vezirin kökü olan "vizr" kelimesinin sözlük ve terim anlamını verir. Buna göre "vizr" kelimesi sözlükte ağır yük anlamına gelmektedir. Terim manasını ise imamların ve sultanların yükünü paylaşan ve taşıyan kişi olarak kaydeder.[422] Arap dili ve edebiyatı âlimi Ebû İshâk ez-Zeccâc'ı şahit göstererek "vezer" kelimesinin sığınılacak yer anlamına geldiğini, halife ve sultanların vezirin yardım ve görüşüne sığındıkları için kurumun bu adla anıldığını da belirtir.[423]

İbn Hallikân, ilk defa vezir olarak nitelendirilen kişinin ilk Abbâsî veziri Ebû Seleme el-Hallâl olduğunu, daha önce ne Emevîler'de ne de başka bir devlette bu sıfatın kullanılmadığı şeklindeki bilinen hususu tekrar eder.[424] İbn Haldûn, İbn Hallikân'ın kayıtlarından yola çıkarak vezirlik kurumunun ortaya çıkış sebebini şöyle açıklar: "Abbâsî Devleti ortaya çıktığında devletin büyümesine ve istikrarına paralel olarak mülk artmış ve vezâret kurumunun önemini ortaya çıkarmıştır. Buna göre istişare etme, karar alma, uygulama ve denetleme gibi hususlarda halifenin mutlak temsilcisi görevi ona tevdi edilmiştir".[425]

İbn Hallikân'ın atası olan Bermekîler'in Abbâsîler döneminde vezirlik görevini üstlenmiş olmaları onun bu kuruma karşı ilgisini arttırmıştır. İbn Hallikân Bermekîler'den Yahyâ b. Hâlid'in birçok halifenin veziri olarak on

[421] *a.g.e.*, IV/253.

[422] a.g.e., II/197.

[423] *a.g.e.*, II/197.

[424] İbn Hallikân'a göre Abbâsî Devleti'nde görev yapan ilk vezir olan Ebû Seleme el-Hallâl'ın, devletin kuruluşunda maddî ve manevî destek olduğunu ancak Halife Seffâh ile anlaşamadıklarını ve onun tarafından ortadan kaldırıldığını belirtmiştir. Bkz., *Vefeyât*, II/195; İbn Haldun, *Mukaddime,* s. 626.

[425] *Vefeyât*, II/196.

yedi yıl boyunca mutlak bir iktidara ve tasarruf hakkına sahip olduğunu ve valilerin tayininde bile halifeye tavsiyelerde bulunarak etkili olduğunu kaydetmiştir. Yahyâ'nın oğlu ve Hârûn er-Reşîd'in veziri Ca'fer b. Yahyâ'nın "sultan" diye çağrıldığını söyleyen İbn Hallikân bu durumun, onun devletteki konumuna işaret ettiğini belirtmiştir.[426] Ayrıca Ca'fer b. Yahyâ'nın bir gece içinde Hârûn er-Reşîd'in huzurunda binin üzerinde belgeyi imzalaması hem üstlendiği görevin zorluğuna hem de alınan kararlarda etkili olduğuna işaret etmektedir.[427]

"Tablo 3,4" Abbâsîler Dönemi Vezirleri

İsmi Veya Lakabı	Nesebi	Ölüm Tarihi	İlmî kabiliyeti	Halife adı
Ebû Seleme el-Hallâl	İran	132/750	Arap edebiyatı ve şiir	Ebü'I-Abbâs es-Seffâh
Rebi' b. Yûnus	Arap	169/785	Kitâbet	Ebû Ca'fer el-Mansûr
Ca'fer el-Bermekî	İran	187/803	Arap edebiyatı ve şiir ve gramer bilgisi	Hârûn er-Reşîd
Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî	İran	190/805		Hârûn er-Reşîd
Fazl b. Sehl	İran	202/818	Matematik ve astronomi	Me'mûn
Amr b. Mes'ade	-	215/831	Arap edebiyatı ve kitâbet	Me'mûn
İbnü'z-Zeyyât	İran	233/847	Edebiyat, gramer ve sözlük bilgisi	Mu'tasım-Billâh, Vâsık-Billâh ve Mütevekkil-Alellâh
Hasan b. Sehl	İran	236/851		Me'mûn
Süleyman b. Vehb	-	272/888	Kitâbet	Mühtedî-Billâh ve Mu'temid-

[426] *a.g.e.,* I/328.
[427] İbn Hallikân Bermekîler'in atası olan Bermek'in Belh civarında bulunan Nevbahar Budist tapınağının rahibi olduğunu ve burayı koruyanlar olarak şöhret bulduklarını iddia eder. Ayrıca bu ailenin Müslüman olup olmadığını bilmediğini dile getirir. Bkz., *a.g.e.,* VI/221.

				Alellâh
İbnü'l-Fürât	-	327/939	Kitâbet	Muktedir-Billâh
İbn Mukle	İran	328/940	Kitâbet	Muktedir-Billâh. Râzî-Billâh
İbn Hübeyre	Arap	560/1165	Fıkıh ve hadis	Muktefî-Liemrillâh

Abbâsî dönemi vezirleri fıkıh, hadis gibi dinî ilimlerin yanında Arap dili, edebiyat ve şiir sahasında bilgi sahibi olduklarından halifeler nezdinde itibar görmüşlerdir. Üç halifenin (Mu'tasım, Vâsık ve Mütevekkil) veziri olan İbnü'z-Zeyyât, edebiyat ve şiir bilgisinin yanında iyi bir bürokrat olması onun uzun bir süre vezâret makamında kalmasını sağlamıştır.[428] İbn Hallikân Halife Me'mûn'un bilgi sahibi ve tecrübeli devlet adamları bu göreve getirmek suretiyle onlardan istifade ettiğini ancak bir süre sonra atamış olduğu vezirlerin etkisinde kaldığını ve bu yüzden kararlarını etkileyen güçlü ve mutlak bir vezir yerine iki veziri aynı anda görevlendirerek devlet işlerinde dengeyi sağladığını belirtmiştir.[429]

"Tablo 3,5" Fâtımîler Dönemi Vezirleri

İsmi	**Ölüm Tarihi**	**Nesebi**	**İlmi kabiliyeti**	**Fâtımî Halifesi**
Cercerâî	296/908	Fârisî	-	Müstansır-Billâh Zâhir-Lii'zâzidînillâh
Ya'kûb b. Killîs	380/991	Yahudi	Fıkıh, edebiyat ve Matematik	Azîz-Billâh
Vezîr el-Mağribî	418/1027	Fârisî	Şiir, dil, edebiyat ve ilmü'n-nücûm	Hâkim-Biemrillâh
Bedrü'l-Cemâlî	487/1094	Ermeni	-	Müstansır-Billâh
Âdil b. Salâr	544/1149	Fârisî	Şiir- Fıkıh	Zâfir-Biemrillâh

[428] *a.g.e.*,V/102.

[429] *a.g.e.,* III/475; Halife Me'mûn, Fazl b. Sehl de olduğu gibi tahakküm altında kalmamak için Ahmed b. Ebû Hâlid ve Ebû Abbâd'ı Amr b. Mes'ade ile aynı anda vezir olarak atamıştır; Bkz., *a.g.e.,* IV/43.

Talâi‘ b. Rüzzîk	556/1161	Ermeni	Şiir	Fâiz-Lidînillâh Âdıd-Lidînillâh
Şâver b. Mücîr	564/1169	Arap	-	Âdıd-Lidînillâh

İbn Halikân'ın kayıtlarından Fâtımîler döneminde farklı din ve kökene mensup kişilerin bürokraside görev yapmasına izin verildiği ve vezâret makamına kadar yükseldikleri görülür. İbn Hallikân bürokrasideki tüm aşamaları katederek vezâret rütbesine erişen Ya‘kûb b. Killîs'in biyografisinde bu süreci ayrıntılı olarak anlatır.[430] İbn Hallikân'a göre bürokraside yükselmek isteyen kişi öncelikle kitâbet ve maliye eğitimini tamamlamak zorundadır. Görev almak isteyen aday imtihana tabi tutulur, şayet başarılı olursa divanda görevlendirilir ve tecrübe kazandırılır. İbn Hallikân, bu aşamaları başarıyla kateden Ya‘kûb b. Killîs'in Kâfûr el-İhşîdî'nin sarayına girmeye hak kazandığını ve kendisine has divanda görev verildiğini anlatır. İhşîdîler döneminde Mısır'ın idaresiyle ilgili gerekli bilgi ve tecrübeyi edinen Ya‘kûb b. Killîs, Fâtımîler döneminde ise vezir olarak atanır.[431]

İbn Hallikân Fâtımî halifelerin gücünün azalmasıyla vezirlerin devlet yönetiminde daha etkin hale geldiklerini Bedrü'l-Cemâlî merkezli olarak anlatmaktadır. Fâtımî halifesi Müstansır Billâh, destek istediği Bedrü'l-Cemâlî'nin yetkilerini arttırınca hem adalet hem de devlet kurumlarının teftiş görevi vezirlerin eline geçmiştir.[432] İbn Hallikân bu dönemde vezâret makamını elde etmek isteyenlerin büyük bir rekabet içerisine girdiklerine, hatta bu uğurda savaştıklarına dikkat çeker. Şâfiî fakihi Âdil b. Sellâr, kendisinden önce elli gün vezârette kalan İbn Masal'ı yendikten sonra Kahire'ye gelmiş ve vezâret makamını zorla ele geçirmiştir.[433]

[430] *a.g.e.*,VII/28.
[431] *a.g.e.*, VII/28; Eymen Fuad Said, "Fâtımîler", *DİA*, c. XII, s. 234.
[432] *Vefeyât*, II/449.
[433] *a.g.e.*, III/417.

"Tablo 3,6" Büveyhîler Dönemi Vezirleri

Adı	Nesebi	Ölüm Tarihi	İlmi kabiliyeti	Hükümdar adı
Mühellebî	Fârisî	352/963	Şiir	Muizzüddevle
İbnü'l-Amîd	Fârisî	360/970	Şiir, edebiyat	Rüknüddevle
İbn Bakiyye	Fârisî	367/978	-	İzzüddevle
Sâbur b. Erdeşîr	Fârisî	416/1025	Kitâbet, şiir	Bahâüddevle
Fahrü'l-Mülûk	Fârisî	354/964	-	Bahâüddevle

Büveyhîler döneminde çoğunlukla İran asıllı vezirler görev almışlardır. Bu dönemde vezirlerin divanların başında bulunmaları ve malî konularda da önemli yetkilerinin olması onların hâmilik vasıflarının ön planda olmasına neden olmuştur. İbn Hallikân, İbn Bakıyye'nin her ay 1000 men maaş aldığını zikrederek o dönemdeki vezirlerin gelir durumları hakkında bilgi vermiştir.[434] İbn Hallikân Büveyhîler'in ilim ve kültür hayatının canlı kalmasındaki rollerine işaret etmekte ve el-Mühellebî ile Sâbur b. Erdeşîr'in bu sahadaki çalışmalarını ise örnek olarak vermektedir.[435]

"Tablo 3,7" Selçuklular, Eyyûbî, Mervânî ve Zengî Vezirleri

	İsmi veya lakabı	Nesebi-kökeni	İlmi kabiliyeti	Sultan
SELÇUKLULAR	Nizâmülmülk	İran	Âlim ve siyasetname müellifi	Melikşâh
	Amîdülmülk Kündürî	İran	Fıkıh	Tuğrul Bey-Alparslan
	Kemâl Sümeyremî	İran	-	Sultan Mahmûd

[434] *a.g.e.*, V/118; Ağırlık birimi bir men iki rıtıldır. Bkz. *Lisanü'l-Arab*, c. XIII, s. 415.
[435] *Vefeyât*, II/124; II/356.

MERVANİLER	El-Menâzî	İran	Şiir- Kitâbet	Ebû Nasr Ahmed b. Mervân el-Kürdî
	Ebû Nasr b. Cüheyr	İran	-	Ebû Nasr Ahmed b. Mervân el-Kürdî
ZENGİLER	Cevvâd Cemâleddîn	İran		İmâdeddîn Zengî
EYYUBİLER1	İsâ el-Hakkârî	Kürt	Fıkıh	1.Esedüddîn Şîrkûh- 2.Selâhaddîn-i Eyyûbî
	İbn Uneyn	İran	Şiir	Melikü'n-Nâsır
	Kâdı el-Fâzıl	Arap	Kitâbet	Selâhaddin

İbn Hallikân, Selçuklu Devleti'nde vezâret kurumunun nitelik olarak kendinden önceki İslâm devletlerine benzediğini ayrıca vezirlerin iyi eğitim aldığını ve bürokraside tecrübe sahibi olduğunu vurgulamıştır. İbn Hallikân, Tuğrul Bey'in veziri Kündürî'nin devlet işlerinin yürümesinde bürokrasinin çok önemli olduğunu, bürokrasi ile sarayın ihtilafa düşmemesi gerektiğini söylediğini zikretmiştir. İdama mahkûm olduğunda bile kendi durumundan çok bürokratların aynı akıbete düşmesinden çekinmiş ve halefi Nizâmülmülk'ü eleştirmiştir.[436]

İbn Hallikân, Selçuklu Devleti'nde Nizâmülmülk'ün diğer vezirlere göre daha etkili bir bürokrat olduğunu belirtmektedir. İbn Hallikân daha önce hiçbir vezirin Nizâmülmülk kadar bağımsız olmadığını, Abbâsî Halifesi el-Muktedî Billâh'ın huzuruna çıktığında sultan gibi davrandığını kayda değer bulmuştur. Ayrıca Nizâmülmülk'ün Alparslan döneminde olduğu gibi Melikşâh döneminde

[436] El-Kündürî, Alparslan tarafından idama mahkûm edildiğinde celladına: "Nizamülmülk'e söyle! Onun yaptıkları ne kadar kötüdür. O, beni öldürterek Türkler'e Divan görevlilerini ve vezirleri öldürmeyi öğretiyor. Kim bir kuyu açarsa ona düşer." Demek suretiyle Nizâmülmülk'ü uyarır. Nitekim Nizâmülmülk, Alparslan'ın oğlu Melikşah ile anlaşmazlığa düşmüştür. Bir rivayete göre Melikşah, onu öldürenlerle işbirliği içerisindedir. Bkz., *a.g.e.,* V/139.

de etkinliğini sürdürdüğünü söylemiş ve bu yüzden Selçuklu Devleti için "Nizâmülmülk'ün devleti" tabirini kullanmıştır.[437]

İbn Hallikân'a göre Eyyûbî sultanları vezir tayin ederken kişinin âlim olmasının yanında bürokraside deneyim sahibi olmasını gözetmişlerdir. Eyyûbî Devleti bürokrasisinde uzun süre kâtip olarak çeşitli divanlarda çalışan el-Kâdı'l-Fâzıl, devlet yazışmaları hususunda maharetli olmasından dolayı vezir olarak atanmıştır.[438] İbn Hallikân, İsâ el-Hakkârî'nin Halep'te bir medresede müderris iken Esedüddîn Şîrkûh'un hizmetine girdiğini ve bürokraside tecrübe kazanarak vezârete kadar yükseldiğini anlatarak bu dönemde tecrübeli kişilerin bu göreve tayin edilmesine örnek vermiştir.[439]

Şair ve devlet adamı olan İbn Uneyn, anlaşmazlık yaşadığı Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından Dımaşk'tan çıkartılsa da, ilmî üstünlüğü ve bürokrasideki tecrübesi nedeniyle Selâhaddin'in vefatından sonra devlet kademesindeki görevine dönmüş ve el-Melikü'n-Nâsır döneminde vezâret makamına tayin edilmiştir.[440]

3.4.2. Hâcib

Sözlükte "araya girmek, mani olmak, birinin bir yere girmesini önlemek, örtmek gizlemek" manalarına gelen "hâcib" Bizans ve Sâsânî tesirleri altında Emevîler devrinde saray hayatı başladıktan sonra meydana çıkmış olan kurumdur.[441] İbn Hallikân önemli gördüğü bu kurumda görev yapanlarla ilgili kayıtlar tutar ve biyografilerde bu göreve gelen kişilerin yetki ve sorumluluklarını anlatır. İbn Hallikân saray görevlisi olan hâcib ile bürokraside görev yapan kâtibin farkını ortaya koyar; hâcibin kişinin yüzü olmasından dolayı akıllı ve becerikli olan kişilerden, kâtibin ise kişinin dili olmasından dolayı zarif olanlardan tercih edilmesi gerektiğini belirtir.[442]

İbn Hallikân, Emevîler döneminde hâcibin saraydaki vazifesinin yanında halifenin emirlerini yerine getiren bir devlet görevlisi olduğunu zikrederek,

---

[437] *a.g.e.*, II/128.
[438] *a.g.e.*, III/158.
[439] *a.g.e.*, III/497.
[440] *a.g.e.*, V/18.
[441] Mehmed Fuad Köprülü, "Hacib", *İA,* c. VI, s. 30; Aydın Taneri, " Hacib", *DİA,* c. XIV, s. 508.
[442] *Vefeyât*, V/353.

hâcibin ifade ettiği anlamı izah eder.[443]Abbâsîler döneminde ise halifelerin en mahrem sırlarına vâkıf olduklarından dolayı bürokrasiye nüfuz ettiklerini ve vezâret makamına kadar yükseldiklerini vurgular.[444]

Başlangıçta saray teşkilatındaki mabeyinci manasında kullanılan bu tabir daha sonra farklı anlamlar kazanır. İbn Hallikân bunun nedenlerinden bahsederken merkezî devletlerin güç kaybetmesiyle burada görev alan saray görevlilerinin onların yerine kurulan devletlerde edindikleri tecrübelerden dolayı saltanat nâibi ve vali gibi daha önemli vazifelerde istihdam edildiklerini belirtir. İbn Hallikân'ın dikkat çektiği diğer bir konu ise hâcib olarak görev yapmadıkları halde Halep valisi Aksungur el-Hâcib ve saltanat nâibi Ali b. Hammâd el-Hâcib'in bu unvanları taşımaya devam etmeleridir.[445]

İbn Hallikân kendi döneminde görev yapan hâciblerin saray görevlerinin yanısıra bürokraside de görev yaptıklarını belirtmektedir. Erbil atabeği Kökböri ile hocası Selâhaddin el-Erbîlî'yi yakından görme fırsatı bulmuştur. Hocasının yetkilerinin oldukça fazla olduğunu ve bu yüzden atabeg ile anlaşamayarak görevine son verildiğini ileri sürmüştür.[446]

İbn Hallikân hâciblerin saray ve bürokrasideki güçlerini kullanarak servet sahibi olduklarını özellikle vurgulamıştır. Bunlardan bazıları nüfuzlarını muhafaza etmek için çevresindekilere mal ve mülk dağıtmış, bazısı ise âlim ve sanatkârları himaye ederek manevî nüfuz elde etmişlerdir. Hemedan'da bir medrese inşa eden ve Hanefî fakih Rükneddîn Tâvûsî'yi himaye eden hâcib Cemâleddîn bu yönüyle meşhur olarak ulemânın sempatisini kazanmış ve dönemindeki şairler kendisine methiye yazmışlardır.[447]

3.4.3. Dîvânlar ve Kâtiplik Mesleği

İbn Hallikân kâtiplik mesleğinin ihdasından itibaren kendi zamanına kadar geçen süre içerisinde meşhur kâtip ve divan görevlilerine yer verir ve ortaçağ kültür ve medeniyetine yaptıkları katkıları zikreder. Bu bağlamda ilk olarak Emevî halifesi Mervân'ın kâtibi Abdülhamid b. Yahyâ'yı (ö. 132/750) ele

[443] *a.g.e.*,VI/309.
[444] *a.g.e.*, II/294.
[445] *a.g.e.*, I/241.
[446] *a.g.e.*, I/185.
[447] *a.g.e.*, III/259.

almış ve mektup yazma sanatının onunla açıldığını ve Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd (ö. 360/970) ile son bulduğunu kaydetmiştir. Abdülhamit'in kitâbet sanatının kurucusu olmasının yanısıra kurumlar arası yazışma kurallarını geliştiren kişi olduğunu da belirtmiştir.[448]

İbn Hallikân kâtiplerin eğitimiyle ilgili önemli bilgiler aktarmış, tecrübe sahibi divan görevlileri tarafından kâtip adaylarına temel eğitimin yanında tecrübe kazanmaları için divanlarda çeşitli görevler verildiğini ileri sürmüştür. Nitekim İbn Hallikân'ın bir kaydına göre kâtip olmak isteyenler, Kur'ân-ı Kerim'i ezberledikten sonra Ebû Temmâm'ın (ö. 231/846) *el-Hamâse* adlı eserini okuyarak bu ilmin inceliklerini öğrenmişlerdir. Kitâbet sanatının öğretiminde temel eser olarak görülen *el-Hamâse*, kâtip adaylarının eğitimlerini tamamlamak ve kişisel kariyerlerine başlayabilmek için çoğu zaman bu eseri ezberledikleri görülmüştür.[449]

İbn Hallikân meşhur kâtipleri tanıtmaya ve onların kariyerleri hakkında bilgi vermeye önem vermektedir. Büveyhî devletinin önemli kâtiplerinden Ebû İshak es-Sâbî (ö. 380/990) hem İzzüddevle hem de Adudüddevle döneminde çeşitli divanlarda kâtip olarak görev yapar ve birikimini aktarır.[450] İbn Hallikân'ın bahse değer bulduğu önemli bir diğer kâtip olan Ya'kûb b. Killîs (ö. 380/991) kitâbet ve hesap ilmini öğrendikten sonra Mısır'a gelir ve burada İhşîdî Hükümdarı Kâfûr'un hizmetine girer. Hükümdar, ondaki üstün nitelikleri görünce has divanına kabul ederek sır kâtibi olarak görevlendirir. Ya'kûb b. Killîs'in İhşîdî Devleti yıkıldıktan sonra da kâtipliğe devam ettiği ve Fâtımîler döneminde de önemli görevler üstlendiği görülür.[451]

İbn Hallikân, babasının hocası İmâdeddîn el-İsfahânî'nin (ö. 597/1201) Nizâmiye Medresesi mezunu olduğunu ve Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin sır kâtipliği vazifesini üstlendiğini belirtir ve burada eğitim gören öğrencilerin başta kâtiplik olmak üzere Eyyûbî devleti içerisinde çeşitli görevlere geldiklerini kaydeder.[452]

---

[448] *a.g.e.*, III/228.
[449] *a.g.e.*, VII/219-25.
[450] Makdisi, *a.g.e.*, s. 282.
[451] *Vefeyât*, VII/28.
[452] *a.g.e.*, V/152.

İslâm dünyasında "divan" tabiri ilk defa Hz. Ömer'in devlet gelirlerini dağıtmak için kurduğu divan teşkilatıyla birlikte yaygın olarak kullanılmış, Emevîler ve bilhassa Abbâsîler zamanında başta askerî ve malî sahalar olmak üzere çeşitli devlet hizmetlerine bakan müesseselere isim olarak verilmiştir.[453] Bu önemli göreve ciddi bir eğitimden geçmiş olanlar getirilmiştir.[454] Özellikle Emevîler'den itibaren kâtipler halife veya sultanlar tarafından başta divanlar olmak üzere çeşitli devlet kademelerinde istihdam edilmişlerdir.[455]

"Tablo 3,8" Divanlar ve Görevli Kâtipler

DİVAN ÇEŞİDİ	**DİVAN GÖREVLİLERİ**				
HARAÇ	Hasîb b. Abdülhamîd	Mûsâ b. Abdülmelik el-İsfahânî			
NAFAKA	İbrâhim es-Sûlî				
RESÂİL	Ebu İshak es-Sâbî	Süleyman b. Vehb	Rebî b. Yûnus		
CEYŞ	Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed	Kâdı'l-Fâzıl			
AHBÂS	Burhâneddîn b. Nasr				
İNŞÂ	İbn Babşâz	İbn Berî	İbn Mûsâliya	İbn Zebâde	İbnü'l-Hallâl
TERTİB	El-Müsebbihî				
ZİMÂM	İbn Hamdûn	İbn Hübeyre			
MUKATAÂT	İbnü't-Teâvîzî	İbn Zebâde			
ARZ	Cemâleddîn Cevvâd				
MEKÂRİM	Ebû Ali Yahyâ b. Hâlid b. Bermek				
SEVÂD	Mûsâ b. Abdülmelik				

[453] Abdülaziz ed-Dûrî, "Divan", *DİA*, c. IX, s. 377.
[454] *Vefeyât,* VII/229.
[455] Makdisi, *a.g.e.,* s. 282.

İbn Hallikân eserinde bürokrasinin merkezi olan divanlardan ve onların görevlilerinden bahsetmektedir. İnşâ, resâil, haraç ve ceyş gibi divanların özelliklerini ve görevli kâtiplerini kayda değer bulur.[456] İbn Hallikân özellikle inşâ divanında görev yapan kâtiplerin nahiv, luğat ve edebiyat bilgisine sahip ve aynı zamanda tecrübeli olmalarının görevlerinde başarıya ulaşmaları için şart olduğunu söyler. Fâtımî inşâ divanında imlâ görevlisi olan lugat ve nahiv alimi İbn Babşâz'ın (ö. 469/1076) sicil ve mektuplardaki dilbilgisi yanlışlarını düzelttiğini ve burada tutulan hiçbir kaydın onun onayı alınmadan dışarı çıkmadığını ve bu vazifesine karşılık hazineden her ay maaş aldığını belirtir.[457]

İbn Hallikân inşa divanına atanan İbn Berrî'nin (ö. 582/1186) İbn Babşâz'la benzer görevlerinin olduğunu, hiçbir mektubun onun kontrolü olmaksızın gönderilmediğini bildirir. Bununla beraber gizli kalmış yanlışların ancak onun gibi edebiyat ve dilbilgisi alanında âlim olan bir kişinin gözetiminde ortadan kalkabileceğini vurgular.[458]

İbn Hallikân Hristiyan asıllı kâtiplerin de inşâ divanında görev yaptığını zikretmektedir. Nitekim Abbâsî halifesi el-Kâim-Biemrillâh döneminde İbn Mûsâliya bu görevi başarıyla yerine getirmiştir. İbn Hallikân ilmi üstünlükleri görülen kişilerin divanda çalışmak için davet edildiğini Hibetüllah el-Busayrî'nin de (ö. 599/1202) bu görevi kabul ederek Mısır inşâ divanında kâtip olarak görev yaptığını anlatmıştır.[459]

Emevîler zamanında toprak vergileriyle ilgilenen haraç, merkezî divan demekti. İbn Hallikân bu divanda görevli olan kâtiplerin daha önceden başka divanlarda görev yapan tecrübeli kişilerden olduklarını anlatmaktadır. Bununla birlikte burada görev yapanlar büyük mal ve servet edinmişler, malî ve siyasî güç kazanarak daha üst mertebelere yükselmişlerdir.[460] İbn Hallikân, bu divanın görevlilerinden Mûsâ b. Abdülmelik el-İsfahânî'nin (ö. 246/860) Abbâsîler'in önemli kâtiplerinden olduğunu ve birçok halifenin hizmetinde bulunduğunu ileri

[456] Dûrî, *a.g.e.*, s. 380.
[457] *Vefeyât*, II/515.
[458] *a.g.e.*, III/108.
[459] *a.g.e.*, III/480.
[460] *a.g.e.*, VII /114.

sürmüştür.[461] Abbâsî halifesi el-Muktedir Billâh'ın vezirlerinden İbn Mukle de (ö. 328/940) bu divanda görev almış ve büyük bir servete kavuşarak siyasî nüfuz elde etmiştir.[462]

İbn Hallikân vergi ve gelir kaynaklarının düzenlendiği mukataat divanında a'mâ olarak görev yapan meşhur şair ve dil âlimi İbn Teâvîzî'nin (ö. 584/1188) uzun yıllar burada kâtip olarak görev yaptıktan sonra gözlerini kaybettiğini ve tecrübesi dolayısıyla görevinden azledilmediğini söyleyerek bu tür kurumlarda deneyim ve tecrübenin önemli olduğunu vurgular.[463] İbn Zebâde (ö. 508/1114) kâtiplik için gerekli eğitimi aldıktan sonra Abbâsî divanlarında çalışmaya başlamış ve divan kâtipliğinden hâcibliğe kadar yükselmiştir. Bununla birlikte İbn Zebâde gibi bazı kâtipler becerikli ve deneyimli olmalarından dolayı aynı anda birkaç divanda görev almışlardır.[464]

İbn Hallikân'ın bahse değer bulduğu ahbâs divanı vakıf kurumuyla ilgilidir. İlim talep edenlerin işlerini düzenleyen ve onlara başta para olmak üzere kalacak yer sağlayan bu divanda çalışan kâtiplerin edebiyat ve dil dışında fıkıh ilmine de vâkıf olmak zorunda oldukları İbn Hallikân tarafından vurgulanmıştır.[465]

İbn Hallikân, hükümdarların bizzat ilgilendiği divanların olduğunu ileri sürmektedir. Askerlerin orduya alınması, teçhizatı ve denetimiyle ilgilenen Halep Eyyûbî meliki el-Melikü'z-Zâhir ceyş divanında bu işin mükemmel olması için kâtiplerle birlikte çalışmıştır.[466] Irak Selçuklu sultanı Mahmûd askerlere ikta veren arz divanına Cemâleddîn Cevvâd'ı tayin ederek stratejik bir göreve kendisine çok güvendiği bu kâtibi tayin etmiştir.[467]

İbn Hallikân koordinasyon vazifesi olan zimâm divanında görev almak isteyenlerin diğer divanlarda tecrübe kazanmaları gerektiğini ortaya koyan bazı misaller vermiştir. İbn Hamdûn (ö. 562/1167) el-Muktefi döneminde ârızu'l-

[461] *a.g.e.*, V/337. El-İsfahânî'nin *Dîvânu'r-Resâil* (mektuplar ve resmi belgeleri ihtiva eden defter) isimli eseri vardır. Bkz., *a.g.e.*, V/338.
[462] *a.g.e.*, V/113-14.
[463] *a.g.e.*, IV/466.
[464] *a.g.e.*, VI/245.
[465] *a.g.e.*, II/389.
[466] *a.g.e.*, IV/6.
[467] *a.g.e.*, V/143.

asker olarak görev yaptıktan sonra zimâm divanına atanmış, İbn Hübeyre (ö. 560/1165) müşrifü'l-mahzen iken bu göreve uygun görülmüş, İzzeddîn b. Ebü'l-Hâmid (ö. 655/1257) ise sevâd vergi memuru olarak görev yaptıktan sonra tecrübesinden faydalanmak maksadıyla burada görev almıştır.[468]

İbn Hallikân devletin bir çok kademesinde görev alan İbn Zebâde'nin biyografisinde divanlarda görev yapan kâtiplerin devlet kademesinde karşılaştığı durumları ayrıntılı olarak anlatarak o dönemin bürokrasisi ile ilgili bilgi vermiştir. İbn Zebâde, Basra, Vâsıt ve Hille divanlarına nâzır olarak başladığı görevine 575'e (1179) kadar devam ettikten sonra mezâlim divanına nâzır olarak atanır. 577'de (1181) bu görevinden azledildikten sonra 582'de (1186) görevi iade edilir ve 583'te (1187) de üstâdüddâr olur. 585'de (1189) buradaki görevinden de azledilir. Vasıt'a dönen İbn Zebâde, 592'de (1196) inşa divanında yöneticilik yapar. Mukâtaat divanında nâzırlık görevi verilen İbn Zebâde vefat edene kadar görevine devam eder. İbn Zebâde bir çok defa görevinden azledilse de inşa sanatındaki ustalığı, bilgi ve kabiliyeti yöneticiler nezdinde onu vazgeçilmez kılar.[469]

3.5. Adalet (Kadı)

Kendisi de bir kadı olan İbn Hallikân gerek yaşadığı dönemde gerekse kendisinden önceki kadılardan bahsetmeye özel önem vermiş ve onların biyografilerindeki her türlü ayrıntıyı kayıt altına almaya çalışmıştır. İbn Hallikân'ın kayıtlarında görev yaptıkları alana ve farklı devletlerde aldıkları isimlere göre kâdî, kâdılkudât, kâdılcemaâ, kâdılmüslimîn, kâdılasker ve kâdılbeled olarak geçmektedir.[470]

İbn Hallikân İslâm tarihinde devlet teşkilatında kurumsallaşma açısından önemli gelişmelerin yaşandığı Hz. Ömer döneminden örnekler vermeye önem vermiştir. Burada bizi ilgilendiren durum Hz. Ömer'in şehirlere kadı tayini ile ilgili bilgidir. Nitekim onun döneminde kurulan Basra ve Küfe'ye atanan valilerin özellikle şehirlerin nüfus yönünden kalabalıklaşması başta olmak üzere çeşitli gelişmelere bağlı olarak mesul oldukları görevlerin tamamını yerine

[468] *a.g.e.*, VI/230; IV/380; VII/342.

[469] *a.g.e.*, VI/244.

[470] *a.g.e.*, VI/26; VII/10, 11, 88.

getirememeleri üzerine adlî görevlerin yerine getirilmesi için kadılar tayin edilmiştir. Hz. Ömer, Şüreyh b. Hâris'i nüfusu artan şehirlerden Küfe'ye kadı olarak atamış ve o da bu görevde yetmiş beş sene gibi çok uzun bir süre görev yapmıştır. Kadı Şüreyh'in görevinde başarılı olması sebebiyle Emevî Halifesi Abdülmelik de dâhil olmak üzere o zamana kadar gelen hiçbir halifenin onu kadılıktan azletmediğini kaydetmiştir. Bununla birlikte Kadı Şüreyh'in Abdullah b. Zübeyr döneminde ortaya çıkan karışıklık nedeniyle Haccâc b. Yûsuf'a başvurarak muhtemelen vereceği hükümlere idareciler tarafından müdahale edileceği düşüncesiyle görevinden istifa ettiğini belirtmiştir.[471]

"Tablo 3,9" Emevîler Dönemi Kadıları

İsim	Görev Yeri	Ölüm Tarihi
Kadı Şüreyh	Küfe	87/705 Küfe
Ebû Bürde	Küfe	103/721 Küfe
Kadı İyâs	Basra	122/739 Hûzistan
Yahyâ b. Ya'mer en-Nahvî	Merv	Basra 129/746
Muhammed b. Ebû Leylâ	Küfe	148/745 Küfe

İbn Hallikân ilk dönemde kadı olarak tayin edilen kimselerin fıkıh bilmesinin yanısıra ailelerinde de bu tecrübeye sahip olan kişiler olduğunu belirtmiştir. Nitekim Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin oğlu Ebû Bürde'nin Kadı Şüreyh'ten sonra Küfe kadısı, Ebû Bürde'nin oğlu Bilâl'in ise Basra kadısı olarak atanmasını bu duruma örnek vermiştir.[472]

Emevî halifeleri kadı tayin ederken bilgi ve tecrübeyi önemser ve ona göre görev verir. Halife Ömer b. Abdülazîz, Irak Valisi Adî b. Ertât'a mektup yazarak Kadı İyâs ve Kāsım b. Rebîa'dan birisini Basra'ya kadı tayin etmesini

471 *a.g.e.,* II/461.

472 *a.g.e.,* III/11; İbn Hallikân onlar için (Ebû Musa el-Eş'arî Ebû Bürde ve oğlu Bilâl) şu sözün söylendiğini aktarmaktadır: "Üç kadı bir tertib üzere gelmiştir. Yani babası, oğlu ve torun sırayla kadılık yapmışlardır." Bkz. *a.g.e.,* III/12.

isteyince Kāsım b. Rebîa, Kadı İyâs'ın kendisinden daha fazla fıkıh bildiğini söyleyerek rakibinin atanmasını sağlamıştır.[473]

Halife kadı tayin ve azillerinde gerektiğinde valilere yetki vermiştir. Irak valisi Haccâc b. Yûsuf, Horasan valisi Kuteybe b. Müslim'e mektup yazarak Merv kadısı Yahyâ b. Ya'mer'i tutuklatıp kendisine göndermesini ve Ehl-i beyti övmesinden dolayı azletmesini istemiştir. Horasan valisinin azlettiği kadı Yahyâ b. Ya'mer, Haccâc'ın huzuruna çıkarak onu ikna edince kadılık görevi iade edilmiştir.[474]

İbn Hallikân idarî ve siyasî yapılanmanın olduğu bu dönemde kadıların siyasî ihtilaflara karışmadıkları sürece azledilme olmaksızın makamlarını koruduklarına işaret etmektedir. Emevîler dönemi Küfe kadısı olan Muhammed b. Ebû Leylâ, fıkıh konularındaki geniş bilgiye sahip olması ve âdil bir şekilde hükmetmesinden dolayı Emevî Devleti yıkıldıktan sonra bile görevine devam etmiş ve azledilmemiştir.[475]

"Tablo 3. 10" Abbâsîler Dönemi

İSİM	GÖREV YERİ	ÖLÜM TARİHİ
Haccâc b. Ertât	Basra	149/776
Şerîk en-Nahaî	Küfe- Ahvaz	177/793
Ebû Yûsuf	Bağdat	182/798
Mutarraf es-San'ânî	Sana	193/808
Hafs b. Gıyâs	Bağdat-Küfe	194/809
Ebû'l-Bahterî	Bağdat- Medine	200/815 Bağdat

[473] *a.g.e.*, I/247.
[474] *a.g.e.*, VI/173.
[475] *a.g.e.*, IV/179.

Süleyman b. Harb	Mekke	224/838
Ebû Duâd	Bağdat	240/854
İbn Tarârâ	Bağdat	305/917
İbn Süreyc	Şiraz	306/918
İbnü'l-Kâs	Tarsus	335/946
Ebû Bekir el-Fârisî	Nîşâbur	362/972
Ebü'l-Hasan el-Cürcânî	Rey	366/976
İbn Kurey'a	Sind	367/977
Sîrâfi	Basra	368/978
Abdülvehhâb el-Mâlikî	Mısır	422/1030
Ebü't-Tayyib et-Taberî	Bağdat	450/1058
Mâverdî	Bağdat	450/1058

Abbâsîler döneminde kadılkudâtlık makamı ihdas edilmiş ve ilk olarak Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi Ebu Yûsuf (ö. 182/798) bu göreve tayin edilmiştir. Ebû Yûsuf'un da etkisiyle Abbâsî Devleti'nin resmî mezhebi konumuna gelen Hanefîlik mihne dönemine kadar gücünü korumuş ve Ebû Yûsuf'un sayesinde kadı tayin ve terfilerinde bu mezhep mensuplarına öncelik tanınmıştır.[476]

İbn Hallikân Abbâsîler döneminde uzun bir süre Hanefî kadıların görev yaptığını ve bir asır sonra ilk Şâfiî kadının atandığını belirtir. İlk Şâfiî kadı olan İbn Süreyc (ö.306/918) Hanefî Bağdat kadısının yanında onun kâtibi olarak tecrübe kazandıktan sonra Şîrâz kadısı olarak tayin edilmiştir. Ancak onun kadı olarak görev alması Şâfiî fakihler tarafından eleştirildiğinden Bağdat kadılkudâtı olma teklifini reddetmiştir.[477]

Şâfiî fıkhının önde gelen âlimlerinden olan İbn Hayrân, (310/922) Abbâsî halifesi el-Muktedir döneminde Bağdat kadılığı teklifi geldiğinde İbn Süreyc gibi reddetmiş, bu mesleğin Hanefî fıkıhçıları tarafından yerine getirildiğini de

[476] *a.g.e.*, VI/378.
[477] *a.g.e.*, I/66.

dile getirmek suretiyle Şâfiî fıkıhçılarının bakış açısını yansıtmıştır.[478] Buna mukabil Şâfiî fıkıh âlimleri tarafından kadılık müessesesine duyulan menfi düşüncenin sürdürülmesi uzun süre kabul görmemiştir. İbn Süreyc'ten sonra öğrencisi İbnü'l-Kâs, Tarsus kadısı olmayı kabul etmiş ve Şâfiî fıkıh âlimleri içerisinde bu makama gelen ilk kişi olmuştur.[479]

İbn Hallikân Şâfiî mezhebine mensup ilk kadılkudâtın Merâga emiri Ebü's-Sâc tarafından Merâga kadısı olarak tayin edildikten kısa bir süre sonra Azerbaycan kadılkudâtı olan Ebü's-Sâib olduğunu iddia etmektedir.[480] Nitekim Ebü's-Sâib göreve başladıktan sonra Şâfiî fıkıhçılarından İbn Kuray'a'yı Sindiyye'ye kadı olarak atamış ve Şâfiî mezhebine mensup fakihlerin bu meslek içerisinde yer almalarını yaygınlaştırmıştır.[481]

İbn Hallikân, Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin dışındaki mezhep mensuplarının da kadı tayin edildiğini belirtmiştir. Taberiyye mezhebine mensup olan Muâfâ en-Nehrevânî (ö. 390/999) Bağdat kadı nâibi olarak görevlendirilmiştir.[482] Mutezile mezhebine mensup nahiv, lügat, fıkıh, ferâiz ve hesab âlimi Sîrâfî, Bağdat kadısı Ebû Muhammed İbn Ma'rûf'un naibi olduktan sonra Bağdat'ın doğu ve batı bölgesinde kadılık yapmıştır.[483]

İbn Hallikân Bağdat kadısı Sîrâfî'nin kadı olmasına rağmen herhangi bir para talep etmediğini ve geçimini eliyle yapmış olduğu işlerden kazandığını belirterek kadıların geçim yollarına örnek vermektedir. İbn Hallikân ayrıca kadıların dolgun ücretlerinin olmadığını ve geçim sıkıntısı çektiklerini belirtmiştir. Kadıların tüm bu olumsuz durumlara rağmen adaletli davranmalarının birinci öncelikleri olduğunu vurgulamıştır.[484]

İbn Hallikân'ın Abbâsîler döneminde Mâlikî mezhebine mensup kaydettiği nadir kadılardan olan Bağdatlı Abdülvehhâb, Irak'ta Bedre ve Siirt'e

---

[478] *a.g.e.,* II/133.

[479] *a.g.e.,* I/68; İbnü'l-Kâs, Taberistan'ın en önemli Şâfiî fıkıh âlimlerinden olup birçok eser telif etmiştir. Bunlardan *Edebü'l-Kâdı,* muhakeme hukuku alanında Şâfiî mezhebinde yazılan ilk eserdir. Bkz. Ahmet Özel, "İbnü'l-Kâs", *DİA*, XXI, s. 100.

[480] Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ***,** thk. Şuayb el-Arnaut, Beyrut 1985, c. XVI s. 47.

[481] *Vefeyât,* IV/394.

[482] *a.g.e.,* V/221.

[483] *a.g.e.,* II/79.

[484] İbn Hallikân, Bağdat kadısı olarak tayin edilen Ebü't-Tayyib et-Taberî'nin (ö. 450/1058) Kerh kadılığını da üstlenmesine rağmen kardeşiyle paylaştığı bir sarığı ve bir cüppesinin dışında mal ve mülkünün olmadığını kaydeder. Bkz., *Vefeyât,* II/514.

tayin edilmiştir.[485] Fatımîler döneminde Kahire'de görev verilen kadı Abdülvahhâb, Fâtımî halifeleri nezdinde itibar görmüştür. Fâtımîler'in siyaset icabı Mısır'da Hanefî ve Mâlikî mezhepleri yerine kadılık görevini Şâfiî mezhebi mensuplarına vermeleri sebebiyle zayıflayan Mâlikîliğin burada güçlenmesi onun sayesinde gerçekleşmiştir. İbn Hallikân'ın "İki Muhammed (İbn Sahnûn ile İbnü'l-Mevvâz) iki Şeyh (Ebû Zeyd ile Ebûbekir el-Ebherî) ve iki kadı (Kadı Abdülvehhâb ile İbnü'l-Kassâr) olmasaydı Mâlikî mezhebi ortadan kalkardı" sözü de onun Mâlikî mezhebinin tarihindeki rolüne işaret etmektedir.[486]

"Tablo 3.11" Fâtımî, Atabeg ve Eyyûbî Kadıları

İsim	Görev Bölgesi	Vefat Tarihi
Mücellâ b. Cümey'	547/1152-549/1154 Mısır	550/1155 Mısır
İbn Şeddâd	Halep 591/1194	567/1171 Musul
Kemâleddîn eş-Şehrezûrî	Musul	572/1176 Dımaşk
Muhyiddîn b. Şehrezûrî	Dımaşk-Halep	586/1190 Musul
Muhyiddîn b. Zekiyyüddîn	Dımaşk	598/1201 Dımaşk

Abbâsîler'in İslâm dünyasında siyasî otoriteyi kaybetmeleriyle birlikte ortaya çıkan irili ufaklı pek çok devlet döneminde görev yapan kadılar, adlî vazifelerinin yanında devlet işlerine müdahale etmişler ve bürokraside etkin rol almışlardır. V/XII. Yüzyıl Şâfiî fıkıhçılarından Kemâleddîn eş-Şehrezûrî, Musul Atabegi İmâdedin Zengî tarafından Musul kadılığına atandıktan sonra nüfuzu ve serveti artınca hem nüfuzunu korumak hem de Şâfiî mezhebine mensup fıkıh öğrencilerinin sayısını arttırmak için kendi ismini verdiği bir medrese inşa ettirmiştir.[487]

[485] *a.g.e.*, III/219. Siirt (اسعرد) Şehrin adı gerek İslâm kaynaklarında gerek Batılı yazarlar arasında farklı şekillerde (İs'ird, Sîird, İs'irt, Siirt, Sâird, Seerd, Sert, Saert, Sört, Söörd, Sö'ört) kaydedilmiş olup günümüz Türkçe'sinde ise Siirt biçiminde yazılmaktadır. Bkz. Metin Tuncel, " Siirt", *DİA*, XXXVII, s. 173. Bedre (بادريا) Bkz. Gökhan Çetinsaya, "Irak", *DİA*, XIX, s. 94.

[486] Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm hukuku tarihi*, İstanbul 2006, s. 105; Ferhat Koca, "Kadı Abdülvehhâb", *DİA,* c. XXIV, s. 113.

[487] *a.g.e.*, IV/241

İbn Hallikân kadıların siyasî otoriteyle olan ilişkilerini ve azledilmelerine sebep olan gelişmeleri kayıt altına alır ve kapsamlı bilgiler verir. Bu dönemde kadılara siyasî baskılar yapıldığı ve hapis cezaları verildiği de görülür. Musul Atabeyi İmâdeddîn Zengî vefat ettikten sonra tahta geçen Seyfeddîn Gâzi, Halep ve Musul'da görev yapan Kemâleddîn eş-Şehrezûrî ve kardeşini azletmiş ve Musul Kalesinde hapsetmiştir. İbn Hallikân sultan ve emirlerin bu tutumlarına karşı zaman zaman Abbâsî halifelerinin duruma müdahale ettiğini Seyfeddîn Gazi örneğinde olduğu gibi anlatmaktadır.[488]

İbn Hallikân kadıların üstün vasıflı olmaları nedeniyle en önemli idari görev olan vezâret makamına atandıklarını kaydetmiştir. Nureddîn Zengî, kâdılkudât olarak tayin ettiği Kemâleddîn eş-Şehrezûrî'yi aynı zamanda vezir yaparak ondan hem adlî hem de idarî açıdan istifade etmiştir.[489] İbn Hallikân, Kemâleddîn eş-Şehrezûrî'nin hem ümera hem de ulemâ vasfını taşıyan nadir kişilerden olduğundan Nureddîn Zengî tarafından Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'a elçi olarak gönderildiğini anlatmıştır.[490]

Selâhaddîn-i Eyyûbî, Zengîler döneminde atanan kadıları azletmemiş ve kurumların sürekliliğini sağlamıştır. Ayrıca kadılara değer vermiş ve onların almış oldukları kararlara saygı duymuştur.[491] Bununla birlikte kadı tayininde liyakate önem vermiş ve hiç kimseye iltimas etmemiştir.[492] Fıkıh ve edebiyat âlimi ve Halep kadılkudâtı Muhyiddîn b. Zekiyyüddîn Kudüs fethedilince Mescid-i Aksâ'da kılınan ilk Cuma namazında hutbeyi okuyan kişiler arasında yer alması Selâhaddin'in kadılara verdiği değerin bir göstergesidir.[493]

---

[488] Abbâsi halifesi el-Muktefî-Liemrillâh ise Seyfeddîn Gazi'ye elçi göndererek Kemaleddîn eş-Şehrezûrî'yi ve kardeşini affetmesini ister. Halife'nin aracı olmasıyla Kemâleddîn eş-Şehrezûrî affedilir ancak oğlu Celâleddîn ile kardeşi Ziyâeddîn bir süre daha hapiste kalır. Seyfeddîn Gazi vefat ettikten sonra Kutbeddîn Mevdûd saltanatı devralınca her ikisini de affeder. Kemâleddîn eş-Şehrezûrî itibar kaybettiği Musul'dan ayrılarak Dımaşk Atabegi Nureddîn Mahmûd'un hizmetine gider. (550/1155) Bkz. *a.g.e.,* IV/242.

[489] *a.g.e.*, IV/243; Nureddîn Zengî, bir devletin bütün kurumlarıyla ayakta durabilmesi için ilim ve kültürün bir kesintiye uğramadan yaşaması gerektiğine inanıyordu. Yalnızca kendi bölgesindeki ilim adamlarıyla yetinmeyip başka ülkelerde şöhret yapmış büyük âlimleri de ülkesine davet etmiş, onların, konularıyla ilgili meseleleri tartışmalarına zemin hazırlayarak kültürel zenginliği hedeflemiştir. Bahaeddîn Kök*, N.M. Zengi ve İslâm kurumları tarihindeki yeri,* İstanbul 1992. s. 110.

[490] *Vefeyât,* IV/246.

[491] *a.g.e.*, IV/240.

[492] Selâhaddin Eyyûbî'nin Dımaşk kadısı olmasını istediği kişi Ebû Asrûn olmasına rağmen Kemâleddîn eş-Şehrezûrî'nin tavsiyesini dinleyerek Ziyâeddîn eş-Şehrezûrî'yi atamıştır. Bir süre sonra Sultan'ın niyetini öğrenen Ziyâeddîn eş-Şehrezûrî, Dımaşk kadılığından istifa ederek yerini meşhur Şafiî fıkıhçısı Ebû Asrûn'a bırakmıştır. Bu durum Eyyûbîler döneminde kadılık makamının gördüğü saygıyı ve ulemanın siyasi iktidar nezdindeki konumunu ortaya koymaktadır. Bkz., *Vefeyât,* IV/240-45.

[493] *a.g.e.*, IV/233.

İbn Hallikân Selâhaddîn-i Eyyûbî zamanında kadıların üstlendikleri görevler nedeniyle bölgenin üst yöneticisi konumuna yükseldiklerini ve siyasî gelişmelerde etkin bir role sahip olduklarını ileri sürmektedir. İbn Hallikân'ın hocası olan Bahâeddîn İbn Şeddâd (ö. 632/1234) sultan tarafından Kudüs kadılığına tayin edilmiş ve vefat edene kadar onun müsteşarı konumunda olarak yanından ayrılmamıştır.[494] Selâhaddin'in vefatından sonra da üstün nitelikli bir âlim ve devlet adamı olması hasebiyle el-Melikü'z-Zâhir tarafından Halep kadılkudâtı olarak tayin edilmiş ve bir süre sonra vezir ve müsteşar olarak Eyyûbîler'in hemen her konuda görüşlerine başvurduğu bir kişi haline gelmiştir.[495]

Eğitim ve öğretimin kurumsallaşmasıyla birlikte medrese mezunlarına çeşitli devlet kademelerinde görev verilmiştir. Eyyûbîler dönemi âlimlerinden Muhyiddîn eş-Şehrezûrî, Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde fıkıh eğitimi almış ve bir süre babasının nâibi olarak Dımaşk'ta görev yapmıştır. Burada tecrübe kazandıktan sonra 555 (1160) senesinde babası tarafından Halep kadısı olarak atanmıştır.[496] İbn Hallikân Muhyiddîn eş-Şehrezûrî'nin azledildikten sonra Musul'a giderek Nizâmiye Medresesi'nde ders verdiğini ve bir süre sonra Musul Atabegi Kutbeddîn Mevdûd tarafından Musul kadısı olarak atandığını zikrederek eğitimli ve tecrübeli kişilerin kolayca gözden düşmeyeceğini vurgulamaktadır.[497]

İbn Hallikân kadı olarak tayin edilecek şahsın sağlıklı olması gerektiğini, görevi esnasında kadılık görevini layıkıyla yerine getiremeyeceği bir rahatsızlığı olursa istifa etmesinin uygun olacağını belirtmektedir. Buna mukabil Nusaybin, Harran ve Diyarbekir kadısı olarak görev yaptıktan sonra Dımaşk kadısı olan Ebû Asrûn görevi esnasında görme yetisini tamamen yitirmiş olsa da görevine devam etmiş ve oğlu Muhyiddîn Muhammed'i de nâib tayin etmiştir. Artık görevini yapmaması gerektiğini söyleyenlere karşı *Âmâların kadılığı,* isimli eserini telif ederek vücut bütünlüğüne sahip olmayan kişilerin de kadı olabileceğini iddia etmiş ve görevini bırakmamıştır.[498]

---

[494] *a.g.e.*, V/88.
[495] *a.g.e.*, V/88.
[496] *a.g.e.*, IV/248.
[497] *a.g.e.*, IV/248
[498] *Vefeyât,* III/56.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN'DA EĞİTİM, ÖĞRETİM, KÜLTÜR VE MİMARİ FAALİYETLER

Bir müderris olan İbn Hallikân'ın çalışması İslâm eğitim tarihi hakkında en kapsamlı eserlerin başında gelmektedir. Böylelikle kayıtlarından İslâm eğitim ve öğretim hayatının bütün safhalarını en ince ayrıntısına kadar takip etmek mümkün olmaktadır. Başka bir deyişle kurum olarak medreselerin, işleyişi, ders programları, hocaları, görevlileri ve öğrencileri hakkında çok önemli ve kıymetli bilgileri bir araya toplamıştır. Bu çerçevede İslâm'da ilk eğitim ve öğretim faaliyetleri Mekke döneminde Darü'l-Erkâm, Medine döneminde ise Mescid-i Nebevî'de başlayıp sürdüğünü tespit ettikten sonra medreseler kuruluncaya kadar cami ve mescitlerin en önemli eğitim kurumu olduklarının altını çizerek işlevleri hakkında önemli bilgiler vermiştir.[499]

4.1. Eğitim Kurumu Olarak Mescidler

Hz. Peygamberin Mescid-i Nebevî'de başlattığı ilim halkaları oluşturma geleneği İslâm dünyasında cami ve mescitlerde kurulan ilim meclislerine temel teşkil eder. İbn Hallikân, medrese öncesi eğitim mekânları ve buralarda görev yapan hocaları hakkında önemli bilgiler verir. Ayrıca burada ders gören öğrenciler, verilen dersler ve diğer görevlilere dair önemli bilgileri kaydeder; bir anlamda kendi dönemine kadar eğitim ve öğretim tarihinin bir özetini yapar. Meclislerde fıkıh, hadis, kıraat, tefsir derslerinin yanında Arap dili ve edebiyatı ağırlıklı olarak okutulur, zaman zaman da müsbet ilimlere dair ders halkaları oluşturulur.[500]

İbn Hallikân kayıtlarından derslerin işleyiş şekillerine ve öğrencilerin tutumlarına yönelik bilgiler vermektedir. İlim meclisleri sadece ders okunan

[499] *a.g.e.*, IV/136.
[500] *a.g.e.*, I/72, 74, 78.

mekânlar olmayıp aynı zamanda çeşitli âlimlerin bir araya gelerek okutulan derslere dair müzakere ve tartışma yapılan yerlerdir.[501]

İbn Hallikân Bağdat'ta bulunan pek çok cami ve mescitlerde ilim ehli için ders halkaları kurulduğunu ifade etmiştir. Bunların içinde Da'lec b. Ahmed Mescidi, İbnü'l-Mübârek Mescidi, İsferâyînî Mescidi, Ukayl Mescidi, Taberî Mescidi, Şâfiî Mescidi, Za'ferânî Mescidi ve İbnü'l-Hal Mescidi en önemlileri arasında yer alır.[502]

İbn Hallikân'ın kayıtları incelendiğinde bazı mescidler isimlerini ders halkası bulunan meşhur âlimlerden aldığı görülür. Bu mescidlerde ders veren âlimler arasında bulunan Ebubekir İbnü'l-Enbârî, (ö. 327/938) İbn Ebû Hüreyre, (ö. 345/956) Ebû Ali et-Taberî, (ö. 305/917) İbnü'l-Kattân, (ö. 359/969) İbnü'l-Merzübân, (ö. 359/969) Ebü'l-Kāsım ed-Dârekî, (ö. 375/985) Ebû Hâmid el-İsferâyinî, (ö. 406/1015) Ebû Mansûr el-Bağdâdî, (ö. 429/1037) Ebû't-Tayyib et-Taberî, (ö. 450/1058) Ebû İshak eş-Şîrâzî (ö. 476?/1083) ve İbnü'l-Hal (ö. 552/1157) gibi kendi dönemlerinde iz bırakan âlim ve edebiyatçılar vardır.[503]

İbn Hallikân'a göre dinî ilimler revaçta olduğundan ders halkalarında fıkıh, hadis, tefsir, kıraat gibi ilimler öğretilmektedir. Buna mukabil Arap dili ve gramer, Arap edebiyatı, eyyâmü'l-Arab ve şiir gibi müsbet ilimlerin verildiği halkalara da zaman zaman rastlanır.[504]

Ortaçağ'da dinî ve müsbet ilimler ayrı ayrı ders halkalarında öğretilir. Ancak Fâtımî Halifesi Zâfir-Biemrillâh (ö. 549/1154) tarafından inşa ettirilen Zâfirî Camiinde olduğu gibi dinî ve felsefî ilimlerin bir arada okutulduğu istisnâi örnekler de vardır. Kelam âlimi Seyfeddîn el-Âmidî'nin dinî ilimlerin yanısıra felsefî ilimler sahasında da dersler vermesi Mısır'daki bir kısım âlimin tepkisini çekmiş ve karalama kampanyası başlatılmıştır. Ölüm ile tehdit edilen el-Âmidî Mısır'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.[505]

[501] *a.g.e.*, II/132.
[502] *a.g.e.*, II/272.
[503] *a.g.e.*, I/28; II/512; III/47, 203; IV/53, 202.
[504] *a.g.e.*, III/449.
[505] *a.g.e.*,III/293.

İbn Hallikân mescidlerdeki halkalara katılan öğrencilerin önemli bir kısmının başlangıç seviyesinde olduğunu ancak zaman zaman hocaların ders halkalarına meşhur âlimlerin de katıldığını zikretmektedir. Bunlar arasında et-Temîmî'nin ders halkasına katılan dil ve belağat âlimi Ebû Bürde'nin (ö. 103/721) hocasının derste yaptığı hataları tespit edecek seviyede ilmî seviyesi vardır.[506] Makamat yazarı ve dil âlimi Harîrî'nin ders halkasına katılan muhaddis Silefî (ö. 576/1180) hocasının eserinde hatalı bilgiler bulunduğunu tespit edince onun ders halkasını terk etmiştir.[507] İbn Hallikân Ebû Zekeriyyâ el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) halkasına Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından ve Mutezile kelamcılarından el-Câhiz'in katıldığını belirtmesi bahsedilen âlimin şöhretine işaret etmektedir.[508] Ebü't-Tayyib et-Taberî ve Ebü'l-Kāsım el-Kuşeyrî gibi Horasan Şâfiî mezhebinin önemli temsilcilerinin Ebû İshak el-İsferâyînî'nin (ö. 418/1027) ders halkasına katılmaları, ders halkalarının mezheplerin yayılmasında önemli rol oynadıklarını gösterir.[509] Küçük yaşta Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin ders halkasına katılan Ebû Mansûr el-Bağdâdî (ö. 429/1037) uzun yıllar boyunca hocasından fıkıh öğrenir. Uzun ve meşakkatli bir eğitim sürecinin sonunda fakîh olarak halkayı terk eder.[510] Ebü't-Tayyib et-Taberî (ö. 450/1058) Âmül'de Ebû Ali ez-Züccâcî'den ve Nîşâbur'da Ebü'l-Hasen el-Mâsercisî'den fıkıh öğrendikten sonra el-İsferâyînî'nin ders halkasına katılır ve fıkıh ilmini pekiştirir.[511]

İbn Hallikân'ın kayıtlarına göre halkalardaki öğrenci sayısı âlimlerin şöhretine göre değişir. Ayrıca âlimlerin kendi aralarında veya halka açık olarak yaptıkları ilmî münazaralar da ders halkasına katılımı olumlu veya olumsuz etkiler. İlim talep eden herkesin hoca seçme hakkı bulunur. Bu yüzden bazı ders halkalarında daha fazla, bazılarında ise daha az öğrenci bulunur. İbn Hallikân bu duruma örnek olarak Şâfiî fakihi İbnü'l-Kattân'ın ders halkasını örnek olarak verir. İbn Süreyc ve Ebû İshak el-Mervezî gibi meşhur âlimlerden ders alan ve sahasında önemli eserler veren İbnü'l-Kattân'ın ders halkasına katılımın az, çağdaşı Dârekî'nin halkasına katılımın ise daha fazla olmasının

[506] *a.g.e.*, III/11.
[507] *a.g.e.*, I/205.
[508] *a.g.e.*,VI/180.
[509] *a.g.e.*,III/206; Makdisi, *a.g.e.*, s. 38.
[510] *a.g.e.*, III/203.
[511] *a.g.e.*, II/512.

nedenleri arasında kendisinin münazarada zamanındaki tüm âlimlere galip gelmesidir. Dârekî vefat edince onun halkasındaki öğrenciler fıkıh ilminde zamanının en ileri gelen âlimi seviyesine yükselmesinden dolayı İbnü'l-Kattân'ın halkasına intikal etmişlerdir.[512]

İbn Hallikân, mescidlerde ders vermek isteyen âlimlerin ilmî yetkinliğini ispat etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu duruma örnek verdiği Ebû Sehl es-Sa'lûkî, amcası Ebü't-Tayyib el-İclî vefat ettikten sonra Nîşâbur'da fakihler ile münazara yapmış ve diğerlerine galip gelerek Nîşâbur fıkıh talebelerine ders verme yetkisini kazanmıştır.[513]

Şâfiî fakihlerinden Ebû Hâmid el-İsferâyinî (ö.406/1015) Bağdat'taki diğer âlimlerden üstün görüldüğünden dolayı Abdullah b. Mübârek Mescidi'ndeki ders halkasına üçyüzün üzerinde öğrenci katılmaktadır. Katılımcıların önemli bir kısmı temel eğitimlerini tamamlayan ve fıkhî konularında münazara yapan kişilerden oluşmaktadır. Bu nedenle fıkıh tahsillerine yeni başlayanlar burada işlenen dersleri anlamamışlar ve halkayı terk etmek zorunda kalmışlardır.[514]

Halka sahibi âlimin ilmî seviyesinin yanısıra farklı özellikleriyle de öğrencileri celbettiği görülmektedir. Bağdat'ta fıkıh derslerini yazdırarak öğreten İbnü'l-Hal'in (ö. 552/1128) ders halkasına rağbet edilmesindeki asıl neden onun iyi hattat olmasıdır. Öğrenciler hem fıkıh hem de güzel yazıyı öğrendiklerinden onu tercih etmişlerdir.[515]

İbn Hallikân halkada ders alan fıkıh öğrencilerin derslere devam ederek ilmî seviyelerini yükselttikten sonra yardımcı hoca olarak görev verildiğini ve eğitimlerini tamamlayıp icazet aldıktan sonra da ders halkalarını oluşturmak üzere memleketlerine döndüklerini anlatmaktadır. Horasan Şâfiî ulemâsının önde gelen âlimlerinden olan Ebü'l-Hasen el-Mâsercîsî (ö. 365/976)

[512] a.g.e.,VI/53.

[513] a.g.e., III/204.

[514] El-İsferâyinî'ye olan bu teveccüh için insanlar şu sözü söylemişlerdir "eğer İmâm-ı Şâfiî yaşamış olsaydı ve el-İsferâyinî'yi görseydi çok sevinirdi" Bu durum onun Şafî mezhebinin gelişmesinde ve yaygınlaşmasında olan katkısını ifade etmesi bakımından önemlidir. Bkz, *a.g.e.*, I/28.

[515] *a.g.e.*, IV/228.

öğrenciliğinde yardımcı hoca olarak görev almış, mezun olduğunda ise memleketine dönmüş ve ders halkasını oluşturmuştur.[516]

İbn Hallikân'a göre öğrenciler ders halkasında ortalama dört sene ders almaktadır. Ebü't-Tayyib et-Taberî, el-Mâsercîsî'nin derslerine dört sene devam etmiş ve icazet almıştır. Ancak Taberî buradaki tahsilini yeterli bulmamış ve Bağdat'a giderek Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin derslerine de katılmıştır.[517]

İbn Hallikân ders halkasına katılan öğrencilerin herhangi bir ücret ödemediğini söylemektedir. Arap dili ve sözlük âlimi İbn Hutay'e (ö. 560/1164) nahiv halkasına katılan öğrencilerden para almamış, buna mukabil maişetini eser istinsah ederek temin etmiştir.[518]

Halkalarda ders işleme metodu hocaya göre farklılık arz etmektedir. Bazı hocalar halkada bulunan öğrencilere okutmak suretiyle ders işlemiştir. Bazıları ise işlenen dersi yazdırmıştır. Halkada bulunan talebeler hocanın metoduna uymak zorundadır. Şâfiî fakih Ebû İshak el-İsferâyînî, yazdırmak suretiyle ders yaptığından ders halkasına sonradan katılan el-Kuşeyrî'nin kurallara uymadığını farkedince onu halkanın dışına çıkartmıştır. Dinlediği dersleri ezberden anlatan el-Kuşeyrî ders halkasına girememiş, ancak icâzet almıştır.[519]

Sosyal hayatın gelişmesine paralel olarak artan dinî ve sosyal ihtiyaçlar nedeniyle mescidlerde eğitim ve öğretimin yanı sıra fetva **v**ermek üzere idareciler tarafından atanan müftüler bulunmaktadır. Sultan tarafından atanan tefsir, fıkıh ve usul âlimi Ebû Muhammed el-Cüveynî, Nîşâbur Mescidi'ndeki halkasında dersini bitirdikten sonra mescidinde isteyenlere fetva vermiştir.[520]

4.2. Eğitim Kurumu Olarak Camiler

Günlük ibadetlerin yapıldığı mescidlerin yanısıra Cuma namazlarının kılındığı ve içerisinde Cuma hutbesi okuyan hatibe ait bir kürsünün bulunduğu camilerde de eğitim ve öğretim yapılmaktadır. İbn Hallikân mescid ve camilerde

[516] *a.g.e.*, IV/222.
[517] *a.g.e.*, II/514.
[518] *a.g.e.*, I/170.
[519] *a.g.e.*, I/28.
[520] *a.g.e.*, III/47.

yapılan eğitimin niteliğinin değişmediğini anlatır. Ancak mescidlerde tek bir âlimin ders halkası olduğunu, camilerde ise halka sayısının mekânın büyüklüğüne göre arttığını ifade eder. Mescidlerde olduğu gibi camilerde de ders veren âlim sultan tarafından atanır.[521]

İbn Hallikân Emevîler döneminde Emevî halifesi Velîd b. Abülmelik tarafından yaptırılan Emeviyye Camii'nin inşasından kısa bir süre sonra başkent Şam'ın hem ibadet hem de ilim merkezi olarak öne çıktığını belirtir.[522] Yöneticiler şehrin en büyük ve merkezi camisi olmasından dolayı dönemin en vasıflı âlimlerini tayin etmeye özen göstermektedir. İbn Hallikân'ın kayıtlarına göre buraya atanan hatip, vaiz, müderris ve müftü gibi görevliler meşhur âlimlerden icazetli kişilerden oluşmaktadır.[523]

Emeviyye Camii, şehrin en büyük ibadet yeri olduğundan dört mezheb mensuplarının istifade etmesi için ayrı ayrı ders halkalarında ders işlenmektedir. Dımaşk Atabegi Nureddîn Zengî'nin himayesi altında çalışmalarını sürdüren Şâfiî fakihi Ebû Asrûn (ö. 585/1189) ile fakih ve muhaddis Hibetüddîn b. Hasan (ö. 563/1167) Şâfiîlere ayrılan halkalarında ders vermişlerdir.[524] Şâfiîlere ayrılan ders halkasında ders veren bir diğer âlim ise Bağdat Nizâmiye Medresesi müderris naibi Mes'ûd b. Muhammed et-Tureysîsî'dir. (ö. 578/1182) Dımaşk'ta Şâfiî fıkıh âlimleri arasında belli bir şöhrete kavuştuktan sonra Emeviyye Camii'nin yanı sıra Mücâhidiye Medresesi'nde de fıkıh, edebiyat ve hadis dersleri vermiştir. Bu durum Şâfiî mensuplarına iki mihrap ayrıldığını ve fıkıh dersi ile birlikte hadis ve edebiyat derslerinin de verilebildiğini göstermesi açısından önemlidir.[525] Emeviyye Camii'nde Mâlikîler'e ayrılan bölümde ders veren İbnü'l-Hâcib, fıkhın yanı sıra usul, sarf ve nahiv dersleri vermiş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. İbn Hallikân halkın onun derslerine öğrencilerin çok rağbet ettiğini ve bu yüzden kalabalık bir topluluğa ders anlatmak zorunda kaldığını zikretmiştir.[526]

[521] *a.g.e.*, III/53, 225.
[522] *a.g.e.*, III/53.
[523] *a.g.e.*, III/53.
[524] *a.g.e.*, III/311.
[525] *a.g.e.*, V/196.
[526] *a.g.e.*, III/248.

İbn Hallikân Emeviyye'den mezun olan öğrencilerin bazısından söz etmektedir. Bunlardan Ziyaeddîn ed-Devle'î (ö. 598/1201) İbn Asrûn'un ders halkasına katılarak icazet alanlar arasındadır. İbn Hallikân ed-Devle'î'nin icazet almasından sonra Emeviyye Camii hatibi ve müftü olarak tayin edildiğini belirtmiş ve ayrıca burada görev verilen âlimlerin ömür boyu ders verdiklerini söyleyerek hocaların görev süreleri hakkında da bilgi vermiştir.[527]

İbn Hallikân Eyyûbî Emiri el-Melikü'l-Eşref Mûsâ tarafından Emeviyye Camii'nin mimari olarak benzerini yaptırdığı bir ibadethaneden söz etmektedir. İbn Hallikân daha önceden içki içilen ve eğlence merkezi olarak işlev gören Zencârî adındaki hanı sahibinden satın alarak yıktırmış ve yerine burasını inşa ettirerek Tevbe Camii olarak adlandırılmıştır. Emeviyye Camii'nde olduğu gibi ibadetin yanı sıra eğitim ve öğretim yapılan yer olarak da şöhret bulmuştur.[528]

İbn Hallikân burada görev yapan kişilerle ilgili değerli bilgiler vermektedir. Buraya hatip olarak atanan el-Cemmâlü's-Sebtî gençliğinde şarkı söyleyip kumar oynasa da tövbe ederek ilim öğrenmiş ve müderrislik vazifesi almıştır. El-Cemmâlü's-Sebtî, vefat ettikten sonra yerine atanan el-İmâdü'l-Vâsıtî ise içki kullanmakla itham edilmiştir. Bu durumu eleştiren Dımaşk şairlerden İbn Zeytûniye, hatibin şarabı çok seven bir sarhoş, ondan önceki hatibin de şarkıcı ve çalgıcı bir kişi olduğunu belirtmiştir. Bu durumun Tevbe Camii'ni inşa eden kişilere ihanet anlamına geldiğini söyleyerek bu kişilerin görevden alınmasını istemiştir. Eyyûbî sultanı el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmâil tüm bunlara rağmen bu âlimleri azletmemiştir.[529]

Selçuklu döneminin en önemli yapılarından olan İsfahan Camii daha önce vezir Sâhib b. Abbâd tarafından yaptırılan küçük bir mescidin yerine Nizâmülmülk tarafından 472 (1080) yılında yeniden görkemli bir şekilde inşa edilmiştir.[530] Burada ders veren âlimler arasında Nizâmülmülk'ün himayesi altında çalışmalarını sürdüren Şâfiî fakihi ve muhaddis Ebü'l-Mehâsin er-Rûyanî (ö. 502/1108) bulunmaktadır. Buhara, Gazne, Nîşâbur, Rey gibi

[527] *a.g.e.*, VII/203.
[528] *a.g.e.*,V/333.
[529] *a.g.e.*,V/334.
[530] Engin Beksaç, "İsfahan", *DİA*, c. XX, s. 503.

şehirlerde ilmî faaliyetlerde bulunduktan sonra İsfahan Camii'ne Nizâmülmülk sayesinde gelmiş ve pek çok kişi ondan hadis öğrenmiştir.[531]

İbn Hallikân, Mısır'da iken ilmî ortamına dâhil olduğu Câmiü'l-Atîk'in işleyişiyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Burada ders verenlerin başında Mâlikî fakihlerinden İbn Şâs (ö. 616/1219) gelmektedir. Câmiü'l-Atik'teki derslerine fıkıh öğrenmek için gelen hadis âlimi Zekiyyüddîn el-Münzerî gibi pek çok öğrenci katılmış ve onların yetişmesinde katkıda bulunmuştur.[532]

İbn Hallikân'ın kayıtlarından İbn Şâs'ın bir ilim adamı olmasının yanında mücadeleci bir şahsiyet olduğunu öğrenmekteyiz. Toplumun problemlerinin farkında olan İbn Şâs gerektiğinde savaşa gitmek de dâhil kendi üzerine düşen görevleri yerine getirmeye gayret etmiştir. Nitekim 616'da (1219) Dimyat şehrine hücum eden haçlıların şehri muhasara altına alması ve halkı yiyeceksiz bırakması üzerine harekete geçip cihat ilan eden Eyyûbî Sultanı el-Melikü'l-Muazzam'a katılarak şehrin savunmasına yardım etmiş ve savaş meydanında şehit düşmüştür.[533]

İslâm dünyasının birçok yerinden Mısır'a gelen âlim ve öğrenciler Câmiü'l-Atik'e gelerek buradaki ders halkalarına katılmışlardır. Burada ders veren hocaların şöhretli olmasının yanında belli dersleri yoğun olarak okutmaları da öğrencileri buraya çeken saikler arasında sayılmaktadır. Ayrıca derslerin ilgi görmesinde devlet adamlarının gösterdiği ilginin önemli rolü bulunmaktadır.

Meşhur hocalar arasında bulunan Arap dili ve gramer âlimi İbn Babşâz, Arap dili alanında *Tâlîkü'l-gurfe* isimli eserini okutmaktadır. Öğrencilerin kendisinden icazet almaları için bu esere şerh ve haşiye yazmalarını şart koşmuştur.[534] İbn Bâbşâz'ın öğrencilerinden Hatîb et-Tebrîzî dil ve gramer dersleri alanında icazet aldıktan sonra Bağdat'a dönerek Nizâmiye Medresesi

[531] *Vefeyât,* III/198.

[532] İbn Hallikân Kahire'de müderrislik yaptığı sırada İbn Şâs'ın fıkıh alanında yazmış olduğu eserlerini incelemek maksadıyla gittiği Câmiü'l-Atik'te öğrencileriyle karşılaşır ve onlardan hocaları hakkında değerli bilgiler edinir. Bkz. *a.g.e.*, III/61.

[533] *a.g.e.*, III/61.

[534] Eyyûbî sultanı el-Melikü'l-Kâmîl İbn Babşâz'ın bu eserini değerinin çok üstünde para vererek satın almak suretiyle ilim ile uğraşanları teşvik etmiştir. Bkz., *a.g.e.*, II/ 516.

müderrisliğine atanmıştır. Bu kayıt İbn Bâbşâz'ın dil ve gramer öğretmedeki üstünlüğüne işaret etmektedir.[535]

İbn Hallikân eğitimin kalitesini arttırmak maksadıyla müderrisler için cami ve mescitlerin meşrutalarında yer ayrıldığını ifade etmektedir. Dil ve edebiyat alanında Mısır'ın önde gelen âlimlerinden İbn Babşâz, Amr b. As Camii'nde kendisine tahsis edilen odada kalmasını ise bu duruma örnek vermektedir.[536]

4.2. Nizâmiye Medreseleri

4.2.1. Bağdat Nizâmiye Medresesi

İbn Hallikân İslâm dünyasında ilk defa medreseler inşa eden kişinin Nizâmülmülk olduğunu ve daha sonra kurulan medreselerin de Nizâmiye Medreseleri'nin taklidi olduğunu ileri sürmüştür.[537] Başta Bağdat olmak üzere Nîşâbur, Musul, Herat ve İsfahan gibi önemli şehirlerde şubeler kurulmuş ve dönemin en meşhur âlimleri müderris olarak atanmıştır. İbn Hallikân, Nizâmülmülk'ün yaptığı ilk medreseden başlayarak kendi dönemine kadar medreselerin gelişim sürecini ele almış ve onu örnek alarak kurulan medreseleri de aktarmaya ayrı bir önem vemiştir. Nizâmiye medreselerinde hoca olmanın bir ayricâlık olduğunu bildiğinden görev yapanların hal tercümelerini özellikle kaydetmiştir.[538]

İbn Hallikân Bağdat Nizâmiye Medresesi'nin yapımı ve açılışı hakkında bilgi vermektedir. Buna göre 457'de (1064) inşasına başlanan medrese 459'da (1067) bitirilir ve 17 Zilkade 459'da (29 Eylül 1067) ilk ders yapılır.[539] Selçuklu veziri ilmini takdir ettiği fıkıh sahasında imâm olan Ebû İshak eş-Şîrâzî'yi müderris olarak tayin eder. Ancak o bu görevi kabul etmeyince onun yerine İbnü's-Sabbâğ müderris olarak atanır.[540] Bağdat Nizâmiye Medresesi'nin ilk müderrisi olan İbnü's-Sabbâğ'ın Ebû İshak eş-Şîrâzî'den fıkıh ve mezheb bilgisi

[535] *a.g.e.*, VI/192.

[536] 3 Recep 469 (31 Ocak 1077) tarihinde Amr b. As Camiî'ndeki odasından ayrılıp Atik Camii'ne giderken ayağı kayıp düşünce vefat etmiştir. Bkz., *a.g.e.*, II/ 516.

[537] *a.g.e.*, II/129.

[538] *a.g.e.*, II/218.

[539] *a.g.e.*, III/218.

[540] *a.g.e.*, II/129.

daha fazladır. Buna rağmen Nizâmülmülk özellikle tayin etmek istediği Ebû İshak eş-Şîrâzî'yi müderris olması için ikna etmiş ve İbnü's-Sabbâğ yirmi gün ders verdikten sonra azledilmiştir.[541]

Ebu İshak eş-Şîrâzî'nin ikna olmasında ders verdiği mescidinde fıkıh derslerine devam eden öğrencilerinin büyük etkisi bulunmaktadır. Çünkü Nizâmiye Medresesi'nde öğrenciler için kalacak yer ve ücretsiz yiyecek gibi hizmetler vardı ve bunlardan mahrum kalmak istemiyorlardı. Hocalarına haber göndererek bu görevi kabul etmemesi halinde onu terk edeceklerini ve İbnü's-Sabbâğ'ın derslerine devam edeceklerini bildirmişlerdir.[542]

Ebû İshak eş-Şîrâzî medresede ders vermeye başladıktan sonra fıkhın yanı sıra Arap dili ve gramerinin de okunmasını için nahiv alanında önemli eserleri bulunan İbn Cinnî'nin (ö.392/1001) eserlerini temin ederek okutulmasını sağlamıştır. Bu durum Nizâmiye Medresesi'nde dil ilimlerine önem verildiğini gösteren önemli bir kayıt olarak karşımızda durmaktadır.[543]

Ebû İshak eş-Şîrâzî vefat ettikten sonra usul, fıkıh, hilaf ve cedel âlimi Ebû Sa'd el-Mütevelli tayin edilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra öğrenciler tarafından yetersiz bulunmuştur. Ebu İshak eş-Şîrâzî'nin kürsüsünde ders vermeye devam edince de öğrenciler tepki göstermiştir. Bunun üzerine Nizâmülmülk tarafından azledilmiştir.[544]

Ebu İshak eş-Şîrâzî'den sonra Bağdat Nizâmiye Medresesinde görev yapan en önemli âlimlerden birisi olan Gazzâlî, Nizâmülmülk tarafından tayin edilmiştir. Bağdat ve Nîşâbur'da müderrislik yapan Gazzâlî'nin dört yıl boyunca görev yaptığı bu medresede öğrenci yetiştirmenin yanı sıra birçok eser telif etmiş ve ilmî üstünlüğü Abbâsî halifeleri ve Nizâmülmülk tarafından takdir edilmiştir. Gazzâlî bir süre sonra Nizâmiye Medresesi'ndeki mevkiini kardeşi aynı zamanda nâib-i müderris olan Ebü'l-Fütûh el-Gazzâlî'ye bırakarak uzlete çekilmiştir.[545]

---

[541] *a.g.e.*, I/29.
[542] Bkz. *a.g.e.*, III/217; Makdisi, *İslâm'ın klasik çağında din hukuk eğitim,* s. 236.
[543] *Vefeyât,* III/247.
[544] *a.g.e.*, III/133.
[545] *a.g.e.*, IV/216,

Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde fıkıh eğitimini tamamlayan el-Müstazhirî, Irak'ta hocası Ebû İshak eş-Şîrâzî'den sonra Şâfiî mezhebinin reisi konumuna yükselmiştir. Onun Nizâmiye müderrisi olmasındaki sebeplerden birisi de mezhep imamlarının ihtilaflı meseleleriyle ilgili yazmış olduğu eseri Abbâsî Halifesi el-Müstazhir'e sunmasıdır. Gazzâlî'den sonra müderris olan el-Müstazhirî, hocasının kürsüsünü ders anlatırken kullanmış ve hiçbir âlim bu duruma karşı çıkmamıştır. Onun müderrisliği Nizamiye Medresesi'nde tıpkı Şîrâzî ve Gazzâlî'de olduğu gibi kabul görmüştür.[546]

İbn Hallikân Nizâmiye medreselerinde bir âlimin ders verebilmesi için kendisinin ilmî yetkinliğini ispat etmesi gerektiğini İbn Berhân örneğinde olduğu gibi anlatmaktadır. Şâfiî fıkhının en önemli eserlerinden birisi olan *el-Vecîz*'i telif ederek kendisini ispatlayan İbn Berhân daha sonra Nizâmiye medresesine müderris olarak atanmıştır.[547]

İbn Hallikân'a göre Bağdat Nizâmiye Medresesi'nin dil ve edebiyat alanında en önemli müderrisi Ebû Zekeriya Yahyâ b. Ali et-Tebrîzî'dir. (ö. 502/1108) Medresede nahiv, lügat ve sarf dersleri veren Tebrîzî, Hatîbü'l-Haskefî, Muhammed b. Nasır es-Selâmi, (ö. 550/1155) el-Hâfızü's-Silefî, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ve Ebû Mansûr el-Cevâlîkî gibi çok önemli dil âlimlerini yetiştirmiştir.[548]

İbn Hallikân el-Cevâlîkî'nin Nizâmiye Medresesindeki faaliyetlerinin önemine vurgu yaparak özellikle beşerî bilimler sahasında önemli işler yaptığını vurgulamaktadır. El-Cevâlîkî, Tebrîzî'nin on yedi sene boyunca edebiyat derslerine katılmıştır. Hocasının yanında uzun süre kaldığından medresede işlenen dersleri, yeni gelen öğrencilere tekrar eden yardımcı hoca konumuna yükselmiştir. Hocasının vefatından sonra onun yerine müderris olarak tayin edilmiş ve bir süre burada ders vermeye devam etmiştir.[549] Nizâmiye Medresesi'ndeki görevi dolayısıyla Abbâsi Halifesi Muktefî-Liemrillâh ile tanışmış ve halifenin sarayında Arap dili ve edebiyat dersleri vermesi için davet

[546] *a.g.e.,* IV/219.
[547] *a.g.e.*, I/99.
[548] *a.g.e.*,V/342; Hamevî *a.g.e.*, c. III s. 4; *Vefeyât,* VI/205; *Zehebî, a.g.e.,* c. XX s. 269; *Vefeyât,* I/105; *a.g.e.*,IV/293
[549] İbn Receb, *ez-Zeyl alâ tabakâti'l-Hanâbile,* c. I s. 83.

almıştır. Bu durum Nizâmiye Medresesi'ndeki vazifesinden ayrılmasına sebep olmuştur.[550]

Bağdat kuruluşundan beri en önemli âlimleri çekmeyi başarmış nadir şehirlerdendir. Bağdat'ın bu özelliği Nizâmiye medresesinin kurulmasından sonra daha da artmıştır. Horasan, Mâverâünnehir ve Endülüs gibi birbirine uzak ve farklı bölgelerden birçok âlim ve talebe buraya seyahat etmiştir. Horasan fıkıh ve usul âlimlerinden Es'ad el-Meyhenî (ö. 527/1132) Bağdat'a gelerek Nizâmiye Medresesi'ne müderris olarak atanması üzerine muid, naib-i müderris ve diğer görev bekleyen âlimler ve öğrenciler tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmış ve dersler aksamıştır. Medrese yönetimi derslerin aksamasına mahal vermeden önlemini almış ve müderris naibi olarak İbn Berhân'ı atamıştır.[551]

Bağdat Nizâmiye Medresesi, ister talebe olsun ister müderris olsun sunmuş olduğu hizmetler dolayısıyla Şâfiî mezhebi mensupları dışındakiler mezhep değiştirerek buradan istifade etmenin yollarını aramışlardır. İbn Hallikân es-Seyfü'l-Âmidî'nin (ö. 631/1233) Hanbelî fıkhını öğrendiğini ancak Nizâmiye Medresesi'nde ders almak için mezhep değiştirerek Ebü'l-Kāsım b. Fadlân'ın (ö. 595/1198) ders halkasına dâhil olduğunu kaydetmiştir.[552] İbnü'd-Dehhân (ö. 612/1215) ise Hanbelî mezhebinden önce Hanefî mezhebine daha sonra Şâfiî mezhebine geçmek suretiyle Nizâmiye Medresesi'nde öğrenci olmuş daha sonra nahiv ders kürsüsü hocası İbnü'l-Enbârî'den sonra kendisine verilmiştir.[553]

"Tablo 4.1" Bağdat Nizâmiye Medresesi Dil ve Edebiyat Öğrencileri

İsim	Vefat Tarihi	Ders Aldığı Müderris	Atandığı Medrese	Verdiği Dersler	Yetiştirdiği Öğrenciler	Diğer Görevleri
Ebû Zekeriya Yahyâ b. Ali et-Tebrîzî	502/1108	Ebü'l-Hasen Tâhir b. Babşâz en-Nahvî		Arap dili ve edebiyatı	Hatîbü'l-Haskefî	
Muhammed b.		Ebû Zekeriya				

[550] Halife el-Muktefi-Liemrillah'a Arap dili ve edebiyatı alanında dersler vererek sarayda kalıcı olur. Oğlu Ebû Muhammed İsmâil babasının Cuma günleri saray camisinde ders halkası düzenlediğini aktarmaktadır. Derse iştirak edenler edebiyatla ilgili eserleri okumakta ve Cevâlîkî yapılan hataları düzeltmektedir. Birgün derse yeni katılan bir genç okunan şiirin anlamını sorar. Cevalikî ise astronomi ile ilgili bir şiir olduğu için cevap veremez. Bu olaydan sonra Cevâlîkî ders vermeyi bırakıp astronomi eğitimi alır ve ders vermeye tekrar başlar. Bkz. *Vefeyât,* V/342.

[551] *a.g.e.*, I/207.

[552] *a.g.e.*, III/293, 294.

[553] *a.g.e.*, IV/152, 153.

Nâsır es-Selâmî		Yahyâ b. Ali et-Tebrîzî				
el-Hâfızü's-Silefî						
Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî						
Ebü'l-Hasan en-Nahvî el-Fasîhî[554]	516/1122		Bağdat Nizâmiye Medresesi	Arap dili ve edebiyatı		
Ebû Mansûr el-Cevâlîkî[555]	539/1144	Ebû Zekeriya Yahyâ b. Ali et-Tebrîzî	Bağdat Nizâmiye Medresesi			Halife el-Muktefî-liemrillâh'ın Saray imamı
el-Hâfız Muhammed b. Nasır es-Selâmî[556]	505/1111	Ebû Zekeriya Yahyâ b. Ali et-Tebrîzî				
Ebû Mansûr el-Attâbî[557]	556/1160	Hibetullâh İbnü'ş-Şecerî ve Ebû Mansûr el-Cevâlîkî				Eser telifi
İbn Hübeyre	560/1164	Ebû Mansûr el-Cevâlîkî				
el-Kindî[558]	563/1167	Ebû Mansûr el-Cevâlîkî, İbnü'ş-Şecerî, İbnü'l-Haşşâb				İnşa kâtibi
Melikü'n-Nühât [559]	568/1172	el-Fasîhî				Eser telifi
İbnü'l-A'sâr[560]	576/1180	İbnü'ş-Şecerî, Ebû Mansûr el-Cevâlîkî				Eser telifi
İbn Zebâde	583/1187	Ebû Mansûr el-Cevâlîkî				
Mekkî b. Reyyân el-Mâkisînî[561]	603/1206	İbnü'l-Haşşâb, İbnü'l-A'sâr, İbnü'l-Enbârî ve İbnü'd-Dehhân				

[554] *a.g.e.*, III/337; Nahvî unvanı, yalnızca dilbilgisi değil aynı zamanda edebiyat dersi veren müderris anlamında da kullanılmaktadır. Bkz. Makdisi, *Yüksek öğretim*, s. 312.

[555] *a.g.e.*, V/342.

[556] *a.g.e.*, IV/292.

[557] *a.g.e.*, IV/389.

[558] *a.g.e.*, II/342.

[559] *a.g.e.*, II/93.

[560] *a.g.e.*, III/338.

[561] *a.g.e.*, II/278.

İbn Hallikân Nizâmiye Medresesi'nde müderrislerin yanı sıra müderris naibi ile müderrisin verdiği fıkıh dersini öğrencilere tekrar ettiren ve dersin anlaşılmasını sağlamakla görevli muîdlerden bahsetmiştir. Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde Radiyyüddîn Kazvînî'nin müderris olduğu dönemde Sedîd es-Selmâsî (ö. 527/1132) muîd olarak atanmıştır. Ancak o bir müderris gibi ders vermiş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bunlar arasında İmâdeddîn Muhammed, Kemâleddîn b. Yûnus ve Şerefüddîn Ebü'l-Muzaffer gibi önemli âlimler bulunmaktadır.[562]

İbn Hallikân, Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde bulunan ve daha çok halkı ibadet, inanç ve ahlak açısından bilgilendirmek ve tavsiyelerde bulunmak için düzenlenen ilim meclislerinin medreselerin dışarıya açılan kapısı olduğunu ve bu yüzden çok iyi yetişmiş âlimlerin bu görevi üstlendiklerini söylemektedir. İbn Hallikân bu meclisteki âlimlerden Yûsuf el-Hemedânî'nin dinî ve tasavvufî ilimlere vakıf olduğunu ve tertip ettiği vaaz ve ilim meclislerinde insanların büyük beğenisini kazanarak kabul gördüğünü belirtmiştir.[563]

İbn Hallikân durumu iyi olmayan fakat başarılı öğrencilerin Nizâmiye Medresesi'nin sunduğu imkânlardan faydalanarak eğitim gördüklerini ve sonrasında iş bulduklarını aktarmaktadır. Bunlar arasında Mekkî b. Reyyân el-Mâkisînî (ö. 603/1206) gibi yoksul olanlar da bulunmaktadır. İlimde ilerlemek maksadıyla Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde dönemin meşhur hocaları İbnü'l-Haşşâb ve İbnü'l-A'sâr'dan icazet aldıktan sonra Musul'a giderek öğrenci yetiştirmiş ve eser telif etmiştir.[564]

İbn Hallikân Nizâmiye Medresesi'nde ders alan ve buradan mezun olan öğrencilerin bazılarının müderrislik yaptığını, bazılarının ise hiçbir görev almadan sadece eser telif ederek hayatlarını sürdürdüğünü ifade etmiştir. İbnü'l-Bezrî (ö. 560/1164) el-Cezire'de fıkıh eğitimi aldıktan sonra Bağdat Nizâmiye Medresesi'ne gelerek burada Kiyâ el-Herrâsî, Ebû Hâmid el-Gazzâlî ve Ebü'l-Fütûh el-Gazzâlî'den fıkıh öğrenmiştir. El-Müstazhirî'nin ashabı seviyesine yükselen İbnü'l-Bezrî, mezun olduktan sonra Nizâmiye Medresesi'nde herhangi bir kadro bulamamıştır. Ailesinin yaşadığı şehre dönen İbnü'l-Bezrî, burada fıkıh

[562] *a.g.e.*, IV/237.
[563] *a.g.e.*, V/79.
[564] *a.g.e.*, II/278.

dersi vermiş ve eser yazmıştır. [565] İbnü'l-Bezrî gibi kadılık yapmayan ve eğitim öğretimle meşgul olan mezunlar aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

"Tablo 4,2" Bağdat Nizâmiye Medresesi Mezunları

İsim	**Vefat tarihi**	**Ders aldığı tarih**	**Ders aldığı müderris**	**Atandığı medrese**	**Verdiği dersler**	**Diğer görevleri**
İbnü'l-Hasan b. Hibetullâh [566]	563/1167	520/1126	Es'ad el-Meyhenî ve İbn Berhân	Emeviyye Camii Şâfiî zaviyesi	Fıkıh	Müftü
Radiyyüddîn el-Erbîlî[567]	576/1180	-	İbnü'r-Rezzâz	Musul Muzafferiye Medresesi	Fıkıh	Eser telif
el-Hâzimî[568]	584/1188	-	Cemâleddîn Vâsık b. Fadlân	-	-	Eser telif
İmâdeddîn b. Yûnus[569]	608/1211	-	Sedîd Muhammed es-Selmâsî, el-Keşmehînî ve Ebû Hamid el-Gırnâtî	Nuriye, İzziye, Bakşiye, Alâiye, Medreseleri	Fıkıh	Mücahidi Camii hatibi
Hıdır b. Ukayl el-Erbîlî [570]	619/1222		Kiyâ el-Herrâsî, el-Müstazhirî	Erbil Kale Medresesi müderrisi	Fıkıh, mezheb, ferâiz ve hilaf	
Es-Seyfü'l-Âmidî[571]	631/1233	595'ten önce (1198)	Ebü'l-Kāsım b. Fazlan	Kahire ve Dımaşk Medreseleri	Fıkıh ve hilaf	-
İbn Şeddâd[572]	632/1234	-		Bağdat Nizâmiye Medresesi (muîd) Şehrezûrî Medresesi	Fıkıh	
Kemaleddîn b. Yûnus[573]	639/1241	571/1175	Radiyyüddîn Kazvînî ve es-Sedîdü's-Selmâsî, Ebü'l-Berekât el-Enbârî	Kemaliye Medresesi	Fıkıh, usul, hilaf,	

[565] *a.g.e.*, III/444.
[566] *a.g.e.*, III/311.
[567] *a.g.e.*,VII/254.
[568] *a.g.e.*, IV/294.
[569] *a.g.e.*, IV/253.
[570] *a.g.e.*, II/237.
[571] *a.g.e.*, III/293.
[572] *a.g.e.*, V/311.
[573] *a.g.e.*, VII/87.

Nizâmiye medreselerinden yetişen talebelerin önemli bir bölümü kadı olarak tayin edilmişlerdir. Nizâmiye Medresesi'nden mezun olanlar içinde kadılık yapanlardan Ebû Ali el-Fârûkî (ö. 528/1133) Vâsıt, Kâdı'l-Hâfikîn (ö. 538/1143) Erbil, İbnü'l-Hâmîs el-Ka'bî (ö. 552/1128) Rahbe, Kemâleddîn eş-Şehrezûrî (ö. 572/1176) Musul ve Muhyiddîn b. Şehrezûrî (ö. 586/1190) Dımaşk'ta görev yapmıştır. [574]

İbn Hallikân Nizâmiye Medresesi mezunu bir talebenin İslâm dünyasının her yerinde olduğu gibi Endülüs'te de kadı olarak atandığını belirtmiştir. Endülüslü Hâfız Ebubekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) Nizâmiye Medresesi'nde Ebubekir eş-Şâsî ve Ebû Hamid Gazzâlî gibi âlimlerden fıkıh öğrendikten sonra Endülüs'e döndüğünde buranın idarecisi tarafından kadı tayin edilmiştir. [575]

İbn Hallikân'a göre Nizâmiye Medresesi'nin sunduğu fırsatlardan sadece talebeler yararlanmamış, İslâm dünyasının birçok yerinden seyahat eden âlim, edebiyatçı ve şairler de Nizâmiye Medresesi'ne gelerek burada yemek ve barınma imkânı bulmuştur. Şair ve muhaddis İbrâhim el-Gazzî (ö. 524/1129) Nizâmiye Medresesi'nde uzun bir süre ikamet etmiş buradan ayrıldıktan sonra istifade ettiği âlimler için methiyeler yazmış ve bu özelliği ile meşhur olmuştur.[576] Meşhur şair Yâkut b. Abdullah er-Rûmî de (ö. 622/1225) Nizâmiye Medresesi'nde ikamet etmiş ve aynı zamanda Arap dili ve edebiyatı alanında eğitim görmüştür. Onun uzun yıllar medresede kalması tepkiye neden olduğundan başka kimselerin de medreseden istifade etmesini sağlamak maksadıyla Nizâmiye Medresesi'nden çıkartılmıştır. İbn Hallikân, Yâkut er-Rûmî ile birlikte başka kimselerin de burada misafir edildiklerini kaydetmektedir. Nizâmiye Medresesi'nde kendini ispat etmiş kişilerin kalabileceğini söyledikten sonra edebiyatçı ve şair Haysa Beysa'nın kölesinin ikamet ettiğini zikretmiştir.[577]

[574] *a.g.e.*, III/444; II/77; IV/69; IV/69; IV/241- 42; II/139; IV/246, 47.
[575] *a.g.e.*, IV/296.
[576] *a.g.e.*, I/58, 60.
[577] *a.g.e.*, VI/123, 125.

4.2.2. Diğer Nizâmiye Medreseleri

Nîşâbur Nizâmiye Medresesi, Bağdat Nizâmiye Medresesi'nden sonra ilmî faaliyet ve stratejik konum açısından en önemli eğitim müessesesi olarak tanınmıştır.[578] Tuğrul Bey'in vefatından sonra Selçuklu Sultanı olan Alparslan'ın önceki vezir Kündürî'yi azledip yerine Nizâmülmülk'ü getirmesi üzerine İmâmü'l-Haremeyn Nîşâbur'a dönmüş (455/1063) ve Nizâmiye Medresesinin inşa edilmesinden sonra da müderris olarak tayin edilmiştir.[579]

İmâmü'l-Haremeyn'in otuz seneye yakın sürdürdüğü öğretim faaliyetine pek çok kişi katılmış ve ilminden istifade etmiştir. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Gazzâlî, Kiyâ el-Herrâsî, Ali b. Muhammed et-Taberî, Abdülgâfir el-Fârisî gibi meşhur âlimler bulunmaktadır.[580] 25 Rebîülâhir 478 (20 Ağustos 1085) tarihinde vefat edene kadar ilmî faaliyetlerine devam etmiştir.[581] Vefat ettiğinde matem tutmak maksadıyla çarşılar bir gün kapatılmış, Nizâmiye Medresesi'nin mescidinde bulunan minber kırılmış ve mersiyeler okunmuştur. Ayrıca dört yüze yakın öğrencisi divitlerini ve kalemlerini kırmışlar ve bir ay boyunca medreseyi kapatarak ders yapmamışlardır.[582]

İmâmü'l-Haremeyn'den sonra Nîşâbur'da en fazla iz bırakan âlim Gazzâlî olmuştur. 478 (1085) yılına kadar İmâmü'l-Haremeyn'in yardımcısı olarak görev yapmıştır. Hocası vefat edince Nîşâbur'dan ayrılarak İsfahan'da vezir Nizâmülmülk'ün ordugâhına gitmiş ve Bağdat Nizâmiye Medresesi'ne müderrislik olarak atanmıştır. Bir müddet sonra Nîşâbur'a dönerek Nîşâbur Nizâmiye Medresesi müderrisi olmuştur. Onun telif ettiği eserler Nizâmiye medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.[583]

Kiyâ el-Herrâsî fıkıh öğrenmek maksadıyla Nîşâbur'a gelmiş ve İmâmü'l-Haremeyn'in öğrencisi olmuştur. Derslerde başarılı olması hasebiyle İmâmü'l-Haremeyn'in muîdlerinin reisi konumuna yükselmiş ve ders halkasındaki arkadaşı Gazzâlî'nin önünde yer almıştır. Nîşâbur Nizâmiye Medresesi'nden mezun olduktan Bağdat'a gitmiş ve Bağdat Nizâmiye Medresesi'ne atanmıştır.

[578] *a.g.e.*, III/168.
[579] *a.g.e.*, III/167.
[580] *a.g.e.*, II/512.
[581] Abdülazîm ed-Dîb, *a.g.e.*, s. 141.
[582] *Vefeyât,* III/170.
[583] *a.g.e.*, IV/218.

Ayrıca Selçuklu Sultanı Berkyaruk nezdinde itibar görmüş ve onun hizmetine girmiştir. Bu durum kendisine mal ve şöhretin kapılarını açmış ve Selçuklu devletinde kadı olarak görev yapmıştır.[584]

Ebû Nasr Abdürrahîm el-Kuşeyrî, Nîşâbur Medresesi'nde İmâmü'l-Haremeyn'den hilaf ilmini öğrendikten sonra Bağdat'a gelip Nizâmiye Medresesi'nde Nizâmülmülk tarafından ikram görmüş ve sonrasında Nîşâbur Nizâmiye Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. Uzun bir dönem ders ve vaaz veren el-Kuşeyrî, (ö. 524/ 1130) hastalık nedeniyle derslerine ara vermek zorunda kalmış ve bir ay sonra da vefat etmiştir.[585]

Mes'ûd et-Tureysîsî, Nîşâbur Nizâmiye Medresesi'nde el-Cüveynî'nin naibi olarak görev yapmıştır. Kıraat, hadis ve edebiyat ilimlerine vakıf olan Tureysîsî, Nizâmiye müderrisliğine atanmadığından burayı terk etmiş ve 540 (1145) senesinde Dımaşk'a gelerek Emeviyye Camii başta olmak üzere birçok yerde ders vermiştir.[586]

Muhammed b. Yahyâ, Nîşâbur Nizâmiye Medresesi'nde Gazzâlî ve el-Havâfî'den fıkıh öğrendikten sonra bu sahada önde gelen âlimlerden olmuştur. Fıkıh ve mezhep ihtilafları alanında eserler yazmış ve Nîşâbur fıkıh âlimlerinin lideri konumuna yükselmiştir.[587] Nîşâbur Nizâmiye Medresesi'ne müderris olarak göreve başladıktan sonra onun derslerine hem ulemâ hem de ümera tabakası rağbet etmiştir.[588] İbn Hallikân Muhammed b. Yahyâ'nın ilmî çalışmalara her şartta devam ettiğini, hamisi Selçuklu sultanı Sencer'in esaret altında kaldığı dönemde bile Nizâmiye Medresesi'ndeki derslerine ara vermediğini zikretmiştir. Nizâmiye Medresesi bu sıkıntılı dönemde halka yönelik faaliyetlerini arttırmış ve Muhammed b. Yahyâ başta olmak üzere diğer âlimler tarafından vaaz ve ders halkaları düzenlenmiştir. Halkın buna rağbet etmesi Oğuzlar tarafından sakıncalı bulunmuş ve medresenin müderrisi başta

[584] *a.g.e.*,III/289.

[585] *a.g.e.*, III/205

[586] *a.g.e.*, V/196.

[587] Hilaf ilminin en önemli eserlerinden olan *el-Muhit fi Şerhi'l-Vasît ile el-İntisâf fi Mesâili'l-Hilâf*'ı burada kaleme almıştır. Bkz., *a.g.e.*, II/427.

[588] *a.g.e.*, II/428.

olmak üzere birçok âlim halkı isyan etmeye teşvik ettirdikleri suçlamasıyla idam edilmiştir.[589]

İbn Hallikân, Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde olduğu gibi Nîşâbur Nizâmiye Medresesi mezunlarının da müderrislik başta olmak üzere birçok görev aldıklarını aktarmaktadır. İmâmü'l-Haremeyn'den hilaf ilmini öğrenen Abdülğâfir el-Fârisî, eğitimini tamamladıktan sonra ilmini ve hadis kültürünü geliştirmek maksadıyla Gazne, Hindistan ve Hârizm'e seyahatler düzenlemiştir. Nîşâbur'a döndüğünde hatip olarak atanmış ve Ukayl Mescidi'nde ders vermiştir. İbn Hallikân onun *es-Siyâk li-târîhi Nîsâbûr* isimli eseri kaleme aldığını da belirtmiştir.[590]

Ebü'l-Muzaffer el-Havâfî (ö. 500/1106) İmâmü'l-Haremeyn'den fıkıh öğrenmiş ve onun en önemli öğrencisi olmuştur. Cedel ve münazara ilminde dönemindeki âlimlerin önünde yer almış ve hasımlarına her zaman galip gelmiştir. Bu özelliği ile Tûs ve çevresine kadı olarak tayin edilmiştir. Gazzâlî, Nîşâbur Nizâmiye Medresesi'nden arkadaşı olan el-Havâfî'nin münazaralarından, el-Havâfî ise Gazzâlî'nin eserlerinden istifade etmiştir.[591]

Berevî, Nîşâbur Nizâmiye Medresesi'nde Muhammed b. Yahyâ'nın en önemli öğrencileri arasında yer almaktadır. Fıkıh ve hilaf ilmini tahsil ettikten sonra hilaf ilminde iyi bir eser telif etmiştir. Cedel ve münazara ilminde ise *el-Muktarah fi'l-mustalah* isimli eserini yazarak, fıkıh öğrencilerine bu eserinden dersler vermektedir. Nîşâbur'da çalışmalarını tamamladıktan sonra Bağdat'a giderek Nizâmiye Medresesi'nde müderris olarak görev yapmıştır.[592]

"Tablo 4.3" Nîşâbur Nizâmiye Medresesi Müderris ve Diğer Görevliler

[589] 548 (1153) senesinde Nîşâbur'un Oğuzlar tarafından kuşatılarak Selçuklu Sultanı Sencer'în esir alınması ile sonuçlanan olayda pek çok insan öldürülmüştü. Bu olayların patlak verdiği dönemde Nîşâbur Medresesi müderrisi olan Muhammed b. Yahya'nın öldürülmesi üzüntü ile karşılanmış, Ebü'l-Hasen Ali b. Ebü'l-Kāsım el-Beyhakî onun için şu mersiyeyi yazmıştır:

Ey ilmi deniz gibi âlimi katleden

O ki şöhreti ülkeleri aşmıştır

Ey zâlim! Korkmadan söyle bana

Dini ihya eden kişiyi nasıl öldürdün Bkz. *a.g.e.*, IV/224.

[590] *a.g.e.*, III/225.

[591] *a.g.e.*, I/97.

[592] *a.g.e.*, IV/225.

İsim	İlmî Yönü	Ölüm Tarihi
İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî	Fıkıh, usul, hilaf	ö. 478/1085
Ebü'l-Kāsım Muzaffer	Edeb, fıkıh, nahiv, cedel	ö. 473/1080
Abdurrahman b. Mansûr	Hadis, kıraat, ensâb	ö. 474/1081
Ebû Sehl el-Mervezî	Hadis	ö. 465/1072
Ebû Sa'd el-Havârî	Hadis	ö. 475/1082
Ebû İshak eş-Şîrâzî (ziyaretçi ve münazır olarak)	Fıkıh	ö. 476/1083
Ebü'l-Kāsım el-Cürcânî	Hadis	ö. 477/1084
Ebû Bekir eş- Şîrâzî	Hadis, şiir, tasavvuf	ö. 482/1089
Ali b. Sehl	Lügat, hadis	ö. 491/1098
Abdülvâhid b. Abdülkerim el-Kuşeyrî	Hadis, tasavvuf	ö. 494/1101
Ebû Hamîd el-Gazzâlî	Fıkıh, tasavvuf	ö. 505/1111
Kiyâ el-Herrâsî	Fıkıh, usul, hilaf	ö. 503/1109
Ebü'l-Kāsım el-Ensârî	Usul, tefsir, hadis	ö. 512/1118
Ebü'l-Mehâsin et-Tûsî	Fıkıh, münazara,	ö. 515/1121
Muhammed b. Yahyâ en-Nîşâbûrî	Fıkıh, tasavvuf	ö. 548/1153
Ebü'l-Meâlî el-Havâfî	Fıkıh, münazara	ö. 556/1160
Kutbüddîn en-Nîsâbûrî	Fıkıh, hilaf, usul, tefsir	ö. 578/1182

Musul Nizâmiye Medresesi, Bağdat ve Nîşâbur'dakilere göre daha küçüktür. Buraya ilk atanan müderrislerden Muhyiddîn eş-Şehrezûrî, fazla öğrencisi olmadığından Kemâliye Medresesi'nde de dersler vermiştir.[593]

Nizâmülmülk Melikşâh'ın İsfahan'ı başkent ilan etmesinden sonra nüfusu artan şehrin ihtiyacını karşılamak maksadıyla İsfahan Camisi'nin yanına Şâfiîler için medrese ve sûfiler için bir hankah yaptırmıştır. Bu dönemde halkın büyük çoğunluğu Hanefî ve Şâfiî mezhebine mensup olduğundan hem İsfahan

[593] *a.g.e.*, IV/246.

Hanefî Medresesi hem de Nizâmiye Medresesi Sünnî ulemânın yetişmesinde önemli rol üstlenmiştir. İbn Hallikân bu medresede ders gören Kadı Nâsıhüddîn er-Recânî'nin (544/1149) Mükrem'e kadı naibi olduğunu ve daha sonra Tuster kadısı olarak atandığını nakletmiş ve buradan mezun olan âlimlerin önemli görevlere geldiklerini belirtmiştir.[594]

İslâm Tarihindeki en önemli eğitim kurumu sayılan Nizâmiye medreselerinde İbn Hallikân'ın kayıtları incelendiğinde fıkıh, usul-u fıkıh, hadis, tefsir, kelam, nahiv, sarf, aruz, şiir ve belâgat öğretilmektedir. Nîşâbur Nizâmiye Medresesi İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî başta olmak üzere Gazzâlî'nin etkisi bulunmaktadır. Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde ise Ebu İshak eş-Şîrâzî ve Gazzâlî'nin yine bir etkisinin olduğu bilinmektedir. Aşağıdaki tabloda her iki medresede ders kitabı olarak okutulan eserler yer almaktadır:

"Tablo 4,4" Bağdat ve Nîşâbur Nizâmiye Medreselerinde okutulan Ders Kitapları

İlimler	**Bağdat Nizâmiye Medresesinde okutulan kitaplar**			**Nîşâbur Nizâmiye Medresesinde okutulan kitaplar**	
Fıkıh	et-Tenbîh fî fürû'i'l-fıkhi'ş-Şâfiî	el-'Umde		Nihâyetü'l-matlab	
Hilaf	el-Mühezzeb, Hilyetü'l-ulemâ	eş-Şâmil		ed-Dürretü'l-mudıyye, el-İntisâf	el-Muhît,
Usul-u fıkıh	et-Tebsıra fî usûli'l-fıkh	el-Vusûl	el-Vecîz	el-Burhân	
Cedel	el-Mülahhas fi'l-cedel			el-Kâfiye fi'l-Cedel,	el-Muktarah
Kelâm	-			eş-Şâmil fî usûli'd-dîn	el-Akıdetü'n-Nizâmiyye
Akâid	-			Lüma'u'l-edille	
Mantık	-				
Nahiv	El-Lümâ'fi'l-Arabiyye	Mecâlisü Sa'leb			
Sarf	Et-Tasrîfü'l-mülûkî				
Lügat	El-Mesâilü'l-lugaviyye	el-Fevâidü'l-lugaviyye ve'l-			

[594] Nasîheddîn aynı zamanda iyi bir şairdir ve kendisini şairlerin en fakihi ve fakihlerin en şairi olarak nitelemektedir. Bkz. *a.g.e.*, I/150.

		edebiyye		
Edebiyat	Şerhu Dîvâni'l-Mütenebbî			

4.3. Irak Medreseleri

Birçok eski medeniyete beşiklik etmiş olan Irak, eğitim ve öğretim tarihi açısından zengin bir geçmişe sahiptir. Başta Bağdat olmak üzere Musul ve Erbil askerî, siyasî, kültürel ve ekonomik merkezler haline geldikleri gibi aynı zamanda birer eğitim merkezine dönüşmüştür. Halife ve vezirlerin himaye ve teşvikleriyle kurulan müesseselerde ilim, kültür ve sanatta en önde gelen simalar yetişmiştir. Selçuklu sultan ve devlet adamlarının âlimleri himaye eden tutumları, iktidar ve servet sahibi birçok kişiye örnek olmuştur. Başta fıkıh ve hadis olmak üzere naklî ve beşerî ilimlerde yetişen öğrenci sayısı artmış, ilim müesseselerinin Irak'ta ve halifenin sarayının bulunduğu Bağdat'ta gelişme imkânı bulmuştur.[595]

Selçuklu sultanı Alparslan, Nizâmiye Medresesi'nden önce İmâm-ı Âzam Ebu Hanife'nin kabrinin türbe haline getirilmesini ve yanına Hanefî fıkıhçıları için bir medrese inşa ettirilmesi emrini vermiş ve müstevfisi Şerefülmülk Ebû Sa'd Muhammed b. Mansûr el-Harezmî (ö. 459/1066) bu emri yerine getirmiştir. Medrese açıldıktan sonra buraya Bağdat'ın ileri gelenlerinden bir topluluk ziyarete gelmiş ve burayı şiir ve edebî sözlerle övmüşlerdir.[596]

Bağdat'ta Nizâmiye Medresesi dışında çeşitli eğitim kurumlarının varlığını İbn Hallikân'ın kayıtlarından öğrenmekteyiz. Nizâmiye Medresesi'nin yakınında inşa edilen Bahâiye Medresesi iddialı bir öğretim kadrosuna sahip olduğundan çevresindeki diğer eğitim kurumlarıyla rekabet halinde olmuştur. Meşhur fakihlerden Muhammed el-Berevî'nin burada görev yapması bu iddiayı

[595] *a.g.e.*, II/478.

[596] El-Beyâzî'nin
"İlmin ayrı ayrı olduğunu görmedin mi
Bunu toplayan Şu lahitte yatan kişiydi
Bu ölü mekan da mezar gibi ıssızdı
amid Ebû Saîd'in işi bu ıssızlığı kaldırdı
ve ilim bu ıssız yerden yayıldı" şiirine karşılık Ebû Saîd mükafatını vermiştir. Şiirde anlatıldığı üzere sessiz sakin bir şekilde duran İmâm-ı A'zâm'ın kabrini yaşatan ve buraya ciddi anlamda eser yaparak ilim merkezi haline getiren Ebû Sa'dın burada ciddi emekleri vardır. Bkz. *a.g.e.*, V/414, 15.

doğrulamaktadır. Fıkıh ve kelam dersleri veren el-Berevî'nin derslerine öğrencilerden ve halktan birçok kimse katılmaktadır. Ayrıca Bağdat hilâfet sarayı camisinde ve Nizâmiye Medresesi'nde vaaz veren el-Berevî daha prestijli bir görev olan Nizâmiye müderrisliğini talep etmiş ve bunu vaazlarında halka anlatmıştır.[597]

Bağdat'ta Nizâmiye Medresesi'ni örnek alan pek çok eğitim müessesesi bulunmaktadır. Bunlardan Abbâsî Halifesi Müstansır-Billâh'ın (ö. 640/1242) inşa ettirdiği Müstansıriye Medresesi, dört mezhep fıkhı yanında Kur'an, hadis ve tıp alanlarında da eğitim vermektedir.[598] Bu yönüyle ilk olan bu medresede dört mezhebe mensup müderris görev yapmaktadır. İbn Hallikân Hanbelî fıkıh öğrencileri için Bağdat muhtesibi ve Hanbelî âlimi Muhyiddîn Ebû Muhammed'in burada bir süre fıkıh dersi verdiğini belirtmiştir. Bağdat Moğollar tarafından tahrip edilince Müstansıriye Medresesi de bu kıyımdan nasibini almıştır. Burada görev yapan âlimlerden Muhyiddîn Ebû Muhammed, Moğollar tarafından katledildiğinden medresede eğitim ve öğretime bir süre ara verilmek zorunda kalınmıştır.[599]

İbn Hallikân, Zengî ve Eyyûbî hükümdarlarının Musul'un imarı için büyük gayret gösterdiklerini, sosyal ve ekonomik hayatın canlanmasına yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunduklarını gençlik döneminde müşahede etmiş ve kayıt altına almıştır. Bunların içerisinde en önemli gördüğü kurumlardan İzziyye Medresesi, Musul Atabegi İzzeddîn Mes'ud (ö. 589/1193) tarafından Hanefî ve Şâfiî fakihler için Nuriye Medresesi'nin yanına inşa edilmiştir. Bununla beraber zaman zaman gittiği ve ders aldığı medresenin mimarisinin harikulade olduğunu ve her iki medresenin arasında büyük bir meydan bulunduğunu kendi gözlemleriyle anlatarak yaşadığı dönemin mimarisi hakkında önemli bilgiler vermiştir.[600]

Musul Atabegi el-Melikü'l-Kâhir II. İzzeddîn Mes'ûd (ö. 615/1218) tarafından yaptırılan Kahiriye Medresesi, Şâfiî ve Hanefî Fıkıh âlimlerinin eğitim ve öğretim faaliyetlerine hasredilmiş önemli medreseler arasında yer almaktadır. İbn Hallikân'ın hocası Kemâleddîn Mûsâ, Erbil'deki Muzafferiye Medresesi'nden

[597] *a.g.e.*, IV/226.
[598] Sami es-Sakkar, Nebi Bozkurt, "Müstansıriyye Medresesi", *DİA,* c. XXXII, s. 123.
[599] *Vefeyât,* III/142.
[600] *a.g.e.*, IV/253; V/208; Tanrıverdi, *a.g.e.*, s. 84.

ayrıldıktan sonra 617'de (1220) Musul'a gelmiş ve Kahiriye Medresesi'nde görevlendirilerek dinî ve beşerî ilimler sahasında öğrencilere dersler vermiştir. İbn Hallikân hocasının derslere başlarken Gazzâlî'nin *İhyâ* isimli eserini okuttuğunu belirterek ders programı hakkında bilgi vermektedir.[601] İbn Hallikân medresenin banisi II. İzzeddîn Mes'ûd ile müderris Kemâleddîn Mûsâ'nın Kahiriye Medresesi türbesine defnedildiğini belirterek türbe medreselere örnek vermiştir.[602]

Nureddîn Arslanşâh'ın atabegi ve Musul emiri Bedreddîn Lü'lü' Musul'da Zengî hanedanını âlimleri himaye etme ve medreseler inşa etme hususunda örnek almaktadır. Emir Lü'lü, Bedriye Medresesi'ni inşa ederek burada görev yapmak üzere İbn Hallikân'ın hocalarından Kemâledin b. Yûnus'u Zilhicce 620'de (1224 Ocak) müderris olarak tayin etmiştir. Kemâleddîn, Kâhiriye Medresesi'nde olduğu gibi bu medresede de hadis, fıkıh ve tefsir gibi naklî ilimlerin yanı sıra astronomi, matematik gibi beşeri ilimlerle Arap dili ve edebiyatı dersleri vermiştir.[603]

Bedreddîn Lü'lü' tarafından kurulan bir diğer müessese ise Nefîsiye (Bakşiye) Medresesidir. Medresenin ismi noktasında tabakât müellifleri arasında ihtilaf söz konusudur. Buna göre Bedreddîn Lü'lü'ün Musul'da bazı mekânlara Sit Nefîse ismini vermesi dolayısıyla Nefîsiye veya Sit Nefîse olarak adlandırılmış olabileceği gibi İbn Hallikân'ın belirttiği gibi Bakşiye de olabilir. İbnü'l-İmâd'ın *Şezerât* isimli eserinde Nefîsiye olarak geçmekte ancak İbn Hallikân Bakşiye olarak belirtmektedir.[604] İbn Hallikân, hocası İmâdeddîn b. Yûnus'un burada görev yaptığını söylemektedir.[605]

Nureddîn Zengi'nin veziri Kemâleddîn eş-Şehrezûrî, Musul'da inşa ettiği Kemâliye Medresesi için büyük bir vakıf kurarak ilmî faaliyetlerin vefatından sonra da sürmesini istemiştir. Medresenin inşa edilmesinden sonra gelenekselleşen açılış dersini kendisi vermiş ve daha sonra oğlu fıkıh âlimi Muhyiddîn eş-Şehrezûrî'yi bu göreve tayin etmiştir.[606] Ebü'l-Abbâs el-Enbârî ve

[601] *a.g.e.*, I/108.
[602] *a.g.e.*, I/109; V/208.
[603] *a.g.e.*, V/316.
[604] *a.g.e.*, IV/253 ;Tanrıverdi, *a.g.e.*,86; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, Beyrut 1986, c. VII, s. 759.
[605] *a.g.e.*, IV/254.
[606] *a.g.e.*, IV/246.

İbn Şeddâd gibi önemli âlimlerin burada ders vermesi öğrencilerin bu medreseye rağbet etmesini sağlamıştır.[607]

İbn Hallikân'ın doğup büyüdüğü ve ilk eğitimini aldığı şehir olan Erbil, Musul'dan sonra Irak'ın en önemli şehirleri arasında yer almaktadır. Erbil'deki en eski Medrese 533 (1138) yılında Begteginliler'in Erbil ve Musul nâibi Ebû Mansûr Mücâhidüddîn Kaymaz b. Abdullah ez-Zeynî tarafından inşa edilmiş ve dinî ilimler tahsil eden öğrenciler için vakfedilmiştir.[608] Burada ders veren âlimler hükümdarın izniyle belirli günlerde vaaz vermişlerdir. Medresenin ilk müderrisi Şeyh Hıdır b. Akîl (ö. 572/1176) Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde fıkıh, hilaf ve ferâiz dersleri aldıktan sonra Erbil'e gelmiş ve hükümdar tarafından hüsnü kabul görmüştür. Bir müddet burada fıkıh ve tefsir dersleri verdikten sonra Suriye'ye gitmiştir. Erbil'e dönen İbn Akîl buradaki ilmi faaliyetlerine otuz dört sene devam etmiş ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Çok uzun yıllar burada ders verdiğinden medrese Akîliyye ismiyle meşhur olmuştur.[609]

Akîliyye Medresesi'nden çok önemli âlimler yetişmiştir. Bunlar arasında fakih Ziyâeddîn Ebû Amr Osman b. İsa b. Dirbâs el-Hezbânî ile İzzeddîn Ebü'l-Kāsım bulunmaktadır.[610] Şeyh İbn Akîl'den sonra müderris olarak atanan İzzeddîn Ebü'l-Kāsım, Kale Medresesi'ne de müderris olarak atanmıştır. Erbil Atabeyi Kökböri ile araları bozulunca da görevine son verilmiştir. Erbil'de bulunan birçok şair ve âlim hükümdarın bu tavrını eleştirerek İzzeddîn Ebü'l-Kāsım'a destek olmuşlardır. Musul'a gitmek zorunda kalan İzzeddîn, hükümdarlar arasındaki rekabetten faydalanarak Musul Atabegi'nin himayesinde çalışmalarına devam etmiştir.[611]

Mücâhidüddîn Kaymaz, Akîliye dışında kendi ismini verdiği bir medrese ve hankah inşa etmiş ve her ikisinin idaresi için büyük bir vakıf kurmuştur. İbn Hallikân'ın akrabalarından Necmeddîn İbn Hallikân bu medresede görev yapmıştır. 609 (1212) yılında vefat edince kardeşi Rükneddîn İbn Hallikân

[607] *a.g.e.*, VII/87.
[608] *a.g.e.*,VII/338.
[609] *a.g.e.*, II/238.
[610] *a.g.e.*, II/239.
[611] *a.g.e.*, II/238.

müderris olarak atanmış ve buradaki görevini 623 (1226) senesine kadar sürdürmüştür.[612]

İbn Hallikân'ın doğduğu ve ilk eğitimini aldığı Erbil şehri Muzafferüddîn Kökböri zamanında önemli bir ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Kökböri Erbil'i her açıdan gelişmiş bir şehir kimliği kazanması için büyük çaba göstermiştir. İbn Hallikân kendisinin yetişmesinde emeği olan atabeyin başkent edindiği bu şehirde cami başta olmak üzere medrese, hankah, ribât ve hastaların kalacakları evler inşa ettiğini ifade etmiştir. Onun bu faaliyetleri Erbil'in çehresini değiştirmiş, başta tüccarlar olmak üzere din âlimleri, edebiyatçı ve şairlerin rağbet ettiği şehirler arasına dâhil etmiştir.[613]

Kökböri, medreselerin inşasına önem vermiş ve ilim adamlarıyla münasebetlerini sürdürmeye özen göstermiştir. Şâfiî ve Hanefî fıkıhçılar için inşa ettirdiği Muzafferiye Medresesi'ndeki derslere katılmaya gayret etmiştir. Öğrenci ve müderrisler için özel sofra hazırlatmış ve zaman zaman medresede gece yapılan derslere iştirak etmiştir. Ders esnasında iyi bir şiir veya edebi mülahazaya rastlayınca orada bulunanlara hediyeler vererek âlimler ve şairleri ödüllendirmiştir. Sabah erken saatlerinde derse katılanlara ise en lezzetli yemekleri hazırlatmış ve öğrencileri teşvik etmiştir.[614]

Muzafferiye'de ders veren âlimler arasında İbn Hallikân'ın babası Şihâbeddîn Muhammed bulunmakta olup Bağdat ve Musul'dan sonra Erbil'e gelerek hem müftülük yapmış hem de vefat edene kadar (ö. 610/1213) öğrenci yetiştirmiştir.[615] Kökböri, Şihâbeddîn'den sonra Musul Alâiye Medresesi'nde görev yapan Kemâleddîn b. Yûnus'u müderris olarak tayin etmiştir. İbn Hallikân ilk eğitimini burada almış ve hocası Kemaleddîn'in ilmî yönünü, ders işleyişini ve ahlakını çok beğenmiş ve onu örnek edinmiştir.[616]

---

[612] Medrese sadece Şâfiî ve Hanefî mezhebi mensuplarına vakfedilmiştir. Hanefî fıkıh âlimlerinden İbnü'z-Zâhîr el-Merâkeşî el-Erbilî bir müddet Kaymaziye'de fıkhın yanı sıra edebiyat ve dil ilimlerini öğretmektedir; Bkz. Maruf, *a.g.e.*, s. 190, 192; *Vefeyât,* IV/82.

[613] *a.g.e.*, IV/115-121.

[614] *a.g.e.*, IV/120.

[615] Naci Maruf, *a.g.e.*, s. 193.

[616] *Vefeyât,* I/108-9

4.4. Suriye Medreseleri

Emevîler döneminde siyasî ve idarî merkez olan Suriye, Abbâsîler döneminde özelliklerini yitirmiş olsa da ilim seyahatlerinin yapıldığı bölge olma konumunu kaybetmemiştir.[617] Zengîler ve Eyyûbîler'in inşa ettiği medrese, dârülhadis ve bimaristan gibi eğitim kurumları bölgeyi en önemli ilim ve kültür merkezi haline getirmiştir. İbn Hallikân'ın kadılkudât olarak görev yaptığı Memlüklüler devrinde de Suriye'de medrese yapımına devam edilmiş ve bilimsel faaliyetler yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir.[618]

İbn Hallikân İslâm şehirlerinin kültürel atılım sağlamalarında devlet adamları ve zenginlerin önemli payı olduğuna inanmakta ve bununla ilgili dikkat çekici kayıtları bulunmaktadır. Nureddîn Zengî'nin kumandanı Emir Mücâhidüddîn Nizâr (ö. 555/1160) Suriye'nin en önemli şehri Dımaşk'ta Şâfiî fıkıh âlimleri için Mücâhidiye Medresesi'ni inşa etmiş ve dönemin en meşhur âlimlerini görevlendirmiştir. Nîşâbur Nizâmiye Medresesi'nde yetişen Mes'ûd et-Tureysîsî (ö. 540 /1145) burada ve Emeviyye Camii'nde fıkıh dersi vermiştir.[619]

Eyyûbî Emiri Takiyyüddîn b. Şehinşâh (ö. 587/1191) tarafından Dımaşk'ta inşa edilen Takviye Medresesi mimari benzerliği dolayısıyla Şam Nizâmiye Medresesi olarak meşhur olmuştur. Medrese halka da açık olduğundan derslere talebelerle birlikte aynı zamanda öğrenci olmayanlar da katılmıştır. İbn Hallikân, İbn Asâkîr'in burada yetiştirdiği öğrencilerin ilim erbabı ve fazilet sahibi kişiler olduğunu özellikle belirtmiştir.[620]

İbn Hallikân müderrislerin göreve gelmeleriyle ilgili orijinal bilgiler vermektedir. Memlük emiri Seyfeddîn Câruh et-Türkmânî, Cârûhiye Medresesi'ni Mahmûd b. Mübârek el-Vâsıtî (ö.592/1195) için inşa etmiş ve onu müderris olarak atamıştır. Burada ders veren Kutbüddîn Mes'ûd en-Nîsâbûrî, ihtisas öğrencisi Fahreddîn İbn Asâkir'i kızıyla evlendirmiştir. Bu durum Fahreddîn'i ihtisas öğrenciliğinden müderrisliğe yükseltmiş ve hocasıyla birlikte ders vermeye başlamıştır. Fahreddîn, hem Kudüs'te Nâsıriyye Medresesi'nde

[617] Cengiz Tomar, " Suriye", *DİA,* c. XXXVII, s. 556.
[618] *Vefeyât,* I/214; IV/250.
[619] *a.g.e.*, V/196, 197.
[620] *a.g.e.*, III/135.

hem de Câruhiye'de müderrislik yapmıştır. Bunun için dönüşümlü olarak bir ay Kudüs'te bir ay da Dımaşk'ta ikamet etmek zorunda kalmıştır.[621] Bu medresede ders veren müderrisler arasında el-Cüveynî'nin öğrencilerinden Mes'ûd b. Muhammed et-Tureysîsî de yer almaktadır.[622]

İbn Hallikân kadınların eğitim, kültür ve hayır işleriyle uğraştıklarını anlatan ve bunlardan bazısına şahit olduğu önemli kayıtları bulunmaktadır. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kız kardeşi olan Zümrüd Hatun (ö. 616/1219) bir tanesi Nuriye Bimaristanı'nın yanında diğeri ise Dımaşk'ın dış mahallesinde olmak üzere iki medrese inşa etmiştir.[623] Medresenin haziresinde Zümrüd Hatun ile birlikte kardeşi Turanşâh, kocası Esedüddîn Şîrkûh ve oğlu Hüsameddîn Ömer b. Lâcîn'in kabirleri bulunmaktadır. Hadis âlimi İbnü's-Salâh, burada ve Revâhiye Medresesi'nde ders vermektedir.[624] İbn Hallikân, Zümrüd Hatun Medresesi'ne 632'de (1234) gelmiş ve bir sene boyunca müderris yardımcısı olarak görev yapmıştır.[625] İbn Hallikân'dan sonra görev yapan fakih el-Cemmâlü's-Sebtî bu vazifesinin yanısıra Tevbe Camii'ne hatib olarak atanmıştır. [626]

Hüsameddîn Ömer b. Lâcîn'in (ö. 587/1191) hizmetçisi olan Şiblüddevle Kâfûr (ö. 623/1226) Kasiyûn dağında Hanefîler için Şibliyye Medresesiyle müderrislerin barınması için bir de hankah inşa etmiştir. İbn Hallikân medrese ve hankah için çok zengin bir vakıf oluşturulduğunu, eğitim ve öğretimin aksamaması için tüm fedakârlığın yapıldığını ve uzun yıllar buradan insanların istifade ettiğini belirtmiştir. [627]

İbn Hallikân Dımaşk'ta olduğu dönemde Eyyûbî Sultanı el-Melikü'l-Âdil Seyfeddîn (ö. 615/1218) tarafından inşa edilen Âdiliyye Medresesi'nde ders vermiş ve medresenin işleyişi ve görevlileri hakkında değerli bilgiler nakletmiştir. Burası ile ilgili başka kaynaklarda bulunmayan kayıtlar büyük

[621] *a.g.e.*, III/135.
[622] *a.g.e.*,V/196.
[623] *a.g.e.*, III/244.
[624] *a.g.e.*, III/245.
[625] Zehebî, *a.g.e.*, c. XXII, s. 78.
[626] *Vefeyât,* V/334. İmar faaliyetleri ve vakfiyesi için muazzam servet harcayan Zümrüd Hatun, iki medrese ve bir hankahtan müteşekkil vakfiyesinden sorumlu nazır olarak İbnü'ş-Şeyrecî'yi (ö. 683/1284) görevlendirilmiştir. Bkz. Safedi, *a.g.e.*, c. I, s. 206.
[627] *Vefeyât,* I/306.

önem taşımaktadır. 661'de (1262) vefat eden Bedreddîn el-Merâgî, İbn Hallikân'ın muidi olmuş ve medresede ikamet etmiştir.[628]

İbn Hallikân 680 (1281) yılında görevinden azledildikten sonra Memlüklü Devleti emirlerinden Akveş b. Abdullah en-Necîbî'nin banisi olduğu Necîbiyye Medresesi'nde oğlu Mûsâ ile birlikte ders vermiştir. İbn Hallikân'ın oğlu Mûsâ da burada on üç sene görev yapmış ve aylık maaş olarak 300 dirhem tahsis edilmiştir.[629]

Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin türbesinin mücavir alanında bulunan Aziziye Medresesi, oğlu el-Melikü'l-Azîz İmâdeddîn tarafından inşa edilmiştir.[630] Medresenin müderrisleri arasında bulunan es-Seyfü'l-Âmidî (ö. 631/1233) bâtınî fikirlerinden dolayı azledilmiş ve inzivaya çekilmek zorunda bırakılmıştır.[631]

Revâhiyye Medresesi tacir Hibetullâh b. Abdülvâhid b. Revâha tarafından Dımaşk'ta olduğu gibi gelişmiş bir şehir olan Halep'te de fıkıh ve edebiyat öğrencileri için inşa edilmiştir. Medresenin en meşhur müderrisi ise Şâfiî fıkıh ve edebiyat âlimi Muvaffakuddîn b. Yaîş'tir.[632] Söz konusu âlim medrese inşa edilmeden önce Halep Emeviyye Camii'nin kuzey tarafında kendisine tahsis edilen kısımda edebiyat dersleri vermektedir. İnşa edildikten sonra hem Emeviyye'de hem de Revâhiye'de ihtisas seviyesinde öğrencilere ders vermiştir.[633]

İbn Hallikân'ın öğrencilik döneminin önemli bir kısmını bu medresede geçirdiği kayıtlarından öğrenilmektedir. İbn Hallikân, edebiyat sahasında yeni âlim ve eserlerle tanışmak ve ilmî birikimini geliştirmek maksadıyla 626'da (1229) Halep'e gelmiş ve ilk olarak İbn Yaîş'ten İbn Cinnî'nin *el-Lem'* isimli eserini okumuş ve icazet almıştır.[634]

Halep'te Artuklu meliki Süleyman b. Abdülcebbâr tarafından inşa edilen Züccâciye Medresesi, Şâfiî fıkıh âlimlerine tahsis edilse de Hanefî âlimler de

[628] *a.g.e.*, IV/258.
[629] *a.g.e.*, IV/10.
[630] *a.g.e.*, VII/206.
[631] *a.g.e.*, III/294.
[632] *a.g.e.*, VII/47.
[633] *a.g.e.*, VII/48.
[634] *a.g.e.*,VII/53.

buradan istifade etmiştir. İbn Hallikân Halep'te bulunan bu medresenin haziresinde medfun bulunan Halep valisi Aksungur'un türbesi ile meşhur olduğunu kaydetmiştir. Halep halkı Aksungur'un fazilet sahibi bir idareci olduğuna inandıklarından türbesini ziyaret etmeye özen göstermişlerdir. Her cuma akşamı Kur'ân-ı Kerîm okunması gelenek haline geldiğinden türbe ziyaretçilerle dolup taşmaktadır.[635]

İbn Hallikân burada eğitim gören Şâfiî fakihi İsa el-Hakkârî'nin Esedüddîn Şîrkûh ile tanıştıktan sonra onun sarayında imam ve müderris olarak görev yaptığını zikretmiştir. Daha sonra Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin en güvendiği emirleri arasında yer almış ve onunla ilmî ve siyasî konularda istişare etmiştir. İbn Hallikân, İsa el-Hakkârî'nin giyim kuşamı hakkında ayrıntılı bilgi vererek âlimlerin nasıl giyindiğini aktarmıştır. Buna göre İsa ve kardeşi Ebû Hafs Ömer asker elbisesi giymiş ve sarık sarmıştır.[636]

Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin amcası Esedüddîn Şîrkûh tarafından inşa edilen Esediyye Medresesi, Hanefî ve Şâfiî ulemâya tahsis edilmiştir.[637] İbn Hallikân'ın hocalarından İbnü's-Salâh'ın babası Ebü'l-Kāsım eş-Şehrezûrî, Bağdat'ta fıkıh öğrendikten sonra Halep'te bulunan Esediyye'ye müderris olarak atanmış ve 618'de (1221) vefat edene kadar fıkıh dersleri vermiştir.[638] Burada görev yapan bir diğer müderris ise Ebü'l-Kāsım b. İbrâhim Hibetullâh (ö. 652/1254) olup bir süre sonra Hama Nuriye Medresesi'nde ders vermesi istenmiştir. Her iki medresede kelam, fıkıh ve hilaf dersleri veren Hibetullâh, daha sonra Hama kadısı olarak tayin edilmiştir.[639]

Zâhiriyye Medresesi, Eyyûbî Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Giyâseddîn tarafından Halep'in dış mahallesinde inşa edilmiş ve müderris olarak şair, simya âlimi ve hatib Aliyyü'l-Herevî atanmıştır. Sultan Giyâseddîn, bu medresenin yanına kubbesi olan bir türbe ile müderrislerin ve öğrencilerin kalabileceği evler yaptırmıştır. İbn Hallikân'a göre burada bulunan medrese, cami, türbe ve öğrencilerin kaldığı odalar o döneme değin inşa edilen hiçbir mimari yapıya

[635] *a.g.e.*, I/241.
[636] *a.g.e.*, III/498.
[637] Nuaymî, *a.g.e.*, c. I, s. 202.
[638] *Vefeyât,* III/245.
[639] *a.g.e.*, III/244.

benzememektedir. Özellikle türbenin kubbesinin sanatkârane inşa edilmediğini ve görenlerin hayretler içerisinde kaldığını ileri süren İbn Hallikân medresenin ders yapılan bölümünde duvarda hüsnü hat ile yazılmış kitabe olduğunu görmüş ve buradaki şiiri nakletmiştir. Ayrıca öğrencilerin kaldığı her odanın kapısında özlü sözlerin güzel bir hatla yazıldığını da belirtmiştir.[640]

Eyyûbî Devleti meliklerinden el-Melikü'l-Muzaffer Takiyüddîn (ö. 587/1191) hâkim olduğu şehirlerde medreseler yaptırmış ve buradaki hizmetlerin devam edebilmesi için her birine ayrı vakıf tesis etmiştir. Bu medreselerden birisi Suriye'nin Kuzeyinde yer alan ve siyasî ve askerî olarak stratejik bir bölge olan Hama'da bulunmaktadır. Vefatından sonra oğlu el-Melikü'l-Mansûr Nâsırüddîn, Hama'da medrese ve türbe inşa etmiş ve babasının Meyyâfârikîn'den cenazesini naklederek buraya defnetmiştir.[641]

İbn Hallikân Takiyye Medresesi'nde meşhur âlimlerin ders verdiklerini belirtmiştir. Dil ve edebiyat alanında çalışmalar yapan İbn Zafer (ö. 565/1169) son zamanlarını Hama'da bu medresede geçirmiştir. Arap dili ve kıraat âlimi Tâceddîn el-Kindî ise Hama'da bulunduğu dönemde İbn Zafer ile nahiv ve lügat sahasında münazara yapmıştır. İbn Zafer, el-Kindî'nin nahiv ile ilgili sorularına doyurucu cevaplar verememiş ancak lügat ilminde bilgisinin eşit olduğunu iddia etmiştir. Buna karşın el-Kindî, her iki alanda da İbn Zafer'den üstün olduğunu söylemiştir. VI/XIII. yüzyılda gerçekleşen Arap dili ve edebiyatı alanındaki münazaralar Hama'daki ilmî havayı gösterir niteliktedir.[642]

İbn Hallikân Dımaşk ve Mısır'daki âlimlerin Moğol istilası başta olmak üzere bu gibi tehlikelerden korunmak maksadıyla diğer şehirlere nazaran daha güvenilir bir şehir olan Hama'ya geldiklerini ve bir süre burada ilmî ve edebî faaliyetlerini sürdürdüklerini iddia etmektedir. Eş'arî kelâmcısı es-Seyfü'l-Âmidî (ö. 631/1233) Mısır'dan ölüm tehlikesi nedeniyle göç etmek zorunda kalmış ve ortalık yatışıncaya kadar bir süre burada çalışmalarını sürdürmüştür.[643]

[640] *a.g.e.*, III/346.
[641] *a.g.e.*, III/456.
[642] *a.g.e.*, IV/396-7.
[643] *a.g.e.*, III/494.

Hama'da ilmi faaliyetlerde bulunan bir diğer âlim ise Şemseddîn el-Hamevî (ö.669/1270) Dımaşk'ta İbn Asâkir'den fıkıh öğrendikten sonra Revâhiyye Medresesi'nde ders vermiştir. Hama'da Şâfiî fıkıh âlimleri arasında riyaset elde eden Şemseddîn el-Hamevî, kadılkudât olarak atanmış ayrıca fıkıh dersleri vermiştir.[644] Meşhur fakih ve matematik âlimi Alâmeddîn Teâsif (ö. 649/1251) bir müddet Hama'da bulunmuş ve bu dönemde öğrenci yetiştirmiş ve eser vermiştir. Matematik ilminde döneminin en iyisi olan Alâmeddîn, Dımaşk Nuriye Medresesi'ne atanmış ve çalışmalarını orada sürdürmüştür.[645]

İbn Hallikân eski dönemlerden itibaren yerleşim merkezi olan Humus'la ilgili eğitim ve kültür tarihini ilgilendiren bilgiler vermektedir. İbn Hallikân'ın kayıtlarına göre Ebü'l-Kāsım et-Taberânî'nin Humus'a hadis dinlemek için yolculuk yapması bu şehirdeki ilmi faaliyetlerin IV/X. yüzyıldan beri varlığına işaret etmektedir.[646]

Atabeg Nureddîn Zengî, hâkimiyeti altındaki tüm şehirlerde olduğu gibi Humus'ta da Nuriye Medresesi'ni inşa etmiş ve Suriye kadılkudâtı Ebû Asrûn'u müderris olarak görevlendirmiştir. Ebû Asrûn görevlerinin fazla olması dolayısıyla burada ders vermesi için nâib-i müderris göndermiştir.[647] Bu medresede görev yapanlardan Es'ad el-Mavsilî, fıkıh, edebiyat ve şiir alanlarında bilgi sahibidir. Burada görev yaparken Selâhaddîn-i Eyyûbî için bir kaside yazmış ve onun beğenisini kazanmıştır.[648]

İbn Hallikân'ın eserinde birçok yerde bahsettiği Maarratü'n-Nu'man şehri meşhur Arap filozof ve şairi Ebü'l-Alâ el-Maarrî ile anılmaktadır. Ebü'l-Alâ, bu şehrin edebiyat ve şiir merkezi olmasına büyük katkı sağlamış, bu yüzden edebiyat ve şiir sahasında birçok eser telif etmiş ve sayısız öğrenci yetiştirmiştir. Bunlar arasında Ali b. el-Muhassin ve Ebû Zekeriya Tebrîzî gibi önemli dil ve edebiyat âlimleri bulunmaktadır.[649] Devlet adamları Ebü'l-Alâ'nın

---

644 Nuaymî, *a.g.e.,* I/108.

645 *Vefeyât,* V/318.

646 *a.g.e.,* II/407.

647 *a.g.e.,* II/481.

648 *Vefeyât,* III/58-60.

649 Ebü'l-Alâ'nın Maarrâ'da yazmış olduğu eserler şunlardır*: Lüzûm Mâ lâ Yelzem, Saktü'z-Zend, Dav'u'z-Sakt, el-Eykü ve'l-Gasûn* (bu kitab el-hemze ve'r-Redef ismiyle meşhur olmuştur,100 cild civarındadır, *el-Lâmiü'l-Azîzî (* el-Mütenebbî'nin şiirlerinin şerhidir. Şerhi bitirdiğinde topluluğa okumuş ve orada bulunanlar Ebü'l-Alâ'ya "biz sanki el-Mütenebbî'ye bakıyoruz" demişlerdir*.), Zikrî Habîb (*Ebû't-Temmâm'ın divanının muhtasarıdır*), Absü'l-Velîd ve Divânü'l-Bahterî.* Bkz; *a.g.e.,* I/113, 116.

ders halkasına katılmaya özen göstermişler ve bunu bir itibar meselesi haline getirmişlerdir.[650] Mervânî Devleti hükümdarı Ebû Nasr Ahmed b. Mervan'ın veziri olan şair el-Menâzi'l-Kâtib, Ebü'l-Alâ'yı ziyaret etmiş, şiir ve edebiyat meclisinde bulunmuştur.[651]

Önemli bir eğitim kültür merkezi olan Kudüs ile ilgili İbn Hallikân'ın kayıtları Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin bu şehre katkıları ile sınırlıdır. Kudüs'ü fetheden Selâhaddîn, sekteye uğrayan dinî ilimlerin okutulması için Nâsıriyye Medresesi'ni inşa etmiş ve iyi bir vakıf bırakmıştır. Ayrıca medresenin hemen yanına sûfiler için hankah inşa etmiş, daha önce Fâtımîler'in ve Haçlılar'ın tahrip ettiği eğitim ve sosyal hayatı yeniden düzenlemiştir.[652] Burada görev yapan müderrisler arasında Mecdüddîn Tâhir (ö. 596/1199) fıkıh, matematik ve ferâiz öğretmektedir. İbn Hallikân onun Fahreddîn İbn Asâkir gibi hem burada hem de Dımaşk Nuriye Medresesi'nde dersler verdiğini belirtmiştir.[653]

Fıkıh âlimi Fahreddîn İbn Asâkir (ö. 620/1223) Nâsıriyye Medresesi'nde bir süre müderrislik yaptıktan sonra Cârûhiye Medresesi'nde de ders vermiştir. Bu durum Eyyûbî Sultanı Âdil b. Eyyûb tarafından Takviye Medresesi'nde görevlendirilmesine kadar devam etmiştir.[654] Nâsıriyye'de görev yapan bir diğer meşhur âlim olan İbnü's-Salah, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Kudüs'te çok kalmayan İbnü's-Salah, Dımaşk Revâhiyye Medresesi'ne giderek orada ders vermeye devam etmiştir.[655]

4.5. Bilâd-ı Rum ve el-Cezire'de Medreseler

İbn Hallikân Nusaybin, Harran, Sincar ve Meyyâfârıkîn gibi önemli şehirlerin eğitim ve kültür hayatını, burada görev yapan nitelikli âlim ve edebiyatçıları ele almış ve değerli bilgiler vermiştir.[656]

---

650 *a.g.e.,* I/143.

651 Ebü'l-Âlâ vezire kendisini dinlemeye gelenleri şikâyet ederek dinsizlikle suçlandığını belirtince el-Menâzî, sen hem dünyayı hem de ahireti onlara bırakmışsın niye seni rahatsız ediyorlar diye karşılık verince vezirin de kendisini dinsizlikle itham ettiğini anlamıştır. Bkz., *a.g.e.,* I/145.

652 *a.g.e.,* VII/207

653 *a.g.e.,* VII/342.

654 *a.g.e.,* III/135

655 *a.g.e.,* III/244.

656 *a.g.e.,* I/313; II/331.

Ortaçağ'ın önemli merkezlerinden olan Meyyâfârıkîn'in kültürel gelişmesinde etkisi olan âlimlerle ilgili İbn Hallikân'ın kayıtları dikkat çekicidir. Bu âlimlerden Halep hatibi olan İbn Nübâte (ö. 374/984) edebiyat tahsilini Meyyâfârikîn'de tamamladıktan sonra Hamdânî emiri Seyfüddevle'nin hizmetinde çalışmış ve bu dönemde meşhur Arap şairi Ebû Tayyib el-Mütenebbî ile görüşme fırsatı bulmuştur. Mütenebbî'nin ilmî ortamında bulunması şiir ve edebiyat birikimini geliştirmesine neden olmuş ve dönemin en önemli edebiyatçıları arasına girmiştir.[657]

İbn Hallikân'a göre edebiyat sahasında olduğu gibi dinî ilimlerde de Meyyâfârıkîn önemli bir merkezdir. Şâfiî fıkıh, usul ve kelam âlimi Ebü'l-Mehâsin er-Rûyanî (ö. 502/1108) hadis öğrenmek için Meyyâfârikîn'e seyahat etmiş ve burada Ebü'l-Hasen el-Fârisî'den hadis almıştır. Fıkıh ilmini ise Muhammed b. Beyan el-Kâzerûnî'den öğrenmiş ve Nizâmülmülk tarafından hüsnü kabul görecek seviyeye ulaşmıştır.[658] Nizâmiye Medresesi müderrislerinden el-Müstazhirî (ö. 507/1113) aslen Meyyâfârıkîn ehlinden olup ilk fıkıh eğitimini doğduğu ve yaşadığı şehirde almıştır. Hocaları arasında el-Kâzerûnî ve Meyyâfârıkîn kadısı ve İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin öğrencisi olan Ebû Mansûr et-Tûsî bulunmaktadır. Ebû Mansûr et-Tûsî'nin kadılıktan azline kadar ondan fıkıh dersi almış daha sonra Bağdat Nizâmiye Medresesi müderrisi olarak tayin edilmiştir.[659] Muhammed b. Beyan el-Kâzerûnî'nin bir başka öğrencisi Ebû Ali el-Fârıkî (ö. 528/1133) ise fıkıh öğrendikten sonra Vâsıt kadısı olarak atanmıştır.[660] Bu kayıtlar incelendiğinde Meyyâfârikîn'de ders veren hocaların ne kadar nitelikli oldukları ve yetiştirdikleri öğrencilerin önemli vazifeler aldıkları görülmektedir.

İbn Hallikân şehrin bilim tarihinde önemli bir yeri olduğunu ve burada yetişen âlimlerin bu sahada önemli çalışmalar yaptıklarını ve öğrenci yetiştirdiklerini söylemektedir. Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından Meyyâfârıkîn divanına katip olarak tayin edilen Ebû Şüca' el-Faradî (ö. 570/1174) buranın ilmî ortamından istifade ederek matematik, astronomi, ferâiz ve edebiyat

[657] *a.g.e.*, III/156.
[658] *a.g.e.*, III/198.
[659] *a.g.e.*, IV/220.
[660] *a.g.e.*, II/77.

öğrenmiştir. İbn Hallikân onun öğrenci yetiştirdiğini ve eser telif ettiğini belirtmiştir. Meyyâfârıkîn valisinin ona karşı olumsuz tutumu ve baskısı onu şehri terke mecbur bırakmıştır.[661]

Eski yerleşim yerlerinden olan Harran ile ilgili İbn Hallikân'ın kayıtlarında İbn Teymiye'nin faaliyetleri önemli bir yer tutmaktadır. Bağdat'ta tahsilini tamamlayan İbn Teymiye (ö. 622/1225) Harran Camii'ne hatip olarak atandıktan sonra başta tefsir olmak üzere fıkıh, hadis, Arap dili ve edebiyatı alanında dersler vererek şöhret bulmuştur. Harranlılar onun derslerine ilgi göstermiş ve vaazlarından istifade etmiştir.[662]

Zengîler döneminde devlet adamları tarafından Nusaybin ve Sincar'da dinî ilimler alanında medreseler inşa edilmiş ve bu kurumların devam edebilmesi için vakıflar kurulmuştur. Ebû Asrûn, idarî ve adlî görevinin yansıra Nusaybin'deki medreselerde eser telif etmiş ve öğrenci yetiştirmiştir.[663] Kutbüddîn Muhammed b. Zengî'nin emiri Mücâhidüddîn Yarankuş ise 594'te (1197) kendi adıyla anılan Mücâhidiyye Medresesini inşa ettirmiştir. Hanefî mezhebine aşırı derecede bağlı olan Yarankuş, Şâfiî mezhebi mensuplarını inşa ettiği eğitim ve öğretim merkezlerine almamış, hatta daha da ileri giderek kapıcı ve temizlikçilerini dahi Hanefî mezhebinden olmalarını şart koşmuştur. Bu durum âlimler arasında huzursuzluğa sebep olmuş ve hayır sahibi birisi olmasına rağmen sevilmemiştir.[664]

4.6. Mısır Medreseleri

İbn Hallikân Mısır'daki kültürel faaliyetleri İhşidîler'den itibaren almakta ve VII/XIII. yüzyıla kadar getirmektedir. Mısır'da Tolunoğulları ve İhşîdîler döneminde bilhassa fıkıh ve hadis gibi ilimler ön planda olmuştur. İhşîdî devlet adamları tarafından himaye edilen İbnü'l-Haddâd el-Mısrî (ö. 344/955) fıkıh, hadis, Kur'ân ilimleri, şiir, eyyâm, nahiv, Arap dili gibi ilimlere vakıf olduğundan bunları talep edenlere öğretmiştir. Mısır halkı tarafından da sevilen ve saygı duyulan İbnü'l-Haddâd 344'te (955) vefat ettiğinde cenazesine İhşîdî

661 *a.g.e.*, V/13.
662 *a.g.e.*, IV/386.
663 *a.g.e.*, III/54.
664 *a.g.e.*, II/330.

emiri Ebü'l-Kāsım Ûnûcûr ile Kâfur gelmiş ve halktan büyük bir katılım gerçekleşmiştir.[665]

Fâtımîler döneminde Mısır'da ilmî çalışmalar etkin bir şekilde sürmekte olup dinî ilimlerin yanısıra Arap dili ve edebiyatı ve şiir devlet adamları nezdinde itibar görmüştür. Fâtımî Devleti veziri Ya'kûb b. Killîs, evinde Cuma akşamları oluşturduğu ders meclisine kadı, fakih, kıraat ve Arap dili âlimi gibi çeşitli kişileri davet etmeye özen göstermekte ve davet ettiği âlimlerin hangi mezhebe mensup olduğuna bakmamaktadır. Şairlerin de katıldığı edebiyat meclisinde en güzel şiirler okunmuş ve oraya katılan devlet adamları ve zengin kişiler tarafından hediye verilmesi adet haline gelmiştir.[666] Ya'kûb b. Killîs'in evine ilim adamlarının yanısıra hattatlar da gelmiş, Kur'ân-ı Kerîm başta olmak üzere hadis, fıkıh, edebiyat ve tıp sahasında kitap istinsah etmişlerdir. Evinde iki mutfak bulunduran İbn Killîs, hem kendi ailesinin hem de katılımcıların yeme içme ihtiyacını gidermiştir.[667]

Fâtımîler hâkim oldukları bölgelerde mezheplerinin yayılmasını sağlamak için olağanüstü gayret göstermiştir. Bu propagandaya en büyük destek İbn Hallikân'a göre Ya'kûb b. Killîs'ten gelmiştir. Şiî fıkhının öğrenilmesi ve herkes tarafından bilinebilmesi için fıkha dair eser telif etmiştir. Yazdığı eseri Fâtımî Halifesi el-Muiz ve oğlu el-Aziz'e ithaf ederek hem halktan hem de ümeradan müteşekkil kalabalık bir topluluğun huzurunda okumuştur.[668]

Fâtımîler dönemi devlet adamı ve âlimlerinden el-Müsebbihî, Fâtımî Halifesi Hâkim-Biemrillâh'ın divan kâtibi olmuş ve halifenin meclisinde bulunan önemli âlimler arasında yer almıştır. Halifenin kendisine sunduğu fırsatları iyi kullanan el-Müsebbihî otuz civarında eser tasnif etmiştir. Matematik, astronomi, tarih, ahbâr, nevâdir, sosyal hayat ve şiir gibi geniş bir yelpazede eserleri bulunmaktadır. Mısır'ın siyasî ve kültürel tarihini ele alan *Ahbâru Mısr ve fezâilühâ ve acâibühâ ve avâifühâ ve garâibühâ* en önemli

[665] İbnü'l-Haddad'ın el-*Furu'* isimli eserini birçok Şâfiî âlim şerhetmiştir. Bunlar arasında, Kafalü'l-Mervezî, Ebû Tayyib et-Taberî, Ebû Ali es-Sincî gibi meşhur fıkıhçılar yer almaktadır. Bkz., *Vefeyât,* IV/197-8.

[666] *a.g.e.*,VII/30.

[667] *a.g.e.*,VII/32.

[668] *a.g.e.*, VII/35.

eseridir.[669] El-Müsebbihî'nin iyi bir eğitim, güçlü bir himaye ve keskin bir zekâ sonucu ortaya çıkan ilmi derinliği Fâtımîler dönemi ilmî hayatı değerlendirirken dikkat çeken bir durum olarak karşımızda durmaktadır.[670]

El-Müsebbihî'nin, şair ve edip İbn Ebü'l-Cev' ile yakından ilgilenmesinin nedeni onun Mısır'da rağbet gören müstensihlerden olmasıdır. Muhtemelen el-Müsebbihî eserlerinin doğru ve hüsn-i hat ile yazması için İbn Ebü'l-Cev'e müracaat etmektedir. İbn Hallikân İbn Ebü'l-Cev'in 50 varakı 1 dinar karşılığında istinsah ettiğini belirterek Mısır'daki müstensihlerin kazançları hakkında bilgi vermektedir.[671]

Basra'da meşhur edebiyat ve şiir alanında meşhur bir aileden gelen Ebû Ya'kûb Yûsuf en-Necîrmî (520/1126) Mısır'a kendisini daha da geliştirmek maksadıyla gelir ve burada iyi bir eğitim alır. En-Necîrmî kendisini gramer ve dil alanında geliştirir ve bunun dışında iyi bir hat eğitimi alır. Eğitimini tamamladıktan sonra Mısır'da aranan hattatlardan olur ve Mısır halkı ondan hat dersi almak veya ona yazı yazdırmak için sıraya girer. İbn Hallikân onun çok yoğun çalıştığını ve yazdığı bir divanı on dinar karşılığında istinsah ettiğini ve bu yolla çok para kazandığını belirtir. Özellikle dil, tarih ve şiir kitapları onun belirlediği yöntemle yazılır. Mısır'daki hattatlar onun tarzını taklit ederek daha çok eser istinsah ettiler ve bu şekilde maişetlerini kazandılar.[672]

İbn Hallikân Fâtımîler'in mezheb bağnazlığı yapmalarından dolayı Sünnîlere yönelik herhangi bir imar faaliyetinde bulunmadıklarını ileri sürmektedir. Bu yüzden Mısır'ı Fâtimîler'den alan Selâhaddîn-i Eyyûbî Sünnî İslâm'ın Mısır'da kısa sürede yayılması için tüm Sünnî mezheplere eşit davranmış ve stratejik yerlere medreseler inşa etmiştir. İmâm-ı Şâfiî Türbesi'nin yanına bir medrese yaptırmakla işe başlayan sultan, Şâfiî fıkıh âlimleri için Zeynü't-Tüccâr, Fâtımî Veziri Nasır b. Abbas'ın evinin bulunduğu yere Hanefîler için Süyûfiyye, Mâlikî fıkıh âlimleri için de Kamhiyye medreselerini

[669] Diğer eserleri ise şunlardır*: et-Tarihü'l-celîl, et-Telvîh ve't-tasrîh fî Meâni'ş-şi'ri ve gayrih, er-Râh ve'l-irtiyâh, el-Gark ve'ş-şark fi zikri men mâte garben ve şarkan, et-Ta'am ve'l-İt'am, Derekü'l-buğye fî vasfi'l-edyân ve'l-ibadât, Kısasü'l-enbiyâ ve ahvâlihim, el-Mefâtiha vel-menakiha fi esnâfi'l-cima', el-Emsile li'd-düveli'l-mukbile, el-Kazaya's-sâibe fî meâni ahkâmi'n-Nücûm, Cevnetü'l-mâşita, eş-Şecenü ve's-sekenü fi ahbâri ehli'l-hevâ ve mâ yelkahüe erbâbehû, es-Süâl ve'l-cevâb, Muhtarü'l-eğâni ve meânîhâ.* Bkz. *Vefeyât,* IV/377.

[670] *a.g.e.,* IV/377

[671] *a.g.e.,* IV/378.

[672] *a.g.e.,* VII/76.

inşa ederek her biri için ayrı ayrı vakıflar kurmuştur.[673] Sünnî mezheplerin hepsi ayrım gözetilmeden bu medreselerden istifade ettirilmiş ve burada farklı mezheplerin birarada bulunmasına ve çeşitli ilim halkaları oluşturulmasına izin verilmiştir.[674]

Her ne kadar İbn Hallikân Fâtımîler'in Sünnîler için imar faaliyetlerinde bulunmadığını belirtse de Fâtımî Halifesi Zâfir-Biemrillâh'ın Sünnî veziri Adil b. Sellâr'ın faaliyetleri istisna teşkil etmektedir. İbn Hallikân onun Bilbîs şehrinde Sünnîlere yönelik imar ettiği mescitlerden birisini gördüğünü ifade eder. İbn Sellâr, Şâfiî mezhebine mensup olduğundan meşhur Şâfiî fıkıh âlimi Ebû Tahir es-Silefî (ö. 576/1180) İskenderiye'ye geldiğinde şenlik düzenlemiştir. Ayrıca onun için medrese inşa ettirmiş ve müderris olarak atamıştır. İbn Hallikân İskenderiye'de bulunduğu dönemde İbn Sellâr Medresesi'ni ziyaret ettiğini ve bundan daha büyük bir medrese görmediğini belirtmiştir. Ayrıca es-Silefî'nin yetiştirdiği öğrencilerden hem Mısır'da hem de Suriye'de hadis dinlediğini ve icazet aldığını da kaydetmiştir.[675]

Selâhaddîn-i Eyyûbî, İmâm-ı Şâfiî'nin türbesinin yanına Şâfiî mezhebi mensupları için 572'de (1176) medrese inşa ettirmiş, ilmine ve itikadına güvendiği Necmeddîn el-Habûşânî'yi müderris olarak tayin etmiştir.[676] Mısır'da pek çok talebe Şâfiî fıkhını ve diğer dinî ilimleri bu medresede tahsil etmiştir. Habûşânî 587'de (1191) vefat edince Selâhaddîn'in emriyle İmâm-ı Şâfiî'nin türbesine ve onun ayakucuna defnedilmiştir.[677]

Bu medresede görev yapan en önemli âlimlerden dinî ve beşerî ilimlerde imam olan es-Seyfü'l-Âmidî (ö. 631/1233) Suriye'den Mısır'a geldiğinde muîd kadrosunda öğrenci yetiştirmiş, müderris olarak tayin edilmeyince buradan

---

673 İbn Hallikân Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin imar faaliyetlerinden bahsettikten sonra şaşkınlığını şu sözlerle izhar etmiştir. "O iki dünya saadetini kazanmış bir insandır. Fütühat yapmış ve büyük bir şöhrete kavuşmuş olmasına rağmen inşa ettiği hiçbir yapıya kendi ismini vermeyerek tevazu göstermiştir. Karafe'de inşa ettiği medreseye İmâm-ı Şâfiî; Kudüs'te inşa ettiği hankaha, Saîdü's-Süadâ; Hanefîler için yaptırmış olduğu medreseye Süyûfiye; Şâfiîler için inşa ettirdiği medreseye Zeynü't-Tüccâr isimlerini vermiştir. Buna mukabil Dımaşk'taki inşa ettirdiği medreseye Salahiyye ismini vermiş ancak buraya herhangi bir mal vakfetmemiştir." Bkz. *a.g.e.,* VII/207

674 *a.g.e.,* III/456.

675 *a.g.e.,* III/416.

676 *a.g.e.,* IV/240. El-Habûşânî'nin Kahire'de 587'de (1191) vefat edince İmâm-ı Şâfiî'nin ayakucuna defnedilmesi sultanın Şâfiî mezhebinin öncülerinden olan bu âlime gösterdiği değere işaret etmektedir. Türbe 608 (1211) tarihinde son şeklini aldıktan sonra el-Melikü'l-Kâmil Muhammed ile annesi buraya defnedilmiştir. Bununla birlikte Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin oğlu el-Melikü'l-Azîz Osman ve annesi Şemse'nin de buraya gömüldükleri söylenmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz., *Vefeyât,* VII/206; Ramazan Şeşen, "Eyyubiler*", DİA,* XII/32.

677 *a.g.e.,* IV/240.

ayrılmıştır. Zâfirî Camii'nde müderris olarak görev verilen el-Âmidî burada öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir.[678]

İbn Hallikân Selâhaddîn-i Eyyûbi'den sonra da Eyyûbîler'in medreselere gerekli ihtimamı gösterdiklerini belirtmektedir. Ayrıca Eyyûbîler'in Şâfiî âlimlere gösterdikleri büyük saygı ve sevgiden dolayı iz bırakan âlimlerin türbelerini inşa ettiklerini veya restorasyon yaptıklarını söylemiştir. İmâm Şâfiî'nin türbesini yeniden inşa eden Eyyûbîler'den el-Melikü'l-Kâmil Muhammed, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin oğlu el-Melikü'l-Azîz Osman ve annesi Şemse'yi bu türbeye defnetmiştir.[679]

İbn Hallikân Eyyûbîler döneminde önemli ilmî faaliyetlerde bulunan ve Arap dili, tefsir ve hadis ilminde döneminin önde gelen âlimlerinden olan İbn Berrî'nin (ö. 582/1186) Mısır divan kâtipliği görevinin yanısıra birçok kişiye ders verdiğini ve çok sayıda öğrenci yetiştirdiğini söylemiştir. Hükümdarlara da ders veren İbn Berî'nin öğrencileri arasında kendisinden hadis alan Eyyûbî Sultanı el-Melikü'I-Azîz da bulunmaktadır. Eyyûbî Devleti'nde muteber bir konuma gelen İbn Berî sultanlara ve idarecilere gönderilen yazışmaları kontrol etmekte ve onayı alınmaktadır.[680] İbn Hallikân Kahire'de müderrislik yaptığı dönemde onun öğrencileriyle görüşmüş, hadis dinlemiş ve icâzet almıştır. İbn Hallikân İbn Berî'nin konuşurken dil kurallarına uymadığı, ders esnasında uyuşturucu kullandığı vb. iddiaların doğru olmadığını ve bu durumun âlimler arasındaki kıskançlıktan kaynaklandığını özellikle belirtmiştir.[681]

İbn Berrî'nin yetiştirdiği öğrencilerden birisi Mağribli dil âlimi el-Cezûlî'dir. (ö. 607/1210) Dil ve gramer alanındaki ilk tahsilini Merakeş'te yaptıktan sonra Kahire'ye gelerek İbn Berrî'den Ebü'l-Kāsım ez-Zeccâcî'nin *el-Cümel* adlı eserini okumuştur. Mezun olmak için bu esere talika yazmış ve bu talikası ile ilim çevrelerinde meşhur olmuştur.[682] El-Cezûlî, Mısır'da bir süre kaldıktan sonra Mağrib'e dönerek Bâce şehrinde edebiyat, Arap dili ve gramer dersleri vermiştir. Ayrıca eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yanında Merakeş

[678] *a.g.e.,* III/293.

[679] *a.g.e.,* IV/240.

[680] *a.g.e.,* III/251.

[681] *a.g.e.,* III/108.

[682] Talika, bir eserdeki ifade ve görüşlere yönelik tenkit, açıklama, ilâve, çıkarma ve tashih mahiyetinde sayfaların kenarlarına ya da alt kısımlarına eklenen notlar demektir. Bkz., Sedat Şensoy, "Talikât", *DİA,* c. XXXIX, s. 508.

Camiî'nin hatibi olarak görev alarak Arap dili dersleri vermiştir.[683] İbn Berî'nin bir diğer öğrencisi ise edebiyat ve lügat ilminde imam olan Ebû Tâlib el-Meâfirî ilim taleb etmek maksadıyla ülkelere seyahat etmiştir. 551'de (1156) Mısır'a gelerek İbn Berrî'den ders almış, 566 (1170) senesine kadar ilmi çalışmalarını Mısır'da sürdürdükten sonra Mağrib'e dönerken yolda vefat etmiştir.[684]

İbn Hallikân, VI/XII. yüzyılda Mısır'da şairlerin iştirak ettiği bir şiir meclisinin işleyişinden bahsetmektedir. Eyyûbî veziri el-Kâdı'l-Fâzıl, hadis âlimi İbn Sînâü'l-Melik ve dönemin üst düzey edebiyatçı ve şairleri buraya devamlı katılmaktadır. Ayrıca meclise İbn Uneyn gibi sonradan gelen olursa kutlama yapılmış ve yemek yenilmiştir. İbn Hallikân'ın kayıtlarına göre şiir ve edebiyat tartışmaları dinleyicileri mest etmekte ve kendinden geçirmektedir. Bu mecliste devlet adamlarına methiye yazanlar ve aşk şiiri okuyanlar yüksek miktarda caize almışlardır. Katılımcılardan İbn Sînâü'l-Melik ve el-Kâdı'l-Fâzıl, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kardeşi Turan Şah'a methiye yazmışlardır. İbn Hallikân Mısır şairlerinden bir topluluğun hükümdarlara methiye yazanlara karşı durduklarını ve onları hicvederek hakaret ettiklerini tespit etmiş ve nedenlerini araştırmıştır.[685]

Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin vezirlerinden olan Kâdı el-Fâzıl, (ö. 596/1199) Şâfiî fakihleri için Mulûhiyye Medresesi'ni yaptırmıştır. Medresenin işleyişi ve hoca tayini ile ilgili meseleler hakkında Fıkıh âlimi Ebû Asrûn ile mektuplaşmış ve onun tecrübelerinden istifade etmiştir. İbn Hallikân, Kâdı el-Fâzıl'ın kaydından yola çıkarak açılış dersinin 1 Muharrem 580 (14 Nisan 1184) tarihinde yapıldığını belirtmiştir.[686] Kâdı el-Fâzıl tarafından müderris olarak tayin edilen eş-Şâtıbî, kıraat, dil ve gramer dersleri vermiş ve müderrislik yaptığı dönemde *Hırzü'l-emânî ve vechü't-tehanî* isimli kıraat sahasındaki eseri telif etmiştir. Medresede telif ettiği eseri okutmuş ve öğrencilere kitapta yer alan kasideleri ezberletmiştir.[687]

[683] *a.g.e.*, III/490.
[684] *a.g.e.*, III/216.
[685] *a.g.e.*, VI/64-5.
[686] *a.g.e.*, III/162.
[687] *a.g.e.*, IV/72.

İbn Hallikân Selâhaddîn-i Eyyûbî sonrası Mısır'da ortaya çıkan siyasî durumun Müslümanlar lehine olduğunu ve olumlu gelişmeler yaşandığını belirtmiş, özellikle vakıf sistemi içerisinde mescid ve medrese gibi önemli eğitim kurumlarının tesis edildiğini anlatmıştır. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin çabaları zayi olmamış kendisinden sonra gelenler gerekli özeni göstermişlerdir. Onun ilmî ve kültürel mirasını sürdürenler arasında bulunan yeğeni ve Hama meliki Takiyüddîn Ömer daha önceden ev olarak kullanılan binayı satın alarak Menâzilü'l-İzz ismini vermiş ve medreseye çevirmiştir. İbn Hallikân bu medrese için ihtişamlı bir vakfın kurulduğunu ve bu yüzden bu medreseden birçok öğrencinin istifade ettiğini zikretmiştir.[688]

Menâzilü'l-İzz Medresesi'nde görev yapan müderrislerden Şihâbeddîn et-Tûsî, 577'de (1181) Mekke'den Mısır'a gelerek bir süre Saîdü's-Suadâ Hankahı'nda kalmış ve daha sonra buraya müderris olarak atanmıştır. Fıkıh ve kelam öğreten Şihâbeddîn burada sayısız öğrenci yetiştirmiştir. İbnü'l-Verrâk el-Mısrî ve Bahâeddîn ed-Dımaşkî burada ders alan en meşhur öğrenciler arasında yer almaktadır. İbnü'l-Verrâk mezun olduğu medresede muîd olarak görev almış, Bahâeddîn ise müderris olarak tayin edilmiştir.[689] Bahâeddîn 584'te (1188) vefat edince Selâhaddîn-i Eyyûbî tarihçi ve muhaddis İbn Şeddâd'a burada müderrislik yapmasını teklif etmiş ancak sultanın yanından ayrılmak istemediğinden bu vazifeyi kabul etmemiştir.[690]

Mısır'daki önemli eğitim kurumlarından birisi Eyyûbî Devleti veziri Safiyyüddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ali tarafından Mâlikî fıkıh âlimleri için inşa edilen Sâhibiyye Medresesidir. Burada görev yapan müderrislerden Mâlikî fıkıh âlimi ve muhaddis el-Hâfızü'l-Makdîsî'nin (ö. 611/1214) öğrencileri arasında İbn Hallikân'ın fıkıh hocası olan Zekiyyüddîn b. Abdü'l-Münzir bulunmaktadır. İbn Hallikân'ın bu kaydı Şâfiî fıkıh öğrencisinin Mâlikî mezhebi mensubu bir fakihten ders alabildiğini göstermesi açısından önemlidir.[691]

---

[688] *a.g.e.,* III/456.

[689] Şihâbeddîn et-Tusî, Eşariye mezhebini Mısır'da yayan âlimlerin başında gelmektedir. Zeyneddîn b. Neciyye ile büyük tartışmalara girmiş ve bu tutumundan dolayı Hanbelîlerin tepkisini çekmiştir. Bkz; Safedî, *a.g.e.,* c. II, s. 94; *Vefeyât,* IV/224.

[690] *Vefeyât,* VII/88.

[691] *a.g.e.,* III/290-3.

Eyyûbîler, Mısır'da Fâtımîler döneminden kalan kurumları Sünnî müessese haline getirdiler. Eyyûbî emirlerinden Cemâleddîn Hüseyin el-Hakkârî daha önce Fâtımîler'in dinî propagandasının yapıldığı köşkü medreseye çevirerek Şâfiî fıkhının öğretilmesi için vakfetti. Emir Cemâleddîn, burada ders vermek üzere Kahire kadı nâibi Ziyâeddîn el-Hezbânî'yi atadı. El-Hezbânî vefat edene (ö. 602/1205) kadar fıkıh ve usûl-i fıkıh dersleri verdi.[692]

Eyyûbîler Şiîler'in merkezi olan Feyyum'da Sünnîliği yaymak gayesiyle birçok medrese açmışlardır. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin yeğeni Hama Hâkimi Takiyüddîn Ömer, Şâfiî ve Mâlikî mezhebi mensupları için iki medrese inşa ederek birçok mal vakfetmiştir. İbn Hallikân'ın Feyyûm ile ilgili kayıtları mimarî yapılar ve idarecilerle sınırlı kalmış, müderris, nâib, muîd gibi görevlileri ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Safedî'nin Feyyûm'daki Şâfiî medresesinin müderrislerinden İbn Asâkir el-Kûsî ile ilgili (ö. 643/1245) kayıtları İbn Hallikân'ın bilgilerini tamamlayıcı niteliktedir.[693]

4.7. Horasan ve Mâverâünnehir Medreseleri

İlk medreselerin ne zaman inşa edildiği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren çok amaçlı olarak kullanılan mescit ve camiler aynı zamanda bir eğitim müessesesi gibi hizmet vermiştir. İlim talep eden herkes cami ve mescidlerde kurulan ders halkasında dinî ve beşerî ilimleri öğrenmişlerdir. Ders halkası bulunan âlim belirli günlerde vaaz vererek halkın da istifade etmesini sağlamıştır. [694]

İslâm dünyasında V/XI. yüzyıldan itibaren devlet büyüklerinin himayesinde vakıf statüsünde kurulan ve genellikle bir mezhep fıkhının öğretilmesi için medreseler tahsis edilmiştir.[695] İbn Hallikân Nîşâbur emiri Nasîrüddevle Ebü'l-Hasen'ın kelâm, edebiyat ve gramer âlimi İbn Fûrek için yaptırdığı medresenin İslâm dünyasında inşa edilen ilk medrese olduğunu ileri sürmüştür. İbn Hallikân'ın ilk müderris olarak nitelendirdiği Ebû Bekir b. Fûrek'in (406/1015) Kerrâmiler'in yoğunlukta olduğu Rey'de baskı altında kaldığı için Nîşâbur'a geldiğini ve burada kendisi için inşa edilen medresede

[692] *a.g.e.*, III/242.
[693] *Vefeyât,* III/456; Safedî, *a.g.e.*,I/124.
[694] *Vefeyât,* I/68.
[695] Nebi Bozkurt, "Medrese", *DİA,* c. XXVIII, s. 323.

fıkıh, usûl-i fıkıh, kelâm ve tefsir sahasında ders verdiğini belirtmiştir.[696] Medresede verdiği derslere halk ve ümeranın da rağbet etmesi onu şöhrete kavuşturmuştur. Gazneli Mahmut tarafından saraya davet edilen İbn Fûrek burada Kerrâmiler'in ileri gelenleriyle yaptığı münazarada üstün gelerek onları susturmuş ve sultanın büyük beğenisini kazanmıştır.[697]

IV/X. yüzyıldan itibaren medreselerin Nîşâbur'da yaygınlaşması bu bölgeyi bir ilim merkezine dönüştürdü. Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün kurduğu Nizâmiye medreselerinden önce inşa edilen Beyhakî Medresesi, Şâfiî fıkıhçılarına tahsis edildi. Şâfiî mezhebinin Horasan'da önde gelen âlimlerinden Ebü'l-Kāsım el-İsferâyînî'ye müderris olarak görev verildi.[698]

İbn Hallikân buradan çok önemli talebelerin mezun olduğunu tespit etti. Bunlardan İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî, babası Ebû Muhammed el-Cüveynî vefat ettikten sonra kendisini usul-i fıkıhta yetersiz bularak Beyhakî Medresesi'ne geldi. Ebü'l-Kāsım el-İsferâyînî'den usul dersleri alan el-Cüveynî, mezun olduktan sonra Bağdat'a giderek bilgi ve görgüsünü arttırdı ve alanında uzman âlimlerle irtibat kurdu.[699]

Nîşâbur Nizâmiye Medresesi'nden sonra inşa edilen Nâsıhiyye Medresesinde Nizâmiye medresesine benzer eğitim metodu uygulanmaktadır. Ancak bu medreseyi diğerlerinden ayıran husus hadis ilminin öğretilmesine verilen önemdir. Bu yüzden muhaddis ve Şâfiî fakih Ebû Abdullah el-Fürâvî (ö. 530/1135) gibi önemli bir âlim buraya getirtilmiş ve verilen eğitimin kalitesi arttırılmıştır. Medrese sadece öğrencilere mahsus değildir. Öğrencilerle birlikte devlet görevlileri, halk ve hatta âlimler de rağbet etmektedir. Radiyyüddîn en-Nîşâbûrî (ö. 617/1220) gibi önemli âlimler el-Fürâvî'den *Sahîh-i Müslim* dinlemiş ve icazet almışlardır.[700]

Merv her ne kadar eğitim, öğretim ve medreseler açısından Nîşâbur'un gölgesinde kalsa da burada da önemli kişilerin yetiştiği görülmektedir. Ebû

---

[696] Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Fûrek", *DİA,* c. XIX, s. 515; *Vefeyât,* IV/272.

[697] Kerrâmîler'e karşı tavizsiz duruşu nedeniyle Gazne'den Nîşâbur'a dönerken yolda zehirlenip öldürülmüştür. Bkz., *Vefeyât,* IV/272.

[698] Maruf, *a.g.e.*,s. 42.

[699] *Vefeyât,* III/168.

[700] *a.g.e.,* V/345; IV/290.

Abdullah el-Hıdrî (ö. 380/990) Horasan'da Şâfiî mezhebini yaygınlaştıran Kafâl eş-Şâşî'den icazet almıştır. El-Hıdrî, fıkıh eğitimini tamamladıktan sonra Merv'de yaşayarak burada zayıf olan Şâfiî mezhebini ulemâ, ümera ve halk nezdinde yaymak için çaba göstermiştir.[701] Kaffâl'ın bir diğer öğrencisi Ebü'l-Kāsım el-Fûrânî (ö. 461/1068) fıkıh, usûl-ı fıkıh ve hilâf ile ilgili eser tasnif etmiş ve öğrenci yetiştirerek Şâfiî mezhebinin yayılmasında önemli katkılar sağlamıştır.[702]

İbn Hallikân, Kafâl el-Mervezî'nin 410 (1019) yılında Merv'de Gazneli Mahmûd'un huzurunda önce Şâfiî mezhebine uygun âdâb ve erkânı gözeterek, ardından Ebû Hanîfe'nin savunduğu bütün ruhsatları uygulayarak namaz kıldığı, böylece ikisi arasında kıyas yapan sultanı Hanefî mezhebinden döndürerek Şâfiî olmasını sağladığını anlatmaktadır.[703] Gazneli Mahmûd'un Şâfiî mezhebine geçmesiyle Şâfiî âlimleri himaye etmiş ve mezhebin Horasan'da yayılmasını sağlayan önemli âlimlerin bu sayede yetiştiği de belirtilmiştir. Gazneli Mahmûd'u ikna eden el-Mervezî, sultanın da vermiş olduğu destekle pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Bunların arasında bulunan Ebû Ali es-Sincî, Kadı Hüseyin Muhammed, Mes'ûd b. Ahmed el-Mes'ûdî ve Ebû Muhammed el-Cüveynî gibi âlimler önemli eserler telif ederek Şâfiî fıkhının Horasan'da yayılmasını sağlamışlardır.[704]

El-Mervezî'nin öğrencilerinden Mes'ûd b. Ahmed el-Mes'ûdî fıkıh ve hadis öğrendikten sonra önemli eserler telif etmiş, öğrenci yetiştirmiş ve hocasından sonra o da Horasan'da Şâfiî mezhebinin yaygınlık kazanması için mücadele etmiştir.[705] El-Mervezî'nin bir diğer öğrencisi Ebû Ali es-Sincî ise Şâfiî fıkhı alanında yazılmış en önemli eseri olan el-*Mecmu*'u telif ederek meşhur olmuştur.[706] İbn Hallikân Gazzâlî'nin *el-Vâsıt* isimli eserini es-Sincî'nin el-*Mecmu*' isimli eserinden faydalanarak telif ettiğinden ilk defa Horasan ve Irak metodunun var olduğu bir kitabın vücuda geldiğini de özellikle belirtmiştir.[707]

---

[701] *a.g.e.*, IV/216.

[702] *a.g.e.*, III/132.

[703] *a.g.e.*, V/180.

[704] *a.g.e.*, IV/208; III/47.

[705] *a.g.e.*, IV/213.

[706] *a.g.e.*, II/136.

[707] İbn Hallikân, V/XII. Yüzyılda Horasan imamlarının üç özelliğe sahip olduğunu söylemektedir. Bunlar nitelikli çok eser veren âlim, niteliksiz müellif ile az eser yazan âlimlerdir. Ebû Ali es-Sincî çok eser vermiş nitelikli bir

Horasan Şâfiî fukahasının önde gelen âlimlerinden olan Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî İlk eğitimini Hanefî imamlardan aldıktan sonra 462'de (1069) hacca gitmiş ve gördüğü bir rüya vasıtasıyla Şâfiî mezhebine intikal etmiştir. Merv'e döndüğünde mezhebini değiştirdiği için eziyet görmüş ve sorguya çekilmiştir. Ancak tüm bu çetin imtihana rağmen sabretmiş, fıkıh, hilâf ve hadis alanlarında eser yazmış, Şâfiî mezhebinin Horasan'da yayılması için çalışmıştır. Ayrıca Hanefî âlimlerle rekabet içinde olmuş, *el-İstilâm fi'l-hilâf beyne'l-imâmeyn eş-Şâfiî ve Ebî Hanîfe* isimli eserini Hanefî fakihi Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin *el-Esrâr* adlı kitabına cevap olarak yazmıştır.[708]

İbn Hallikân Horasan ve çevresinde eğitim ve öğretim hayatının gelişmesinde ve şekillenmesinde Selçuklular'ın önemli rolü olduğu görülmektedir. Melikşâh dönemiyle birlikte imar faaliyetlerine girişilmiş, Nizâmiye ve Şerefiye Medreseleri gibi önemli kurumlar vücuda getirilmiştir. Ancak asıl gelişme Sultan Sencer döneminde yaşanmıştır. Sultan Sencer Selçuklu Devleti'nin idari merkezi olan Merv'i uzun iktidarı boyunca geliştirmek için büyük çaba harcamıştır. İbn Hallikân, Sencer'i gelmiş geçmiş en hayırsever hükümdar olarak değerlendirmiş, eğitim ve kültür faaliyetleri için yedi yüz bin dinar hibe ettiğini belirtmiştir. Ancak isyancı Oğuzların 548 (1153) senesinde ortaya çıkmalarıyla ilmî himayenin inkıraza uğradığını, Sencer'in Oğuzların elinde beş sene esir kaldığını söylemiştir. İbn Hallikân, Hârizmşâhlar'ın Merv şehrini Oğuzların elinden alarak buradaki tahribatı giderdiklerini de belirtmiştir.[709]

Horasan'ın kültürel olarak gelişmiş şehirlerinden Herat'taki ilmî ortamı anlatmaya önem veren İbn Hallikân, o dönemin en meşhur âlimlerinden olan Ebû Mansûr Muhammed el-Ezherî'den bahsetmektedir. O, Karmatîler'e esir olduğu süre içerisinde gramer ve nevâdir ilmini öğrenmiş ayrıca Arap dilinin tüm sırlarına vakıf olmuştur. Ezherî uzun süren esaret hayatında onların kültürleri hakkında çok şey öğrenmiş, esaretten kurtulduktan sonra *et-Tehzîb ve et-Tefsîr* isimli iki eserinde bu hususları kaleme almıştır. Bunlar ise fakihlerin ve

---

âlimdir. Ebû Muhammed el-Cüveynî, az eser verir ama nitelikten yoksundur. Nasır el-Mervezî ise çok eser telif etmesine rağmen nitelikli değildir. Bu nakilden Horasan'da Ebû Ali es-Sincî'nin en önemli âlimler arasında yer aldığını görmekteyiz. Bkz; *a.g.e.*, II/136.

[708] *a.g.e.*, III/212.

[709] *a.g.e.*, II/428.

lügat âlimlerinin çok sık kullandığı eserler arasında yer almaktadır. 371 (981) yılında Herat'ta vefat eden el-Ezherî, Herat'a göre ilmî açıdan daha zengin bir bölge olan Bağdat'a gitmiş, ömrünün sonlarını ise Herat'ta geçirerek bölgenin ilmî gelişmesine katkı sağlamıştır.[710]

İbn Hallikân Herat kadısı Ebû Mansûr el-Ezdî ve öğrencisi Ebû Âsım el-Abbâdî'nin (ö. 458/1065) Herat'ın ilmî ortamına önemli katkılarının olduğunu zikretmiştir. Ayrıca el-Abbâdî, *Edebü'l-kadâ, el-Mebsût, el-Hâdî ilâ mezhebi'l-ulemâ, er-Red ale's-Sem'ânî* ve *Tabakâti'l-fukahâ* gibi fıkıh, hadis, edebiyat ve tabakât sahasındaki önemli eserleri ile meşhur olmuş, özellikle fıkıh sahasında yazdığı eserle Şâfiî fıkhının burada yayılmasını sağlamıştır.[711]

İbn Hallikân genellikle bir yerleşim biriminden bahsederken adının etimolojisi hakkında bilgi vermiştir. İsfahan'ın adının "atlı askerler" anlamına geldiğini ve İskender döneminde kurulduğunu söyleyerek bölgenin geçmişiyle ilgili bilgi vermiş ve Sâsânîler döneminde Ahvaz, Kirman ve Fars beldelerinde bulunan askerlerin toplandığı yer olarak meşhur olduğunu da ileri sürmüştür.[712] Cibâl bölgesinin Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra geçmişte olduğu gibi kültürel olarak zengin olduğuna işaret etmiştir. Burada öne çıkan şehirlerden olan İsfahan'da devlet adamları ilmî faaliyetlerin daha yoğun bir şekilde gerçekleşebilmesi için medreseler inşa etmişlerdir. İsfahan'ın ilmî cazibesinden dolayı buraya birçok öğrenci gelmiş ve ilim talep etmişlerdir. Öğrencilerin çalıştıkları ilim dalları incelendiğinde hadis ilmiyle uğraşan âlimlerin diğer ilimlerle meşgul olanlardan daha fazla yer aldığı görülmektedir.[713]

İbn Hallikân'a göre İsfahan'ın hadis ilmindeki şöhretini ortaya koyan âlimlerin en önemlileri arasında IV/X. yüzyılda yaşayan meşhur Şâfiî fakihlerden Ebü'l-Kāsım ed-Dârekî'nin babası Ebü'l-Kāsım et-Taberânî bulunmakta ve "İsfahan'ın muhaddisi" olarak nitelendirilmekteydi.[714] Nitekim o bu vasfı kazanabilmek için Suriye, Irak, Hicaz, Yemen, Mısır ve Rum

[710] *a.g.e.*, IV/334.
[711] *a.g.e.*, IV/214.
[712] *a.g.e.*, I/92.
[713] *a.g.e.*, I/93.
[714] *a.g.e.*, III/188.

beldelerini kapsayan ve otuz üç sene süren bir ilim yolculuğuna çıkmıştı. Yolculuğunu bitirdikten sonra İsfahan'a gelmiş, burayı vatan edinmiş ve *Mu'cemü'l-kebîr, Mu'cemü'l-evsat, Mu'cemü's-sağîr* isimli eserleri telif etmiştir. İsfahan'da birçok kişi ondan hadis dinlemiştir. Bunların arasında hadis öğrenmek için gelen Hâfız Ebû Naîm de bulunmaktadır.[715]

Ebû Abdullah el-Haten (ö. 386/996) hadis öğrenmek için Cürcan'dan İsfahan'a gelen âlimlerdendir. İsfahan'da Ebû Davud'un *Müsned*'ini Abdullah b. Cafer'den dinlemiş ve daha sonra hadis ilminde kendini daha da geliştirmek için Irak'a gitmiştir.[716]

Yahyâ b. Mende (ö. 502/1108) İsfahan ehlinden olup, hadis ilmiyle meşgul olan bir aileden gelmiştir. İsfahan'da ilk eğitimini aldıktan sonra geleneğe uyarak hadis öğrenmek ve bilgi ve görgüsünü derinleştirmek maksadıyla yola çıkmış, Nîşâbur, Hemedân ve Basra'ya seyahat etmiştir. İsfahan'a döndüğünde hadis dersleri vermiş ve muhaddis yetiştirmiştir.[717]

Hâfız Ebû Mûsâ el-İsfahânî (ö. 581/1185) İsfahan'da hadis öğrendikten sonra bu sahada derinleşmek maksadıyla seyahat etmiş, uzun bir süre sonra doğduğu şehir olan İsfahan'a dönerek çalışmalarını burada sürdürmüştür. VI/XIII. yüzyılın muhaddisi olarak tanınan el-İsfahânî *el-Mugîs, el-Garîbeyn, ez-Ziyâdât* isimli eserleri telif etmiştir.[718]

Müntecebüddîn el-İclî (ö. 600/1203) İsfahan'nın hadis çevresinden istifade etmiş, Ümmü İbrâhim Fatıma Binti Abdullah başta olmak üzere Hâfız Ebü'l-Kāsım İsmâil b. Muhammed, Ebü'l-Vefâ Gânim b. Ahmed b. Hasan el-Celûdî, Ebü'l-Fazl Abdürrahim b. Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî ve Ebü'l-Mutahhar el-Kāsım es-Saydelânî gibi âlimlerden icazet almıştır. Hadis sahasında birçok eser tasnif eden el-İclî ders verdiği öğrencilerden herhangi bir ücret almamış kâğıtçılık yaparak hayatını idame ettirmiştir. İbn Hallikân el-İclî'nin

[715] *a.g.e.*, II/407.
[716] *a.g.e.*, IV/203
[717] *a.g.e.*, VI/169.
[718] *a.g.e.*, IV/286.

zâhidâne bir hayat sürdüğünü ve bu yüzden kendisinden hadis alanların veya fetva isteyenlerin rağbet ettiği bir kişi haline geldiğini vurgulamıştır.[719]

İsfahan sadece hadis değil diğer ilim dallarında da eğitim ve öğretimin yapıldığı şehir konumunda olmuştur. Burada yetişen ve fıkıh, tefsir, kelâm, edebiyat, nahiv, şiir ve aruz gibi ilmin pek çok alanında kendisini geliştiren Ebû Sehl es-Sa'lûkî, Basra ve Nîşâbur'a da giderek bu bölgelerde ilmî faaliyetlerine devam etmiş, özellikle Şâfiî fıkhının Basra'da yayılmasını sağlayan kişi olarak şöhret bulmuştur.[720]

İbn Hallikân İsfahan'da edebiyat ve şiir sahasında da çok önemli âlimler yetiştiğini söylemektedir. Bunlardan birisi Nizâmülmülk ve Nizâmeddîn lakabı verilmiş olan İbnü'l-Hebbâriye'dir. Ona bu lakabın verilmesi Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün şairlerinden olmasından dolayıdır. İbnü'l-Hebbâriye, Nizâmülmülk'ün hizmetine girmiş ve onun sayesinde zenginleşmiştir. İbn Hallikân onun şiirlerini beğenmemiş, dil ve uslûp kusurları bulmuştur. Nizâmülmülk'ün vefatından sonra Kirman'a gitmiş 490'dan (1096) sonra vefat etmiştir. *Netâicü'l-fatana fî nazm-ı kelîle ve dimne* ve *es-Sâdıh ve'l-bâğım* isimli eserleri Kelile ve Dimne tarzında öğüt vermek maksadıyla kaleme almıştır. Nizâmülmülk'ün yanındayken Şahne Tacü'l-Mülûk'ün de kışkırtmasıyla hamisini hicvetmiştir. Nizâmülmülk bu duruma kızmamış bilakis cömertliğini daha da arttırmıştır. İbn Hallikân bu durumu Selçuklu vezirinin yüksek meziyet ve ahlak sahibi olmasına bağlamaktadır.[721]

İsfahan'ın Melikşâh'ın imparatorluk merkezi olarak tercih etmesiyle beraber şehir bu dönemde büyük bir imar faaliyetine sahne olmuştur. Sultan Melikşâh Hanefî ve Şâfiî öğrenciler için Medrese-i Celâlî, Medrese-i Melikşâhî ve Nizâmiyye-i İsfahan gibi isimlerle anılan ve o zamana değin eşi benzeri bulunmayan bir medrese yaptırmıştı.[722] Vefat ettiğinde naaşı Bağdat'tan getirilerek medresenin haziresinde bulunan türbeye nakledilmiştir. Buraya

[719] *a.g.e.*, I/209
[720] *a.g.e.*, IV/204.
[721] *a.g.e.*, IV/453.
[722] *a.g.e.*, V/288.

defnedilen bir diğer Selçuklu Sultanı ise 511 (1118) senesinde İsfahan'da vefat eden Muhammed Tapar'dır.[723]

İbn Hallikân'a göre Hemedân, Irak-ı Acem'in önemli kentlerinden olup Horasan ve Mâverâünnehir ile Irak arasındaki bağlantı yolu üzerinde yer almaktadır.[724] V/XII. yüzyıldan itibaren Irak Selçuklularının başşehri olmuş, saray, medrese ve camilerle donatılmıştır.[725] İbn Hallikân bu bölgedeki âlimlerin Arap dili ve edebiyatı, hadis ve tasavvuf alanlarında yetiştiklerini ve stratejik bir konumda olmasından dolayı birçok öğrencinin bu şehri tercih ettiğini söylemektedir. Bunların içerisinde en önemlilerden olan İbn Fars (ö. 390/999) özellikle Arap dilinde ileri düzeyde âlim olup el-*Mücmel* ve *Hilyetü'l-fukahâ*, isimli eserlerini Hemedan'da telif etmiştir.[726] Bedîuzzaman el-Hemedânî ise İbn Fars'tan edebiyat öğrenmiş ve daha sonra yazmış olduğu *Makamât* isimli eserinde yüz fıkhî meseleyi edebî olarak tetkik etmiştir.[727]

Meşhur muhaddislerden el-Hâzimî, Hemedan'da hadis rivayet etmek için gelen Ebü'l-Vakt es-Siczî'den hadis öğrenmiştir. Ebû Mansûr ed-Deylemî, Ebû Zür'a el-Makdîsî ve Ebü'l-A'lâ Hasan b. Ahmed gibi birçok muhaddis te es-Siczî'nin hadis meclislerine katılmışlardır.[728] Bazı hadis âlimlerinin de Hemedan'ı vatan edindikleri görülmektedir. Bunlardan Muhammed b. Tahir el-Makdîsî, (ö. 507/1113) Hicaz, Şam, Mısır, Sugûr, Cezire, Irak, Cibâl, Fars, Hûzistan ve Horasan seyahatlerinin sonunda Hemedan'ı vatan edinmiştir.[729]

Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey Nîşâbur, İsfahan, Hemedan gibi Hanefîliğin Şâfiîlerle rekabet halinde olduğu yerlere önem vermiş ve bu şehirlerde Hanefî mezhebi mensupları için medreseler inşa etmiştir. Hemedan da inşa edilen Tuğrul Bey Medresesi buna örnektir.[730] Hâcibiyye Medresesi de bu amaçla Selçuklu devlet görevlilerinden Hâcib Cemâleddîn İkbal tarafından 547 (1152) yılından önce Hemedan'da inşa edilmiştir. Hanefî fıkıh âlimi Rükneddîn

---

[723] *a.g.e.,* V/73.

[724] *a.g.e.,* I/253.

[725] Tahsin Yazıcı, "Hemedan", *DİA,* c. XVII, s. 184.

[726] İbn Fars, *Hilyetü'l-fukahâ* isimli eserinde fıkıh âlimlerini methetmektedir. *Makâmât* müellifi el-Harîrî de bu eserden istifade etmiştir. Bkz; *Vefeyât,* I/118.

[727] *a.g.e.,* I/118.

[728] *a.g.e.,* IV/294.

[729] *a.g.e.,* IV/287.

[730] *a.g.e.,* V/196.

et-Tâvûsî'yi (ö. 600/1203) müderris ve vakıf nazırı olarak atamıştır. Hilaf ve münazara ilimlerinde mahir olan et-Tâvûsî'nin öğrencileri arasında Şeyh Radiyyüddîn en-Nîsâbûrî gibi Hanefî fakihlerinin en önde gelen âlimi bulunmaktadır. İbn Hallikân burada öğretilen fıkhî bilginin faydalı olduğunu, mezhepte aşırılığa kaçılmadığını ve orta yolun tutulduğunu söylemiştir. İbn Hallikân ayrıca Horasan'ın diğer şehirlerinden bu medreseye öğrencilerin geldiğini ve ayrıca halkın da derslere rağbet ettiğini belirtmiştir.[731]

Hârizm'de Selçuklular ve Hârizmşâhlar döneminde imar faaliyetleri etkinlik kazanmıştır. Gerek hanedan arası mücadeleler, gerek mezhepler arası çatışmalar bu bölgede ulemâyı etkin hale getirmiştir. İbn Hallikân buradan yetişen ve ilmî faaliyetlerini sürdüren bir kısım âlim ve devlet adamlarından bahseder. Bunların içerisinde Hârizm'de yetişen en önemli âlimler arasında yer alan Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) tefsir, hadis, lügat, nahiv ve belağat âlimi olduğunu ve tartışmasız VI/XIII. yüzyılın imamı olduğunu belirtir. Hârizm'de nahiv ilmini Ebû Mudar Mansûr'dan öğrenen Zemahşerî, Mekke'ye ve İskenderiye'ye seyahat ederek burada dersler vermiştir. Halku'l-Kur'ân meselesini derslerinde tartıştığından insanlar ondan yüz çevirmiş ve öğrencilerini kaybetmiştir. İbn Hallikân, Zemahşerî'nin öğrencilerini tekrar kazanmak istemesi nedeniyle bu meseleyi tartışmayı zamanla hafiflettiğini, bu konuda ısrarcı olmadığını söylemiştir.[732]

Zemahşerî'nin halifesi olarak meşhur olan el-Mutarrizî (ö. 610/1213) Hanefî fıkıh âlimlerinden olup edebiyat ve nahiv ilimlerine hâkimdir. İlk eğitimini babası Ebü'l-Mekârim ve Hârizm hatibi Ebü'l-Müeyyed el-Mekkî'den alan el-Mutarrizî hadis ilmini ise Tacir Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ebû Sa'd'dan almıştır. Hârizm'de ilim öğrenmek isteyenler kendisinden ve eserlerinden istifade etmişlerdir. İbn Hallikân onun *el-Muarreb* isimli eserinin fıkıh âlimlerinin kullandığı garib lafızları anlattığını ve Şâfiî âlim el-Ezherî'nin kitabı seviyesinde olduğunu iddia etmiştir.[733]

Hârizmşâhlar döneminde Hârizm'in refah seviyesi arttı ve ülkede ilmî ve edebî faaliyetler açısından büyük gelişmeler oldu. Hârizm beldeleri Atsız

[731] *a.g.e.*, III/259.
[732] *a.g.e.*, V/172.
[733] *a.g.e.*, V/370.

devrinden itibaren Moğolların işgaline kadar süre içerisinde en seçkin âlim ve sanatkârları cezbeden bir ilim merkezi haline geldi. Hârizmşah Medresesi Sultan Alâeddîn Tekiş tarafından 596'dan (1199) önce tesis edilerek Hanefî fıkıh âlimlerine vakfedildi. Alâeddîn Tekiş, Selçuklu sultanlarıyla rekabet halinde olduğu için medreseye önem göstermedi ve bir kütüphane tesis etti. Burada ders veren müderrislerin başında Fahreddîn er-Râzî gelmektedir. Onun şöhretini duyanlar uzak şehirlerden Hârizm'e gelerek ders aldı.[734] İbn Hallikân'ın bir kaydına göre Zemahşerî ve onun öğrencilerinin buradaki faaliyetleri Mutezile'yi etkin bir konuma getirdi. Ancak Zemahşerî, Mutezilî âlimlerle yaptığı münazaralar sonunda tartışmalar büyüyüp olaylar çıkması üzerine Rey'e dönmek mecburiyetinde kaldı.[735]

İbn Hallikân, Hârizm'e gelen âlimler içerisinde Yakut el-Hamevî'nin çok seyahat etmiş olmasına rağmen Hârizm'den daha büyük, daha zengin ve daha güzel bir şehir görmediğini söylemiştir. Ancak bu durum 616 (1219) senesinde sona ermiş Hârizmşah Sultan Alâeddîn Tekiş ile Moğollar arasında çıkan savaşta, Mâverâünnehir'in müstahkem mevkileri birer birer düşerken karşı koyan yerler korkunç katliamlara maruz bırakılmıştır. Yakut el-Hamevî'nin güvenli bölge olarak sığındığı Hârizm'in böyle bir felakete sürüklenmesi onu da etkilemiş, kendisini mahşer günü kabirden çıkan insanların durumuna benzeterek çok zor durumda kaldığını ve canını zor kurtardığını belirtmiştir. İbn Hallikân diğer İslâm şehirlerinde olduğu gibi Moğol istilasının Hârizm'deki ilim ve kültür hayatını tamamen yok ettiğini ve âlimlerin burayı terk etmek zorunda kaldığını belirtmiştir.[736]

İbn Hallikân Buhara'nın Mâverâünnehir şehirlerinin en büyüklerinden olduğunu belirtmiştir. Samanî hükümdarları âlim, edip ve şairleri himaye ettikleri için Buhara ilmî bir merkeze dönüşmüştür.[737] İbn Sînâ, Belh'ten bilim ve eğitim şehri Buhara'ya gelerek Kur'ân, edebiyat, kelâm, matematik, astronomi, mühendislik ve cebir öğrenmiştir. Hocaları arasında İsa b. Yahyâ el-Mesîhî ile Samanilerin saray hekimi Hasan b. Nuh gibi önemli bilginler

[734] *a.g.e.,* IV/250; Naci Maruf, *a.g.e.,* s. 104.
[735] *a.g.e.,* IV/250.
[736] Abdülkerim Özaydın, "Hârizm", *DİA,* c. XVI, s. 218.
[737] *Vefeyât,* II/156.

bulunmaktadır.[738] İbn Sînâ ile aynı dönemde yaşayan âlimlerden el-Halîmî (ö. 403/1012) Cürcan'dan Buhara'ya gelerek Ebubekir Muhammed b. Ahmed b. Habib ve başka âlimlerden hadis, Ebubekir el-Ezdî ve Ebubekir el-Kafâl'den de fıkıh öğrenerek tahsilini tamamlamış ve Şâfiî fıkıhçılarının önderi olmuştur. Samanî Devleti yıkıldıktan sonra Buhara'yı terk etmek zorunda kalarak Nîşâbur'a gitmiş ve burada hadis ilmiyle iştigal etmiştir.[739] Meşhur âlimlerden Zemahşerî ise öğrenme yaşı geldiğinde Buhara'ya gelmiş ve ilk tahsilini burada yapmıştır.[740]

Buhara'da Hanefî mezhebinin önde gelen imamlarından olan Ebû Zeyd ed-Debbûsî *el-Esrâr ve't-takvîm li'l-edille* isimli eserini telif ederek Şâfiî fıkıh âlimlerine karşı kendi mezhebini müdafaa etmesi, Şâfiî ve Hanefî ulemânın Buhara'daki rekabetini göstermektedir.[741] Şâfiî fukahasının önde gelen âlimlerinden Hafede ise ilk tahsilini bir Hanefî âlim olan Abdülazîz b. Ömer b. Mâretü'l-Hanefî'den alması Buhara'da her iki mezhebin etkin bir şekilde çalıştığını göstermektedir.[742]

Kumus ve Cibâl bölgeleri arasında yer alan Rey, kültürel olarak gelişmiş olup pek çok âlimin ilim öğrenmek için tercih ettiği önemli bir şehirdir.[743] İbn Hallikân, Rey'de ilmî faaliyetlerde bulunan iki önemli âlimden bahseder. Bunlardan Ebü'l-Mehâsin er-Rûyânî, Buhara, Gazne, Nîşâbur ve Âmül'de eğitim aldıktan sonra Rey'e gelmiş ve fıkıh derslerini Rey Medresesi veya diğer adıyla Rey Nizâmiye Medresesi'nde vermiştir.[744]

İbn Hallikân'ın bahsettiği bir diğer âlim Fahreddîn er-Râzî ise (ö. 606/1209) ilk eğitimini babasından Rey'de almıştır. Babası vefat edince Kemâl es-Simnânî'den de ders alan Râzî, Rey'e dönerek el-Mecdü'l-Cîlî'den fıkıh öğrenmiştir. El-Mecdü'l-Cîlî, Merâga'ya ders vermeye gidince Fahreddîn er-Râzî de onun peşinden giderek uzun bir müddet kelam ve felsefe derslerine devam etmiştir. Ayrıca bu faaliyetleri sırasında İmâmül-Haremeyn'in *eş-Şâmil*

[738] *a.g.e.,* II/157; Tahsin Görgün, "İbn Sina", *DİA*, c. XX, s. 320.
[739] *Vefeyât,* II/137.
[740] *a.g.e.,* V/170.
[741] *a.g.e.,* III/48.
[742] *a.g.e.,* IV/238.
[743] Osman Gazi Özgüdenli, "Rey", *DİA,* c. XXXV, s. 40.
[744] *Vefeyât,* III/198.

isimli eserini ezberlemiştir. Hârizm'e ve sonrasında Mâverâünnehir'in giderek bu şehirlerdeki âlimlerle tartışan ve oradan kovulan Râzî, Rey'e dönerek burada bulunan ilim ve servet sahibi tecrübeli bir tabip ile karşılaşınca büyük bir servete sahip olmuş ve ilmî yolculuklara devam etmiştir.[745]

[745] *a.g.e.*, IV/252.

4.8. Dârülhadis

İbn Hallikân'ın üzerinde durduğu eğitim kurumlarından birisi de dârülhadistir. İbn Hallikân burada verilen dersler bakımından incelemiştir. Ona göre dârülhadisler kurulmadan önce hadis öğretimi, mescid ve camilerdeki imla meclislerinde gerçekleşmektedir. Ders halkalarının ve onlara iştirak eden öğrencilerin çoğalmasıyla cami ve mescidler dışında yeni müesseselere ihtiyaç duyulmuştur. İbn Hallikân'ın kayıtlarına göre IV/X. yüzyılda Nîşâbur'da hadis öğrenimi için dârüssünne tesis edilmiş ve ilk olarak Ebü'l-Hasen el-Mâsercisî ile hadis âlimi İbnü'l-Beyyi' 381'de (991) imla meclisi düzenlemiştir.[746]

İbn Hallikân'a göre Nureddîn Mahmûd Zengî'nin Dımaşk'ta inşa ettirdiği Nûriye Dârülhadisi, Nizâmiye medreseleriyle birlikte başlayan eğitim müesseselerinin kurumsallaşmasının bir neticesidir. Nîşâbur'da tesis edilen dârüssünneden farklı olmamakla birlikte dârülhadis adıyla müstakil bir eğitim müessesesi olması açısından önem taşımaktadır. Nuriye Dârülhadisi'nden sonra Suriye ve Mısır'da dârülhadisler inşa edilerek hadis eğitimi kurumsal bir kimliğe kavuşmuştur.[747]

İbn Hallikân'ın da hocası olan İbn Şeddâd, Eyyûbî Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Giyâseddîn'in kendisine verdiği ikta ve ihsanlardan elde ettiği gelirle 601'de (1205) Bâbü'l-Irak'ta Nuriye Medresesi'nin karşısına dârülhadis inşa ederek hadis öğrenmek isteyenlerin yüzünü Halep'e döndürmeyi başarmıştır. İbn Şeddad'ın bu çabası ilk defa geldiği Halep'teki ilmî çevreyi geliştirmek istemesinden kaynaklanıyordu. Halep böylece hadis öğrenmek isteyen talebeler için Dımaşk ile birlikte vazgeçilmez şehirler arasına girmiştir.[748]

İbn Hallikân, İbn Şâddad'ın inşa ettirdiği medrese ve dârülhadisi ziyaret etmiş ve bir süre bulunarak mimarî yapısıyla ilgili bilgiler vermiştir. Buna göre türbenin iki kapısı vardır. İlk kapı medreseye, ikinci kapı ise dârülhadise açılmaktadır. İki penceresinden birisi medrese yönünde, diğeri ise dârülhadis yönündedir. İbn Hallikân böyle inşa edilmesini, bir eğitim merkezinde ders alan

[746] *a.g.e.*, IV/202.
[747] *a.g.e.*, IV/203.
[748] *a.g.e.*, VII/89.

kişinin diğer tarafta kimlerin ders aldığını görmesi ve bu kişilerle irtibat kurmanın sağlanması olarak izah etmektedir.[749]

İbn Hallikân'ın bir kaydına göre Eyyûbî Sultanı el-Melikü'l-Kâmil, Nûriye Dârülhadisi'nden esinlenerek Kahire'de kendi adına nisbet edilen bir dârülhadis yaptırmıştır. Burada ders veren âlimler arasında olan İbn Dihye (ö. 633/1235) el-Melikü'l-Kâmil tarafından azledilmiş ve yerine kardeşi muhaddis ve dil âlimi Ebû Amr Osman atanmış ve 13 Cemâziyelevvel 634'de (12 Ocak 1237) vefat edinceye kadar ders vermiştir. [750]

Eyyûbî sultanlarından el-Melikü'l-Eşref, Dımaşk'ta Nuriye Dârülhadisi'ne benzer özellikte bir dârülhadis inşa ederek burada ders vermesi için hadis âlimi İbnü's-Salâh'ı (ö. 643/1245) tayin etmiştir. İbn Hallikân ise 632'de (1234) mülazım olarak hocası İbnü's-Salâh'ın yanında görev yapmıştır. Bu durum dersi tekrar eden ve anlamayan öğrenciye tekrar anlatan muid ile hadislerin imlasında hocasına yardımcı olan mülâzım denen görevlilerin bulunmasından dolayı medrese ve dârülhadislerin öğretim yöntemi hususunda birbirlerini örnek aldığını göstermektedir.[751]

Dârülhadis'te hadis ve usul-ü hadis okutulurdu. Ayrıca sarf, nahiv ve güzel yazı dersleri de verilir ve hadis talebesinin hadisi anlama ve iyice ezberlemesi hedeflenirdi. Güzel yazıyı öğrenen hadis öğrencisi, okunan hadisi imla eder ve sonra onu ezberlerdi. İbn Hallikân, hocası İbnü's-Salâh'ın öğrencilerine ihtimam gösterdiğini ve en iyi şekilde yetiştirdiğini ifade etmiştir.[752]

4.9. Kütüphane

İbn Hallikân sosyal ve kültürel hayatın en önemli ve vazgeçilmez birimlerinden olan kütüphanelerle ilgili önemli kayıtları bulunmakta ve hizânetü'l-kütüb adını verdiği kütüphaneleri mescid, camii, medrese, saray ve özel kütüphaneler olmak üzere dörde ayırmaktadır.

---

[749] *a.g.e.*, VII/90.
[750] *a.g.e.*, III/450.
[751] Makdisî, *a.g.e.*, s. 310.
[752] *Vefeyât,* III/244.

Hamdânî emiri Ebû Nasr Ahmed b. Mervân'ın veziri el-Menâzî'nin (ö. 437/1045) bağışlarıyla oluşturulan Meyyâfârıkîn ve Amîd Camii kütüphaneleri, cami kütüphanesi kategorisindedir. Hamdânî vezirinin edebiyat ve şiire olan alakası, ilim adamlarıyla olan ilişkilerini yoğunlaştırmış, malının önemli bir kısmını kitapların teminine ayırarak bölgedeki en zengin kütüphanenin oluşmasını sağlamıştır.[753]

İbn Hallikân mescid kütüphanesine örnek olarak Bağdat'ta bulunan Zübeydî Mescid Kütüphanesi'ni vermiş ve buradaki faaliyetleri bildirmiştir. Buraya âlimlerin rağbet etmesinin nedenleri arasında çok kitap bulunması ve isteyen herkesin kitaplara kolaylıkla ulaşılmasıdır. Coğrafya âlimi Yakut el-Hamevî kitaplarının çoğunu buraya vakfedince değerli kitapların sayısı artmış ve kütüphane İslâm dünyasında içinde bulunan eserlerin sayısı ve çeşit bakımından en büyükleri arasında yer almıştır. İbn Hallikân, Yakut el-Hamevî'nin bağışladığı kitapları teslim alan ve mescide taşıyan kişinin tarihçi ve muhaddis İzzeddîn İbnü'l-Esîr olduğunu da belirterek meşhur kişilerin kütüphanelere önem verdiğini göstermiştir.[754]

Eyyûbî sultanlarından el-Melikü'l-Eşref'in Dımaşk'ta inşa ettirdiği Eşrefiyye Kütüphanesi, önemli medrese kütüphaneleri arasında yer almaktadır. İbn Hallikân, görev yaptığı dönemde sık sık gelerek burada bulunan kitaplardan istifade etmiş, başka hiçbir yerde rastlamadığı şair Bahâü's-Sincârî'nin divanını bulmuştur.[755]

Bir diğer medrese kütüphanesi ise Dımaşk'ta inşa edilen Âdiliyye Kütüphanesi'dir. İbn Hallikân 665 (1267) yılında burada araştırma yaparken meşhur Şâfiî fıkıh âlimi Kafâl eş-Şâşî'ye nispet edilen et-*Takrîb* isimli eserin aslında Kutbüddîn Mes'ûd en-Nîsâbûrî'ye ait olduğunu tespit eder ve bu sahada çalışan âlimleri uyarır.[756]

Samanîler devrinde Buhara'da çok gelişmiş bir saray kütüphanesi bulunmaktadır. Bu kütüphaneden istifade eden önemli âlimlerden birisi İbn

[753] *a.g.e.*, I/143.
[754] *a.g.e.*, VI/139
[755] *a.g.e.*, I/214.
[756] *a.g.e.*, IV/200.

Sînâ'dır. On sekiz yaşındayken saray hekimliğine getirilen İbn Sînâ, zengin saray kütüphanesine girerek tıpla ilgili eserleri okuma ve inceleme imkânına kavuşur. Bir müddet sonra yanıp harap olan bu kütüphaneden daha önce ismini bile duymadığı pek çok tabib ve düşünürü okuma fırsatını elde etmiştir.[757]

İslâm dünyasında kitap alım satımının yapıldığı tüccarlara ait olan kitapçılar bulunmaktadır. Tüccar Nâsır b. Ebü'l-Hasen Ali b. Halef el-Ensârî (ö. 607/1210), Mısır'da kitap âlim satımı yaparak büyük bir üne kavuşmuştur. Pazar ve Çarşamba günleri diğer günlerde çıkarmadığı kitapları halka tanıtmakta ve talep edene satmaktadır. İbn Hallikân, buraya insanların çok rağbet ettiğini ve gece yarısına kadar alışverişin sürdüğünü belirtmektedir. Kahire'de uzun yıllar faaliyetlerini sürdürmüş, kitaplarını istinsah eden es-Silefî isimli müstensih vefat edince işlerini yürütemez hale gelmiştir. İbn Hallikân tüccarın İskenderiye'ye gitmek zorunda kaldığını ve orada kitap satışına devam ettiğini kaydetmiştir.[758]

İbn Hallikân'ın kütüphane görevlileri hakkında önemli kayıtları bulunmaktadır. Bunlardan edebiyat âlimi Ebü'l-Hüseyin Ali b. Muhammed eş-Şâbestî, Fâtımî halifesi tarafından saray kütüphanesinin yöneticisi olarak atanmıştır. Onun görevi her gün kütüphanedeki kitaplardan seçmek ve halifenin huzurunda okumak olarak belirlenmişti. Eş-Şabestî bu görevinden dolayı kütüphanedeki bütün kitapları incelemiş ve birçok eser telif etmiştir.[759]

İbn Hallikân reis olarak adlandırılan kütüphane görevlisinin beşerî ve dinî ilimleri bildiğini ve kütüphaneye gelenlere istedikleri kitaplar konusunda yardımcı olduklarını belirtmektedir. İbn Hallikân Şair Ebu Temmâm'ın şiir kitabı *el-Hamase*'yi yazarken Hemedan'da bulunan kütüphaneye giderek şiir divanlarını incelediğini ve görevlinin de istediği kitapları ona vererek yardımcı olduğunu anlatmıştır. Ayrıca kütüphane görevlisinin kütüphanede çalışması uzayan Ebu Temmâm'ı evine davet ederek çalışmasını bitirene kadar misafir ettiğini ve böylece divanların hepsine ulaştığını ve eserini tamamladığını kaydetmiştir.[760]

---

[757] *a.g.e.*, II/157; Tahsin Görgün, "İbn Sina", *DİA*, c. XX, s. 320.
[758] *Vefeyât,* I/ 196, 197.
[759] *a.g.e.*, III/319.
[760] *a.g.e.*, III/85.

4.10. Hankah ve Ribât

İbn Hallikân İslâm tarihinin en işlevsel yapılarından olan hankah ve ribâtlar hakkında önemli bilgiler kaydetmiştir. Sınır boylarında inşa edilen ve genellikle askeri amaçla kullanılan ribâtlar Hicaz, Irak ve Suriye gibi yerlerde askerî mahiyetini kaybetmiş, dinî ve tasavvufî özellik kazanmıştır.[761]

İbn Hallikân'ın zamanında ise eğitim öğretim kurumu olarak işlev görmüş ve aynı zamanda seyahat eden âlimlerin ikametgâhı olmuştur.[762] Bağdat'ta bulunan Feyrûz Ribâtı'na muhaddis Ebü'l-Vakt 21 Şevval 552'de (26 Kasım 1157) gelmiş ve burada ikamet ederek hadis dersleri vermiştir.[763] İbn Hallikân'ın hadis hocası Ebû Ca'fer Muhammed b. Hibetüllâh'ın da aralarında bulunduğu çok sayıda kişi Feyrûz Ribâtı'na gelerek hadis dinlemiş ve icazet almışlardır.[764]

Musul Atabeyi Nureddîn Arslanşah'ın divan kâtibi iken felç olan Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, ikamet etmek için Kasr-ı Harb Ribâtı'nı inşa etmiştir. İbnü'l-Esîr sağlığına kavuştuktan sonra burasını hem devlet işleri hem de ilmî ve kültürel faaliyetler için kullanmıştır. Onun vefatından sonra Feyrûz Ribât'ı gibi eğitim ve öğretim verilen bir mekân haline dönüşmüştür.[765]

Eğitim ve öğretim maksadıyla kullanılan bir diğer ribât ise Şehrezûrî Ribâtı'dır. Erbil Atabegi Kökböri ile arası bozulan Fakih İzzeddîn Ebü'l-Kāsım, Musul'a geldiğinde Şehrezûrî Ribâtı'nda kalarak burada fıkıh dersi vermiş ve öğrenci yetiştirmiştir. Musul Atabegi Nureddîn Arslanşâh ise onu himaye etmiş ve geçinmesi için düzenli maaş tahsis etmiştir. İbn Hallikân İzzeddîn'in Musul atabeği tarafından himaye edilmesinin Musul ile Erbil arasındaki siyasî ve kültürel çekişmenin bir tezahürü olduğunu ileri sürmektedir.[766]

Ribâtlar, eğitim ve öğretim kurumu olarak kullanıldığı gibi müritlerin ve şeyhlerin etrafında toplandığı tekke olarak da kullanılmaktadır. İbn Hallikân, Merv'de daha öncekilerden farklı ve güzel bir ribât inşa edildiğini, âlim ve zâhid

[761] Fuat Köprülü "Ribât", *Vakıflar Dergisi*, 2 (Ankara1942) s. 276-77.

[762] *Vefeyât,* IV/142-3.

[763] *a.g.e.*, III/227.

[764] *a.g.e.*, III/227.

[765] *a.g.e.*, IV/142; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, isimli eserinde ribâtın Musul'un Derbiderrâc Mahallesi'nde yer aldığını ve burada önemli kişilerin yaşadığını nakletmektedir. *Bkz.* Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/221.

[766] *a.g.e.*, II/239.

Yûsuf b. Vehere (ö. 535/1140) ve müritleri tarafından kullanıldığını söylemektedir.[767]

İbn Hallikân, ribâtlarda kalan âlim veya sûfilerin öğrencileri veya müritleri tarafından hazireye defnedildiklerini ve bunun gelenek haline geldiğini belirtmiş ve kayıt altına almıştır. Endülüslü Mâlikî fakih Ebû Velîd el-Bâcî Meriyye'deki ribâtında, Şâfiî fıkıh âlimi Ebü'l-Kāsım el-Kuşeyrî Nîşâbur'da Şeyhü'ş-şüyuh Ribâtı'nda, Yûsuf b. Vehere Merv'deki ribâtında Mecdüddîn İbnü'l-Esîr ise Kasr-ı Harb Ribâtı'nda defnedilmiştir.[768]

İbn Hallikân ribâtta kalan sûfilerin zengin kişiler tarafından evlendirildiklerini ve geçimlerini sağlayacak şekilde finanse edildiklerini belirtmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî'nin müritlerinden bir genç, zengin bir kişinin azad ettiği cariye ile evlendirilmiş ve ondan çocukları dünyaya gelmiştir. İbn Hallikân'ın bu kaydına göre ribâtlar geniş, çok odalı ve içerisinde kadın ve çocukların da yaşadığı bir mekân hüviyetindedir.[769]

İbn Hallikân Erbil'deki hankahların ribâtlar gibi çok çeşitli amaçlarda kullanıldığını müşahede etmiştir. İbn Hallikân'ın hâmisi Atabeg Muzafferüddîn Kökböri inşa ettirdiği iki hankahtan birisini devamlı kalan sûfîlere diğerini ise misafirlerin istifade etmesi için vakfetmiştir.[770] İbn Hallikân bu hankahlarda kalan meşhur âlimler hakkında da bilgi vermiştir. Edebiyat ve hadis âlimi Hâfız b. Dihye 604 (1207) yılında Erbil'deki mevlîd-i nebî kutlamalarına katılmak maksadıyla gelmiş ve misafirler için tahsis edilen hankahta konaklamıştır. Kaldığı süre boyunca atabeğin yardım ve himayesini gördükten sonra mevlîd-i nebî kutlamalarını şiirsel bir üslupla anlattığı *Kitâbü't-tenvîr fi mevlîdi's-sirâci'l-münîr* isimli eserini Kökböri'ye ithaf etmiştir.[771]

İbn Hallikân Mısır'da inşa edilen hankahların, diğer İslâm şehirlerinde inşa edilenlerle benzer özellikler gösterdiğini ifade etmiştir. İbn Hallikân Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Fâtımîler döneminden kalan binaları eğitim ve kültürel

[767] İbn Vehere, dinî ilimlere hâkim bir âlim olmasının yanısıra sûfî meşreptir. Nizâmiye Medresesi'nde bir dönem tasavvufi vaazlar verdi ve Bağdat halkı nezdinde büyük kabul gördü. Daha sonra Herat'a giderek inzivaya çekildi. Ancak müridlerin ısrarı sonucu Merv'e dönmek zorunda kaldı. Bkz., *a.g.e.,* VII/80.

[768] *a .g.e.,* II/409; III/205.

[769] *a.g.e.,* I/374.

[770] *a.g.e.,* IV/119.

[771] *a.g.e.,* IV/120.

faaliyetler için dönüştürdüğünü ve bunlardan bir kısmını hankah yaptığını belirtmiştir. Selâhaddin, Abbâsî Halifesi Ebü'l-Kāsım el-Müstansır'ın azadlı kölesi olan Saîdü's-Suadâ Anber'în oldukça büyük ve gösterişli evini 569 (1173) senesinde başta medrese öğrencileri olmak üzere, müderrisler ve sûfiler için hankaha dönüştürmüştür. Menâzilü'l-İzz Medresesi müderrisi Şihâbeddîn et-Tûsî medresede kalacak yer olmadığından burada ikamet etmiştir.[772]

[772] *a.g.e.*, IV/224; VII/206.

SONUÇ

Eyyûbî ve Memlüklü dönemlerinin önemli ilim adamlarından olan İbn Hallikân'ın, uzun bir araştırma ve çalışma neticesinde ortaya koymuş olduğu eseri *Vefeyâtü'l-a'yân,* özgün tarzı ve birçok ilki barındırması dolayısıyla hem İslâm dünyasında hem de Batı'da çok büyük bir ilgi görmüştür.

İbn Hallikân, Erbil Muzafferiye Medresesi'nde başlayan ilk eğitiminin ardından ilim öğrenmek, bilgi ve birikimini geliştirmek ve Musul, Dımaşk ve Halep'teki meşhur hocalardan ders almak için birçok seyahat gerçekleştirmiştir. İskenderiye ve Kahire'ye de giden İbn Hallikân özellikle dil ve edebiyat alanında kendisini geliştirmiş, Endülüs ve Mağrib'ten gelen edip ve şairler ile buluşarak İslam dünyasının batısıyla bağlantı kurmuştur. Edebiyat, şiir ve Arap dilbilgisine vakıf olan İbn Hallikân, eğitim hayatına başladığı dönemden vefat ettiği döneme kadar katıldığı edebiyat toplantılarında, dinlemiş olduğu şiirler başta olmak üzere her türlü bilgiyi not almış ve bu yüzden geniş bir ilmî ve edebî kültüre sahip olmuştur. Geniş bir kütüphaneye de sahip olan ve yaşadığı dönemde sahaflarla iyi ilişkiler kurmaya önem gösteren İbn Hallikân, başta tarih olmak üzere bir çok alana ait her türlü kitaptan haberdar olmaya çalışmıştır.

İbn Hallikân Mısır'da kadı olarak göreve başladıktan sonra Eyyûbî Sultanı el-Melikü's-Salih Eyyûb'un hizmetinde bulunan şair ve edip Bahâeddîn Züheyr ve Cemaleddîn Matrûh ile yakın arkadaş olmuş, her ikisinin de idari ve siyasî birikiminden istifade etmiştir. Özellikle Cemâleddîn Matrûh ile şiir meclisleri düzenlemesi ve mektuplaşması; onun hem edebiyat, şiir ve siyaset üçgeni içerisinde yer almasına vesile olmuş hem de ümera ile ilişkilerini derinleştirmiştir. Sincar kadısı Bedreddîn Ebü'l-Mehâsin ile yakın ilişkisi onu Mısır kadı naipliğine ve sonrasında Suriye kadılkudâtlığına taşımıştır. Ümera ile şiir ve edebiyat üzerinden başlattığı ilişkiler onun devlet kademesinde tanınmasını sağlamış ve hızla yükselmeye başlamıştır. İbn Hallikân'ın hayatındaki bu evre eserini de etkilemiş, ele aldığı âyanın önemli bir kısmı ümera kesiminden olmuştur. *Vefeyât*'ta yer alan anektod ve methiyeler, İbn Hallikân'ın bu çevreyle sıkı bir ilişki kurmasıyla bağlantılıdır. Siyasî terminolojiye de vakıf olan İbn Hallikân, bürokrasiyi tarihsel gerçekliği

içerisinde vermeyi başarmış, sadece siyaset veya teşkilat tarihini değil bunların bütün yönlerini bir potada eritmeyi başaran yegane âlimlerden birisi olmuştur.

İbn Hallikân eserini belli bir zaman veya mekan içinde kaleme almamıştır. Hayatının her merhalesinde bazen çok yoğun bir şekilde, bazen de seyrek olmak üzere eseriyle iştiğal etmiştir. Erbil, Musul, Dımaşk, İskenderiye ve Kahire'de tahsil hayatını sürdürürken eserini yazmayı planlamıştır. İbnü'l-Esîr gibi âlimlerden tarih, Şeyh Cemaleddîn İbnü's-Sinnîre gibi âlimlerden edebiyat ve şiir, Muvaffakuddîn b. Yaiş gibi âlimlerden nahiv ve lugat öğrenmiş, Yakut el-Hamevî ve Abdüllatif el-Bağdâdî gibi dönemin ileri gelen âlimlerinden istifade etmiş, bilgisini ve görgüsünü genişletmiştir. Katıldığı tüm meclislerde, ders halkalarında ve sohbetlerde öğrenmiş olduğu bilgileri kaydetmiş, ilginç bulduklarını ise yeri geldiğinde eserine derç etmiştir. *Vefeyâtü'l-a'yân'*da bu tür anekdotlar, ilginç bilgiler ve şiirlerin çok fazla bulunması eseri meşhur kılmıştır. Bunların kaynağı da şüphesiz İbn Hallikân'ın bitmez tükenmez enerjiyle topladığı bilgilerdir.

Hayat merhalesinin ikinci basamağı ise eğitimciliği ve idareciliğidir. Bu dönemde çok fazla yazamamıştır. Ancak araştırmaya devam etmiş, sözlü ve yazılı birçok kaynağa ulaşabilmiştir. Özellikle vefat tarihlerini tespit etmek için gittiği türbelere de eserinde yer vermiş, böylelikle okuyucu, hem dosdoğru bir şekilde söz konusu şahısların vefat tarihlerini öğrenmiş hem de varsa orada ele aldığı kişi ile ilgili eserlere ulaşabilmiştir. İbn Hallikân, türbe ve kabristan gezilerini bilinçli olarak yapmıştır. Vefat tarihini tam olarak tespitinin yanısıra varsa kişilerin yakınları, peşinden gelenleri ve öğrencileri ile sohbet etme imkanı bulmuş, böylece haklarında ilk elden bilgi edinmiştir. Bu merhalede İbn Hallikân kadılkudât olması hasebiyle birçok cami, medrese, ribât, hankah, kitabevi, ticarethane gibi yerlere görev icabı gitmiş, burada ilginç ve kayda değer bulduklarını kaydetmiştir.

İbn Hallikân'ın, hayatını eğitim ve öğretime, edebiyat ve şiire, idareciliğe ve eser tasnifine hasrettiği görülmektedir. Onun yetiştiği kültürel ortamdan dolayı özel ilgisi dilbilgisi, şiir divanları ve tarih üzerine olmuştur. Bütün edebiyat meclislerinde öğrendiği ve ezberlediği divanların ve rubailerin neredeyse her biyografide yer alması ona mahsus bir özellik olmuştur. İbn

Hallikân aslında umumi bir tarih kitabı yazmak amacıyla yola çıkmış, ancak o dönemde özellikle hocası İbnü'l-Esîr'in eserini aşamayacağını düşündüğünden edebî ruhu ve şiir bilgisinin de etkisiyle edebiyat, tarih ve şiir ağırlıklı bir eser olan *Vefeyâtü'l-a'yân*'ı kaleme almıştır. İbn Hallikân'ın *Vefeyât* dışında bir eser vücuda getirmemesi onun bilgisinin azlığından değildir. Moğol ve Haçlı saldırılarının olduğu bir coğrafyada yaşaması, çokça seyahat etmesi, kadı olduktan sonra vakit bulamaması ve kaynaklar noktasında titiz ve hassas olması gibi nedenler burada etkili olmuştur.

İbn Hallikân siyasî olarak çalkantılı bir yüzyılda yaşamış, gençliğini Eyyûbî, olgunluk dönemini ise Memlüklü döneminde geçirmiştir. Eyyûbîler dönemi onun eğitim ve öğretim hayatının geçtiği ve dolayısıyla birçok belde ve şehire gittiği zaman dilimidir. Bu yüzden eserinde ilmî seyahatler ve eğitim öğretim birinci planda yer almaktadır. Onun eseri hayatıyla bütünleşmekte, yaşadığı gibi yazmaktadır. İki yıkıcı ve büyük savaşa şahit olması, şehirlerin Moğollar tarafından yakılıp yıkılması, ulemâya baskı yapılması ve onların cahil kesimler tarafından öldürülmeleri, İbn Hallikân'ı sarsan olayların başında gelmektedir. İbn Hallikân, Memlüklüler döneminde ise önemli ve etkin bir konumda olmuştur. Uzun süren Suriye başkadılığı görevi nedeniyle siyasî olayların içerisinde kalmış ancak saltanat mücadelesinde taraf tutmak zorunda olduğu için görevinden azledilmiş ve rakipleri tarafından gözden düşürülmüştür. Suriye halkı tarafından sevilen İbn Hallikân kısa bir süre sonra tekrar görevine dönse de kendi ikbalinden endişelenen bazı kesimler tarafından hırpalanmış ve tekrar görevden alınarak silinmeye çalışılmıştır. İbn Hallikân, hayatının son dönemlerini bir medresede yaşamaya çalışarak geçirmiş ve ihtişamlı başladığı kariyeri sessiz ve sedasız sona ermiştir. İbn Hallikân hakkında daha sonraları çeşitli çirkin ve mesnetsiz iddialar ortaya atılsa da itibar görmemiş, o, eseriyle gelecek yüzyıllara damga vurmuştur.

İbn Hallikân, birbirine benzer kavramlar olan mezhep, meşrep ve meslek kelimelerini terminolojisine uygun kullanmış ve değerlendirerek bunlar arasındaki nüans farklarını dikkate almıştır. Şâfiî fakihi olmasına rağmen mezhep taassubu içerisine hiçbir zaman girmemiştir. Annesinin Hanefî mezhebi mensubu olması da onun değerlendirmelerinde belirleyici olmamıştır. *Vefeyâtü'l-a'yân*'da mezhep taassubu içerisinde olanları ve mezhepçilik

yapanları tenkit etmiş kendisi orta yolu tutmaya çalışmıştır. Ancak İbn Hallikân'ın eserinde Şâfiî mezhebi mensuplarının diğer mezheplere göre fazlalığı tezat teşkil etse de bu durum İbn Hallikân'ın çevresiyle ve kullandığı kaynaklarla alakalıdır. İbn Hallikân eserinde Bermekîler'e ve Eyyûbîler'e daha fazla yer vermesinin nedenleri arasında Bermekîler'in soyundan gelmesi, Eyyûbîler'in yaşadığı yüzyılda önemli izler bırakması ve sultanların İbn Hallikân'ın ailesiyle yakın ilişkisinin olması bulunmaktadır.

İbn Hallikân eserini belli bir tertip üzere yazmıştır. Her ne kadar alfabetik sıralamaya uyarak biyografileri kaleme alsa da kişilerin meşhur oldukları lakap ve unvanları yerine az bilinen isimlerini bu sıralamaya dahil etmesi araştırma yapmak isteyenlerin zorlanmasına neden olmuştur. İbn Hallikân eserinde Türk, Fârisî, Ermeni, Bizanslı gibi meşhurlara yer verdiğinden bunların isimlerinin doğru okunması için harekelendirmiş, anlamlarını da biyografinin sonunda vererek okuyucuya muğlak bir alan bırakmamıştır. Biyografide kişinin ismi verildikten sonra nesebi, doğum yeri gibi hususlar zikredilmiş, devamında fiziksel özellikleriyle sosyal ve dinî yönü araştırılmıştır. Kişilerin meslekleri, yaptıkları önemli işler, edebiyat ve şiirle bağlantıları varsa hakkındaki iddialar, onunla ilgili nükteler, rubailer ve şiirler sırayla verilmiş, en son vefat tarihi zikredilerek biyografi noktalanmıştır. İbn Hallikân'ın biyografilerinde belli bir tertip ve düzen olsa da içerik olarak aynı şey geçerli değildir. Bazen bir biyografiyi çok kısa tutmuş, bazen de çok uzun vermekten çekinmemiştir.

İbn Hallikan muhtasar bir tarih eseri olarak nitelediği eserinde sahabe ve tabiinden çok az kişiye yer vermiştir. Hakkında merak edilen sorulara cevap vermek maksadıyla ele almış olduğu bu kesim ile Emevî ve Abbasî halifelerine de onun eserinde sık rastlanmamıştır. Haklarında çok malumat olanları aktarmanın tekrar olduğunu ve bu yüzden insanların merak ettiği meşhur kişileri araştırmayı şiar edinmiştir. Nitekim bunlar kendi döneminde adı ve sanı çok az duyulmuş kişiler olup neden eserde yer aldıkları hakkında ayrıntılı açıklama yapmamıştır. Sadece bir eseri olan ve pek bilinmeyen bir kişi eserde yer alırken, İslam dünyasının her yerinde tanınmış kişilerden bahsetmemesi garipsenmiş ve bunun nedenleri araştırılmıştır.

İbn Hallikân kültürel ve bilimsel gelişmelerin güçlü bir halife veya sultan sayesinde gerçekleşeceğini vurgulamıştır. Bir Sünnî âlim olmasına rağmen Fâtımîler ve Büveyhîler dönemindeki siyasetçi ve âlimleri anlatırken aralarındaki kültürel ve siyasî ilişkilerden bahsetmiş ve bir taraf tutmamıştır. İbn Hallikân âlim ve ediplerden hayat hikâyelerini anlattığı kişilerin halifeler başta olmak üzere devlet bürokrasisiyle işlerini kayıt altına almaya çalışmış, halife ve devlet adamlarının âlim ile ediplere yaklaşımlarına dair önemli bilgileri bir araya getirmiştir. Emevî ve Abbâsî döneminde ulemâ ile halifeler arasındaki münasebetlere dair çarpıcı bilgiler veren İbn Hallikân, halifelerin meşruiyetlerini sağlamak için meşhur âlim ve şairleri himaye etiklerini ve onların toplum üzerindeki etkilerinin farkında olduklarından kimi zaman baskı uyguladıklarını ve böylece muhalefet edenleri sindirdiklerini ve siyasî geleceklerini devam ettirdiklerini vurgulamıştır. İbn Hallikân Hz. Peygamber sonrası ortaya çıkan siyasî gelişmeleri, kurulan devletleri ve idarecileri eserinde anlatmış, bunları anlatırken bürokraside yer alan bazı teknik terim ve tabirler kullanmış ve siyasî terminolojiye hâkimiyetini göstermiştir.

İbn Hallikân, Nizamiye medreselerinin İslam eğitim ve öğretim hayatına verdiği katkıların çok önemli olduğunu tespit etmiş ve bu medreseler ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Nizamülmülk tarafından İslam dünyasının pekçok yerinde inşa edilen bu müesseseler, kendisinden sonra gelen kurumlar için örnek teşkil etmiştir. İbn Hallikan'ın tespit ettiği medreseler Nizamiye'ye birçok yönden benzemektedir. Nizamiye medreselerinin çok rağbet gören kurum olduğunu tespit eden İbn Hallikan, buraya gelen alimlerin kadroya dahil olabilmek için mezhep değiştirdiklerini, devlet adamlarıyla görüştüklerini ve zaman zaman da vaaz kürsüsünde halka idarecileri şikayet ederek burada görev yapmak istediklerini zikretmiştir. İbn Hallikan'ın eğitim ve öğretim hayatıyla ilgili kayıtlar incelendiğinde medreselerin kurumsallaşmasındaki asıl nedenin Selçuklu Devleti için yetişmiş insan temin etmek olmadığı görülmüştür. Nitekim medrese mezunlarının önemli bir kısmı idarî görev almamış, daha çok ilmî hayata katkı sağlamışlardır.

İbn Hallikan, meşhur kişiler temalı eserinde kendisinin de mensup olduğu ulemayı eserinin temel ögesi haline getirmiş, diğer mesleklere bir dipnot bilgisi muamelesi uygulamıştır. Özellikle eserinin bir çok yerinde geçen meşhur

zanaatkarlar ve tüccarları ulema ile bağlantılarına göre değerlendirmiş, onların sosyal yaşamlarına ve kültürel hayattaki katkılarına yer vermiştir.

İbn Hallikân'ın ilme ve edebiyata karşı ne kadar büyük bir saygısı varsa, şiir ve edebi intihallere tahammülsüzlüğü de o derece fazla olmuştur. Bunu yapan hocası bile olsa acımasızca eleştirmiştir. Müellifleri, katipleri, müstensihleri çoğu zaman bir tasnife tabi tutarak onların ilmi ve edebi derecelerini belirlemiştir. Bedensel ve fiziksel kusurlardan ziyade bilim ve edebiyatta yapılan yanlışları belirtmiş, özellikle şiir okuyup ümeradan para alan kesimin şiirlerinin intihal olduğunu tespit etmiştir. İbn Hallikân eleştirdiği kişilerin yaptığı yanlışlara düşmek istememiş, bu yüzden hangi bilgiyi verirse versin kaynağını belirtmeye özen göstermiştir.

İbn Hallikân eserindeki birçok biyografiyi önceki eserlerden sentezleyerek veya özetleyerek kendinden önceki müelliflere göre edindiği bilgiden yeni bir şekil oluşturmak istemiştir. Eser biyografinin bazı özelliklerini sürdürmeye devam etse de çoğunlukla edebiyat eseri olarak nitelendirilmiş ve ansiklopedik bilgi içeren bir içeriğe sahip olarak eğitici ve eğlendirici bir biçim halini almıştır. Bir başka deyişle *Vefeyâtü'l-a'yân*, tabakat kisvesi altında bir edebiyat eseri veya edebi eserlere özgü sayısız özellikleriyle bir biyografik sözlük olarak nitelendirilmiştir.

İbn Hallikan'ın eseri hatırat kategorisine de girmektedir. Nitekim İbn Hallikan karşılaştığı olayları, hocaları ve yaşadığı dönemin meşhurlarını, çağının hayat tarzını ve vefat haberlerini günü gününe kaydetmiş ve bir anı niteliğinde aktararak bahsetmiş olduğu kişilerin yaşamış olduğu zamanı apaçık bir şekilde günümüze taşımıştır. Eserinin adından da anlaşılacağı üzere zamanın çocuklarının haberlerini bazen müşahede ederek, bazen haber alarak, bazen de eserlere müracaat ederek nakletmiştir.

İbn Hallikan kitapların üzerinde bulunan ve kimsenin pek dikkat etmediği ve kitaplarla hiçbir ilgisi olmayan bazen bir şiir, bazen bir ilaç tarifi, bazen kitap sahibinin can sıkıntısından yaptığı karalamaları dahi eseri için araştırma yaparken dikkate almış ve titizlikle bunları da incelemiş ve değerlendirmiştir. İbn Hallikan'ın eserinde bulunan ilginç ve kimsenin bilmediği haberlerin bulunması bununla alakalıdır. Bu kayıtların özellikle günümüze kadar

gelmeyen eski kitaplardan aktarılmış olmaları bazen kaybolmuş bir eserin parçasını teşkil etmeleri, bazen de önemli şahsiyetlerin doğum-ölüm tarihlerini vermeleri açısından çok değerli bir kaynak değeri taşımaktadır.

İbn Hallikân vefatı neticesinde toplumda akis uyandıran kişilerin haberlerini vererek o dönemle ilgili dikkat çeken bilgiler vermeyi de ihmal etmemiştir. Nitekim şehirlerin gelişmesi ve nüfusun kalabalıklaşması yüzünden şehir içinde kalan bazı kabirlerin genel kabristanlara taşındığını ve bazı meşhur kişilerin kabirlerinin de aynı şekilde taşınmak zorunda kalındığını söyleyerek şehir tarihi ile ilgili bilgiler vermiştir. Bu yüzden kabirlere sık sık giderek mezarları kaybolmuş meşhur kişileri araştırmış ve bunlardan bazılarını tespit ederek kayıt altına almıştır. İbn Hallikân zamanın önemli bir kısmını kabirlerde geçirdiğinden halkın ziyaret etmeye önem verdiği kimselerin varlığından haberdar olmuştur. Nitekim mutat hale gelen ziyaretleri esnasında tasavvuf büyükleri başta olmak üzere fakih ve hadis gibi dinî ilimlerde döneminde iz bırakan meşhur şahsiyetlerin kabirlerini de ziyaret etmiş ve bunlardan bazısına halkın çok rağbet ettiğini tespit etmiştir. Bunun dışında özellikle Haçlılar ve Moğollara karşı yapılmış olan savaşlara katılan veya şehit düşen devlet büyüklerinin kabirlerinin de çok ziyaret edilen yerlerden olduğunu ve insanların buraya gelerek dua ettiklerini ifade etmiştir.

Vefeyâtü'l-a'yân birçok kere istinsah edilmiş, muhtasarları ve zeyilleri yapılmış ve birçok dile çevrilmiştir. Dikkatli ve titiz bir âlim olan İbn Hallikân'ın zamanına kadar biriken ve çok geniş malzemeden süzüp terkip ettiği bu çalışmasına Kütübî'nin (ö. 764/1363) *Fevâtü'l-vefeyât* isimli zeyli başta olmak üzere birçok kez zeyilleri yapılarak onun birikimi ve metodu devam ettirilmiştir. Safedi'nin (ö. 764/1363) *el-Vâfî bi'l-vefeyât* isimli zeyli ise bu metodun en geniş mahsulü olup bir biyografik ansiklopedi hüviyetindedir. İbn Hacer (ö. 852/1449) *Dürerü'l-kâmine,* es-Sehavi (ö. 902/1497) *ed-Dav'u'l-lâmî,* el-Muhibbi (ö. 1111/1699) *el-A'lâm,* el-Murâdi'nin (ö. 1206/1791) *Silkü'd-dürer*'i gibi benzer çalışmalarla İbn Hallikan ile başlayan bu usulü devam ettirilmiştir. Diğer İslamî edebiyatlardaki çeşitli tarzlarıyla tabakât ve tezkireler bu geleneğe bağlı olarak telif edilmişlerdir. Taşköprizâde'nin (ö. 968/1561) *eş-Şekāiku'n-nu'mâniyye*'si Arapça ve Türkçe zeyilleriyle birlikte önemli bir geleneğin devamı olmuştur. Bu türden eserlerin bir kısmı Osmanlı döneminde

Vefeyâtü'l-ayan ile birlikte okunmuştur. Hısım Ali Çelebi (ö. 992/1584) tarafından *Şekāik*'e yapılan zeyl de İbn Hallikan'ın çalışmasını örnek almış ve aynı kategoride değerlendirilmiştir. Şevkani'nin (ö. 1250/1834) telif etmiş olduğu *el-Bedrü't-tâli*' kapsadığı dönem ve belli bir mezhebe münhasır olmaması bakımından *Vefeyâtü'l-a'yân'*ın devamı niteliğindedir.

Osmanlı dünyasında da tanınan bu eser ile ilgili çok fazla çalışma yapılmış, veziriazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (ö. 1095/1683) tarafından Rodosîzâde Muhammed'e görev verilerek Türkçe'ye çevirilmiştir. Eserin özellikle Osmanlı coğrafyasında gördüğü ilgi ve Rodosîzâde'nin yaptığı çevirinin Osmanlı dönemi tarihçiliğine kattığı değerin incelenmesi gerekmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde yapılan inceleme sonucunda hem *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın hem de Rodosizade'nin çevirisinin 130'un üzerinde nüshalarının bulunmuş olması eserin Osmanlı ilim dünyasında geniş ilgi görmesinin bir işareti olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Akpınar, Cemil, "Ebü's-Salt ed-Dânî", *DİA,* X, s. 341.

Akyüz, Vecdi, *Kuran'da siyasî kavramlar*, İstanbul 1998.

Altıkulaç, Tayyar, "Ebû Amr b. Alâ" *DİA*, X, s. 96.

----------, "İkrime el-Berberî", *DİA*, XXII, s. 41.

----------, "Sehâvî, Alemüddin", *DİA*, XXXVI, s. 312.

Amir, Fahreddîn Muhammed Yûsuf, *Menhecü'l-bahsi'l-edebi inde İbn Hallikân, Trablus 1991.*

Anay, Harun, "Felsefe" *DİA,* XII, s. 323.

Auchterlonie P., *Arabic Biographical Dicitonaries: A Summary Guide and Bibliographie.* Durham 1987.

Avcı, Casim, "Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî" , *DİA,* XX, 544.

----------, "Tabakat" *DİA*, XXXIX, s. 298.

Aybakan, Bilal, " Sincî", *DİA,* XXXVII, s. 336.

----------, "Şâfiî Mezhebi", *DİA,* XXXIX, s. 237.

----------, "Taberi Ebû't-Tayyib "*DİA,* XXXIX, s. 314.

Aydın, Akif, "İmamet", *DİA,* XXII, s. 204.

Ayni, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Hanefî, *İkdü'l-cümân fî târîhi ehli'z-zamân,* thk. Mahmûd Rezzak Mahmûd, Kahire 2010.

Azzâvî, Abbas, *et-Ta'rif bi'l-müerrihîn fî ahdi'l-Moğol ve't-Türkman,* Bağdat 1971.

Baktır, Mustafa, "Hutbe", *DİA,* XVIII, 424.

Basuguy, Bedrettin, *Selâhaddîn-i Eyyûbî devrinde ilmi faaliyetler*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

Beale, Raphical, Thomas William, *An Oriantal biographical dctionary*, Lahor 1975.

Bedir, Murteza, İslâm ve klasik *[*Klasiği yeniden düşünmek] "Klasik Hanefî fıkıh teorisinin hikayesi", haz. Sami Erdem, M. Cüneyt Kaya, İstanbul 2008 s. 85.

Beksaç, A. Engin, "Eyyûbîler", *DİA,* XII, 32.

----------, "İsfahan", *DİA,* XX, 503.

Black, Antony, *Siyasal İslâm düşüncesi tarihi: Peygamberden bugüne,* çev. Sevda Çalışkan- Hamit Çalışkan, Ankara 2010.

Bosworth, Clifford Edmund, çev. Hande Canlı, *Doğuşundan günümüze İslâm devletleri tarihi: Devletler, prenslikler, hanedanlar kronoloji ve soy kütüğü el kitabı,* İstanbul 2005.

Bozkurt Nebi, "Dârülhadis", *DİA*, VIII, s. 528.

Browne, E.G., *A Literary of Persia, Cambridge 1926.* III, s. 7.

Canatan, Kadir, *Mukaddime sözlüğü: Klasik sosyal bilimler sözlüğü,* İstanbul 2009.

Cemaleddîn, Âmine Muhammed, "*İbn Hallikân ve nüzatühü'l-mevsûiyye fî kitabi vefeyâti'l-A'yân*", *Havliyyâtü külliyâti'l-âdâb,* XXIV/2 Riyad 1995-6, s.29-49.

Cevvâd, Tâhir Ali, *Mülâhazât alâ vefeyâti'l-a'yân,* Beyrut 1977.

Cezzâr, Fikri Zeki, *Medâhili'l-müellifin ve'l-a'lâmi'l-Arab hatta Âm 1215/1800,* Riyad 1991, I, s. 449.

Chishti, Abdulhâlim, Ansar Zahid Khan, "Combined contents of eight volumes of Ibn Khallikân's wafayat al- a'yan aarenged alphabetically" *Journal of the Pakistan historicâl society Karachi,* 1998, XLVI, 87-96.

Crone, Patricia, *Ortaçağ İslâm Dünyası'nda siyasî düşünce,* İstanbul 2007.

Cureton, W., "*An Account of the autograph M.S. of the first volume of Ibn Khalikan's biographical dictionary*" *JRAS* 6 (1841) p. 223-241.

Çağan, Kenan, *Entelektüel ve iktidar,* Ankara 2005.

Çağrıcı, Mustafa, "Gazzâlî", *DİA,* XIII, s. 490.

Çaycı, Ahmet, *Selçuklularda egemenlik sembolleri,* İstanbul 2008,

Çeker, Orhan, "Bekkâr b. Kuteybe" *DİA,* V, s. 365.

Çelebi, Ahmed *İslâm'da eğitim-öğretim tarihi*, trc. Ali Yardım, İstanbul 1976.

Çelebi, İlyas, " Muhtasar", *DİA,* XXXI, s. 63.

Çelik, Aydın, *Fâtımîler Dönemi'nde Kahire şehri,* Elazığ 2008.

Çelikel, Bülent, " Ulemânın ihaneti: Gazzâlî'nin ulemâ eleştirisi" TYB Akademi, Ocak 2011 s. 138.

Çetin, Kenan, *Selçuklu medeniyeti tarihi,* İstanbul 2011.

Çetin, Nihad M.,"Arap", *DİA*, III, s. 301.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Türk", *DİA*, XLI, s. 531.

Çubukçu, Asri, "İbnü's-Sukāî", *DİA*, XXI, s. 211.

Çuhadar, Mustafa, "Ebü'l-Bekā İbn Yaîş", *DİA,* XX, s. 446.

Dakukı, İbrahim, "Irak" *DİA,* XIX, s. 105.

Dikici, Recep, "Hâcirî", *DİA,* XIV, s. 518.

Durmuş, İsmail, "Nehcü'l-Belâga", *DİA*, XXXII, s. 539.

----------, "Nevâdir", *DİA* XXXIII, 30.

----------, "Yetîmetü'd-Dehr" *DİA,* XLIII, s. 504.

----------, "Zeyil", *DİA,* XLIV, s. 340.

Ebû Süleyman, Abdülvehhâb İbrâhim, *Kitâbetü'l-bahsi'l-ilmî,* Mekke 1983.

Efendioğlu, Mehmet, "Sem'anî, Abdülkerîm b. Muhammed" *DİA,* XXXVI, 461.

Ekinci, Ekrem Buğra, *İslâm hukuku tarihi,* İstanbul 2006.

El-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbeddîn Ahmed İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine,* Beyrut 1966.

Elmalı, Hüseyin, "Ebû Temmâm", *DİA,* X s. 240.

----------, "Bahâ Züheyr", *DİA,* IV, s. 453.

Erünsal, İsmail E., "Kütüphane", *DİA,* XXVII, s. 17.

es-Sakkâr, Sâmî, "İbnü'd-Dübeysî, *DİA,* XXI, s. 16.

es-Seyyid, Eymen Fuâd, "İbnü's-Sayrafî", *DİA,* XXI, s. 201.

----------, "Müsebbihî" *DİA,* XXXII, s. 82.

Fahnddrich, H.E. "The Wafayat al-a'yan of İbn KHallikân: a new approach" *JAOS* 93(1973) s. 432-445.

Fayda, Mustafa, "Tarih" *DİA, XXXI, 32.*

----------, "Abbas er-Resûlî", *DİA*, I, s. 28.

Fettâh, Şekib Râşid Beşir Âli, "*Mecdüddîn İbnü'l-Esîr min hilali kitabi vefeyâtü'l-a'yân libni Hallikân*" *Dirâsât Mûsuliyye*, say. 33 Haziran 2011, s. 95-118.

Fığlalı, Ethem Ruhi, "Hasan b. Ali" *DİA*, XVI, 284.

Fück Cf. J., " İbn Hallikân" *EI²* III, 856.

Fück, J.W., " Ibn KHallikân", *EI²(*Ing), III, 832-833.

G.C. Anawati *Textes arabes anciens edites en Egypte au cours des annees, 1981 A 1984 Mideo, XVIII,* Beyrouth 1986.

Gerhard, Wedel, "*Die Rezeption von dichtung in Ibn Hallikâns wafayat al-a'yan*" Wiesbaden 2006. s. 35-48.

Görgün, Hilal, "Wüstenfeld, Heinrich Ferdinand", *DİA,* XLIII, s. 167.

Görgün, Tahsin, "İbn Sînâ" *DİA,* XX, 320.

Günaltay, M. Şemsettin, İslam tarihinin kaynakları tarih ve müverrihler, haz. Yüksel Kanar, İstanbul 1991.

Güner, Ahmet, "Melik*" DİA,* XXIX, 51-2.

Güner, Ahmet, Mâverdî'nin "Hilâfet kuramının tarihsel arka planına bir bakış (II)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sayı: 17, s. 246.

Gürkan, Menderes, "Zerkeşî, Bedreddin", *DİA,* XLIV, s. 292;

Habeşî, Abdullah Muhammed, *Câmiu'ş-şurûh ve'l-havâşî, mu'cemü'ş-şâmil liesmâi'l-kütübi'l-meşrûha fi't-türâsi'l-İslâmi ve beyâni şurûhih,* Abudabi 2004.

Hamevî, Ebû Abdullah Şihâbeddîn Yakut b. Abdullah Yakut, *Kitâbu mu'cemü'l-büldân, Beyrut 1977.*

Hânsâri, Muhammed Bâkır b. Zeynelâbidîn b. Ca'fer el-Mûsevî, *Ravzâtü'l-cennât fî ahvâli'l-ulemâ ve's-sâdât,* thk. Esedullah İsmâiliyyan, Tahran 1392.

Hârun, Abdüsselâm, *Mu'cemü mukeyyedâtı İbn Hallikân*, Kahire 1987.

Hatipoğlu, İbrâhim, "Rihle" *DİA,* XXXV, s. 107.

Havva, Said, *İslâm'da yönetim ve yönetici,* çev., A. Eminoğlu, İstanbul 1990.

Hodgson, Marshall G. S., *İslâm'ın serüveni : Bir dünya medeniyetinde bilinç ve tarih : İslâm'ın klasik çağı,* çev., İzzet Akyol, İstanbul 1993.

Hoffman, Gerhard, "*Ibn KHallikân's biograpiesas a source for problems of İslâmic history", Actas XVI Congresso* UEAT Salamanca 1995. s. 243-248.

Humphreys, Stephen, *İslâm tarih metodolojisi: Bir sosyal tarih uygulaması,* çev. Murtaza Bedir, Fuad Aydın, İstanbul 2004.

Humsî, Ahmed Faiz, "el-Uzemâ ellezîne düfinû fi Dımaşk ev mâtu fîhâ", *el-Havliyyâtü'l-eseriyyeti'l-Arabiyye es-Sûriyye,* Dımaşk 1985, XXXV, s. 343.

Hûnî, Ahmed Muhammed, "*Vefeyâtü'l-a'yân li'bn Hallikân*", *Tİ,* III, . 675-687.

İbn Ebû Usaybia, Ebü'l-Abbas Muvaffaküddîn Ahmed b. Kāsım, *Uyunü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etıbbâ,* thk. Âmir en-Neccâr, Kahire 2001.

İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime,* ç. Süleyman Uludağ, İstanbul 1983.

İbn Hallikân Ebü'l-Abbas Şemseddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâu ebnâi'z-zamân mimma sebete bi'n-nakl evi's-sSemâ ev esbetehü'l-ayân,* thk. İhsan Abbas, Beyrut 2009.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddîn Ahmed b. Muhammed, *Ibn KHallikân's biographical dictionary,* çev. Baron Mac-Guckin de Slane, Beyrut 1970.

İbn Hurdazbih, Ebü'l-Kāsım Ubeydullah b. Abdullah, *el-Mesâlik ve'l-memâlik,* ed. Michael Jan de Goeje, Leiden 1967

İbnü'l-Müstevfî, *Târîhu İrbil*, nşr. Sâmî es-Sakkâr, Bağdad 1980.

İbnü'd-Devâdâri, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek, *Kenzü'd-dürer ve câmiü'l-gurer,* Kahire 1971.

İbnü'l-Adim, Ebü'l-Kāsım Kemâleddîn Ömer b. Ahmed, *Bugyetü't-taleb fî târihi Haleb,* thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut.

İbnü'ş-Şa'âr, Ebü'l-Berekât Kemâleddîn Mübarek b. Ahmed, *Kalâidü'l-cümân fî farâidi şuarâi hâze'z-zamân,* thk. Kamil Selman el-Cubûri, Beyrut 2005.

İhsanoğlu, Ekmeleddîn, Boris A. Rosenfeld, *Mathematicians, astronomers and other scholars of İslâmic civilization and their works (7th-19th c.)* İstanbul 2003.

İltaş, Davut, "Tahâvî", *DİA*, XXXIX, s. 386,

İnalcık, Halil, "Kanun", *DİA*, XXIV, s. 327.

İsmâil, Zübeyir Bilal, *İbn Hallikân hayâtüh ve âsârüh,* Bağdat 1979.

İsnevî, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdürrahim b. el-Hasan, *Tabakâtü'ş-Şâfiîiyye,* thk. Abdullah Muhammed Cubûri, Riyad 1981.

Kalkaşendi, Ebü'l-Abbas Şihâbeddîn Ahmed b. Ali b. Ahmed, *Subhü'l-a'şa fî sınaâti'l-inşâ,* thk. Hüseyin Şemseddîn, Beyrut 1987.

Kallek, Cengiz, " Mâverdî" , *DİA,* XXVIII, 180.

----------, "el-Bedrü't-Tâli", *DİA*, V, s. 336.

----------, "İbn Asâkir" *DİA,* XIX, s. 322.

Kandemir, M. Yaşar, " İbn Hacer el-Askalânî" *DİA,* XIX, s. 515.

Kara, İsmâil, "İslâm'da ruhbanlık yoktur söylemi etrafında dini otorite ve ulemâ üzerine birkaç not" *M.Ü İlahiyat Fakültesi dergisi*, 21(İstanbul 2001/2), s. 6.

Karabulut Ali Rıza, "Mu'cemü'l-mahtûtâti'l-mevcûde fî mektebâti İstanbul ve Anadolu", *Mecelletü külliyâti'd-dirâseti fi'l-İslâmiyye* 2 (Bağdat-1968) I, s. 232-260.

Khan, Ansar Zahid, "*Combined contents of eight volumes of İbn Hallikân's wafayat al-Ayan arranged alphabetically*" *Journal of the Pakistan historicâl society* vol. XLVI/no1 Karachi, 1998, s. 87-96.

Kılavuz, A. Saim, "Ali el-Hadi", *DİA,* II, s. 395.

Kılıç, Hulusi, "Makamat", *DİA*, XXVII, s. 414.

Kılıç, Muharrem, "Turtûşî", *DİA,* XLI, s. 431.

Koca Ferhat, "İbn Teymiye Takiyyüddîn" *DİA*, XX, s. 390.

Koca, Ferhat, "Kadı Abdülvehhâb" *DİA,* XXIV, s. 113.
Koçkuzu, Ali Osman, "Bedreddin Aynî", *DİA,* IV, s. 271.

Kök, Bahattin, *N.M. Zengi ve İslâm kurumları tarihindeki yeri*, İstanbul 1992.

----------, "Karakuş, Bahâeddin", *DİA*, XXIV, s. 442.

Kök, H. İbrâhim, "*İbn Hallikân'da Selçuklu biyografileri 1*" *Edebiyat Dergisi,* 2006, say., 15, s. 79-96.

Köprülü, Fuat "Ribât", *Vakıflar dergisi*, (Ankara 1942/2) s. 276-77.

Köse, Ali, "Finlandiya", *DİA*, XIII, s. 114.

Kutluer, İlhan, "İlim" *DİA*, XXII, 109.

----------, "Sühreverdî, Maktûl" *DİA,* XXXVIII, s. 40.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Tarih" *DİA*, XL, s. 38.

Kütübî, Selâhaddin Muhammed b. Şâkir b. Ahmed ed-Dârâni, *Fevâtü'l-vefeyât, thk. İhsan Abbas,* Beyrut 1973.

Kütübî, Selâhaddin Muhammed b. Şakir b. Ahmed ed-Dârâni, *Uyûnü't-tevârih*, thk. Afif Nayif Hatum, Beyrut 1996.

Lapidus, Ira M., *İslâm toplumları tarihi*, çev. Yasin Aktay, İstanbul 2002.

Lewis, Bernard, *İslâm'ın siyasal söylemi,* çev. Ünsal Oskay, İstanbul 1993.

M Özbalıkçı,. Reşit, "Batalyevsî" *DİA,* V, s. 138.

Mahmûd, Muhammed, *et-Türâsü'l-coğrâfîyyi'l-İslâmî,* Riyad 1984.

Makdisi, Ebü'l-Kāsım Şihâbeddîn Abdurrahman Ebû Şâme, *Terâcimu ricâli'l-karneyni's-sâdis ve's-sâbi' ez-zeyl ale'r-ravzateyn,* Beyrut 1974.

Makdisi, George, *İslâm'ın klasik çağında ve Hristiyan Batı'da beşeri bilimler,* çev. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul 2007.

Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takiyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr fi zikri'l-hitât ve'l-âsâr li'l-Makrîzî,* thk. Abdülmecid Diyab, Kahire 1970.

Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takiyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *Kitâbü's-sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk,* Beyrut 1997.

Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *el-Ahkâmü's-sultâniyye,* thk. Ahmed Mübarek Bağdadi, Kuveyt 1989

Merçil, Erdoğan, "Büveyhîler", *DİA,* VI, s. 499.

----------, "Utbî, Muhammed b. Abdülcebbâr" DİA, XLII, s. 237.

Muhammed b. Said, *İbn Hallikân ve kitabühû vefeyâtü'l-a'yân*, İskenderiye 1988.

Müderris, Abdülkerim, *Danişmendân-ı Kurd der hıdmet ilim ve din,* Tahran 1369.

Müneccid, Salahaddin, *Mucemü'l-müverrîhine'd-Dımaşkıyyîn ve âsârühümü'l-mahtûta ve'l-matbûa,* Beyrut 1979.

Nuaymî, Ebü'l-Mefâhir Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Ömer Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris,* thk. Cafer Huseni, Kahire 1988.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın ayak izleri: Selçuklu dönemi,* İstanbul 2011.

Ocak, Ahmet, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092),* İstanbul 2002.

Okay, M. Orhan, "Hâtırat" *DİA,* XVI, s. 449.

Öz, Mustafa, "İmamet" *DİA*, XXII, s. 201.

----------, "Muhammed el-Cevvâd" *DİA,* XXX, s.514.

----------, "Mûsâ el-Kazım", *DİA* XXXI, 219.

----------, "Tabakat", *DİA,* XXXIX, s. 295.

Özafşar, Mehmet Emin, "Tezkiretü'l-Huffâz", *DİA,* XLI, s. 76.

Özaydın Abdülkerim, "Cenedî, Muhammed b. Yûsuf", *DİA,* VII, s. 363.

----------, "İbn Hallikân", *DİA,* XX, s. 18.

----------, "İbnü'l-Kalânisî", *DİA,* XXI, s. 99.

----------, "Kütübî", *DİA,* XXI, s. 9.

Özcan, Abdülkadir, "eş-Şekāiku'n-Nu'mâniyye", *DİA*, XXXVIII, s. 485.

Özdemir, Mehmet, "Yûsuf b. Abdülmü'min", *DİA,* XLIV, s. 6.

Özdemir, Muhittin, "Müzenî'den Nevevî'ye Şâfiî Mezhebi'nin panoraması" *İslâm hukuku araştırmaları dergisi*, 18 (Konya 2011). s. 185-199.

Özel, Ahmet, "İbnü'l-Kâs", *DİA,* XXI, s. 100.

----------, "Mevlid", *DİA*, XXIX, s. 476.

Özen, Şükrü, "Ebü'l-Abbas İbn Süreyc", *DİA*, XX, s. 364.

----------, "Hilâf", *DİA*, XVII, s. 532.

----------, "Kâdılkudât", *DİA*, XXIV, s. 262.

----------, "İbn Süreyc", *DİA,* XX, s. 363.

Özgüdenli, Osman, "Sultan", *DİA*, XXXVII, s. 496

----------, "Rey", *DİA,* XXXV, s. 40.

Özkan, Mustafa, *Emevîler dön. iktidar-ulemâ ilişkisi,* Ankara 2008

Özkuyumcu, N., "Tolunoğulları" *DİA,* XLI, s. 235.

Pejuh, Muhammed Taki Daniş, *"Terceme-i tarih-i İbn Hallikân be Fârisî", Kitabdari, VIII,* Tahran 1306, s. 91-93.

Qatari, Abu Nuamah, *"Ibn Hallikân", Fundgruben des orientes* 5 (1816) s. 81-84.

Reyyis, Muhammed Ziyauddin, *İslâmda siyasî düşünce tarihi***,** trc. İbrâhim Sarmış, İstanbul 1995.

Rıza, Ahmed, *Mu'cemü metni'l-luga: Mevsûatu lugaviyye hadise*, Beyrut 1953.

Rodosizade, Muhammed b. Muhammed*, Tercüme-i vefeyâtü'l-a'yân*, İstanbul 1863.

Rosenthall, E., *Ortaçağ'da İslâm siyaset düşüncesi,* İstanbul 1996.

Sâbûnî, Abdülvehhâb, *Uyûnü'l-müellefât,* thk. Mahmûd Fâhûri, Halep 1992.

Safedî, Ebü's-Safa Selâhaddin Halil b. Aybek b. Abdullah, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, Wiesbaden 1969.

Said, Eymen Fuad, "Fâtımîler" *DİA*, XII, s. 234.

Said, Muhammed "*İbn Hallikân ve kitabühû vefeyâtü'l-a'yân*", *er-Resâil el-ilmiyye fil-câmiâtil-Mısrıyye münzü inşâüha hattâ nihâyetü'l-karni'l-işrîn*, İskenderiyye.

Saklan, Bilal, "Ebû Tâlib el-Mekkî", *DİA*, X s. 240.

Salihiyye, Muhammed İsa, *el-Mu'cemü'ş-şâmil li't-türâsi'l-Arabîyyi'l-matbu'*, Kahire 1993, II, s. 300-302.

Sarmış, İbrâhim, *Şura'dan saltanata, teokrasiye ve laisizme yönetim,* İstanbul 2010.

Sarton, "İbn KHallikân" *İA*, V, s. 745.

Savaş, Rıza, "Nefîse bint Hasan", *DİA*, XXXII, s. 532.

Seâlibî, Ebû Mansûr, *Hükümdarlık sanatı,* çev. Sait Aykut, İstanbul 1997.

Secâdî, Sâdık, "İbn Hallikân" *Dâiretü'l-meârif büzürk-i İslâmî*, Tahran 1369.

Selçuk, Havva Kurt, *"İbn Hallikân'ın vefeyâtü'l-a'yân adlı eserindeki Selçuklu devlet ve ilim adamları*" *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* say. 8, 1999, s. 105-114.

Sem'ânî, *et-Tebhîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr,* I, s. 39.

Sevim, Ali, "İbn Münkız", *DİA*, XX, s. 222.

Shiloah, Amnon, *The Theory of music in Arabic writings (c. 900-1900),* Munchen 1979.

Shuiskii, Sergei A., "KHallikân, Ibn", *Dictionary of the Middle Ages,* New York 1986, VII, s. 236.

Sıddıquı, Iqtıdar Husaın, "Mahmud I" *DİA,* XXVII, s. 348.

Strayer, Joseph R. , "KHallikân Ibn Ahmed b. Muhammed" *Dictionary of the middle ages*, Newyork 1989, vol. VII, pp. 236.

Strayer, Joseph R., *Dictionary of the middle ages*, (Newyork 1989), VII, s. 236-37.

Sumaisani, Hasan, *Alam muarrihi'l-A'rab wa'l-İslâm*, Beyrut 1990.

Sübkî, Ebû Nasr Tâceddîn İbnü's-Sübkî Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi, *Tabakâtü'ş-Şâfiîyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed Tanahi, Kahire 1964

Sümeysani, Hasan, *Şemseddîn İbn Hallikân Ahmed b. Muhammed b. Ebibekir,* Beyrut 1990.

Şakir, Faysal Muhammed, *Min Kütübi't-türâsi't-târihiyye,* (Riyad 1981) c. 47, s. 139-144.

Şakir, Mustafa, *Târîhü'l-Arab ve'l-müverrihîn,* (Beyrut 1993) c. IÖ. s. 23-29.

Şebîbî, Muhammed Rıza, "*İbn Hallikân el-müerrih*", *ME,* XXXIV/2 (1962), s. 161-167.

Şeblenci, Mü'min b. Hasan, *Nûrü'l-ebsâr fî menâkıbi âl-i beyti'n-nebiyyi'l-muhtâr Beyrut 1985.*

Şelebi, Ahmed, *Terbiyetü'l-İslâmiye nüzumuha-felsefetuha-târîhuha,* Kahire 1978.

Şen, Hacer, *İbn Hallikân'ın Vefeyâtü'l-a'yânı'nda adı geçen Arap dili ve edebiyatı âlimleri,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.

Şentürk, Recep, "William Mac-Guckin de Slane", *DİA,* XXXVIII, s. 82.

Şerefüddîn, *İbn-i Esirler meşâhir-i ulemâ,* İstanbul 1322.

Şerif, M.M., *İslâm düşüncesi tarihi*, İstanbul 1991.

Şeşen, Ramazan, "İmâdeddîn el-İsfahânî", *DİA,* XXII, s. 176.

----------, "Kādî El-Fâzıl", *DİA,* XXIV, s. 115.

----------, Eyyûbîler" DİA, XII, s. 27.

----------, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* İstanbul 1987.

Şîrâzî, *et-Tenbîh fi'l-fıkh alâ mezhebi'l-İmâmı'ş-Şâfiî,* Kahire *1911*.

Tahir, Ali Cevad, *Mülâhazât alâ vefeyâti'l-a'yân* Beyrut 1977

Tomar, Cengiz, " Tarih", *DİA,* XL, s. 43.

----------, "el-Melikü'l-Muazzam", *DİA*, XXIX, s. 72.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Seâlibî" *DİA,* XXXVI, s. 236-239.

Tüccar, Zülfikar, "Sadreddin el-Basrî" *DİA*, XXXV, s. 420.

----------, "Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ" *DİA*, XII, s. 407.

Uludağ, Süleyman, "Kuşeyrî Abdülkerim b. Hevâzin", *DİA,* XXVI, 474.

----------, *İslâm siyaset ilişkileri*, İstanbul 1998.

Ulvan Muhammed Bakır, "Meni'llezî cemea'l-muallakât", *Havliyyâtü'l-câmiâtü't-Tûnusiyye,* 1971, sayı 7, s. 21-27.

Ümit, Mehmet, "Mihne sürecinde Hanefîler" *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010/I, IX s. 17.

Ünalan, Abdülkerim, *İlkiyâ el-Harrâsi ve ahkâmü'l-Kur'an'ındaki metodu*, İzmir 1990.

Varol, Bahaüddîn, *Hilâfet mücadelesinde ehl-i beyt nesli*, İstanbul 2002.

Verlag, Erdman, *Die Söhne der zeit: Auszüge aus dem biographischen lexikon die grogbsen, die dahingegangen (Bibliothek Arabischer klassiker),* Tübingen, 1984.

Watt, William Montgomery, *İslâm düşüncesinin teşekkül devri*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara 1981.

----------, *Müslüman aydın : (Gazzâlî hakkında bir araştırma),* trc. Hanifi Özcan, İzmir 1989.

Wüstenfeld, Ferdinand, *Havle masâdiri İbn Hallikân esmâi'l-kütübi'l-mezkûre fi kitâbi'l-vefeyât li'bni Hallikân*, Götüngen 1837.

Yanık, Nevzat H., "İbn Künâse", *DİA*, XX, s. 158.

Yaşaroğlu, Kamil, "İbnü'l-Haddâd el-Kinanî, *DİA,* XXI, s. 58.

Yazıcı, Hüseyin, "Mu'cemü'ş-Şuarâ", *DİA,* XXX, s. 349.

Yıldız, Hakkı Dursun,"Bermekîler", *DİA,* V, 519.

Yıldız, Musa, "İbn Vekî'", *DİA*, XX, s. 444.

Yiğit, İsmâil, "Emevîler" *DİA*, XI, s. 92.

Yûnînî, Ebü'l-Feth Kutbüddîn Mûsâ b. Muhammed b. Abdullah, *Zeylü mir'âti'z-zamân*, thk. Hamza Ahmed Abbas, Abudabi 2007.

Yücesoy, Hayrettin, "Mihne", DİA, XXX, s. 27.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ***,** thk. Şuayb el-Arnaut, Beyrut 1985.

Zekkâr, Süheyl, *El-Mevsûatü'ş-Şâmiye fi târihi'l-hurûbü's-sâlibiyye,* Dımaşk 1995.

Ziyâü'l-Hak, Sufî, "*Mukaddimetü't-tahkîk li kitâbi vefeyâti'l-a'yân li'l-kâdı İbn Hallikân*" *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye,* XXI/1, İslâmabad 1986, s. 35-44.

Zübeydî, Murteza, *Tâcü'l-Arûs,* nşr. Abdussettâr Ferec, Riyad 191.

Zülfikar, Tüccar, "Buhtürî" *DİA*, VI, s. 381.

EKLER

EK 1: *VEFEYÂTÜ'L-A'YAN'DA* BULUNAN RİCÂLİN DOĞUM VE VEFAT TARİHLERİ

İSİM –DOĞUM TARİHİ / VEFAT TARİHİ/VEFAT YERİ			
1. İbrâhim en-Nahaî (46-95/666-713) Yemen	2. Ebû Sevr (246/860 Bağdat)	3. Ebû İshak el-Mervezî (340/951 Bağdat)	4. El-İsferâyînî (418/1027 Nîşâbur)
5. Ebû İshak eş-Şîrâzî (393-476/1002-1083) Bağdat	6. İbrâhim b. Edhem (140/757 Belh)	7. Hatîb el-Irâkî (510-596/1116-1199) Mısır	8. İbn Asker el-Mavsılî (610/1213 Musul)
9. İbrâhim b. el-Mehdî (162-224/778-838) Samarra	10. Nedîm el-Mavsılî (125-188/742-803) Bağdat	11. İbrâhim es-Sûlî (243/857 Samarra)	12. Niftaveyh (323/934 Bağdat)
13. Ebû İshak Ez-Zeccâc 310/922 Bağdat	14. El-İflîlî (441/1049 Kurtuba)	15. Ebû İshak es-Sabî 384/994 Bağdat	16. El-Husrî (413/1022 Kayrevan)
17. İbn Hafâce el-Endelûsî (450-533/1058-1138) Endülüs	18. İbrâhim el-Gazzî 441-524/1049-1129 Merv	19. İbn Kurkûl (505-569/1111-1173) Fas	20. Ahmed b. Hanbel 242/856 Bağdat
21. İbn Süreyc 306/918 Bağdat	22. İbnü'l-Kâs (335/946) Tartus	23. Ebû Hamid el-Mervezî (362/972 Horasan)	24. İbnü'l-Kattân (359/969 Bağdat)
25. Et-Tahâvî (229-311/843-923) Mısır	26. Ebû Hamid el-İsferâyînî (344-406/955-1015) Bağdat	27. Ebûl-Hasan el-Mehâmilî (415/1024 Nîşâbur)	28. Ebû Bekir el-Beyhakî (384-458/994-1065) Bağdat
29. En-Nesâî (303/915 Mısır)	30. El-Kudûrî (362-428/972-1036) Bağdat	31. Es-Sa'lebî (427/1035 Nîşâbur?)	32. İbn Ebû Duâd (240/854 Basra)

33. Ebû Nuaym (336-430/947-1038) İsfahan	34. Hatîb el-Bağdâdî (392-463/1001-1070) Bağdat	35. Er-Râvendî (245/859 Bağdat)	36. El-Herevî (401/1010 Herat)
37. El-Havâfî (500/1106 Tus)	38. Ebü'l-Fütûh Gazzâlî (520/1126 Kazvin)	39. İbn Berhân (520/1126 Bağdat)	40. En-Nehhâs (338/949 Mısır)
41. Ebû Tâlib en-Nahvî (406/1015)?	42. İbn Ebû Süheyl (270/883)?	43. Sa'leb en-Nahvî (291/903 Bağdat)	44. Silefî (472-576/1079-1180) İskenderiye
45. İbn Men'a (575-631/1179-1233) Bağdat	46. İbn Abdürabbih (246-328/860-939) Kurtuba	47. Ebü'l-Alâ el-Maarrî (363-449/973-1057 Maarra	48. İbn Şehîd (382-426/992-1034) Kurtuba
49. İbn Fâris (390/999) Muhammediye	50. EbûTayyib El-Mütenebbî (303-354/915-965) Küfe?	51. Namî (399/1008 Halep)	52. Bedîüzzaman el-Hemedânî (398/1007 Herat)
53. İbn Tabâtabâ (345/956 Mısır)	54. Ebû Hamid el-Antâkî (399/1008 Mısır)	55. Cahze el-Bermekî (326/937 Vasıt)	56. İbn Derrâc el-Kastallî (347-421/958-1030) Endülüs
57. İbn Zeydûn (463/1070 İşbiliyye)	58. Ebû Ca'fer el-Havlânî (433/1041 İşbiliyye)	59. Ebû Nasr es-Selîkî (437/1045 Halep)	60. İbnü'l-Hayyât ed-Dımaşkî (450-517/1058-1123) Halep
61. El-Meydânî (518/1124 Nîşâbur)	62. İbnü'l-Hâzin (518/1124 Bağdat)	63. Nasıhuddin el-Errecânî (460-544/1067-1149) Tuster	64. İbn Münîr Et-Trablusî (473-548/1080-1153) Halep
65. Reşid el-Asvânî (560/1164 Mısır)	66. Ebü'l-Abbas el-Lahmî (603/1206 Kus?)	67. İbnü'r-Reşîd (184/800)?	68. İbnü'l-Arîf (536/1141 Marakeş)
69. İbnü'l-Hutay'e el-Lahmî (560/1164 Mısır)	70. İbnü'r-Rifâî (578/1182 Basra)	71. Ahmed b. Tûlûn (270/883 Mısır)	72. Muizzüddevle (303-356/915-966) Bağdat
73. Nasrü'd-Devle (453/1061 Bağdat)	74. El-Müsta'li (469-495/1076-1101) Mısır	75. İbnü'l-Maştûb (575-619/1179-1222) Harran	76. Selâhaddin el-Erbîlî (631/1233 Harran)
77. İbn Abdü'l-Hamîd El-Cürcânî	78. Azizeddîn el-Müstevfî	79. Ebü'l-Abbas El-Kastalânî	80. Artuk (498/1104 Trablus)

(265/878 Akrîtiş)	(472-526/1079-1131) Tikrit	(610/1213 Endülüs)	
81. Arslan el-Besâsîrî (451/1059 Bağdat)	82. El-Melikü'l-Adil Atabeg (607/1210) Musul -	83. Ebubekir es-Semmân (203/818 Basra)	84. Üsame B. Münkız (488-584/1095-1188) Dımaşk
85. İbn Râheveyh (166-237/782-851) Nîşâbur	86. İbn Mirâr eş-Şeybânî (206/821 Küfe?)	87. İshak el-Mavsılî (150-235/767-849) Musul	88. İshak B. Huneyn (299/911 Küfe)
89. El-Meyhenî (527/1132 Bağdat)	90. Müntecebeddîn el-İclî (515-600/1121-1203) İsfahan	91. Es‘ad b. Memmâtî (606/1209 Halep)	92. Ebû’s-Seâdât es-Sincârî (533-622/1138-1225) Sincar
93. El-Müzenî (264/877 Mısır)	94. Ebü’l-Atâhiye (130-213/747-828) Bağdat	95. Ebû Alî el-Kâlî (288-356/900-966) Kurtuba	96. Sâhib b. Abbâd (326-385/937-995) Rey
97. Ebû’t-Tâhir Serakustî (455/1063 Endülüs)	98. Mansûr-Billâh (302-336/914-947) Kayrevan	99. Zâfir -Bia'daillah (527-549/1132-1154) Kahire	100. Eşheb el-Kaysî (150-204/767-819) Mısır
101. Ebû Abdullah el-Mâlikî (225/839 Mısır)	102. Ak Sungur (487/1094 Halep)	103. Aksungur El-Porsukı (521/1127 Musul)	104. Ebû's-Sıla el-Endelûsî (529/1134 Mehdiye)
105. Kâdı İyâs (46-122/666-739) Huzistan	106. Ebû Süleyman el-Hilâlî (84/703)?	107. Necmeddîn Eyyüb b. Şazi (568/1172 Medine)	108. Ebû Menâd es-Sanhâcî (374-406/984-1015) Sabra
109. Bahtiyâr (367/977 Tikrit)	110. Berkyaruk (474-498/1081-1104) Bürûcerd	111. Berekât ed-Dımaşkî (510-598/1116-1201) Dımaşk	112. Bercevân (390/999 Kahire)
113. Beşşar B. Bürd	114. Bişr el-Hâfî	115. Bişr el-Merîsî	116. Kadı Bekkâr b.

(168/784 Basra)	(150-227/767-841) Merv	(218/833 Bağdat)	Kuteybe (182-270/798-883) Basra
117. Ebû Bekir el-Mahzûmî (712/1312 Medine)	118. El-Mâzenî (249/863 Basra)	119. Bülükkîn (73/692 İfrikiyye)	120. Bûran bint Hasan b.Sehl (192-271/807-884) Bağdat
121. Tacü'l-Mülûk Böri (556-599/1160-1202) Halep	122. Tutuş Es-Selçûkî (458-488/1065-1095) Dımaşk	123. Takiyye es-Sûrî (568/1172 İskenderiye)	124. Ebû Ğalib Et-Teyyânî (436/1044 Meriyye)
125. Temim b. Muiz (374/984 Mısır)	126. Temim B. Muiz Es-Sanhâcî (501/1007 Mehdiye)	127. Turan Şah (576/1180 İskenderiye)	128. Sabit B. Kurra (221-288/835-900) Karafe
129. Zünnûn El-Mısrî (248/862 Mısır)	130. Cerîr b. Atıyye (111/729)?	131. Ca'fer es-Sâdık (80- 148/699-765)	132. Ca'fer b. Bermek (187/802 Anbar)
133. Cafer b. Hınzâbe (308-391/920-1000) Mısır	134. El-Mütevekkil-Alellah (247/861 Bağdat)	135. İbnü's-Serrâc (417-500/1026-1106) Bağdat	136. Ca'fer el-Endelûsî (364/974 Endülüs)
	137. Ebû Ma'şer el-Müneccim (272/885 Belh)		
138. Ca'fer b. Felâh el-Kütâmî (360/970 Dımaşk)	139. Mecdü'l-Mülk Ca'fer (543-622/1148-1225) Mısır	140. Ca'ber El-Kuşeyrî (464/1071 Caber)	141. Nasirüddîn Cakar (539/1144 Suriye)
142. Ebû Amr Cemîl Büseyne (82/701 Ö.Kura)	143. Ebû Üsâme el-Herevî (399/1008 Antakya)	144. Cüneyd es-Sûfî (297/909 Bağdat)	145. Cevher es-Sıkıllî (401/1010 Mısır)

146. Cehârkes Es-Salâhî (608/1211 Dımaşk)	147. Ebû Temmâm (190-231/805-845) Musul	148. Hâtim b. Unvân (237/851 Belh)	149. Haccac b. Yûsuf (95/713 Vasıt)
150. Haccâc B. Ertât (149/766 Rey)	151. İbn Miskîn (154-250/770-864) Mısır	152. El-Muhasibî (243/857 Basra)	153. Ebû Firâs b. Hamdân (357/967 Humus?)
154. Harmele (160/776 Mısır)	155. Hasan b. Ali (50/670)	156. Hasan el-Basrî (110/728 Basra)	157. Ez-Za'ferânî (249/863 Bağdat)
158. Ebû Said el-İstahrî (328/939 Rey?)	159. Ebû Ali b. Ebû Hüreyre (345/956 Bağdat)	160. Ebû Ali et-Taberî (350/961 Bağdat)	161. Ebû Ali el-Farıkî (433-528/1041- 1133) Vasıt
162. Ebû Saîd es-Sîrâfî (368- 978 Bağdat)	163. Ebû Ali el-Fârisî (288-377/900-987 Bağdat)	164. Ebû Ahmed el- Askerî (293-382/905-992 Mükrem?)	165. İbn Reşîk el- Kayravânî (463/1070 Kayrevan)
166. Ebû Alî el-Askalânî (482/1089 Kahire)	167. İbn Zulâk (387/997 Mısır?)	168. Ebû Nizâr en- Nahvî (568/1172 Dımaşk)	169. Ebû Muhammed el-Askerî (231-260/845-873 Samarra)
170. Ebû Nüvâs (136-198/753-813 Bağdat)	171. İbn Vekî' et-Tinnîsî (306/918 Bağdat)	172. İbnül-Allâf en- Nehrevânî (319/931 Bağdat?)	173. Ebü'l-Cevâiz el- Vâsıtî (382-460/992-1067 Bağdat)
174. Alemüddîn eş- Şatânî (510-599/1116- 1202 Musul)	175. Nâsırüddevle b. Hamdân (328-367/939-977 Bağdat)	176. Rüknüddevle Hasan (366/976 Rey)	177. Hasan b. Sehl (236/850 Serahs)
178. El-Mühellebî (352/963 Bağdat)	179. Nizâmü'l-Mülk (439-486/1047-1093 Nihavend)	180. Fahrü'l-Küttâb el- Cüveynî (586/1190 Kahire)	181. El-Kerâbisî (248/862 Bağdat?)
182. İbn Hayrân (310/922 Bağdat)	183. Kadı Hüseyin (462/1069 Merverruz)	184. Ebû Ali es-Sincî (430/1038 Merv)	185. Ferrâ el-Beğavî (510/1116 Merverruz)
186. El-Halîmî (403/1012 Cürcan)	187. Ebû Abdullah el- Venî (451/1059 Bağdat)	188. İbn Hamîs el-Ka'bî (552/1157 Musul)	189. El-Hallâc (322/933 Bağdat)
190. İbn Sînâ	191. El-Halîu'ş-Şair	192. İbnü'l-Haccac	193. El-Vezirül-Mağribi

(370-428/980-1036 Hemedân)	(162-250/778-864 Basra)	(391/1000 Bağdat)	(418/1027 Meyyafarikın)
194. İbn Hâleveyh (370/980 Halep)	195. Ebû Ali el-Ceyyânî (417-498/1026-1104 Endülüs)	196. Ebû Abdullah ed-Debbâs (443-524/1051-1129 Bağdat)	197. Et-Tuğrâî (516/1122 Bağdat)
198. Ebü'l-Fevâris b. Hâzin (502/1108?)	199. Ebû Abdullah Eş-Şiî (296/908 Rakka)	200. Hasan et-Tennûhî (180/796 Anbar)	201. Ebû Selemetü'l-Hallâl (132/749'den Sonra)
202. Hafs b. Ğıyâs (117-194/735-809 Küfe)	203. Hakem b. Abdel (100/718 Dımaşk ?)	204. Hammâd b. Ebû Hanife (176/792 Basra?)	205. Hammâd er-Râviye (95-155/713-771 Küfe)
206. Hammâd Acred (161/777 Küfe)	207. Ebû Süleyman el-Hattâbî (388/998 Büst)	208. Hamza ez-Zeyyât (80-156/699-772 Küfe)	209. Huneyn b. İshâk (260/873 Bağdat)
210. İbnül-Hayyân (377-469/987-1076 Kurtuba)	211. Hârice b. Zeyd (100/718 Medine)	212. Hâlid b. Yezîd b. Muaviye (85/704 Dımaşk?)	213. Hâlid b. Abdullah El-Kasrî (116/734 Hire)
214. Hâlid el-Mühellebî (313/925 Basra)	215. Hâlid et-Temîmî (269/882 Bağdat)	216. Hasr b. Ukayl el-Erbîlî (619/1222 Dımaşk)	217. İbn Beşküvâl (578/1182 Kurtuba)
218. Halef b. Hişâm (229/843 Küfe)	219. Halife b. Hayyât (230/844 Basra)	220. Halil b. Ahmed (100-175/718-791 Basra)	221. Humâreveyh b. Tûlûn (282/895 Mısır)
222. Hayr en-Nessâc (322/933 Samarra)	223. Dâvûd ez-Zâhirî (207/822 Küfe)	224. El-Melikü'z-Zâhir (573-632/1177-1234 Bire)	225. Davud et-Tâî (165/781 Küfe)
226. Dübeys b. Sadaka (529/1134 Tebriz)	227. Di'bil (148-246/765-860 Irak)	228. Da'lec b. Ahmed (351/962 Sicistan)	229. Ebû Bekir eş-Şiblî (247-334/861-945 Bağdat)
230. Zülkarneyn b. Hamdân (428/1036 Dımaşk)	231. Râbia el-Adeviyye (135/752 Basra)	232. Ebû Osman Rebîa (130/747 Haşimiye)	233. Rebi' b Süleyman el-Murâdî (270/883 Mısır)
234. Rebi' b. Süleyman El-Cîzî (256/869 Giza)	235. Rebi' b. Yûnus (170/786 Bağdat)	236. Ribî' b. Hirâş (104/722 Küfe)	237. Recâ' B. Hayve (112/730 Halep)
238. Rü'be b. Accâc	239. Ruh B. Hâtim	240. Zübeyr B. Bekkâr	241. Ebû Abdullah ez-

(145/762 Basra)	(174/790 Kayrevan)	(256/869 Mekke)	Zübeyrî (320/932 Basra)
242. Zübeyde Ümmü'l-Emîn (216/831 Bağdat)	243. Züfer B. Hüzeyl el-Hanefî (110-158/728-774 Bağdat)	244. Ebû Dülâme (161/777 Bağdat)	245. İmadeddîn Zengî (541/1146 Sıffin)
246. İmadeddîn Zengî (Sincar Hakimi) (594/1197 Sincar)	247. Bahâeddîn Züheyr (656/1258 Kahire)	248. Ebû Muhammed el-Bekkâî (183/799 Küfe)	249. Tâc el-Kindî (520-613/1126-1216 Dımaşk)
250. Zîrî B. Menâd es-Sanhâcî (360/970 Endülüs)	251. Zeyneb bint eş-Şa'rî (524-615/1129-1218 Nîşâbur)	252. Sâlim b. Abdullah b. Ömer (106/724 Medine)	253. Selm el-Hâsir (286/899 Bağdat?)
254. Ebû Bekr b. Ayyâş (95-193/713-808 Küfe)	255. Sâbur B. Erdeşîr (416/1025 Bağdat)	256. Serî es-Sakatî (257/870 Bağdat)	257. Seri e'r-Rifâ (360/970 Bağdat)
258. Haysa Beysa (574/1178 Bağdat)	259. Ebü'l Meâlî el-Hazîrî (568/1172 Bağdat)	260. Saîd el-Hîrî (298/910 Nîşâbur)	261. Said b. Cübeyr (95/713 Vasıt)
262. Said b. Müseyyeb (105/723 Medine)	263. Ebû Zeyd el-Ensarî (118-216/736-831 Basra)	264. Ahfeş el-Avsat (215/830 Belh)	265. İbnü'd-Dehhân En-Nahvî (496-569/1102-1173 Musul)
266. Süfyân es-Sevrî (96-161/714-777 Musul)	267. Süfyân B. Uneyne (107-198/725-813 Mekke)	268. Sekine Bint el-Hüseyin (117/735?)	269. Süleym er-Râzî (491/1097 Dımaşk)
270. Süleyman B. Yesâr (24-107/644-725 Medine)	271. El-A'meş (60-148/679-765 Küfe?)	272. Ebû Dâvûd es-Sicistânî (202-275/817-888 Basra)	273. Ebû Mûsâ Süleymân el-Bağdâdî (305/917 Bağdat)
274. Ebûl-Kāsım Et-Taberânî (360/970 Taberiye)	275. Ebûl-Velîd el-Bâcî (403-474/1012-1081 Rabat)	276. Ebû Eyyûb el-Mûriyânî (154/770 Huzistan)	277. Süleyman B. Vehb (272/885 Küfe)
278. Süleyman B. Harb (140-224/757-838 Basra)	279. Süleyman b. Abdülmelik (54-99/673-717?)	280. Sultan Sencer (552/1157 Merv)	281. Ebû Muhammed Et-Tusterî (283/896 Basra)
282. Ebû Hâtim Es-Sicistânî (248/862 Basra)	283. Ebü'l-Feth el-Erğıyânî (499/1105 Argiyan)	284. Ebû't-Tayyib Es-Sa'lûkî (387/997 Nîşâbur)	285. Şaver (564/1168 Mısır)

286. El-Efdal b. Bedrü'l-Cemâli (515/1121 Mısır)	287. Şâhinşah b. Eyyûb (578/1182 Dımaşk)	288. Şebîb el-Hâricî (26-77/646-696 Küfe?)	289. Şebîb b. Şeybe (150-767?Müellif Bu Zatın Vefatı İçin Herhangi Bir Tarih Söylemedi)
290. Kadı Şüreyh (87/705 Medine)	291. Şerîk en-Nahaî (85-160/704-776 Basra)	292. Şu'be b. Haccâc (77/696 Basra)	293. Şuayb b. Harb (199/814 Mekke)
294. Eş'ab e-Tâmi' (Doğ.Tar.9 Vefat Yok?)	295. Şakîk el-Belhî (153/770 Belh)	296. Şakîk b. Seleme (82/701 Medine)	297. Şühde Bint el-İbrî (549/1154 Bağdat)
298. Esedüddîn Şirkûh (569/1173 Kahire)	299. Ebû Ömer el-Cermî (225/839 Bağdat)	300. Sâlih b. Mirdâs (420/1029 Badiye)	301. Saîd el-Bağdâdî (417/1026 Sakliye)
302. Sadaka B. Dübeys (501/1107 Bağdat)	303. Salih b. Abdü'l-Kadûs (167/783 Basra?)	304. Salih el-Merî (176/792 Basra)	305. El-Ahnef b. Kays (67/686?)
306. Tâvus (106/724 Yemen?)	307. Ebû't-Tayyib Et-Taberî (358-450/968-1058 Bağdat)	308. İbn Babşâz (469/1076 Mısır)	309. Tahir B. Hüseyin (159-207/775-822 Merv)
310. Seyfü'l-İslâm Tuğtekin (593/1196 Mansûra)	311. Ebû Yezîd El-Bistâmî (495-556/1101-1160 Mısır)	312. Salih B.Rüzeyk (264/877 Horasan)	313. Ebü'l-Esved ed-Düelî (69/688 Basra)
314. Zâfir el-Haddâd (529/1134 Mısır)	315. Asım el-Mukrî (127/744 Küfe)	316. Ebû Bürde (103/721 Küfe)	317. Ebû Amr eş-Şa'bî (20-105/640-723 Küfe)
318. Aişe bint Ebî Bekir (58/677 Medine)	319. Abbas b. Ahnef (150/767 Basra)	320. Er-Riyâşî (257/870 Basra)	321. İbn Ömer (73/692 Mekke)
322. Abdullah b. Mübarek (182/798 Merv?)	323. Abdullah b. Abdülhakim (150-214/767-829 Mısır)	324. İbn Vehb (125-197/742-182 Mısır)	325. Abdullah b. Lehîa (83-174/702-790 Mısır)
326. El-Ka'nebî (221/835 Basra)	327. İbn Kesir El-Mukrî (45-120/665-737 Mekke)	328. İbn Kuteybe (213-270/828-883 Deynever?)	329. İbn Dürüstüveyh (258-347/871-958 Bağdat)
330. El-Ka'bî	331. El-Kafâl el-Mervezî	332. Ebû Muhammed el-	333. Ebû Zeyd Ed-

(317/929 Belh?)	(417/1026 Sicistan)	Cüveynî (434/1042 Nîşâbur)	Debbûsî (430/1038 Buhara)
334. Murtezâ b. Şehrizôrî (465-511/1072-1117 Musul)	335. Ebû Asrûn (492-585/1098-1189 Dımaşk)	336. Ebû Es'ad el-Mavsılî (582/1186 Humus)	337. İbn Şâs (610/1213 Dimyat)
338. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib (78/697 Taif)	339. Ebubekir Es-Sıddîk (12/633 Medine)	340. Abdullah B. Zübeyr (68/687 Mekke ?)	341. Abdullah b. el-Mu'tez (246-315/860-927)
341. İbn Tabâtabâ (286-348/899-959 Mısır)	342. Abdullah b. Tâhir (230/844 Merv)	343. Ebü'l-Umeysel (240/854 Rey)	344. İbn Şirşîr (293/905 Mısır)
345. Eş-Şenterînî (517/1123 Endülüs)	346. El-Batalyus (444-521/1052-1127Valencia)	347. İbn Nâkıyâ (410-485/1019-1092Bağdat)	348. Şeyh Ebü'l-Bekâ (538-616/1143-1219 Bağdat)
349. İbnü'l-Haşşâb (492-505/1098-1111) Bağdat)	350. İbnül-Faradî (351-403/962-1012) Kurtuba)	351. Er-Reşâtî (466-542/1073-1147) Endülüs)	352. İbn Berî (499-582/1105-1186) Mısır)
353. Âdıd-Lidînillâh (546-567/1151-1171) Mısır)	354. Ebû'r-Reddâd (279/892 Mısır)	355. Ubeydullah b. Abdullah (102/720 Medine)	356. El-Mehdî Ubeydullah (260-297/873-909) Mehdiye)
357. Ubeydüllah b. Abdullah b. Tahir (223-300/837-912) Bağdat)	358. Ebü'l-Hakem el-Mağrîbî (486-547/1093-11529 Dımaşk)	359. Abdurrahman b. Ebû Leyla (80/699 Küfe?)	360. El-Evzâî (157/773 Beyrut)
361. İbnü'l-Kāsım el-Mâlikî (133-195/750-810) Mısır)	362. Ebû Süleyman Ed-Dârânî (215/830 Dımaşk)	363. El-Fûrânî (461/1068 Merv)	364. Ebû Sa'd el-Mütevellî (426-478/1034-1085) Bağdat)
365. İbn Asâkir (550-610/1155-1213) Dımaşk)	366. Ebûl-Kāsım ez-Züccâcî (339/950 Dımaşk)	367. İbn Yûnus (360/970 Mısır)	368. İbnül-Enbârî (513-577/1119-1181) Bağdat)
369. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (510-597/1116-1200) Bağdat)	370. Es-Süheylî (508-581/1114-1185) Marakeş)	371. Ebû Müslim Horasânî (137/754 Bağdat Yakını)	372. İbn Nebâtî (335-374/946-984 Meyyafarikın)
373. El-Kadı'l-Fâzıl	374. İbn Cüreyc	375. Abdülmelik b.	376. İbnü'l-Macişûn

(596/1199 Kahire)	(80-149/699-766 Bağdat)	Umeyr (306/918Küfe?)	(213/828 Mekke)
377. İmamü'l-Harameyn (419-478/1028-1085 Nîşâbur)	378. El-Asmaî (123-217/740-832 Merv)	379. İbn Hişâm (218/833 Mısır)	380. Es-Seâlîbî (350-419/961-1028 Nîşâbur?)
381. Sahnûn (213/828 Medine)	382. Ebû Haşim El-Cübbâî (247-321/861-933 Bağdat)	383. Ebû Muhammed Abdüsselâm el-Kelbî (161-236/777-850 Humus)	384. Ebü'l-Kāsım ed-Dârekî (375/985 Bağdat)
385. İbn Nübâte (327-405/938-1014 Bağdat)	386. İbn Mugalles el-Endelûsî (417/1026 Bağdat)	387. Abdüssamed b. Ali el-Hâşimî (175/791 Bağdat)	388. İbn Bâbek (410/1019 Bağdat)
389. Ebü'l-Mehâsin er-Rûyânî (502/1108 Meyyafarıkin)	390. El-Bebbegâ (398/1007 Bağdat)	391. Ebû Mansûr el-Bağdâdî (429/1037 İsfareyn)	392. Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî (563/1167 Bağdat)
393. Ebü'l-Kāsım el-Kuşayrî (514/1120 Nîşâbur)	394. İbnü's-Sem'ânî (562/1166 Merv)	395. İbn Hamdîs (527/1132 Mallorca)	396. Ebû Talib el-Meâfîrî (566/1170 Mağrib)
396. Abdürrezzak es-Sen'ânî (126-221/743-835 Yemen)	397. İbnü's-Sabbâğ (400-477/1009-1086 Bağdat)	398. Abdülvehhâb el-Mâlikî (422/1030 Mısır)	399. Hâfız Abdülganî (332-409/943-1018 Mısır)
400. Abdülgafir el-Fârisî (451-529/1059-1134 Nîşâbur)	401. Ebü'l-Vakt (553-1158 Bağdat)	402. İbn Kelîb El-Harrânî (505-596/1111-1199 Bağdat)	403. Abdülhamîd el-Katib (132-749 Mısır)
404. Abdülmuhsin es-Sûrî (419-1028 Sur)	405. Abdülmecîd el-Ubeydî (467-544/1074-1149 Askalan)	406. Abdülmümin (Mağrib Sahibi) (500-558/1106-1162 Tilimsan)	407. Ebü'l-Kāsım el-Enmâtî (288-900 Bağdat)
408. Ziyaeddîn El-Mârânî (517-565/1123-1169 Mısır)	409. İbnü's-Salâh (577-643/1181-1245 Dımaşk)	410. İbn Cinnî (330-390/941-999 Musul)	411. Ebû Amr Osman ed-Devvânî (570-646/1174-1248 İskenderiye)
412. el- Melikü'I-Aziz İmadüddîn (567-595/1171-1198 Kahire)	413. Adiyy el-Hakkârî (555-645/1160-1247 Musul)	414. Urve b. Zübeyr (94/712 Medine)	415. Rükneddîn Et-Tâvûsî (600/1203 Hemedân)

Şeyzele (490/1096 Bağdat)	Atâ B. Ebî Ribâh (115/733 Cent)	El-Mukanni' (163/779 Horasan)	İkrime (107/725 Mağrib)
416. Zeynelâbidîn (38-94/658-712 Medine)	417. Ali Rızâ (153-202/770-817 Tus)	418. Ebü'l-Hasan el-Askerî (213-254/828-868 Medine)	419. Ali b. Abdullah b. Abbâs (37-117/657-735 Hamime)
420. Ebü'l-Hasan el-Cürcânî (290-366/902-976 Nîşâbur)	421. İbnü'l-Merzübânî (366/976 Bağdat)	422. El-Mâverdî (450/1058 Bağdat)	423. Ebûl-Hasan el-Eş'arî (330/941 Bağdat) 424. Kiya el-Herrâsî (495/1101 Bağdat)
425. Ebü'l-Hasan el-Makdisî (544-611/1149-1214 Kahire)	426. Seyfeddîn el-Âmidî (631/1233 Dımaşk)	427. El-Kisâî (183/799 Tus)	428. Dârekutnî (306-385/918-995 Bağdat)
429. Er-Rummânî (382/992 Rey)	430. El-Havfî (430/1038 Mısır)	431. Ahfeş el-Asğar (310/922 Bağdat)	432. El-Vâhidî (468/1075 Nîşâbur)
433. İbn Mâkûlâ (421-470/1030-1077 Cürcan)	434. Ebûl-Ferec el-İsfahânî (356/966 Bağdat)	435. İbn Asâkir (499-571/1105-1175 Dımaşk)	436. Es-Simsimânî (415/1024 Bağdat)
437. Şerîf el-Mürtezâ (436/1044 Bağdat)	438. Hıleî (405-492/1014-1098 Mısır)	439. Şabüştî (326/937 İsfahan)	440. Kâbisî (324-403/935-1012 Kayrevan)
441. İbnü'l-Katta' (433-515/1041-1121 Mısır)	442. İbn Hazm (499/1105 Kurtuba)	443. İbn Sîde (388-458/998-1065 Endülüs)	444. Ebü'l-Hasan el-Husrî (488/1095 Tanca)
445. İbn Harûf (610/1213 İşbiliyye)	446. Rebi' en-Nahvî (328-420/939-1029 Bağdat)	447. El-Fasîhî (516/1122Bağdat)	448. Ebü'l-Hasan Ali es-Silmî (508-576/1114-1180 Bağdat)
449. Şemîm el-Hillî (601-1204 Musul)	450. Sehâvî (643-1245 Dımaşk)	451. İbnü'l-Bevvâb (420-1029 Bağdat)	452. Şeyhülİslâm (409-486/1018-1093 Hakkari)
453. Ali el-Herevî (611/1214 Vasıt)	454. İzzeddîn İbnü'l-Esîr (555-630/1160-1232	455. Akevvek (160-210/776-825	456. Ali b. el-Cehm (249/863 Bağdat)

	Musul)	Bağdat)	
457. Corcîs (221-283/835-896 Bağdat)	458. İbn Bessâm (303/915 Antakya)	459. Ebü'l-Kāsım et-Tenûhî (278-342/891-953 Basra)	460. En-Nâşî el-Esğar (271-366/884-976 Bağdat)
461. Ebü'l-Kāsım ez-Zâhî (310-352/922-963 Bağdat)	462. Ali b. el-Müneccim (275/888 Bağdat)	463. Ali b. Harun El-Müneccim (277-352/890-963)	464. Ebü'l-Feth el-Büstî (400/1009 Buhara)
465. Ebü'l-Hasan et-Tihâmî (416/1025 Kahire)	466. İbn Nûbaht (431/1039 Kahire)	467. Ebü'l-Hasan Alî el-Bağdâdî (412/1021 Mısır)	468. Reis Ebû Mansûr Alî (465/1072 Horasan)
469. El-Bâherzî (467/1074 Baherz)	470. Alî b. Eflah (532/1137 Bağdat)	471. İbn Müshir el-Mavsılî (543/1148 Musul)	472. İbnü's-Sââtî (604/1207 Kahire)
473. İbnü'l-Âmidî (559- 608/1163-1211 Vasıt)	474. İmâdüddevle b. Büveyh (339/950 Şiraz)	475. Seyfüddevle b. Hamdan (303-356/915-966 Halep)	476. Ez -Zâhir-Lii'zâzidinillah (395-427/1004-1035 Kahire)
477. Ali b. Münkız (475/1082 Şeyzer)	478. Ali Muhammed Es-Suleyhî (473/1080 Yemen) Adil b. Sellâr (548-1153 Kahire)	479. El-Melikü'l-Efdal (565-622/1169-1225 Sümeysat)	480. İbnü'l-Furât (241/855 Bağdat)
481. İbn Yûnus el-Müneccim (399/1008 Mısır)	482. Amâre el-Yemenî (569/1173 Kahire)	483. Ömer b. Ebû Rebia El-Mahzûmî (23-93/643-711 Arabistan?)	484. Ömer b. Şebbe (173-263/789- 876 Samarra)
485. El-Hârekî (334/945 Dımaşk)	486. Ömer b. Zer (155/771 Küfe)	487. es-Semânînî (442/1050 Bağdat)	488. İbnü'l-Bezrî (471-560/1078-1164 Cezire)
489. Şihabeddîn es-Sühreverdî (632-1234 Bağdat)	490. İbn Dihye (544-633/1149-1235 Kahire)	491. Ebû Ali eş-Şelûbînî (562-645/1166-1247 İşbiliyye)	492. İbn Taberzed (516-607/1122-1210 Bağdat)
493. İbnü'l-Fârız (576-632/1180-1234 Kahire)	494. Takiyyüddîn (Hama Hükümdarı) (587-1191 Hama)	495. Ebû İshak Es-Sebiî (128-745 Küfe)	496. Amr b. Ubeyd (80-144/699-761 Merran)

497. Sîbeveyh (107/725 Şiraz)	498. Ebû Amr b. A'lâ (70-156/689-772 Küfe)	499. El-Câhiz (255/868 Basra)	500. Amr B. Mes'ade (217/832 Bağdat)
501. İbn Bâne (278/891 Samarra)	502. İbn Mûsâlaya (498/1104 Bağdat)	503. Es-Sevâdî (482-556/1089- 1160 Vasıt)	504. Kadı İyâz (476-544/1083- 1149 Marakeş)
505. İsa b. Ömer es- Sekafî (149/766 Basra)	506. El-Cüzûlî (610/1213 Marakeş)	507. Fâiz-Binasrilah (555/1160 Kahire)	508. El-Melikü'l- Muazzam (578-624/1182- 1226 Dımaşk)
509. Fakih Îsâ El- Hakkârî (585/1189 Kudüs)	510. Fahreddîn Sâhibü't-Tikrît (584/1188 Tikrit)	511. Hacer el-Erbîlî (632/1234 Erbil)	512. Tuveys el-Muganni (92/710 Medine)
513. Gâzi b. Zengî (544/1149 Musul)	514. Gazi b. Mevdûd (576/1180 Musul)	515. El-Melikü'z-Zâhir (Haleb Hakimi) (568-613/1173- 1216 Halep)	516. Ebü'l-Hâris Gaylân b. Ukbe (117/735 Halep)
517. Ebû Şücâ' Fâtik (352/963 Bağdat)	518. Ebû Nasr el-Kaysî (529/1134 Marakeş)	519. Fityân eş-Şâgûrî (615/1218 Babus- Sağır)	520. Yahyâ El-Bermekî (147-193/764-808 Rakka)
521. Fazl b. Rebî' (290/902 Bağdat)	522. Fazl b. Sehl (202/817 Serahs)	523. Fazl b. Mervân (170-250/786- 844Bağdat)	524. Fuzayl b. İyâz (187/802 Mekke)
525. Adudüddevle (372/982 Küfe)	526. Kāsım b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddık (32-102/652-720 Kudüs)	527. Ebû Ubeyd el- Kāsım B. Sellâm (154-223/770-837 Mekke)	528. El-Harîrî (540/1145 Bağdat)
529. Kāsım b. Şehrezûrî (489/1095 Musul)	530. Ebû Muhammed eş- Şâtibî (645/1247 Endülüs?)	531. Ebû Dülef el-İclî (225/839 Bağdat)	532. Şemsü'l-Meâlî Kabus (403/1012 Cürcan)
533. Mücâhidüddîn Kaymaz (595/1198 Musul)	534. Katade es-Sedûsî (60-117/679-735 Vasıt)	535. Kuteybe b. Müslim (49-97/669-715 Horasan)	536. Bahaeddîn Karakuş (588/1192Kahire)
537. Katerî B. Fücâe (78/697 Dımaşk)	538. Kâfûr el-İhşîdî (355/965 Mısır)	539. Küseyyir (105/723 Medine)	540. Muzafferüddîn Kökböri (549-630/1154- 1232 Musul)
541.	542.	543.	544.

541. El-Attâbî (H.Reşid Dönemi Müellif Vefat Tarihini Zikretmemiştir)	542. Leys B. Sa'd (124-175/741-791 Mısır)	543. Mâlik b. Enes (95-197/713-812 Medine)	544. Mâlik b. Dinar (131/748 Basra)
545. İbnü'l-Esîr El-Cezerî (544-606/1149-1209 Musul)	546. Mübarek b. Münkız (516-589/1122 Kahire)	547. İbnü'l-Müstevfî (564-637/1168-1239 Musul)	548. Vecîh b. Dehhân (532-612/1137-1215 Bağdat)
549. Ebü'l-Mealî Mücellâ B. Cümmeyi' (550/1155 Mısır)	550. Ebû Alî Et-Tennûhî (327-384/938-994 Bağdat)	551. Şâfiî (150-204/767-819 Kahire)	552. Muhammed b. Hanefîyye (81/700 Medine)
553. Muhammed el-Bâkır (113/731 Medine)	554. Muhammed el-Cevvâd (195-220/810-835 Bağdat)	555. Ebü'l-Kāsım el-Muntazır (258/871 Samarra)	556. Zührî (51-124/671-838)
557. Muhammed b. Ebî Leylâ (74-148/693-765 Küfe)	558. Muhammed B. Sîrîn (110/728 Basra)	559. İbn Ebû Zi'b (158/774 Küfe)	560. Muhammed b. Hasan El-Hanefî (189/804 Rey)
561. Muhammed b. Alî El-Abbâsî (122/739 Bağdat)	562. El-Buhârî (256/869 Hortenk)	563. İbn Cerîr Et-Taberî (224-310/838-922 Bağdat)	564. Muhammed b. AbdülHakem (158-268/774-881 Kahire)
565. Tirmîzî (295/907 Tirmiz?)	566. İbnü'l-Haddad el-Mısrî (264-344/877-955 Meniyye)	567. Ebû Bekir es-Sayrafî (330/941 Bağdat)	568. Kafâl eş-Şâşî (366/977 Şaş?)
569. Ebü'l-Hasan Mâsercisî (384/994 Horasan?)	570. Ebû Abdullah el-Hittîn (386/996 Cürcan)	571. Ebû Sehl es-Sa'lûkî (196-369/811-979 Nîşâbur)	572. Ebû't-Tayyib b. Seleme (380/990 Bağdat)
573. Ebû Bekir en-Nîsâbûrî (310/922 Mekke)	574. Ebû Yezîd el-Mervezî (371/981 Merv)	575. İbn Verkâ (398/1007 Buhara)	576. Ebû Bekir el-Fârisî (362/972 Nîşâbur)
577. El-Kuzâî (358/968 Mısır)	578. Ebû Abdullah el-Mesûdî (420/1029 Merv)	579. Ebû Âsım El-Abbâdî (375-458/985-1065 Herat)	580. El-Hızrî (386/996 Merv)
581.	582.	583.	584.

El-Gazzâlî (450-505/1058-1111 Taberan)	El-Mustazhirî (429-507/1037-1113 Bağdat)	Ebû Nasr el-Ergiyânî (454-528/1062-1133 Nîşâbur)	Muhammed b. Yahyâ (476-548/1083-1153 Nîşâbur)
585. Ebû Mansûr Muhammed el-Berevî (517-567/1123 Bağdat)	586. Ebü'l-Hasan Muhammed b. Mübârek (552/1157 Bağdat)	587. Muhyiddîn b. Zekiyyüddîn (550-598/1155 Dımaşk)	588. Sedîd Es-Selemâsî (574/1178 Bağdat)
589. Hafede (571/1175 Tebriz)	590. Necmeddîn el-Habûşânî (510-587/1116-1191 Kahire)	591. Kadı Kemaleddîn eş-Şehrezûrî (492-572/1098-1176 Dımaşk)	592. Muhyiddîn b. Şehrezûrî (586/1190 Musul)
593. Fahreddîn er-Râzî (543-606/1148-1209 Herat)	594. İmadeddîn b. Yûnus (535-608/1140-1211 Musul)	595. El-Câcermî (613/1216 Nîşâbur)	596. El-Âmidî (615/1218 Buhara)
597. Muhammed b.Dâvud Ez-Zâhirî (297/909?)	598. Et-Tartûsî (520/1126 İskenderiye)	599. Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (235/849 Basra)	600. Ebû Ali el-Cübbâî (235-303/849-915 Basra?)
601. Ebû Bekir el-Bâkillânî (403/1012 Bağdat)	602. Ebû Hüseyn el-Basrî (436/1044 Bağdat)	603. Ebû Bekir b. Fûrek (406/1015 Nîşâbur)	604. Şehristâni (467-548/1074-1153 Bağdat)
605. Muhammed b. İshak (151/768 Bağdat)	606. Tirmîzi (279/892 Tirmiz)	607. İbn Mâce (209-273/824-886 Kazvin)	608. Hâkim en-Nîsâbûrî (321-405/933-1014 Nîşâbur)
609. El-Hamîdî (491/1097 Endülüs)	610. El-Mâzirî (536/1141 Mehdiye)	611. Ebû Musâ el-İsfahânî (581/1185 İsfahan)	612. Muhammed b. Tâhir El-Makdîsî (507/1113 Bağdat)
613. İbn Mende (301/913 İsfahan)	614. Ebû Abdullah el-Firebrî (231-320/845-932?)	615. Ebû Abdullah el-Furâvî (440-530/1048-1135 Nîşâbur)	616. Ebû Bekir el-Âcurrî (360/970 Mekke)
617. Hâfız Muhammed b. Nâsır es-Selâmî (467-550/1074-1155 Bağdat)	618. El-Hazimî (584/1188 Bağdat)	619. Ebû Bekir İbnü'l-Irâkî (543/1148 Fas)	620. Nakkâş el-Müfessir (265-351/878-962 Bağdat?)
621. İbn Şenbûz (323/934 Bağdat)	622. İbnü's-Semmâk (183/799 Küfe)	623. Ebû Tâlib el-Mekkî (386/996 Bağdat)	624. İbn Sem'ûn (387/997 Bağdat)
625. Ebû Abdullah el-	626. İbnü'l-A'râbî	627. Sâib el-Kelbî	628. Kutrub

Kureşî (546-599/1151-1202 Dımaşk)	(150-231/767-845 Küfe)	(146/763 Küfe)	(206/821 Basra)
629. El-Müberred (210-286/825-899 Küfe)	630. İbn Düreyd (223-321/837-933 Bağdat)	631. Ebû Ömer el-Mutarrez (261-344/874-955 Bağdat)	632. El-Ezherî (370/980 Herat)
633. Ebû Abdullah el-Yezîdî (228-310/842-922 Herat?)	634. İbnü's-Serrâc (316/928 Rakka?)	635. Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî (271-327/884-938 Anbar)	636. Ebü'l-Aynâ (191-282/806-895 Bağdat)
637. El-Vâkıdî (130-207/747-822 Bağdat)	638. Muhammed b. Sa'd (230/844 Bağdat)	639. Ed-Dûlâbî (320/932 Arc)	640. El-Merzûbânî (297-384/909-994 Bağdat)
641. Ebû Bekir Es-Sûlî Es-Satrancî (336/947 Basra)	642. El-Hâtemî (388/998 Bağdat)	643. İbnü'l-Kutiyye (367/977 Kurtuba)	644. Ebû Bekir ez-Zübeydî (379/986 İşbiliye)
645. Kazzâz el-Kayravânî (412/1021 Kayrevan)	646. El-Müsebbihî (366-420/976-1029 Harran)	647. İbn Hamdûn (495-562/1101-1166 Bağdat)	648. İbn Kuray'a el-Bağdâdî (302-367/914-977 Bağdat)
649. El-Vehrânî (575/1179 Dareyye)	650. İbn Teymiye el-Harrânî (611/1214 Harran)	651. Ebû Mansûr El-Attâbî (484-556/1091-1160 Bağdat)	652. Muhammed el-Mes'ûdî (584/1188 Dımaşk)
653. İbn Nukta (629/1231 Bağdat)	654. İbnü'd-Dübeysî (558-637/1162-1239 Bağdat)	655. İbn Zafer (565/1169 Hama)	656. El-Utbî (228/842 Basra)
657. Ebubekir el-Hârizmî (383/993 Nîşâbur)	658. Muhammed b. Abdullah el-Mahzûmî (336-393/947-1002 Bağdat)	659. İbn Sükkere (385/995 Dımaşk)	660. Şerîf Rızâ el-Mûsevî (359-406/969-1015 Bağdat)
661. İbn Hâni' el-Endelûsî (362/972 Endülüs)	662. İbn Ammâr el-Endelûsî (422/1030 Endülüs D.Tarihi)	663. Ebû Bekir İbnü's-Sâiğ el-Endelûsî (533/1138 Fas)	664. Muhammed b. Gâlib er-Rusâfi (572/1176 Marağa)
665. Ebû Bekir b. Zühr (507-595/1113-1198 İşbiliye)	666. İbn Hayyûs (394-473/1003-1080 Halep)	667. el-Ebîverdî (557/1161 İsfahan)	668. İbn Ebû's-Sakr el-Vâsıtî (409-498/1018-

			1104 Vasıt)
669. İbnü'l-Hebbâriyye (504/1110 Kirman)	670. İbnü'l-Kayserânî (478-548/1085-1153 Dımaşk)	671. el-Kîzânî (562/1166 Mısır)	672. Ebleh el-Bağdâdî (580/1184 Bağdat)
673. İbnü't-Teâvîzî (519-554/1125- 1159 Bağdat)	674. İbnü'l-Muallim (501-592/1107-1195 Hürs)	675. el-Bahrâni (585/1189 Erbil)	676. Ebû Şucâ' el- Faradî (590/1193 Hilletü's-Seyfiye)
676. İbn Uneyn (549- 630/1154-1232 Dımaşk)	677. Kâim-Biemrillah (280-334/893-945 Mehdiye)	678. El-Mu'temed b. İmâd (431-488/1039- 1095 Endülüs)	679. İbn Sumâdih el- Endelûsî (568/1172 Endülüs)
680. İbn Tûmert (485-524/1092- 1129 Mağrib)	681. Ebubekir el-İhşîd (268-334/881-945 Kudüs)	682. Tuğrul Bey (455/1063 Rey)	683. Alparslan (424-465/1032- 1072)
684. Muhammed b. Melikşâh (511/1117 İsfahan)	685. El-Melikü'l-Âdil Seyfeddîn (538-615/1143-1218 Dımaşk)	686. El-Melikü'l-Kâmil Nasîrüddîn (576-635/1180- 1237 Dımaşk)	687. Muhammed b. Abdullah b. Tahir (253/867 Bağdat)
688. İbnü'z-Zeyyât (233/847 Bağdat)	689. Ebü'l-Fazl Muhammed b. Amîd (360/970 Rey)	690. İbn Mukle (272-328/885-939 Bağdat)	691. İbn Bakıyye (366/976 Vasıt)
692. Fahrü'l-Mülûk (354-407/965-1016 Vasıt)	693. Ebû Nasr b. Cüheyr (398-483/1007-1090 Musul)	694. Zahîrüddîn er- Rûzrâverî (408/1087 Medine)	695. Amidü'l-Mülk Kündûrî (416-456/1025- 1063 Nîşâbur)
696. Cemaleddîn Cevvâd (559/1163 İsfahan)	697. İmâdeddîn el-Kâtib el-İsfahânî (519-597/1125-1200 Dımaşk)	698. Fârâbî (339/950 Dımaşk)	699. Ebû Bekir er-Râzî (311/923 Bağdat?)
700. İbn Şâkir (259/872 Bağdat)	701. El-Bettânî (317/929 Harran)	702. Ebûl-Vefâ el- Bûzcânî (387/997 Büzcan)	703. Zemahşerî (467-538/ Harezm)
704. Ebû Talib Mahmûd el-İsfahânî (585/1189 İsfahan)	705. Mahmûd b. Sebûktegin (387?/997)	706. Muğîsüddîn Mahmûd b. Muhammed (525/1130 İsfahan)	707. El-Melikü'l-Âdil Nûreddîn (511-569/1117- 1173 Dımaşk)
708. Mervân b. Ebû Hafsa	709. Müslim b. Haccâc (261/874 Nîşâbur)	710. Mesûd b. Muhammed et-	711. Ebû Ca'fer Mes'ud el-Beyâzî

(105-182/723-798 Bağdat)		Tureysîsî (505-578/1111-1182 Dımaşk)	(468/1075 Bağdat)
712. Giyâseddîn Mes'ûd (547/1152 Hemedân)	713. İzzeddîn Mes'ûd (589/1193 Musul)	714. Mutarraf es-San'ânî (193/808 Rakka)	715. Vâiz-i Mervezî (547/1152 Bağdat)
716. Muzaffer b. İbrâhim el-Aylâni (544-623/1149-1226 Mısır)	717. Muâz b. Müslim El-Herrâ (190/805 Küfe)	718. Ebü'l-Ferec el-Cerîrî (305/917 Nehrevan)	719. El-Muiz-Lidînillâh (319-365/931-975 Kahire)
720. Müstansır-Billâh (420-487/1029-1094 Kahire)	721. Ma'rûf el-Kerhî (201/816 Bağdat)	722. Muiz b. Bâdîs (398-454/1007-1062 Kayrevan)	723. Ebû Ubeyde Muammer b. Müsennâ (209/824 Basra)
724. Maan B. Zâide (501/1107 Sicistan)	725. Mükâtil b. Süleyman (150/767 Basra)	726. Şiblüddevle (505/1111 Merv)	727. Mukallid b. Müseyyeb (401/1010 Musul)
728. Mukallid b. Nasr b. Münkız (450/1058 Halep)	729. Mekkî b. Ebû Talib (437/1045 Kurtuba)	730. Mekkî el-Mâkisinî (603/1206 Musul)	731. Mekhûl eş-Şâmî (114/732 Kabul)
732. Melikşâh (447-485/1055-1092)	733. Mansûr b. İsmâîl el-Mısrî (306/918 Mısır)	734. Hakîm-Biemrillâh (375/985 Kahire)	735. Âmir-Biahkâmillâh (515/1121 Kahire)
736. Kutbüddîn Mevdûd (565/1169 Musul)	737. Müerric Es-Sedûsî (195/810 Basra)	738. Musâ el-Kâzım (129-183/746-799 Bağdat)	739. Kemaleddîn b. Yûnus (551-639/1156-1241 Musul)
740. Mûsâ b. Nasır (19-99/640-717 Endülüs)	741. Melikü'l-Eşref Muzafferüddîn Mûsâ (578-635/1191-1237 Dımaşk)	742. Mûsâ b. Abdülmelik el-İsfahânî (246/860 İsfahan)	743. Ebû Mansûr el-Cevâlîkı (466-539/1073-1144 Bağdat)
744. Müeyyed b. Muhammed b. Alî et-Tûsî (617/1220 Nîşâbur)	745. Âlûsî (494-557/1100-1161 Musul)	746. Mühelleb b. Ebû Sufra (82/701 Basra)	747. Mihyâr ed-Deylemî (428/1036 Bağdat)
748. Ebû Abdullah Nâfi' (120/737 Deylem)	749. Nafi' b. Abdurrahmân (59/678 Medine)	750. Mutarrizî (610/1213 Harezm)	751. Ebû Mansûr Nizâr (344-386/955-996 Irak)
752. Ebü'l-Kāsım Nasr	753. Ebü'l-Mürhef en-	754. İbn Kalâkıs	755. Ziyâeddîn İbnü'l-

b. Ahmed el-Basrî (317/929 Basra)	Nümeyrî (588/1192 Bağdat)	(532-567/1137-1171 Ayzab)	Esîr (637/1239 Bağdat)
756. Nadr B. Şümeyl (204/819 Merv)	757. Ebû Hanîfe (150/767 Bağdat)	758. Ebû Hanîfe en-Nu'man (363/896 Mısır)	759. Seyyide Nefîse (208/823 Mısır)
760. Vâsıl b.Ata (80-181/699-797 Medine?)	761. Vesîme b. Fürât (230/844 Mısır)	762. El-Bahterî (283/896 Menbec)	763. Velîd B. Tarîf (179/795 Nusaybin)
764. Vehb b. Münebbih (116/734 Sana)	765. Ebü'l-Bahterî (200/815 Bağdat)	766. İbnü'ş-Şecerî (450-542/1058 Bağdat)	767. Bedî' el-Usturlâbî (534/1139 Bağdat)
768. İbnü'l-Kattân el-Bağdâdî (477-558/1084-1162 Bağdat)	769. İbn Sînâ (608/1211 Kahire)	770. Hibetüllâh el-Busayrî (179/795 Mısır)	771. Emînüddevle İbnü't-Tilmîz (495/1101 Bağdat)
772. Harûn İbnü'l-Müneccim (V/XII.yy)	773. Hişâm b. Urve (61-145/680-762 Bağdat)	774. Hişâm İbnü'l-Kelbî (204/819 Küfe)	775. Hişâm Sahibü'l-Kisâî (209/829 Küfe)
776. Ferezdak (110/728 Basra)	777. Hilâl b. Muhassin es-Sâbi (359-448/969-1056 Harran)	778. Heysem b. Adî (130-207/747-822 Gazze)	779. Yâruk b. Arslân et-Türkmânî (564/1168 Halep)
780. Yâkut el-Mavsılî (618/1221 Musul)	781. Yâkut b. Abdullah er-Rûmî (622/1225 Bağdat)	782. Yâkut el-Hamevî (575-626/1179-1228 Halep)	783. Yahyâ b. Maîn (233/847 Medine)
784. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (34/654 Endülüs)	785. Yahyâ b. Eksem (Memün Dön. Bağdat)	786. Yahyâ b. Muâz (258/871 Nîşâbur)	787. Yahyâ b. Mende (434-512/1042-1118 İsfahan)
788. İbn Sa'dûn El-Kurtûbî (567/1171 Musul)	789. Yahyâ b. Ya'mer (129/746 Basra)	790. Ebû Zekeriyyâ el-Ferrâ (207/822 Mekke)	791. Ebû Muhammed el-Yezîdî (202/817 Horasan)
792. Hatîb et-Tebrîzî (421-502/1030-1108 Bağdat)	793. Zevâvî (628/1230 Kahire)	794. Yahyâ İbnü'l-Müneccim (241-300/855-912 Bağdat)	795. Ebubekir Yahyâ b. Muhammed el-Endelûsî (540/1145 Endülüs)
796. Hatîb el-Haskefî (460-553/1067-	797. Yahyâ b. Temîm es-Sanhâcî	798. Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî	799. Vezir b. Hübeyre (497-560/1103-

1158 Meyyafarikin)	(509/1115 İfrikiyye)	(120-190/737-805 Irak)	1164 Irak)
800. Ebû Talib Yahyâ b. Ebü'l-ferec eş-Şeybânî (583/1187 Bağdat)	801. Yahyâ b. Nizâr el-Menbicî (554/1159 Bağdat)	802. Taceddîn İbnü'l-Cerrâh (541-616/1146-1219 Dimyat)	803. Cemaleddîn b Matrûh (592-649/1195-1251 Mısır)
804. İbn Cezle (493/1099 Bağdat)	805. Sühreverdî el-Maktûl (586/1190 Halep)	806. Yezîd b. Ka'ka' (128/745 Medine)	807. Ebû Rûh Yezîd b. Rûman (130/747 Arabistan?)
808. Yezîd b. Mühelleb (100/718 Halep)	809. Yezid b. Ebû Müslim es-Sakafî (101 İfrikıyye/719)	810. Yezid b. Ömer b. Hübeyre (87-132/705-749 Irak)	811. Yezid b. Hatem el-Mühellebî (170/786 Kayrevan)
812. Yezid b. Mezîd eş-Şeybânî (185/801 Ermeniyye)	813. Yezîd b. Müferriğ El-Humeyrî (I/VII.Yüzyıl Basra)	814. Yezîd b. Tasriye (126/743 Basra)	815. El-Mâcişûn (164/780 Medine)
816. Ebû Yûsuf (113-182/731-798 Bağdat)	817. Yâkub el-Hadramî (205/820 Basra)	818. Ebû Avâne en-Nîşâbûrî (310/922 İsfahan)	819. İbnü's-Sikkît (244/858 Hozistan)
820. Yâkub b. Leys el-Hâricî (265/878 Cündişapur)	821. Mansûr el-Muvahhidî (583/1187'den Sonra Mağrib)	822. Yâkub b. Dâvûd (187/802 Mekke)	823. Yâkub b. Killîs (380/990 Mısır)
824. Yâkub b. Sâbır el-Harrânî (675/1276 Hama)	825. Muvaffakuddîn b. Yaîş (553-643/1158-1245 Halep)	826. Yemût el-Muzarra (301/913'ten Sonra Bağdat)	827. Ebû Yâkub el-Büveytî (231/845 Bağdat)
828. Ebü'l-Kāsım Yûsuf b. Kecci (405/1014 Deynur)	829. İbn Abdülberr (463 Şatıba/1070)	830. Ebû Muhammed Yûsuf b. Hasan es-Sîrâfî (330-380/941-990 Seyraf)	
831. Yûsuf en-Necîremî (420-520/1029-1126 Mısır)	832. Yûsuf b. Vehere el-Hemedânî (535/1140 Herat)	833. A'lem eş-Şentemerî (476/1083 İşbiliyye)	834. İbn Şeddâd (539-567/1144-1171 Musul)
835. Yûsuf b. Ömer es-Sekafî (126/743 Yemen)	836. Yûsuf b. Taşfîn (454/1062 Marakeş)	837. Yûsuf b. Abdü'l-Mü'min	838. Sultan Selâhaddîn (589/1193)

		(580/1184 Mağrib)	
839. Muvaffak b. Hallâl (566/1170 Mısır)	840. Ebû Ömer Yûsuf b. Hârun el-Kindî (385/995 Mağrib)	841. Yûsuf b. Dürre (545 Musul/1150)	842. Ebü'l-Mehâsin eş-Şevvâ (562-635/1166-1237 Halep)
843. Ebü'l-Haccâc Yûsuf el-Beyasî (573-653/1177-1255 Tunus)	844. Yûnus b. Habîb (184/800 Basra)	845. Yûnus b. Abdüla'lâ es-Sadefî (170-264/786-877 Mısır)	846. Radiyyüddîn el-Erbîlî (576/1180 Musul)
847. Yûnus el-Muhârikî (619/1222 Koneyye)			

EK 2: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN FAKİHLER

İSİM	DOĞUM TARİHİ	VEFAT TARİHİ	VEFAT YERİ	MESLEKİ-ŞÖHRETİ
Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib		78/697	Taif	Hz. Peygamberin amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahabî
Kadı Şüreyh		87/705	Medine	Tâbiîn devrinin ileri gelen fakihlerinden, Kûfe kadısı
Urve b. Zübeyr		94 (712)	Medine	Medineli meşhur yedi fakihten biri, hadis ve siyer âlimi
İbrâhim en-Nehaî	46 (666)	95 (713)	Yemen	Muhaddis ve fakih, tâbiî
Hârice b. Zeyd		100 (718)	Medine	Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden biri
Ubeydullah b. Abdullah		102 (720)	Medine	Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden biri
Saîd b. Müseyyeb		105/723	Medine	Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden biri
Tâvus		106/724	Yemen?	Muhaddis ve fakih tâbiî
Süleman b. Yesâr	24/644	107/725	Medine	Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden biri
Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir		(107) 725	Kudüs	Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden biri
Tâvus		106/724	Yemen?	Muhaddis ve fakih tâbiî
Mekhûl eş-Şâmî		114/732	Kabul	Kelam ve fıkıh alimi.
Atâ B. Ebî Ribâh		115 (733)	Cent	Tâbiîn devri Mekke fıkıh mektebinin tanınmış temsilcisi, muhaddis ve müfessir
Ebû Osman Rebîa		130 (747)	Haşimiye	Muhaddis ve fakih, tâbiî
Ömer b. Zer		155 (771)	Küfe	Hemedan asıllı Küfeli fakih
İbn Ebû Zi'b		159/776	Küfe	Mâlik b. Enes'in ashâbından, Medineli fakih, muhaddis
Hammâd b. Ebû Hanife		176 (792)	Basra	Ebû Hanîfe'nin oğlu
Abdullah b. Lehîa	83/702	174/790	Mısır	Tebeü't-tâbiînin âlimlerinden muhaddis ve fakih, Mısır'a atanan ilk kadı
Abdullah b. Mübarek		182/798	Merv	Tebeü't-tâbiînin ileri gelenlerinden muhaddis zahid ve fakih
Ebû Yûsuf	113/731	182/798	Bağdat	Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi, müctehid hukukçu ve ilk kadılkudât.
Hafs b.Ğıyâs	117 (735)	194 (809)	Küfe	Ebû Hanîfe'nin talebelerinden, Bağdat ve Kûfe kadısı
İbnü'l-Kâsım el-	133 (750)	195 (810)	Mısır	İmâm Mâlik'in öğrencisi, Mâlikî fakihi

Mâlikî				
İbn Vehb	125/742	197/182	Mısır	İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden, fakih ve muhaddis
Eşheb el-Kaysî	150(767)	204 (819)	Mısır	Mâlikî fakihi
Sahnûn		213 (828)	Medine	Mâlikî mezhebinin oluşumunda ve Kuzey Afrika'ya yayılmasında önemli katkıları olan fakih
Bişr el-Merîsî		218 (833)	Bağdat	Ebû Yusuf'tan fıkıh eğitimi alan kelâmcı ve Hanefî fakihi
Kâsım b. Sellâm el-Herevî		(224) 838	Mekke	Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat âlimi
Ebû Abdullah el-Mâlikî		225 (839)	Mısır	Mâlikî fakihi
Ahmed b. Hanbel		242 (856)	Bağdat	Hanbelî mezhebinin imamı, muhaddis, fakih
Kerâbisî		248 (862)	Bağdat?	Şâfiî fakihi, hadis ve kelâm âlimi
Ez-Za'ferânî		249 (863)	Bağdat	İmam Şâfiî'nin en yakın arkadaş, fakih ve muhaddis
İbn Miskîn	154 (770)	250 (864)	Mısır	Mâlikî fakihi
Muhammed b. Ahmed el-Utbî		255/829	Basra	*el-Utbiyye* adlı eseriyle tanınan Endülüslü Mâlikî fakihi
İbn Abdülhakem	Fustat	257/870	Kahire	Mısırlı tarihçi, muhaddis ve fakih
İbn Şâkir		259/872	Bağdat	Mâlikî fakihi ve hadis âlimi.
Ömer b. Şebbe	173 (789)	263 (876)	Samarra	*Târîhu'l-Basra* adlı eseriyle tanınan şehir tarihçisi, fakih ve muhaddis
Yûnus b. Abdüla`lâ es-Sadefî	170/786	264/877	Mısır	İmam Şâfiî'nin önde gelen talebelerinden.Fıkıh, hadis ve kıraat alimi.
Müzenî		264 (877)	Mısır	İmam Şâfiî'nin önde gelen talebesi, müctehid
Kadı Bekkâr b. Kuteybe	182 (798)	270 (883)	Basra	Mısır'da kadılık yapmış Hanefî fakihi, muhaddis
Dâvûd ez-Zâhirî		270/884	-	Zâhirî mezhebinin kurucusu
Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî		288 (900)	Bağdat	Şâfiî fakihi, İbn Süreyc'in hocası
Taberî		310/923	Bağdat	*Câmiu'l-beyân* ve *târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eserleriyle tanınan müfessir, tarihçi, muhaddis ve fakih
Tahâvî	229 (843)	321 (933)	Mısır	El-Müzenî'ye kızarak Şâfiî mezhebinden Hanefî mezhebine geçen fakih ve muhaddis
Hakîm et-Tirmizî		320/932	Tirmiz?	Hz. Peygamberi rüyasında görerek Hanefî mezhebinden Şâfiî mezhebine geçen fakih ve muhaddis
Ebü'l-Hasan el-Eş'arî		330 (941)	Bağdat	Eş'ariyye Mezhebi'nin kurucusu
Hârekî		334 (945)	Dımaşk	Hanbelî fakihi
İbnü'l-Haddâd el-Kinânî		344/955	Meniyye	Şâfiî fakihi ve Mısır kadısı

Ebû Ali b. Ebû Hüreyre		345 (956)	Bağdat	Şâfiî fakihi
Ebû Ali et-Taberî		350 (961)	Bağdat	Şâfiî fakihi
Kuzâî		358-968	Mısır	Şâfiî fakihi, müellif
Âcurrî		360/970	Mekke	Tanınmış muhaddis ve fıkıh âlimi
Muhammed b. Alî el-Kaffâl		365/976	Şaş?	Şâfiî fakihi
Ebü'l-Hasan el-Cürcânî	290 (902)	366 (976)	Nişâbur	Fakih, edîb ve şair
Ebû Saîd es-Sîrâfî		368 (978)	Bağdat	Basralı Arap dili ve edebiyatı âlimi, Hanefî fakihi
Ebû Sehl es-Sa'lûkî	196-811	369-979	Nişabur	Tefsir, kelâm ve fıkıh âlimi
Ebû Yezîd el-Mervezî		371-981	Merv	Şâfiî fakihi, müctehid
Ebû Mansûr el-Ezherî		370/980	Herat	Arap dil âlimi, edip ve fakih
Ebü'l-Kâsım ed-Dârekî		375 (985)	Bağdat	Şafiî mezhebi fıkıh âlimlerinden
İbn Seleme		380-990	Bağdat	Bağdatlı Şâfiî fıkıh âlimi, müellif
Ebû Abdullah el-Hittîn		386-996	Cürcan	Şâfiî fakihi
Hızrî		386-996	Merv	Merv'in önemli fıkıh âlimlerinden
Ebu't-Tayyib es-Sa'lûkî		387/1182	Nişabur	Nişaburlu Şâfiî fakihi ve müftîsi
İbn Verkâ		398-1007	Buhara	Şâfiî fakihi, müctehid
Kâbisî	324 (935)	403 (1012)	Kayrevan	Mâlikî fakihi ve müderris
İbnül-Faradî	351 (962)	403 (1012)	Kurtuba	Tarihçi, edip, fakih ve hadis hâfızı
Halîmî		403 (1012)	Cürcan	Eş'ariyye kelâm âlimi ve Şâfiî fakihi
Ebû Hamid el-İsferâyînî	344 (955)	406 (1015)	Bağdat	Şâfiî fakihi
Ebü'l-Hasan el-Mehâmilî		415 (1024)	Nişâbur	el-İsferâyînî 'nin öğrencisi, Şâfiî fakihi
El-İsferâyînî		418 (1027)	Nişâbur	Şâfiî fakihi, kelâm âlimi
Mes'ûdî		420-1029	Merv	Merv'in önemli fıkıh âlimlerinden
Abdülvehhâb el-Mâlikî		422 (1030)	Mısır	Mâlikî fakihi, edebiyat âlimi ve şair
Ebû Mansûr el-Bağdâdî		429 (1037)	İsfareyn	Meşhur Eş'arî kelâmcısı, Şâfiî fakihi ve matematik âlimi
Ebû Ali es-Sincî		430 (1038)	Merv	Şâfiî fakihi, hadis ve kelâm âlimi

Ebü'l-Hüseyin el-Basrî		436/1044	Bağdat	El-Mu'temed adlı eseriyle tanınan Mu'tezile kelâmcısı ve fıkıh âlimi
Şerîf el-Mürtezâ		436 (1044)	Bağdat	İmâmiyye'nin önde gelen fıkıh ve kelâm âlimi, edebiyatçı, Bağdat'taki Tâlibîler'in nakibi.
Ebü't-Tayyib et-Taberî	358/968	450/1058	Bağdat	Şâfiî fakihi
Mâverdî		450 (1058)	Bağdat	Şâfiî fakihi, *Ahkâmü's-sultaniye* isimli eserin müellifi
Ebû Âsım el-Abbâdî		458/1066	Herat	Şâfiî fakihi
Ebû Bekir el-Beyhakî	384 (994)	458 (1065)	Bağdat	Şâfiî fakihi ve muhaddis
Fûrânî		461 (1068)	Merv	Merv Şâfiî fukahasının önde gelen âlimlerinden
Kadı Hüseyin		462 (1069)	Merverruz	Kadı unvanı ile tanınan Şâfiî fakihi
Ebü'l-Velîd el-Bâcî	403/1012	474/1081	Rabat	Endülüs Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerinden, muhaddis ve edip
A`lem eş-Şentemerî		476(1083	İşbiliyye	Endülüslü Arap dil ve edebiyat âlimi.
Ebû İshak eş-Şîrâzî	393 (1002)	476 (1083)	Bağdat	Şâfiî fakihi, Nizâmiye Medresesi müderrisi
Ebû Sa'd el-Mütevellî	426 (1034)	478 (1085)	Bağdat	Şâfiî fakihi ve Eş'arî kelâmcısı
İbnü's-Sabbâğ	400 (1009)	477 (1086)	Bağdat	Şâfiî fakihi
İmâmü'l-Harameyn	419 (1028)	478 (1085)	Nişâbur	Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihi
İmâmü'l-Harameyn	419 (1028)	478 (1085)	Nişâbur	Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihi
Şeyzele		490 (1096)	Bağdat	Şâfiî âlimi
Süleym er-Râzî		491/1097	Dımaşk	Şâfiî fakihi ve âbid
Kiya el-Herrâsî		495 (1101)	Bağdat	Fıkıh, tefsir ve hadis âlimi
Ebü'l Feth el-Erğıyânî		499/1105	Argiyan	Şâfi fakihi iken inzivaya çekilerek sûfî olmasıyla meşhur
İbn Hazm		499 (1105)	Kurtuba	Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi, usulcü, fakih, muhaddis, tarihçi, edip ve şair
Havâfî		500 (1106)	Tus	Şâfiî fakihi, İmâmü'l-Haremeyn'in öğrencisi
Ebü'l-Mehâsin er-Rûyânî		502 (1108)	Meyyafarıkin	Nizâmülmülk'ün saygı duyduğu Şâfiî fakihi ve muhaddis
Hatîb et-Tebrîzî	421/1030	502/1108	Bağdat	Nizâmiye Medresesi müderrisi
El-Mustazhirî	429-1037	507-1113	Bağdat	Şâfiî fakihi, Nizamiye Medresesi müderrisi
Gazzâlî		505/1111	Taberan	Eş'arî kelâmcısı, Şafiî fakihi, mutasavvıf, filozoflara yönelttiği

				eleştirilerle tanınan İslâm mütefekkiri
Ferrâ el-Beğavî		510 (1116)	Merverruz	Muhaddis, müfessir ve Şâfiî fakihi
Ebû Ali es-Sadefî		514-1120	Dımaşk	Endülüslü hadis, fıkıh ve kıraat âlimi
Ebü'l-Kâsım el-Kuşayrî		514 (1120)	Nişâbur	Fıkıh, tefsir, hadis, edebiyat ve şiir bilmesinin yanısıra iyi bir süvari ve silah kullanmayı bilen âlim
Et-Tartûsî		520-1226	İskenderiyye	Şâfiî fakihi, edib, şair ve müellif
İbn Berhân		520 (1126)	Bağdat	Şâfiî fakihi, Gazzâlî'nin öğrencisi
Sedîd es-Selmâsi		527/1132		Bağdat Nizamiye Medresesi müderrisi
Meyhenî		527 (1132)	Bağdat	Şâfii fakihi
Ebû Nasr el-Ergiyânî	454-1062	528-1133	Nişâbur	Şâfiî fakihi, muhaddis
Abdülgâfir el-Fârisî	541 (1059)	529 (1134)	Nişâbur	Muhaddis, Şâfiî fakihi ve tarihçi
Furâvî		530/1136	Nişabur	Fakih ve muhaddis
Yûsuf b. Vehere el-Hemedânî		535/1140	Herat	Fıkıh alimi ve hadis alimi idi.
Muhammed b. Yahyâ	476-1083	548-1153	Nişâbur	Şâfiî fakihi, zâhid ve müderris
Şehristâni	467-1074	548-1153	Bağdat	Eş'arî kelam âlimi ve fakih
Ebü'l-Hasan Muhammed b. Mübârek		552-1157	Bağdat	Şâfiî fakihi, mufti ve müellif
İbn Hamîs el-Ka'bî		552 (1157)	Musul	Şâfiî fakihi, Rahbe kadısı
İbnü'l-Bezrî	471 (1078)	560 (1164)	Cezire	Cezîret-i İbn Ömer'in Şafiî fıkıh âlimi ve müftîsi
Ebû Mansur Muhammed el-Berevî	517	567-1123	Bağdat	Şâfiî fakihi, vaiz, kelam âlimi ve müellif
Sühreverdî		563 (1167)	Bağdat	Sûfî, fakih ve muhaddis
Amâre el-Yemenî		569 (1173)	Kahire	Arap şairi ve edibi, Şâfiî fakihi, tarihçi
Hafede		571-1175	Tebriz	Şâfiî fakihi ve vâiz
Kemâleddîn eş-Şehrezûrî	492-1098	572-1176	Dımaşk	Zengî Atabegliği dönemi meşhur fıkıh âlimi
Habûşânî	492-1098	572-1176	Dımaşk	Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin himâye ettiği Şafiî âlim
İbn Beşküvâl		578 (1182)	Kurtuba	Endülüslü tarihçi, fakih ve muhaddis
Hâzimî	Hemedan	584/1188	Bağdat	Hadis hâfızı ve fakih
Muhammed el -Mes'udi		584/1188	Dımaşk	Mâkamât müellifi, Şâfiî fakihi, Sûfi ve edib

Ömer el-Attâbî		586/1190	Bağdat	Hanefi fakihi ve tefsir âlimi
Hatîb el-Irâkî	510 (1116)	596 (1199)	Mısır	Şâfiî fakihi, Câmiu'l-atîk hatibi
Müntecebeddîn el-İclî	515 (1121)	600 (1203)	İsfahan	Şâfii fakihi ve vâiz
Rükneddîn Et-Tâvûsî		600 (1203)	Hemedân	Hilaf ilminde mahir ve Hâcibiyye Medresesi müderrisi
Fahreddîn er-Râzi		606/1210	Herat	Kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh alanındaki çalışmalarıyla tanınan Eş'arî âlimi
İmâdeddîn b. Yûnus	535-1140	608-1211	Musul	Şâfiî fakihi, müctehid ve müderris
İbnü'l-Âmidî	559 (1163)	608 (1211)	Vasıt	Şâfiî fakihi ve matematik âlimi
İbn Asker el-Mavsılî		610 (1213)	Musul	Şâfiî fakihi, Musul kadısı
İbn Şâs		610/1213	Dimyat	Mâlikî fakihi ve hadis âlimi
İbn Asâkir	550 (1155)	610 (1213)	Dımaşk	Hocası Nîsâbûrî'nin kızıyla evlendikten sonra meşhur olan Şâfiî fakihi ve hadis âlimi
Ebü'l-Hasan el-Makdisî	544 (1149)	611 (1214)	Kahire	Mâliki âlim ve hadis hafızı
Ebû's-Seâdât es-Sincârî	533 (1138)	612 (1225)	Sincar	Şâfii fakihi ve şair
El-Câcermî		613-1216	Nişabur	Şâfiî fakihi ve bir çok sahada bilgisi olan âlim
Ebû Hâmid el-Âmidî		615/1218	Buhara	Hanefî âlimi (İbn Hallikân Semerkandiyye mezhebine mensup diyor)
Hasr b. Ukayl el-Erbîlî		619 (1222)	Dımaşk	Şâfiî fakihi, hilaf ve ferâiz âlimi
Fahreddîn İbn Teymiyye		622/1225	Harran	Hanbelî fakihi, hatip ve müfessir
İbn Men'a	575 (1179)	631 (1233)	Bağdat	Erbilli Şâfiî fakii
İbnü's-Salâh	577 (1181)	643 (1245)	Dımaşk	Hadis âlimi ve fakih
Adî b. Müsâfir	555 (1160)	645 (1247)	Musul	Adeviyye tarikatının kurucusu sayılan ve sonradan Yezîdîler tarafından da sahip çıkılan mutasavvıf, âlim ve fakih
Ebû Amr Osman ed-Devvânî	570 (1174)	646 (1248)	İskenderiye	Mâlikî fakihi
İbn Ömer		73/692	Mekke	Hz. Ömer'in oğlu, en çok hadis rivayet eden, en çok fetva veren yedi sâhâbîden ve abâdileden biri
Şu'be b. Haccâc		77/696	Basra	Tebeu't-tâbiîn muhaddis, ricâl âlimi
Abdullah b. Abbâs		78/697	Taif	Hz. Peygamberin amcasının oğlu, tefsir

b. Abdülmuttalib				ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahabî
Abdurrahman b. Ebû Leyla		80 (1068)	Küfe	Hadis, fıkıh ve kıraat âlimi, tâbiî
Şakîk b. Seleme		82/701	Medine	Kûfeli muhadram hadisçi ve sûfî
İbrâhim en-Nehaî	46 (666)	95 (713)	Yemen	Muhaddis ve fakih, tâbiî
Urve b. Zübeyr		94 (712)	Medine	Medineli meşhur yedi fakihten biri, hadis ve siyer âlimi
Saîd b. Cübeyr		95/713	Vasıt	Hadis ve tefsir konusundaki rivayetleriyle bilinen tâbiî
Ebû Bürde		103/721	Küfe	Muhaddis
Ribî'b b. Hirâş		104/722	Küfe	Hadis hâfızı ve zâhid
Tâvus		106/724	Yemen?	Muhaddis ve fakih tâbiî
Ebû Amr eş-Şa'bi	20/640	105/723	Küfe	Hadis âlimi, tâbiî
İbn Sîrîn		110/729	Basra	Rüya tabiriyle tanınan hadis ve fıkıh âlimi, tâbiî
Ebû İshâk es-Sebîî		(12) 745	Küfe	Kûfeli hadis ve kıraat âlimi, tâbiî
Süfyân b.Uneyne	107/725	198/813	Mekke	Tebeu't-tâbiîn dönemi hadis âlimi ve hâfız
Atâ B. Ebî Ribâh		115 (733)	Cent	Tâbiîn devri Mekke fıkıh mektebinin tanınmış temsilcisi, muhaddis ve müfessir
Zührî	Medine	124/742	-	Tâbiî, Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne ve Süfyan es-Sevrî'nin hocası, muhaddis
Ebû Osman Rebîa		130 (747)	Haşimiye	Muhaddis ve fakih, tâbiî
İbrâhim b. Edhem		140 (757)	Belh	Hükümdar soyundan Belh asıllı zâhid, sûfî ve muhaddis
Amr b. Ubeyd el-Basrî	(80)- 699	144 /761	Merran	Kelam âlimi, muhaddis ve zâhid
Hişâm b. Urve	61/680	145/762	Bağdat	Muhaddis tâbiî.
A'meş	60/679	148/765	Küfe?	Tâbiî, Hadis, kıraat ve ferâiz sahalarındaki bilgisiyle tanınan âlim
İbn Ebû Leylâ		148/765	Küfe	Kûfe kadısı, müctehid, muhaddis
Haccâc B. Ertât		149 (766)	Rey	Basra ve Küfe kadısı, muhaddis
Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib		78/697	Taif	Hz. Peygamberin amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahabî
Saîd b. Cübeyr		95/713	Vasıt	Hadis ve tefsir konusundaki rivayetleriyle bilinen tâbiî
Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib		78/697	Taif	Hz. Peygamberin amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahabî

İkrime		107 (725)	Mağrib	Abdullah b. Abbâs'ın mevlâsı, müfessir tâbiî
Atâ B. Ebî Ribâh		115 (733)	Cent	Tâbiîn devri Mekke fıkıh mektebinin tanınmış temsilcisi, muhaddis ve müfessir
Katâde b. Dâime		(117) 735	Vasıt	Müfessir tâbiî
Kelbî		146/763	Küfe	Tefsir ve nesep âlimi
İbn Cüreyc	80 (699)	149 (766)	Bağdat	Tefsir, hadis ve fıkıh âlimi
Süfyân es-Sevrî	96/714	777/161	Musul	Kendi adıyla anılan fıkıh mezhebinin imamı, müfessir, muhaddis ve zâhid
İbn Râheveyh	166 (782)	237 (851)	Nişabur	Hadis, fıkıh ve tefsir âlimi
El-Muhasibî		243 (857)	Basra	İlk sûfîlerden, hadis, kelâm ve tefsir âlimi
Saîd el- Hîrî		298/910	Nişabur	Tefsir ve hadis âlimi
Ebû İshak Ez-Zeccâc		310 (922)	Bağdat	Arap dili ve edebiyatı âlimi, müfessir
Taberî		310/923	Bağdat	*Câmiu'l-beyân* ve *târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eserleriyle tanınan müfessir, tarihçi, muhaddis ve fakih
Nehhâs		338 (949)	Mısır	Arap dili ve tefsir âlimi
Nakkâş el-Müfessir		351-962	Bağdat	Müfessir ve muhaddis, nakış işleriyle uğraşarak para kazanmasıyla meşhur
Ebû Sehl es-Sa'lûkî	196-811	369-979	Nişabur	Tefsir, kelâm ve fıkıh âlimi
Herevî		401 (1010)	Herat	Tefsir, hadis ve dil âlimi
Havfî		430 (1038)	Mısır	Tefsir ve Arap dili âlimi
Sa'lebî		427 (1035)	Nişâbur	Arap dili âlimi ve müfessir
Havfî		430 (1038)	Mısır	Tefsir ve Arap dili âlimi
Ebû Muhammed el-Cüveynî		434/1042	Nişabur	Tefsir, fıkıh, Arap dili ve edebiyat âlimi
Mekkî b. Ebû Talib		437/1045	Kurtuba	Tefsir ve kıraat âlimi.
Ca'ber El-Kuşeyrî		464 (1071)	Caber	Mutasavvıf, kelâm, tefsir ve hadis âlimi
Vâhidî		468 (1075)	Nişâbur	Müfessir ve Arap dili âlimi
Kiya el-Herrâsî		495 (1101)	Bağdat	Fıkıh, tefsir ve hadis âlimi
Ferrâ el-Beğavî		510 (1116)	Merverruz	Muhaddis, müfessir ve Şâfiî fakihi
Ebü'l-Kâsım el-Kuşayrî		514 (1120)	Nişâbur	Fıkıh, tefsir, hadis, edebiyat ve şiir bilmesinin yanısıra iyi bir süvari ve silah kullanmayı bilen âlim
Zemahşerî	467	538	Harezm	el-Keşşâf adlı tefsiri yanında Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile tanınan çok yönlü Mu'tezile âlimi.
İbn Zafer		565/1170	Hama	Dil, edebiyat ve tefsir âlimi
Ömer el-Attâbî		586/1190	Bağdat	Hanefî fakihi ve tefsir âlimi
Mecdeddîn İbnü'l-Esîr		606/1210	Musul	Hadis ve tefsir âlimi, edebiyatçı ve biyografi yazarı.
Fahreddîn er-Râzi		606/1210	Herat	Kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh alanındaki çalışmalarıyla tanınan Eş'arî âlimi
Şeyh Ebü'l-Bekâ	538 (1143)	616 (1219)	Bağdat	Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis ve fıkıh âlimi
Fahreddîn İbn Teymiyye		622/1225	Harran	Hanbelî fakihi, hatip ve müfessir

Şihâbeddîn es-Sühreverdî		632 (1234)	Bağdat	Sühreverdiyye tarikatının kurucusu, müfessir ve muhaddis
Sehâvî		643 (1245)	Dımaşk	Kıraat ve tefsir âlimi

EK 3: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN KELAM ÂLİMLERİ

Amr b. Ubeyd el-Basrî	(80)- 699	144 /761	Merran	Kelam âlimi, muhaddis ve zâhid
Bişr el-Merîsî		218 (833)	Bağdat	Ebû Yusuf'tan fıkıh eğitimi alan kelâmcı ve Hanefî fakihi
El-Muhasibî		243 (857)	Basra	İlk sûfîlerden, hadis, kelâm ve tefsir âlimi
Râvendî		245 (859)	Bağdat	Çok eser yazmakla meşhur olan kelam âlimi
Kerâbisî		248 (862)	Bağdat?	Şâfiî fakihi, hadis ve kelâm âlimi
Câhiz		(255) 869	Basra	Arap edebiyat âlimi ve Mu'tezile kelâmcısı
Ebû Sehl es-Sa'lûkî	196-811	369-979	Nişabur	Tefsir, kelâm ve fıkıh âlimi
Rummânî		382 (992)	Rey	Arap dili ve belâgatı âlimi, Mu'tezile kelâmcısı
Halîmî		403 (1012)	Cürcan	Eş'ariyye kelâm âlimi ve Şâfiî fakihi
el-Bâkıllânî		403/1013	Bağdat	Ünlü Eş'arî kelâmcısı ve Mâlikî fakihi
El-İsferâyînî		418 (1027)	Nişâbur	Şâfiî fakihi, kelâm âlimi
Ebû Mansûr el-Bağdâdî		429 (1037)	İsfareyn	Meşhur Eş'arî kelâmcısı, Şâfiî fakihi ve matematik âlimi
Ebû Nuaym	336 (947)	430 (1038)	İsfahan	*Hilyetü'l-evliyâ* müellifi, hadis, kelâm, tasavvuf âlimi ve tarihçi
Ebû Ali es-Sincî		430 (1038)	Merv	Şâfiî fakihi, hadis ve kelâm âlimi
Ebü'l-Hüseyin el-Basrî		436/1044	Bağdat	El-Mu'temed adlı eseriyle tanınan Mu'tezile kelâmcısı ve fıkıh âlimi
Şerîf el-Mürtezâ		436 (1044)	Bağdat	İmâmiyye'nin önde gelen fıkıh ve kelâm âlimi, edebiyatçı, Bağdat'taki Tâlibîler'in nakibi.
Ca'ber El-Kuşeyrî		464 (1071)	Caber	Mutasavvıf, kelâm, tefsir ve hadis âlimi
Ebû Sa'd el-Mütevellî	426 (1034)	478 (1085)	Bağdat	Şâfiî fakihi ve Eş'arî kelâmcısı
İmâmü'l-Harameyn	419 (1028)	478 (1085)	Nişâbur	Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihi
Gazzâlî		505/1111	Taberan	Eş'arî kelâmcısı, Şafiî fakihi, mutasavvıf, filozoflara yönelttiği eleştirilerle tanınan İslâm mütefekkiri
Şehristâni	467-1074	548-1153	Bağdat	Eş'arî kelam âlimi ve fakih
Ebû Mansur	517	567-1123	Bağdat	Şâfiî fakihi, vaiz, kelam âlimi ve müellif

Muhammed el-Berevî				
İbnü'l-Enbârî	513 (1119)	577 (1181)	Bağdat	Arap dili ve edebiyatı, fıkıh ve kelâm âlimi
Fahreddîn er-Râzi		606/1210	Herat	Kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh alanındaki çalışmalarıyla tanınan Eş'arî âlimi
Seyfeddîn el-Âmidî		631 (1233)	Dımaşk	Eş'arî kelâmcısı ve usûl-i fıkıh âlimi

EK 4: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN KIRAAT ÂLİMLERİ

Abdurrahman b. Ebû Leyla		80 (1068)	Küfe	Hadis, fıkıh ve kıraat âlimi, tâbiî
Ebû İshâk es-Sebîî		(12) 745	Küfe	Kûfeli hadis ve kıraat âlimi, tâbiî
İbn Kesir el-Mukrî	45/665	120/737	Mekke	Tâbiîn, kıraat âlimi
Âsım el-Mukrî		127/744	Küfe	Kıraat âlimi
A'meş	60/679	148/765	Küfe?	Tâbiî, Hadis, kıraat ve ferâiz sahalarındaki bilgisiyle tanınan âlim
Îsâ b. Ömer Es-Sekafî		(149) 766	Samarra	Basralı dil ve kıraat âlimi
Hamza ez-Zeyyât	80 (699)	156 (772)	Küfe	Kıraat âlimi ve tüccar
Ebû Amr b. Alâ	(70)- 689	156/772	Küfe	Yedi kıraat imamından biri, Arap dili ve edebiyatı âlimi
Kisâî		183 (799)	Tus	Yedi kıraat imamından biri, nahiv âlimi
Ebû Bekir b. Ayyâş	95/713	193/ 808	Küfe	Yedi kıraat imamından Âsım'ın meşhur iki râvisinden biri
Yahyâ b. el-Mübârek el-Yezîdî		202/817	Herat	Meşhur on dört kıraat imamından biri
Kâsım b. Sellâm el-Herevî		(224) 838	Mekke	Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat âlimi
Halef b. Hişâm		229 (843)	Küfe	Kırâat-i aşere imamlarından ve Hamza b. Habîb kıraatinin meşhur iki râvisinden biri
Yûnus b. Abdüla`lâ es-Sadefî	170/786	264/877	Mısır	İmam Şâfiî'nin önde gelen talebelerinden.Fıkıh, hadis ve kıraat alimi.
Muhammed b. İshâk es-Serrâc	Nişabur	313/925	Bağdat	Hadis, ricâl ve kıraat âlimi
İbn Şenbûz		323-934	Bağdat	Kur'ân-ı Kerim'i değiştirmekle suçlanmasıyla tanınan Kıraat âlimi
Niftaveyh		323 (924)	Bağdat	Arap dili, edebiyatı ve kıraat âlimi
İbn Hâleveyh		370 (980)	Halep	Arap dili ve kıraat âlimi
Dârekutnî	306 (918)	385 (995)	Bağdat	Hadis hâfızı ve kıraat âlimi

Mekkî b. Ebû Talib		437/1045	Kurtuba	Tefsir ve kıraat âlimi.
Ebû't-Tâhir Serakustî		455 (1063	Endülüs	Endülüslü edib, kıraat ve Nahiv âlimi
Ebü'l-Hasan el-Husrî		488 (1095)	Tanca	Kuzey Afrikalı kıraat âlimi, şair ve edip
İbnü's-Serrâc	417 (1026)	500 (1106)	Bağdat	Kıraat âlimi, edip ve hadis hâfızı
Ebû Ali es-Sadefî		514-1120	Dımaşk	Endülüslü hadis, fıkıh ve kıraat âlimi
İbnü'l-Hutay'e el-Lahmî		560 (1164)	Mısır	Zâhid, edîb hat ve kıraat âlimi
Mekkî el-Mâkisinî		603/1206	Musul	kıraat ve edebiyat alimi.
Vecîh b. Dehhân	532-1137	612-1215	Bağdat	Şafî mezhebinden Hanefî mezhebine intikal eden nahiv, kıraat edeb hadis ve fıkıh âlimi
Zevâvî		628/1230	Kahire	Kıraat âlimi, Şam Mâlikî kādılkudâtı.
İbnü'd-Dübeysî		637/1239	Bağdat	Hadis hâfızı, kıraat âlimi ve tarihçi
Sehâvî		643 (1245)	Dımaşk	Kıraat ve tefsir âlimi
Şâtıbî		(672) 1274	Endülüs	Kıraat ve hadis âlimi.

EK 5: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN ARAP DİLİ VE EDEBİYATI ÂLİMLERİ

Ebû Amr b. Alâ	(70)- 689	156/772	Küfe	Yedi kıraat imamından biri, Arap dili ve edebiyatı âlimi
Halil b. Ahmed	100 (718)	175 (791)	Basra	Nahiv ve aruzu sisteme kavuşturan ünlü dil ve edebiyat âlimi
Ebû Bişr Sîbeveyhi		(180) 796	Şiraz	Basralı Arap dili grameri âlimi, Ahfeş'in öğrencisi
Kutrub		210/825	Basra	Lugat, nahiv ve edebiyat âlimi
Ebû Zeyd el-Ensârî	736/118	216/831	Basra	Basralı dil ve edebiyat âlimi
Asmaî	123 (740)	217 (832)	Merv	Basralı şiir ve ahbâr râvisi, dil ve edebiyat âlimi
Kâsım b. Sellâm el-Herevî		(224) 838	Mekke	Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat âlimi
Er-Riyâşî		257/870	Basra	Basra mektebine mensup dil ve edebiyat âlimi
Câhiz		(255) 869	Basra	Arap edebiyat âlimi ve Mu'tezile kelâmcısı
İbn Kuteybe	213/828	270/883	Deyvener?	Dil, edebiyat, Kur'an ilimleri, hadis ve tarih sahalarındaki eserleriyle tanınan âlim
Sa'leb en-Nahvî		291 (903)	Bağdat	Kûfeli lugat, nahiv, şiir, edebiyat, Kur'an ve hadis âlimi
Ebû İshak Ez-Zeccâc		310 (922)	Bağdat	Arap dili ve edebiyatı âlimi, müfessir
Ahfeş el-Asğar		310 (922)	Bağdat	Şair İbn Rûmî ile karşılıklı şiir yazmalarıyla tanınan Kûfeli dil âlimi
İbnü's-Serrâc		316/929	Rakka	Arap dili ve edebiyatı âlimi, şair

İbn Düreyd		321/933	Bağdat	Arap dili âlimi, edip ve şair
Niftaveyh		323 (924)	Bağdat	Arap dili, edebiyatı ve kıraat âlimi
İbnü'l-Enbârî		328/940	Anbar	Arap dili ve edebiyatı, Kur'an ilimleri ve hadis âlimi
Nehhâs		338 (949)	Mısır	Arap dili ve tefsir âlimi
Ali b. Hârun el-Müneccim	277 (890)	352 (963)		Sâhib b. Abbâd ile karşılıklı şiir yazmasıyla bilinen ve edebiyat ve şiir alanında çok önemli eserler telif eden meşhur şair
Ebû Alî el-Kâlî	288 (900)	356 (966)	Kurtuba	Arap dili ve edebiyatı âlimi
İbnü'l-Merzübânî		366 (976)	Bağdat	Arap edebiyatı, tarih, ahbâr âlimi ve râvisi
Ebû Saîd es-Sîrâfî		368 (978)	Bağdat	Basralı Arap dili ve edebiyatı âlimi, Hanefî fakihi
İbn Hâleveyh		370 (980)	Halep	Arap dili ve kıraat âlimi
İbn Nebâtî	335 (946)	374 (984)	Meyyafârikın	Edebiyat âlimi, Hamdanî hükümdarının sohbet arkadaşı
Ebû Bekir ez-Zübeydî		379/989	İşbiliyye	Endülüs'lü Arap dili ve edebiyatı âlimi
Ebû Ahmed el-Askerî	293 (905)	382 (992)	Mükrem	Muhaddis, Arap dili ve edebiyatı âlimi
Rummânî		382 (992)	Rey	Arap dili ve belâgatı âlimi, Mu'tezile kelâmcısı
İbn Cinnî	330 (941)	390 (999)	Musul	Bizanslı Arap dili âlimi
İbn Fâris		390 (999)	Muhammediy	Kûfeli dil ve edebiyat âlimi
Bedîüzzaman el-Hemedânî		398 (1007	Herat	Arap edebiyatında makâme türünün ilk örneklerini veren şair ve kâtip
İbn Mugalles el-Endelûsî		417 (1026)	Bağdat	Arap dili ve sözlük âlimi
Seâlîbî	350 (961)	419 (1028)	Nişâbur	Arap dili ve edebiyatı âlimi, şair
Abdülvehhâb el-Mâlikî		422 (1030)	Mısır	Mâlikî fakihi, edebiyat âlimi ve şair
İbn Şehîd	382 (992)	426 (1034)	Kurtuba	Endülüslü Arap edebiyat âlimi, İbn Hazm'la mektuplaşması ile meşhur
Sa'lebî		427 (1035)	Nişâbur	Arap dili âlimi ve müfessir
Havfî		430 (1038)	Mısır	Tefsir ve Arap dili âlimi
Ebû Muhammed el-Cüveynî		434/1042	Nişabur	Tefsir, fıkıh, Arap dili ve edebiyat âlimi
Ebû Ğalib Et-Teyyânî		436 (1044)	Meriyye	Kurtubalı Arap dili âlimi
Şerîf el-Mürtezâ		436 (1044)	Bağdat	İmâmiyye'nin önde gelen fıkıh ve kelâm âlimi, edebiyatçı, Bağdat'taki Tâlibîler'in nakibi.

El-İflîlî		441 (1049)	Kurtuba	Arap dili âlimi, edip
İbn Sîde	388 (998)	458 (1065)	Endülüs	Lugatçı, edebiyat ve dil âlimi
Bâherzî		467 (1074)	Baherz	Gençken Şafiî fakihi olup olgunluk döneminde şiir ve edebiyatla ilgilenen ve bu sahada meşhur olan âlim
Vâhidî		468 (1075)	Nişâbur	Müfessir ve Arap dili âlimi
İbn Babşâz		469/1076	Mısır	Arap dili âlimi
A`lem eş-Şentemerî		476(1083	İşbiliyye	Endülüslü Arap dil ve edebiyat âlimi.
Ebû Alî el-Askalânî		482 (1089)	Kahire	Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından
İbnü'l-Haşşâb	492 (1098)	505 (1111)	Bağdat	Şerh ve reddiyeleriyle tanınan dil ve edebiyat âlimi
İbnü'l-Katta'	433 (1041)	515 (1121)	Mısır	Arap dili ve edebiyatı âlimi, tarihçi ve şair
Meydânî		518 (1124)	Nişâbur	Arap dili ve edebiyatı âlimi
Batalyus	444 (1052)	521 (1127)	Valencia	Endülüslü dil ve edebiyat âlimi
Dübeys b.Sadaka		529 (1134)	Tebriz	Edebiyat ve şiirle ilgilenen meşhur Mezyedî emiri
Zemahşerî	467	538	Harezm	el-Keşşâf adlı tefsiri yanında Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile tanınan çok yönlü Mu'tezile âlimi.
Harîrî		540-1145	Bağdat	Arap dili üstadı, Makamat isimli eserin müellifi
Âlûsî	494/557	1110/1161	Musul	Âlûsî ailesinden, tarihçi, edebiyatçı ve Selefiyye'ye bağlı ıslahatçı din âlimi.
İbn Zafer		565/1170	Hama	Dil, edebiyat ve tefsir âlimi
Ebû Tâlib el-Meâfîrî		566 (1170)	Mağrib	Edebiyat ve sözlük âlimi
Ebû Nizâr en-Nahvî		568 (1172)	Dımaşk	Arap edebiyatı ve dili âlimi
İbnü'd-Dehhân En-Nahvî	496/1102	569/1173	Musul	Arap dili ve edebiyatı âlimi
İbnü'l-Enbârî	513 (1119)	577 (1181)	Bağdat	Arap dili ve edebiyatı, fıkıh ve kelâm âlimi
Mekkî el-Mâkisinî		603/1206	Musul	kıraat ve edebiyat alimi.
Mecdeddîn İbnü'l-Esîr		606/1210	Musul	Hadis ve tefsir âlimi, edebiyatçı ve biyografi yazarı.
Mutarrizî		610/1213	Harezm	Arap dili ve edebiyatı âlimi, sözlükçü.
Tâc el-Kindî	520/1126	613/1216	Dımaşk	Nahiv ve edebiyat âlimi
Fityân Eş-Şâgûrî		(615) 1218	Babu's-Sağır	Hadîs ve edebiyat âlimi
Şeyh Ebü'l-Bekâ	538 (1143)	616 (1219)	Bağdat	Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis ve fıkıh âlimi
Muvaffakuddîn b. Yaîş	553/1158	643/1245	Halep	Arap dili âlimi.

EK 6: VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN'DA BULUNAN ENSAB VE AHBAR ÂLİMLERİ

Hammâd er-Râviye	95 (713)	155 (771)	Küfe	Arap şiirinin önemli râvilerinden, eyyâm, ahbâr ve ensâb âlimi
Heysem b. Adî	130/747	207/822	Gazze	Ahbâr ve ensâb âlimi.
Asmaî	123 (740)	217 (832)	Merv	Basralı şiir ve ahbâr râvisi, dil ve edebiyat âlimi
İbn Hişâm		218 (833)	Mısır	*es-Sîretü'n-nebeviyye* adlı eseriyle meşhur olan tarihçi, dil ve ensâb âlimi
Halife b. Hayyât		230 (844)	Basra	*Tabakâtü'r-ruvât* ve *et-Târîh* adlı eserleriyle tanınan hadis hâfızı, tarihçi ve ensâb âlimi
Ebû Hâtim Es-Sicistânî		248/862	Basra	Arap dili ve edebiyatı, Kur'an ilimleri, hadis ve ahbâr âlimi, râvi
Fazl b. Mervân	(170-786)	(250-844)	Bağdat	Abbâsî Halifesi Mu'tasım'ın vezirlerinden el-*Müşâhedât ve'l-ahbâr* isimli eserin sahibi
Zübeyir b. Bekkâr		256/869	Mekke	Kadı, ensâb âlimi, tarihçi ve hadis râvisi
Cahze el-Bermekî		326 (937)	Vasıt	Ahbâr, nücûm ve nevâdir âlimi
İbnü'l-Merzübânî		366 (976)	Bağdat	Arap edebiyatı, tarih, ahbâr âlimi ve râvisi
İbnü'l-Kutiyye		367-977	Kurtuba	Lugat, nahiv, hadis, fıkıh, nevâdir âlimi ve şair
Merzübânî		384-994	Bağdat	Şiî ulemâdan, muhaddis, edib ve ahbâr âlimi
Hâtemî		388-998	Bağdat	Edib ve ahbâr âlimi
Hâfız Abdülgânî	332 (943)	409 (1018)	Mısır	Mısır'ın meşhur hadis hâfızı ve ensâb âlimi

EK 7: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN TARİHÇİLER

Vâkıdî		207/823	Bağdat	Megâzî müellifi, İslâm tarihçisi, muhaddis ve kadı
İbn Hişâm		218 (833)	Mısır	*es-Sîretü'n-nebeviyye* adlı eseriyle meşhur olan tarihçi, dil ve ensâb âlimi
Halife b. Hayyât		230 (844)	Basra	*Tabakâtü'r-ruvât* ve *et-Târîh* adlı eserleriyle tanınan hadis hâfızı, tarihçi ve ensâb âlimi
Zübeyir b. Bekkâr		256/869	Mekke	Kadı, ensâb âlimi, tarihçi ve hadis râvisi
İbn Abdülhakem	Fustat	257/870	Kahire	Mısırlı tarihçi, muhaddis ve fakih
Ömer b. Şebbe	173 (789)	263 (876)	Samarra	*Târîhu'l-Basra* adlı eseriyle tanınan şehir tarihçisi, fakih ve muhaddis
Ebû Bişr ed-Dûlâbî		310/923	Arc	Muhaddis ve tarihçi
Taberî		310/923	Bağdat	*Câmiu'l-beyân* ve *târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eserleriyle tanınan müfessir, tarihçi, muhaddis ve fakih

Ebû Bekir eş-Şatrancî		(335) 946	Bağdat	Türk asıllı tarihçi, edip ve şair
Ebü'l-Ferec el-İsfahânî		356 (966)	Bağdat	el-Egânî adlı eseriyle tanınan tarihçi ve edib
İbn Yûnus		360 (970)	Mısır	Hadis hâfızı ve tarihçi
Ebû İshak es-Sabî		384 (994)	Bağdat	Sâbiî inancına mensup kâtip, risâle yazarı, şair ve tarihçi
İbn Zulâk		387 (997)	Mısır	Mısırlı tarihçi
Ebû Nuaym	336 (947)	430 (1038)	İsfahan	*Hilyetü'l-evliyâ* müellifi, hadis, kelâm, tasavvuf âlimi ve tarihçi
İbnül-Hayyân	377 (987)	496 (1076)	Kurtuba	Endülüslü tarihçi
Hatîb el-Bağdâdî	392 (1001)	463 (1070)	Bağdat	*Târîhu Bağdâd* adlı eseriyle tanınan hadis hâfızı ve tarihçi
İbnül-Faradî	351 (962)	403 (1012)	Kurtuba	Tarihçi, edip, fakih ve hadis hâfızı
el-Müsebbihî		420/1029	Harran	Fâtımî tarihçisi
Hilâl b. Muhassin es-Sâbi	359/969	448/1056	Harran	Selçuklu tarihçisi.
İbn Cezle		493/1099	Bağdat	Hekim, edip ve tarihçi.
İbn Hazm		499 (1105)	Kurtuba	Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi, usulcü, fakih, muhaddis, tarihçi, edip ve şair
İbnü'l-Katta'	433 (1041)	515 (1121)	Mısır	Arap dili ve edebiyatı âlimi, tarihçi ve şair
Abdülgâfir el-Fârisî	541 (1059)	529 (1134)	Nişâbur	Muhaddis, Şâfiî fakihi ve tarihçi
Âlûsî	494/1110	557/1161	Musul	Âlûsî ailesinden, tarihçi, edebiyatçı ve Selefiyye'ye bağlı ıslahatçı din âlimi.
İbn. Hamdûn		562/1167	Bağdat	*Tezkiretü'l-hamdûniyye* adlı eseriyle tanınan edip, şair ve tarihçi
Amâre el-Yemenî		569 (1173)	Kahire	Arap şairi ve edibi, Şâfiî fakihi, tarihçi
İbn Asâkir	499 (1105)	571 (1175)	Dımaşk	Hadis hâfızı ve *Târîhu medîneti Dımaşk* adlı eseriyle tanınan tarihçi
İbn Beşküvâl		578 (1182)	Kurtuba	Endülüslü tarihçi, fakih ve muhaddis
Üsame b. Münkız	488 (1095)	584 (1188)	Dımaşk	Münkızoğulları hânedanına mensup emîr, tarihçi ve edip
Ebû Mûsâ el-İsfehânî		597/1201	İsfahan	Edip ve tarihçi
Es'ad b. Memmâtî		606 (1209)	Halep	Eyyûbî veziri, şair, edip ve tarihçi
İzzeddîn İbnü'l-Esîr	555 (1160)	630 (1232)	Musul	*el-Kâmil* ve *Üsdü'l-ġâbe* adlı eserleriyle tanınan tarihçi, edip ve muhaddis
İbn Dihye	544 (1149)	633 (1235)	Kahire	Endülüslü muhaddis, tarihçi ve edip
İbnü'l-Müstevfî		637/1239	Musul	Muhaddis, tarihçi, edip ve şair.

EK 8: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN FELSEFE VE ASTRONOMİ ÂLİMLERİ

Hâlid b. Yezîd b. Muaviye		85 (704)	Dımaşk?	İslâm toplumunda ilk tercüme hareketini başlatan ve kimya ilminin öncülerinden sayılan Emevî emîri

Huneyn b. İshâk		260 (873)	Bağdat	Eski Yunan tıbbı ve felsefesinin İslâm dünyasına intikalinde önemli rol oynayan mütercim ve hekim
Ebû Ma'şer el-Müneccim		272 (885)	Belh	IX. yüzyılın önde gelen Müslüman astronom ve astrologlarından
Sabit b. Kurre	221(835)	288 (900)	Karafe	Matematik, astronomi, mekanik ve tıp âlimi, filozof ve mütercim
İshak b. Huneyn		299 (911)	Küfe	Eski Yunan felsefe ve biliminin İslâm dünyasına geçişine Yunanca'dan yaptığı çevirilerle katkıda bulunan Nestûrî mütercim ve hekim
Ebû Bekir er-Râzî		311/923	Bağdat	Tıp, kimya, felsefe ve daha başka alanlarda yazdığı 230 eseriyle, X. yüzyılın her bakımdan dikkate değer hekim-filozof.
El-Bettânî		317/929	Harran	Avrupa'da tesirleri çok büyük olan astronom.
Fârâbî		339/950	Dımaşk	İslâm felsefesini metot, terminoloji ve problemler açısından temellendiren ünlü Türk filozofu.
Ebûl-Vefâ el-Bûzcânî		387/997	Büzcan	Geometri ilmiyle uğraşan alim.
İbn Yûnus el-Müneccim		399 (1008)	Mısır	Hâkim Bi-Emrillâh'ın isteği üzerine zic hazırlayan astronom ve şair
İbn Sînâ	370 (980)	428 (1036)	Hemedan	Filozof, tabîb, tüm ilimleri bilen âllâme
Ebû Mansûr el-Bağdâdî		429 (1037)	İsfareyn	Meşhur Eş'arî kelâmcısı, Şâfiî fakihi ve matematik âlimi
Ebû Abdullah el-Venî		451 (1059)	Bağdat	Matematik ve Ferâize dair eseriyle tanınan âlim
İbn Cezle		493/1099	Bağdat	Hekim, edip ve tarihçi.
Gazzâlî		505/1111	Taberan	Eş'arî kelâmcısı, Şafiî fakihi, mutasavvıf, filozoflara yönelttiği eleştirilerle tanınan İslâm mütefekkiri
Tuğrâî		516 (1122)	Bağdat	*Lâmiyyetü'l-Acem* adlı eseriyle tanınan Arap şairi, kâtip ve kimya âlimi.
Yûsuf en-Necîremî	420/1029	520/1126	Mısır	Astronomi bilgini.
Bedî` el-Usturlâbî		534/1139	Bağdat	Astronom, matematikçi ve şair.
Ebü'l-Hakem el Mağrîbî	486 (1093)	547 (1152)	Dımaşk	Filozof, edib ve mühendis
İbn Sînâ		608/1211	Kahire	slâm Meşşâî okulunun en büyük sistemci filozofu, Ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisi.
İbnü'l-Âmidî	559 (1163)	608 (1211)	Vasıt	Şâfiî fakihi ve matematik âlimi

EK 9: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN ŞAİRLER

Ebû Amr Cemîl		82 (701)	Kura	Yazdığı aşk şiirleriyle meşhur olan Arap

Büseyne				şairi
Ömer b. Ebû Rebia el-Mahzûmî	23 (643)	93 (711)	Arabistan	Mahzumoğulları'na mensup en meşhur Arap şairi
Hakem b. Abdel		100 (718)	Dımaşk	Emevî Devleti şairlerinden
Küseyyir		105/723	Medine	Gulât-ı Şiâ'dan meşhur Arap şairi
Mervân b. Ebû Hafsa	105/723	182/798	Bağdat	Methiyeleriyle tanınan Arap şairi.
Ferezdak		110/728	Basra	Ahtal ile Emevîler devrinin ünlü şairlerinden
Cerîr b. Atıyye		111 (729)		Emevîler devrinde yaşayan üç büyük hiciv şairinden biri (Ferezdak, Ahtal ve Cerîr)
Zürrumme		(117) 735	Halep	Emevîler devrinde şair
Ebû Nüvâs	136 (753)	198 (813)	Bağdat	Horasan valisinin oğlu ve Abbâsîler'in ilk şairlerinden
Rebi'b. Accâc		145/762	Basra	Temîm kabilesi şairlerinden
Abbâs b. Ahnef		150/767	Basra	Şiirlerinin hepsini gazel türüyle yazmasıyla meşhur şair
Ebû Dülâme		161/777	Bağdat	Habeşistanlı siyâhi köle, ünlü Arap mizah şairi, Seffâh'ın meddahı
Sâlih b. Abdü'l-Kadûs		167/783	Basra?	Zındıklığı ile tanınan bir Arap şairi
Beşşâr b. Bürd		168 (784)	Basra	Ebü'l-Ferec el-İsfehânî'nin *el-Egânî* isimli eserinde uzunca yer verdiği ve övgüler düzdüğü meşhur şair
Akevvek	160 (776)	210 (825)	Bağdat	Şair, Cahiz'in hadarî ve bedevî şairlerin içinde onun kadar iyi şair görmediğim dediği kişi
Ebü'l-Atâhiye	130 (747)	213 (828)	Bağdat	Abbâsî devri şairlerinden
Ebû Amr Külsûm		220/835	-	Abbâsîler devri şair, hatip ve kâtiplerinden
Ebû Dülef el-İclî		(225) 839	Bağdat	Dülefî hânedanının kurucusu, kumandan, mûsikişinas, şair ve müellif
Ebû Temmâm	190 (805)	231 (845)	Musul	Meşhur Arap şairi ve hamâse müellifi
İshak el-Mavsılî	150 (767)	235 (849)	Musul	Mûsikişinas, muganni ve şair
Ebû Muhammed Abdüsselâm el-Kelbî	161 (777)	236 (850)	Humus	Arap şairi
Ebü'l-Umeysel		240/854	Rey	Lugat âlimi ve şair
İbrâhim es-Sûlî		243 (857)	Samarra	Türk asıllı Arap şairi ve divan kâtibi
Di'bil	148 (765)	246 (860)	Irak	Hicivleriyle tanınan Arap şairi
Ali b. el-Cehm		249 (863)	Bağdat	Şair ve yazdığı divanla meşhur
Halîu'ş-Şair	162(778)	250 (864)	Basra	Basralı şair, Abbâsî hilafet sarayındaki şiir meclislerinin müdavimi
Hâlid et-Temîmî		269 (882)	Bağdat	Kaside ve gazelleriyle tanınan Horasanlı şair
Ali b. el-Müneccim		275 (888)	Bağdat	Müneccim, şair ve Abbâsi Halifesi

				Mütevekkil-Alellâh'ın nedimlerinden
Ebü'l-Aynâ		283/896	Bağdat	Arap şairi
Corcîs	221 (835)	283 (896)	Bağdat	Ağır hicivleri ile tanınmış Rum asıllı şair
Sâlim el-Hâsir		286/899	Bağdat	Şair, Abbâsi halifesi Mansûr'un kölesi ve dönemin zenginlerinden
İbn Bessâm		303 (915)	Antakya	Siyasî hicivleriyle tanınan ve devlet adamlarıyla yakın ilişkiler kuran şair ve edip
Yemût el-Muzarra		301/913	Bağdat	Arap şairi.
Ahfeş el-Asğar		310 (922)	Bağdat	Şair İbn Rûmî ile karşılıklı şiir yazmalarıyla tanınan Kûfeli dil âlimi
İbnü's-Serrâc		316/929	Rakka	Arap dili ve edebiyatı âlimi, şair
İbnül-Allâf en-Nehrevânî		319 (931)	Bağdat	Şair ve hadis âlimi
Ebû Abdullah ez-Zübeyrî		320/932	Basra	Nesep âlimi, şair ve muhaddis
İbn Düreyd		321/933	Bağdat	Arap dili âlimi, edip ve şair
İbnü's-Serrâc		316/929	Rakka	Arap dili ve edebiyatı âlimi, şair
İbn Abdürabbih	246 (860)	328 (939)	Kurtuba	*el-İkdü'l-ferîd* adlı eseriyle tanınan Endülüslü âlim ve şair
Ebû Bekir eş-Şatrancî		(335) 946	Bağdat	Türk asıllı tarihçi, edip ve şair
Ebû Bekir es-Sûlî		(335) 946	Basra	Döneminin en iyi satranç oyuncusu, Türk asıllı tarihçi, edip ve şair
Ebû't-Tayyib el-Mütenebbî	303 (915)	354 (965)	Kufe	Arap şairi ve edib
İbnü'l-Kutiyye		367-977	Kurtuba	Lugat, nahiv, hadis, fıkıh, nevâdir âlimi ve şair
İbn Hânî		362-973	Endülüs	Fâtımî Halifesi Muiz-Lidînillâh'ın saray şairi.
Hârizmî		383-993	Nişabur	Arap edip ve şairi
Ebû Ömer Yûsuf b. Hârun el-Kindî		385/995	Mağrib	Kurtubalı şair.
Muhammed b. Abdullah el		393-1002	Bağdat	Irak'ın en meşhur şairi

Mahzumi				
Şerif Rıza el Musevi		406-1015	Bağdat	Şair ve divan sahibi
İbn Bâbek		410 (1019)	Bağdat	Hükümdarlara medhiye yazmasıyla şöhret olan şair
Husrî		413 (1022)	Kayrevan	Zehrü'l-âdâb adlı eseriyle tanınan edip ve şair
Ebü'l-Hasan Alî el-Bağdâdî		412 (1021)	Mısır	Fatımî Halifesi Zâhir Lii'zâzidînillâh'a methiye yazarak meşhur olan ve kayıp şiir divanının İbn Hallikân tarafından tespit edilen Bağdatlı şair ve fıkıh âlimi
Ebü'l-Hasan et-Tihâmî		416 (1025)	Kahire	Methiye ve mersiyeleriyle tanınan şair
Vezîrü'l-Mağribî		418 (1027)	Meyyafarikin	el-Mütenebbî'nin övgüsüne mazhar olan şair ve vezir
Abdülmuhsin es-Sûrî		419 (1028)	Sur	Harika şiirler yazan şair
Seâlîbî	350 (961)	419 (1028)	Nişâbur	Arap dili ve edebiyatı âlimi, şair
İbn Derrâc el-Kastallî	347 (958)	421 (1030)	Endülüs	Endülüslü şair
Abdülvehhâb el-Mâlikî		422 (1030)	Mısır	Mâlikî fakihi, edebiyat âlimi ve şair
Mihyâr ed-Deylemî		428/1036	Bağdat	Ehl-i beyt'e dair mersiyeleriyle tanınan şairleridir.
Zülkarneyn b.Hamdân		428 (1036)	Dımaşk	Hamdâni hükümdarı, şair
İbn Nûbaht		431 (1039)	Kahire	Zâhid ve şair
Ebü'l-Alâ el-Maarrî	363 (973)	449 (1057)	Maarra	Meşhur Arap filozof ve şairi
İbn Zeydûn		463 (1070)	İşbiliyye	Şair, edip ve vezir
İbn Reşîk el-Kayravânî		463 (1070)	Kayrevan	Âlim, şair, edip ve tenkitçi
Reis Ebû Mansûr Alî		465 (1072)	Horasan	İbn Hallikân'ın beğendiği divan sahibi meşhur şair
İbn Hayyûs	394/1003	473/1080	Halep	Methiyeleriyle tanınan Arap şairi.
Ali b. Münkız		475 (1082)	Şeyzer	Münkızoğulları Emirliği'nin kurucusu ve şair
İbn Nâkıyâ	410 (1019)	485 (1092)	Bağdat	Dil âlimi, edip ve şair
Ebü'l-Hasan el-Husrî		488 (1095)	Tanca	Kuzey Afrikalı kıraat âlimi, şair ve edip
İbn Hazm		499 (1105)	Kurtuba	Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi, usulcü, fakih, muhaddis, tarihçi, edip ve şair
Ebü'l-Fevârîs b. Hazin		502 (1108)		Hattat ve şair
İbnü'l-Katta'	433 (1041)	515 (1121)	Mısır	Arap dili ve edebiyatı âlimi, tarihçi ve şair
Tuğrâî		516 (1122)	Bağdat	*Lâmiyyetü'l-Acem* adlı eseriyle tanınan

				Arap şairi, kâtip ve kimya âlimi.
İbnü'l-Hayyât ed-Dımaşkî	450 (1058)	517 (1123)	Halep	Şair, edip ve kâtip
Et-Tartûsî		520-1226	İskenderiyye	Şâfiî fakihi, edib, şair ve müellif
İbrâhim el-Gazzî	441 (1049)	524 (1129)	Merv	Gazze asıllı Şair
Ebû Abdullah ed-Debbâs	443 (1051)	524 (1129)	Bağdat	Şair, nedim, edib, nahiv ve lügat âlimi
İbn Hamdîs		527 (1132)	Mallorca	Endülüslü şair, meddah
Zâfir El-Hâttât		529/1134	Mısır	İbn Hallikân'ın beğendiği nadir şairlerden
Alî b. Eflah		532 (1137)	Bağdat	Halifelere ve devlet görevlilerine methiye yazarak geçimini sağlayan meşhur şair
İbn Hafâce el-Endelûsî	450 (1058)	533 (1138)	Endülüs	Endülüslü şair
Bedî` el-Usturlâbî		534/1139	Bağdat	Astronom, matematikçi ve şair.
Nasıhuddin el-Errecânî	460 (1067)	544 (1149)	Tuster	Şair, Tuster kadısı
İbn Müshir el-Mavsılî		543 (1148)	Musul	Beğendiği şiirleri yeniden yazarak kendisine ait olduğunu iddia eden ve hükümdarlara methiye yazarak geçimini sağlayan şair
İbn Münîr et-Trablusî	473 (1080)	548 (1153)	Halep	Trablus sokaklarında şiir okuyarak meşhur olan şair
İbn. Hamdûn		562/1167	Bağdat	*Tezkiretü'l-hamdûniyye* adlı eseriyle tanınan edip, şair ve tarihçi
İbn Kalâkıs	532/1137	567/1171	Ayzab	Fâtımîler dönemi edip ve şairi.
Ebü'l Meâli el-Hazîrî		568/1172	Bağdat	Verrâk ve şair
Amâre el-Yemenî		569 (1173)	Kahire	Arap şairi ve edibi, Şâfiî fakihi, tarihçi
Haysa Beysa		574/1178	Bağdat	Arap şairi
Kadı'l-Fâzıl		596 (1199)	Kahire	Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin veziri, Dîvân-ı İnşâ başkanı, edip ve şair
İmâdeddin el-Kâtip el-İsfahânî	519/1125	597/1200	Dımaşk	Arap şairi.
İbnü's-Sââtî		604 (1207)	Kahire	Arap şiirine önemli katkıda bulunan şair
Es'ad b. Memmâtî		606 (1209)	Halep	Eyyûbî veziri, şair, edip ve tarihçi
Ebû's-Seâdât es-Sincârî	533 (1138)	612 (1225)	Sincar	Şâfii fakihi ve şair
Mecdü'l-Mülk Ca'fer	543 (1148)	622 (1225)	Mısır	Hattât ve şair
İbn Uneyn	549/1154	630/1232	Dımaşk	Hicivleriyle tanınan şair ve vezir
İbnü'l-Fâriz	576-1180	632-1234	Kahire	Mutasavvıf-şair
İbnü'l-Müstevfî		637/1239	Musul	Muhaddis, tarihçi, edip ve şair.
Bahâedin Zübeyir		656/1258	Kahire	Eyyûbîler devrinin tanınmış Arap şairi ve divan kâtibi

EK 10: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN VAİZ VE HATİPLER

İbn Sem'ûn		387/997	Bağdat	Vâiz, hatip ve mutasavvıf
Murtezâ b. Şehrizôrî	465/1072	511/1117	Musul	Musul kadısı, vâiz
Ebü'l-Fütûh Gazzâlî		520 (1126)	Kazvin	İmam Gazzâlî'nin kardeşi, vâiz ve mutasavvıf
Hafede		571-1175	Tebriz	Şâfiî fakihi ve vâiz
Vâiz-i Mervezî		547/1152	Bağdat	İranlı mutasavvıf, vâiz ve hatip.
Müntecebeddîn el-İclî	515 (1121)	600 (1203)	İsfahan	Şâfii fakihi ve vâiz
Hatîb el-Irâkî	510 (1116)	596 (1199)	Mısır	Şâfiî fakihi, Câmiu'l-atîk hatibi
Vehrâni		575/1179	Dareyye	Selâhaddîn-i Eyyûbi döneminde yaşamış meşhur katib ve hatib

EK 11: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN KADILAR

Kadı Şüreyh		87/705	Medine	Tâbiîn devrinin ileri gelen fakihlerinden, Kûfe kadısı
Kâdı İyâs	46(666)	122 (739)	Huzistan	Emevîler'in Basra kadılarından
İbn Ebû Leylâ		148/765	Küfe	Kûfe kadısı, müctehid, muhaddis
Haccâc B. Ertât		149 (766)	Rey	Basra ve Küfe kadısı, muhaddis
Şerik en-Nahaî	85/704	160 /776	Basra	Abbâsi halifesi Mehdî dönemi Küfe kadısı
Abdullah b. Lehîa	83/702	174/790	Mısır	Tebeü't-tâbiînin âlimlerinden muhaddis ve fakih, Mısır'a atanan ilk kadı
Ebû Yûsuf	113/731	182/798	Bağdat	Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi, müctehid hukukçu ve ilk kadılkudât.
Hafs b.Ğıyâs	117 (735)	194 (809)	Küfe	Ebû Hanîfe'nin talebelerinden, Bağdat ve Kûfe kadısı
Vâkıdî		207/823	Bağdat	Megâzî müellifi, İslâm tarihçisi, muhaddis ve kadı
İbn Ebû Duâd		240 (854)	Basra	Abbâsî Devleti'nde baş kadılık yapan ve mihne olayında etkili olan Mu'tezilî âlim
Zübeyir b. Bekkâr		256/869	Mekke	Kadı, ensâb âlimi, tarihçi ve hadis râvisi
Kadı Bekkâr b. Kuteybe	182 (798)	270 (883)	Basra	Mısır'da kadılık yapmış Hanefî fakihi, muhaddis
Abdülmelik b. Umeyr		306 (918)	Küfe	Küfe kadısı
Ebü'l-Kâsım et-Tenûhî	278 (891)	342 (953)	Basra	Kadı, edip ve şair
İbnü'l-Haddâd el-Kinânî		344/955	Meniyye	Şâfiî fakihi ve Mısır kadısı
Kadı Hüseyin	462	(1069)	Merverruz	Kadı unvanı ile tanınan Şâfiî fakihi
Hıleî	405	492 (1098)	Mısır	Bir gün kadı olduktan sonra inzivaya

	(1014)			çekilmesiyle meşhur
Murtezâ b. Şehrizôrî	465/1072	511/1117	Musul	Musul kadısı, vâiz
Nasıhuddin el-Errecânî	460 (1067)	544 (1149)	Tuster	Şair, Tuster kadısı
Kâdî İyâz		(544) 1149	Marakeş	Mâlikî kadısı, hadis, fıkıh ve dil âlimi
Mücellâ b. Cümey' Mahzûmî	Suriye	550/1555	Mısır	Suriye Mısır Şafiî mezhebi fıkıh âlimi, kadı.
İbn Hamîs el-Ka'bî	552	(1157)	Musul	Şâfiî fakihi, Rahbe kadısı
Takiyye es-Sûrî		568 (1172)	İskenderiye	Kadın şâir
El-Melikü'l-Aziz İmadeddîn	567 (1171)	595 (1198)	Kahire	Mısır kadı naibi, hayırsever ve âlim
Kadı'l-Fâzıl		596 (1199)	Kahire	Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin veziri, Dîvân-ı İnşâ başkanı, edip ve şair
İbn Asker el-Mavsılî		610 (1213)	Musul	Şâfiî fakihi, Musul kadısı

EK 12: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN MÜDERRİSLER

Kâbisî	324 (935)	403 (1012)	Kayrevan	Mâlikî fakihi ve müderris
Ebû İshak eş-Şîrâzî	393 (1002)	476 (1083)	Bağdat	Şâfiî fakihi, Nizâmiye Medresesi müderrisi
Hatîb et-Tebrîzî	421/1030	502/1108	Bağdat	Nizâmiye Medresesi müderrisi
El-Mustazhirî	429-1037	507-1113	Bağdat	Şâfiî fakihi, Nizamiye Medresesi müderrisi
El-Fasîhî		516 (1122)	Bağdat	Bağdat Nizâmiye Medresesi nahiv müderrisi
Sedîd es-Selmâsi		527/1132		Bağdat Nizamiye Medresesi müderrisi
Muhammed b. Yahyâ	476-1083	548-1153	Nişâbur	Şâfiî fakihi, zâhid ve müderris
Muhyiddîn eş-Şehrezûrî		596-1190	Musul	Kemâleddîn eş-Şehrezûrî'nin oğlu, Musul Nizâmiye Medresesi müderrisi
Rükneddîn Et-Tâvûsî		600 (1203)	Hemedân	Hilaf ilminde mahir ve Hâcibiyye Medresesi müderrisi
İmâdeddîn b. Yûnus	535-1140	608-1211	Musul	Şâfiî fakihi, müctehid ve müderris

EK 13: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN KÂTİPLER

Ebû Amr Külsûm		220/835	-	Abbâsîler devri şair, hatip ve kâtiplerinden
Ebü'l-Cevâiz el-Vâsıtî	382 (992)	460 (1067)	Bağdat	Kâtip, hikâye yazarı
Ebû İshak es-Sabî		384 (994)	Bağdat	Sâbiî inancına mensup kâtip, risâle yazarı, şair ve tarihçi
Bedîüzzaman el-Hemedânî		398 (1007	Herat	Arap edebiyatında makâme türünün ilk örneklerini veren şair ve kâtip
Tuğrâî		516 (1122)	Bağdat	*Lâmiyyetü'l-Acem* adlı eseriyle tanınan Arap şairi, kâtip ve kimya âlimi.

İbnü'l-Hayyât ed-Dımaşkî	450 (1058)	517 (1123)	Halep	Şair, edip ve kâtip
İbnü'l-Hâzin		518 (1124)	Bağdat	Dîneverli kâtip ve şâir
Şühde Bint el-îbrî		549/1154	Bağdat	Dîneverli katib
Vehrâni		575/1179	Dareyye	Selâhaddîn-i Eyyûbi döneminde yaşamış meşhur katib ve hatib
Fahrü'l-Küttâb el Cüveynî		586-1190	Kahire	Bağdatlı meşhur kâtiplerden ve nedim
İmâdeddin el-Kâtip el-İsfahânî	519/1125	597/1200	Dımaşk	Arap şairi.

EK 14: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN HATTATLAR

İbn Mukle	272/885	328/939	Bağdat	Hattatlığıyla ünlü Abbâsî veziri.
İbnü'l-Bevvâb		420 (1029)	Bağdat	Aklâm-ı sittenin teşekkülünde İbn Mukle'den sonra en büyük rolü oynayan hattat
Ebü'l-Fevârîs b. Hazin		502 (1108)		Hattat ve şair
Mecdü'l-Mülk Ca'fer	543 (1148)	622 (1225)	Mısır	Hattât ve şair

EK 15: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN NEDİMLER

Nedîm el-Mavsılî	125 (742)	188 (803)	Bağdat	Hârunurreşîd'in nedimi
Hammâd Acred		161 (777)	Küfe	Hicivleri ile tanınan Arap şairi, Velîd b. Yezîd'in nedimi
Ali b. el-Müneccim		275 (888)	Bağdat	Müneccim, şair ve Abbâsi Halifesi Mütevekkil-Alellâh'ın nedimlerinden
Şabüştî		326 (937)	İsfahan	Fâtımî Halifesi Azîz-Billâh'ın kütüphanecisi, nedimi ve dönemin önde gelen ediplerinden.
Ebû Abdullah ed-Debbâs	443 (1051)	524 (1129)	Bağdat	Şair, nedim, edib, nahiv ve lügat âlimi
Fahrü'l-Küttâb el Cüveynî		586-1190	Kahire	Bağdatlı meşhur kâtiplerden ve nedim

EK 16: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN ZÂHİDLER

Şakîk b. Seleme		82/701	Medine	Kûfeli muhadram hadisçi ve sûfî
Ribî' b. Hirâş		104/722	Küfe	Hadis hâfızı ve zâhid
Hasan el-Basrî		110 (728)	Basra	Basralı meşhur tâbiî, âlim ve zâhid
Mâlik b. Dînâr		131/748	Basra	İlk zâhidlerden
Râbia el-Adeviyye		135 (752)	Basra	Basralı kadın sûfî
İbrâhim b. Edhem		140 (757)	Belh	Hükümdar soyundan Belh asıllı zâhid, sûfî ve muhaddis
Amr b. Ubeyd el-Basrî	(80)- 699	144 /761	Merran	Kelam âlimi, muhaddis ve zâhid

Şakîk el-Belhi		153/770	Belh	Horasanlı sûfî
Süfyân es-Sevrî	96/714	777/161	Musul	Kendi adıyla anılan fıkıh mezhebinin imamı, müfessir, muhaddis ve zâhid
Davud et-Tâî		165 (781)	Küfe	İlk dönem sûfî ve zâhidlerinden
İbnü'r-Reşîd		184 (800)		Hârûnürreşid'in kardeşi, zâhid
Fudayl b. İyâz		(187) 803	Mekke	Horasan'ın ilk büyük sûfîlerinden
Ebû Süleyman Ed-Dârânî		215 (830)	Dımaşk	İlk zâhidlerden
Bişr el-Hâfî	150 (767)	227 (841)	Merv	İlk devir sûfîlerinden
Hâtim b. Unvân		237 (851)	Belh	Zâhid, muhaddis
El-Muhasibî		243 (857)	Basra	İlk sûfîlerden, hadis, kelâm ve tefsir âlimi
Zünnûn El-Mısrî		248 (862)	Mısır	İlk dönem sûfîlerinden
Serî es-Sakatî		257/870	Bağdat	Iraklı zâhid ve sûfî Ma'rûf-u Kerhî'nin öğrencisi
Yahyâ b. Muâz		258/871	Nişâbur	Seyrüsülûk makamlarından bahseden ilk sûfîlerden.
Ebû Muhammed Et- Tusterî		283/896	Basra	İlk dönem sûfîlerinden Zünûn el-Mısrî'nin müridi, keramet sahibi
Cüneyd es-Sûfî		297 (909)	Bağdat	İlk devir sûfîlerinden
Hayr en-Nessâc		322 (933)	Samarra	İlk dönem sûfîlerinden
Ebû Bekir eş-Şiblî	247(861)	334 (945)	Bağdat	İlk sûfîlerden
İbn Tabâtabâ		345 (956)	Mısır	Hz. Hasan'ın soyundan gelen Mısırlı sûfî Şair
İbn Tabâtâbâ	286/899	348/959	Mısır	Mısırlı hayırsever, zâhid
İbn Nûbaht		431 (1039)	Kahire	Zâhid ve şair
Ebü'l Feth el-Erğıyânî		499/1105	Argiyan	Şâfi fakihi iken inzivaya çekilerek sûfî olmasıyla meşhur
İbnü'l-Arîf		536 (1141)	Marakeş	*Mehâsinü'l-mecâlis* adlı eseriyle tanınan Endülüslü sûfî
İbnül`-Kayserânî	478/1085	548/1153	Dımaşk	Hadis hâfızı ve sûfî.
Muhammed b. Yahyâ	476-1083	548-1153	Nişâbur	Şâfiî fakihi, zâhid ve müderris
Ebû Yezîd el-Bistâmî	495/1101-	556/1160	Mısır	Mecûsî asıllı meşhur zâhid
İbnü'l-Hutay'e el-Lahmî		560 (1164)	Mısır	Zâhid, edîb hat ve kıraat âlimi
Sühreverdî		563	Bağdat	Sûfî, fakih ve muhaddis

		(1167)		
Muhammed el -Mes'udi		584/1188	Dımaşk	Mâkamât müellifi, Şâfiî fakihi, Sûfi ve edib
Zeynep bint eş-Şa'rî	524/1129	615/1218	Nişabur	Sûfi ve muhaddis

EK 17: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN TARİKAT KURUCULARI

Ma`rûf el-Kerhî		201/816	Bağdat	Ahmed el-Bedevî (ö. 675/1276) tarafından kurulan ve daha çok Mısır'da yaygın olan bir tarikatın üyesi.
İbnü'r-Rifâî		578 (1182)	Basra	Rifâiyye tarikatının kurucusu
Şihâbeddîn es-Sühreverdî		632 (1234)	Bağdat	Sühreverdiyye tarikatının kurucusu, müfessir ve muhaddis
Adî b. Müsâfir	555 (1160)	645 (1247)	Musul	Adeviyye tarikatının kurucusu sayılan ve sonradan Yezîdîler tarafından da sahip çıkılan mutasavvıf, âlim ve fakih

EK 18: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN KADINLAR

Aişe binti Ebî Bekir		58/677	Medine	Hz. Ebû Bekir'in kızı ve Hz. Peygamber'in hanımı
Sekîne Bint el-Hüseyin		117/735		Hz. Hüseyin'in kızı, çok kişi ile evlenip boşanmasıyla meşhur
Râbia el-Adeviyye		135 (752)	Basra	Basralı kadın sûfî
Seyyide Nefîse		208/823	Mısır	Hz. Hasan'ın torunu Hasan b. Zeyd'in kızı
Zübeyde Ümmü'l Emîn		216/831	Bağdat	Abbâsî halifelerinden Hârûnürreşîd'in hanımı, Emîn'in annesi
Bûran bint Hasan b. Sehl	192 (807)	271 (884)	Bağdat	Abbâsî halifesi Me'mûn'un hanımı
Takiyye es-Sûrî		568 (1172)	İskenderiye	Kadın şâir

EK 19: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN VEZİRLER

Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî	120/737	190/805	Irak	Hârûnürreşîd'in veziri
Ebu Selemetü'l-Hallâl		132 (749)		Abbâsîler'in ilk veziri
Ebû Eyyûb el-Muriyânî		154/770	Huzistan	Abbâsî veziri
Rebi'b b.Yûnus		170/786	Bağdat	Abbâsî veziri
Fazl b. Sehl es-Serahsî		(202) 818	Serahs	Abbâsî Halifesi Me'mûn'un vezirlerinden
Fazl b. Rebî'		(208) 823	Bağdat	Abbâsî veziri
Hasan b. Sehl		236 (850)	Serahs	Abbâsî Halifesi Me'mûn'un veziri
İbnü'l-Furât		241 (855)	Bağdat	Abbâsî veziri, birkaç kere vezir olmasıyla meşhur
Fazl b. Mervân	170-786	250-844	Bağdat	Abbâsî Halifesi Mu'tasım'ın

				vezirlerinden el-*Müşâhedât ve'l-ahbâr* isimli eserin sahibi
Sâlih b. Rüzeyk		264/877	Horasan	Fâtımîler'in Mısır veziri
İbn Abdü'l-Hamîd el-Cürcânî		265 (878)	Akritiş	Abbâsî veziri
Hâlid el-Mühellebî		313 (925)	Basra	Büveyhî veziri
İbn Mukle	272/885	328/939	Bağdat	Hattatlığıyla ünlü Abbâsî veziri.
Mühellebî		352 (963)	Bağdat	Büveyhî veziri
İbn Bakıyye		366/976	Vasıt	Büveyhî vezirlerinden.
Yâkub b. Killîs		380/990	Mısır	Yahudi asıllı Fâtımî veziri.
Sâhib b. Abbâd	326 (937)	385 (995)	Rey	Büveyhî veziri, âlim, edip ve şair
Sâbur b. Erdeşîr		416/1025	Bağdat	Büveyhî veziri, Bağdat'ta Dârülilim'in kurucusu
Vezîrü'l-Mağribî		418 (1027)	Meyyafarikin	el-Mütenebbî'nin övgüsüne mazhar olan şair ve vezir
Ebû Nasr es-Selîkî		437 (1045)	Halep	Hamdâni veziri ve elçisi, Şâir
İbn Zeydûn		463 (1070)	İşbiliyye	Şair, edip ve vezir
Nizâmülmülk	439 (1047)	(1093) 486	Nihavend	Büyük Selçuklu veziri, Ortaçağ İslâm dünyasının en başarılı devlet adamlarından ve Siyasetname'nin müellifi
Efdal b. Bedrü'l Cemâli		515/1121	Mısır	Fâtımî veziri ve başkumandanı
Adil b. Sellâr		548 (1153)	Kahire	İlk Sünnî Fatımî veziri
Şâver		564/1168	Mısır	Fâtımî Halifesi Âdıd-Lidînillâh'ın veziri
Esedüddîn Şirkûh		569/1173	Kahire	Nûreddîn Mahmud Zengî dönemi devlet adamı ve kumandan, Fâtımî veziri
Kadı'l-Fâzıl		596 (1199)	Kahire	Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin veziri, Dîvân-ı İnşâ başkanı, edip ve şair
Es'ad b. Memmâtî		606 (1209)	Halep	Eyyûbî veziri, şair, edip ve tarihçi
İbn Uneyn	549/1154	630/1232	Dımaşk	Hicivleriyle tanınan şair ve vezir

EK 20: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN VALİ VE KUMANDANLAR

Haccâc b. Yûsuf		95 (713)	Vasıt	Zâlim lakabıyla meşhur Emevî valisi
Kuteybe b. Müslim		(96) 715	Horasan	Emevîler'in Horasan valisi, Mâverâünnehir fâtihi
Yezîd b. Mühelleb		100/718	Halep	Emevî Halifesi II. Yezîd'e karşı isyan eden vali ve kumandan.
Hâlid b. Abdullah el-Kasrî		116 (734)	Hire	Emevîler'in Mekke ve Irak valilerinden
Yûsuf b. Ömer es-Sekafî		126/743	Yemen	Irak Valisi

Yezid b. Ömer b. Hübeyre	87/705	132/749	Irak	Emevîler'in son Irak genel valisi.
Ruh b.Hâtim		174/790	Kayrevan	5 Abbâsi halifesinin yakın arkadaşı ve Sind valisi
Ca'fer b. Bermek		187 (802)	Anbar	Abbâsîler'in önde gelen devlet adamlarından
Fazl b. Yahyâ el-Bermekî		(193) 808	Rakka	Hârûnürreşîd devrinin önemli devlet adamlarından
Ebû Nüvâs	136 (753)	198 (813)	Bağdat	Horasan valisinin oğlu ve Abbâsîler'in ilk şairlerinden
Ebû Dülef el-İclî		(225) 839	Bağdat	Dülefî hânedanının kurucusu, kumandan, mûsikişinas, şair ve müellif
Abdullah b. Tâhir		230/844	Merv	Abbâsîler devrinin önemli devlet adamı ve kumandanlarından
Yâkub b. Leys el-Hâricî		265/878	Cündişapur	Hâricî hareketine öncü olan komutan.
Ubeydullah b. Abdullah b. Tâhir	223 (837)	300 (912)	Bağdat	Bağdat şurtası, Horasan valisi
Ebû Şücâ' Fâtik		352-963	Bağdat	İhşîdi devlet adamı
Ebû Firâs b. Hamdân		357 (967)	Humus	Hamdânî hânedanına mensup Arap şairi ve kumandanı
Ca'fer b. Felâh el-Kütâmî		360 (970)	Dımaşk	Zîrîler'in Berberi komutanı
Ca'fer el-Endelûsî		364 (974)	Endülüs	Zîrîler'in Mesîle ve Zab şehirlerinin âsi valisi
Bercevân		390 (999)	Kahire	Fâtımî Halifesi Hâkim-Biemrillâh devrinde Mısır'da yönetime hâkim olan nüfuzlu bir devlet adamı
Cevher es-Sıkıllî		401 (1010)	Mısır	Mağrib ve Mısır'ı Fâtımîler'e kazandıran kumandan ve devlet adamı
Yûsuf b.Taşfîn		454/1062	Marakeş	Berberi komutan.
Ak Sungur		487 (1094)	Halep	Musul Atabegliği'nin kurucusu İmâdeddîn Zengî'nin babası ve Halep valisi
Şiblüddevle		505/1111	Merv	Fatımi komutanı.
Efdal b. Bedrü'l Cemâli		515/1121	Mısır	Fâtımî veziri ve başkumandanı
İbn Tûmert	485/1092	524/1129	Buhayre	Muvahhidler Devleti'nin kurucusu, dinî ve siyasî lider
Azizeddîn el-Müstevfî	472(1079)	526 (1131)	Tikrit	Selçuklu Devleti emiri
Nasireddîn Cakar		539 (1144)	Suriye	Musul nâibi, zâlimliği ile meşhur
Esedüddîn Şirkûh		569/1173	Kahire	Nûreddîn Mahmud Zengî dönemi devlet adamı ve kumandan, Fâtımî veziri
Mücâhidüddîn Kâymâz		(595) 1199	Musul	Begteginliler'in Erbil ve Musul nâibi
Bahâeddîn Karakuş		(597) 1201	Kahire	Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kumandanlarından

Cehârkes Es-Salâhî		608 (1211)	Dımaşk	Eyyûbi emîri, hayırsever
İbnü'l-Maştûb	575(1179)	619 (1222)	Harran	Eyyûbî Devleti emirlerinden
Selâhaddin el-Erbîlî		631 (1233)	Harran	Kökböri'nin hâcibi
Ebü`l-Haccâc Yûsuf el-Beyasî	573/1177	653/1255	Tunus	Asker ve devlet adamı.

EK 21: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN SULTAN VE HÜKÜMDARLAR

Hâlid b. Yezîd b. Muaviye		85 (704)	Dımaşk?	İslâm toplumunda ilk tercüme hareketini başlatan ve kimya ilminin öncülerinden sayılan Emevî emîri
Tâhir b. Hüseyin	159/775-	207/822	Merv	Tâhirîler'in kurucusu ve ilk hükümdarı
Humârevey b. Tûlûn		282 (895)	Mısır	Tolunoğulları hânedanının ikinci emîri
Ebû Abdullah Eş-Şiî		296 (908)	Rakka	Kuzey Afrika da Fatimi hâkimiyetinin kurulmasını sağlayan İsmâlî dâisî.
İmâdüddevle b. Büveyh		339 (950)	Şiraz	Büveyhîler hânedanının kurucusu ve bu hânedanın Cibâl, Fars, Hûzistan kolu hükümdarı
Kâfûr el-İhşîdî		355/965	Mısır	Mısır ihşidi hükümdarı
Muizzüddevle	303(915)	356 (966)	Bağdat	Irak Büveyhîleri'nin kurucusu ve ilk hükümdarı
Seyfüddevle b. Hamdan	303 (915)	356 (966)	Halep	Hamdânîler'in Halep kolunun kurucusu ve ilk emîri
Ziri b. Menâd es-Sanhâcî		360/970	Endülüs	Zîrîler'in ilk hükümdarı
Bahtiyâr		367 (977)	Tikrit	Irak Büveyhî hükümdarı
Rüknüddevle Hasan		366 (976)	Rey	Rey ve Cibâl Büveyhî emîri
Emîrü'l-Ümerâ Adudüddevle		(372) 983	Küfe	Büveyhî hükümdarı
İbn Nebâtî	335 (946)	374 (984)	Meyyafârikın	Edebiyat âlimi, Hamdanî hükümdarının sohbet arkadaşı
Kâbûs b. Veşmgîr		(403) 1012	Cürcan	Ziyârî emîri
Bâdîs b. Habbûs	374 (984)	406 (1015)	Sabra	Zîrîler hânedanının Gırnata hükümdarı
Sâlih b. Mirdâs		420/1029	Badiye	Mirdâsîler'in kurucusu ve ilk emîri
Zülkarneyn b.Hamdân		428 (1036)	Dımaşk	Hamdâni hükümdarı, şair
Zülkarneyn b.Hamdân		428 (1036)	Dımaşk	Hamdâni hükümdarı, şair
Tuğrul Bey		445/1063	Rey	Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı
Nasrü'd-Devle		453 (1061)	Bağdat	Mervânî emîri
Muiz b. Bâdis	398/1007	454/1062	Kayrevan	İfrîkıye Zîrî hükümdarı.
Alparslan	424/1032	465/1072	Merv	Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci

				hükümdarı
Melikşah	447/1055	485/1092		Büyük Selçuklu hükümdarı
Ak Sungur		487 (1094)	Halep	Musul Atabegliği'nin kurucusu İmâdeddîn Zengî'nin babası ve Halep valisi
Tutuş es-Selçûkî	458 (1065)	488 (1095)	Dımaşk	Suriye Selçuklu Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı
Berkyaruk	474 (1081)	498 (1104)	Bürucerd	Büyük Selçuklu hükümdarı
Temim b. Muiz Es-Sanhâcî		501 (1008)	Mehdiye	İfrîkıye Zîrî hükümdarı
Yahyâ b. Temîm es-Sanhâcî		509/1115	İfrikiyye	Merkezî Mağrib'de hüküm süren Zîrîler hânedanının son emîri
Aksungur el-Porsukı		521 (1127)	Musul	Kabrinin insanlarla dolup taştığı ve insanların mübarek bir zat olarak gördüğü Irak Selçuklu Hükümdarı Sultan Mahmud'un meşhur emîri
İmadeddîn Zengî		541/1146	Sıffın	Zengîler'in kurucusu ve ilk hükümdarı
I Seyfüddîn el-Gâzî		(544) 1149	Musul	Musul atabegi
Sultan Sencer		552/1157	Merv	Son büyük Selçuklu hükümdarı
Kutbüddîn Mevdûd		565/1169	Musul	1144-1232 yılları arasında merkezi Erbil olmak üzere Şehrizor, Hakkâri, Tikrît, Sincar, Harran, Urfa ve civarında hüküm süren bir Türk beyliği olan Begteginlilerin, Beyi.
Kemâleddîn eş-Şehrezûrî	492-572	1098-1176	Dımaşk	Zengî Atabegliği dönemi meşhur fıkıh âlimi
Turan Şah		576 (1180)	İskenderiye	Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin en sevdiği kardeşi, Eyyûbîler'in Yemen kolunun kurucusu ve ilk hükümdarı
Yûsuf b. Abdü`l-Mü`min		580/1184	Mağrib	Muvahiddiler Devlet'i hükümdarı(1163-1184)
Takiyyüddîn		(587) 1191	Hama	Hama Hükümdarı
Sultan Selâhaddîn		589/1193		Mısır ve Suriye sultanı, Eyyubi hanedanının kurucusu olan hükümdar.
İmadeddîn Zengî		594/1197	Sincar	Zengîler'in Sincar hükümdarı
Tacü'l-Mülûk Böri	556 (1160)	599 (1202)	Halep	Dımaşk atabeglerinden
Melikü'l-Âdil Atabeg		607 (1210)	Musul	Eyyûbî hükümdarı
Cehârkes Es-Salâhî		608 (1211)	Dımaşk	Eyyûbi emîri, hayırsever
El-Melikü'z-Zâhir		(613) 1216	Halep	Eyyûbîler'in Halep kolu hükümdarı
El-Melikü'l-Efdal	565 (1169)	622 (1225)	Sümeysat	Eyyûbî hükümdarı
El-Melikü'l-Eşref		635/1237	Musul	Eyyûbîler'in el-Cezîre ve Dımaşk kolu

Mûsâ				hükümdarı

EK 22: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA BULUNAN HALİFELER

Muhammed b. Alî el- Abbâsî		122-739	Bağdat	Abbâsi halifesi Seffah ve Mansur'un babaları
Süleyman b. Abdülmelik	54/673	99/717		Emevî halifesi
İbrâhim b. el-Mehdî	162 (778)	224 (838)	Samarra	Me'mûn'un Merv'de oturduğu sırada Bağdat'ta halife ilân edilen Abbâsî hânedanına mensup emîr
Mütevekkil-Alellah		247 (861)	Bağdat	Annesi Türk asıllı olan Abbâsî halifesi
Mansûr Billâh	302 (914)	336 (946)	Kayrevan	Fâtımî Halifesi
Kâim-Biemrillah	280/893	334/945	Mehdiye	Fâtımî halifesi
Ebû Mansur Nizâr	344/386	955/996	Irak	Fâtımî halifesi
El-Muiz-Lidînillâh	319/931	365/975	Kahire	Fâtımî halifesi
Hakîm -Biemrillâh		375/985	Kahire	Fatımi halifesi.
Zâhir-Lii'zâzidinillah	395 (1004)	427 (1035)	Kahire	Fâtımî Halifesi
Müstansır-Billâh	420/1029	487/1094	Kahire	Fâtımî halifesi
Abdülmecîd el-Ubeydî	467 (1074)	544 (1149)	Askalan	Fâtımî halifesi
El-Müsta'li	469(1076)	495 (1101)	Mısır	Fâtımî halifesi
Âmir-Biahkâmillâh		515/1121	Kahire	Onuncu Fâtımî halifesi (1101-1130).
Zâfir -Bia'daillah	527(1132)	549 (1154)	Kahire	Fâtımî halifesi
Âdıd-Lidînillâh	546 (1151)	567 (1171)	Mısır	Son Fâtımî halifesi

EK 23: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA GEÇEN CAMİ VE MESCİDLER

Müderris İsmi	**Mescidin İsmi ve Yeri**	**Okuttuğu Dersler**	**Mezhebi**	**Ö.T.**
Bilal b. Ebû Bürde	Küfe	Nahiv-lugat	-	(103/721)
İmam-ı Mâlik	Medine	Fıkıh-Hadis	Mâlikî	(197/812) Medine
Ebû Zekeriyyâ el-Ferrâ	Küfe	Nahiv-lugat	Mutezile	(207/822) (Küfe)
Ebû Abdullah ez-Zübeyrî	Basra	Fıkıh,hadis,edeb	Şâfiî	320/932

Ebubekir İbnü'l-Enbârî	Bağdat	Hadis	?	327/938 Bağdat
İbn Haddâd el-Mısrî	Kahire	Fıkıh-hadis-edeb-eyyam-kıraat-lugat	Şâfiî	344/955 Meniye
İbn Ebû Hüreyre	Bağdat	Fıkıh	Şâfiî	345/956 Bağdat
Ebû Ali et-Taberî	Bağdat, İbn Ebû Hüreyre ile aynı mescit.	Fıkıh	Şâfiî	305/917 Bağdat
İbnü'l-Kattân	Bağdat	Fıkıh	Şâfiî	359/969 Bağdat
İbnü'l-Merzübân	Bağdat	Fıkıh	Şâfiî	359/969
Ebû Sehl es-Sa'lûkî	Nîşâbur	Fıkıh	Şâfiî	369/979
Ebü'l-Kāsım ed-Dârekî	Bağdat- Da'lec b. Ahmed mescidi	Fıkıh	Şâfiî	375/985 Bağdat
Ebü'l-Hasan el-Masercîsî	Nîşâbur-Medine	Hadis-fıkıh	Şâfiî	384/994
Ebû Abdullah el-Hıdrî	?		Şâfiî	386/996
Ebû Hâmid el-İsferâyinî	Bağdat- İbnü'l-Mübarek Mescidi	Fıkıh	Şâfiî	406/1015 Bağdat
Ebû Mansûr el-Bağdâdî	Bağdat-İsferayini Mescidi Bağdat-Ukayl Mescidi	Fıkıh-hadis-lugat	Şâfiî	429/1037 Bağdat
Süleym er-Râzî	İsfahan- İsferâyînî Mescidi	Fıkıh	Şâfiî	447/1055
Ebû't-Tayyib et-Taberî	Bağdat-Taberî Mescidi	Fıkıh	Şâfiî	450/1058
Ebû İshak eş-Şîrâzî	Bağdat- Taberî Mescidi Bağdat- Şâfiî Mescidi, Za'ferânî Mescidi	Fıkıh	Şâfiî	476?/1083
Abdülgâfir el-Fârisî	Nîşâbur- Ukayl Mescidi	hadis	Şâfiî	518/1124
İbnü'l-Hal	Bağdat, Rahbe- İbnü'l-Hal Mescidi	fıkıh	Şâfiî	552/1157

EK 24: *VEFEYÂTÜ'L-A'YÂN*'DA GEÇEN MEDRESE, DARÜLHADİS, KÜTÜPHANE VE RİBATLAR

Medrese Adı	**Meşhur Müderris**
Bağdat Nizâmiye Medresesi	Ebû İshak eş-Şîrâzî
Musul Nizâmiye Medresesi	Muhyiddîn eş-Şehrezûrî
Nîşâbur Nizâmiye Medresesi	İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî
Herat Nizâmiye Medresesi	Ebû Sa'd Muhammed b. Yahyâ
Müstansıriye Medresesi	Muhyiddîn Ebû Muhammed Yûsuf b. Abdurrahman
Bahâiye Medresesi	Ebû Mansûr Muhammed el-Berevî
Meşhed-i Ebû Hanîfe Medresesi	Şerif Ebû Cafer Mesud el-Beyazî
Saktiye Medresesi	Şeyh Ebû Talib el-Mübarek b. Mübarek
Kemâliye Medresesi	Muhyiddîn eş-Şehrezûrî
Kâhiriye Medresesi	Şerefeddîn b. Men'a
Alâiye Medresesi	Kemaleddîn b. Yûnus
Bedriye Medresesi	Kemaledin b. Yûnus
Nûriye Medresesi	İmadedin b. Yûnus
İzziye Medresesi	?
Nefîsiye (Bakşiye) Medresesi	İmadeddîn b. Yûnus
Atabekiyetü'l-Atîka Medresesi	Ebû Asrûn
Kale (Akiliye) Medresesi	Şeyh Hıdır b. Akîl el-Erbilî
Kaymaziye Medresesi	Necmeddîn İbn Hallikân
Muzafferiye Medresesi	Şihabeddîn Muhammed
Cârûhiye Medresesi	Fahreddîn İbn Asakir
Takviye Medresesi (Şam Nizâmiye Medresesi)	Fahreddîn İbn Asakir
Revâhiye Medresesi	İbnü's-Salâh
Zümrüd Hatun Medresesi	İbnü's-Salâh
Şibliyye Medresesi	?
Âdiliye Medresesi	İbn Hallikân
Aziziye Medresesi	es-Seyfü'l-Amidî
Saîdiyye Medresesi	?
Necîbiye Medresesi	İbn Hallikân
İbn Şeddâd Medresesi	İbn Şeddâd
Revâhiye Medresesi	Muvaffakuddin b. Yaîş
Züccâciye Medresesi	İsa el-Hakkarî
Esediye Medresesi	Salah Ebü'l-Kāsım Şehrezûrî
Zâhiriye Medresesi	Aliyyü'l-Herevî
Nûriye Medresesi	Ebû Asrûn
Nûriye Medresesi	Es'ad el-Mavsilî
Ba'lebek Nûriye Medresesi	Ebû Asrûn
Menbec Camii ve Nûriye Medresesi	Ebû Asrûn

Nâsıriye Medresesi	Mecdüddîn Tahir
İmâdiyye ve Şehrezûrî Medreseleri	Ebû Asrûn
Sincâr Mücâhidiyye Medresesi	?
Hüseyin el-Hakkârî Medresesi	Ziyaeddîn el-Hezbanî
Sâhibiye Medresesi	el-Hâfızü'l-Makdîsî
İbn Sellâr Medresesi	Ebû Tahir es-Silefî
Mulûhiye Medresesi	eş-Şâtıbî
Menazilü'l-İzz Medresesi	Şihabeddîn et-Tusî
Feyyûm Mâlikî ve Şâfiî Medreseleri	?
İmam Şâfiî Türbesi Medresesi	Necmeddîn el-Habûşanî
İbn Fûrek Medresesi	Ebû Bekir b. Fûrek
Beyhakî Medresesi	Ebü'l-Kāsım el-İskâfî el-İsferâyînî
Nâsıhiyye Medresesi	Ebû Abdullah el-Fürâvî
Merv Medresesi	?
İsfahan Hanefî Medresesi	?
Hâcibiye Medresesi	Rükneddîn et-Tavusî
Harzemşah Medresesi	Fahreddîn er-Razî

Ribât ve Hankah Adı	**Meşhur Âlim (kalan yahut ders veren)**
Yûsuf b. Vehere Rıbâtı	İbn Vehere
Kasr-ı Harb Ribâtı	Mecdeddîn İbnü'l-Esîr
Şehrezûri Ribâtı	İzzeddîn Ebü'l-Kāsım
Feyruz Ribâtı	Muhaddis Ebü'l-Vakt
Muhdese Ribâtı	?
Necîbiye Hankahı	?
Saîdü's-Suadâ Hankahı	Şihabeddîn et-Tusî
Muzafferiye Hankahı	Hâfız b. Dıhye
Şibliye Hankahı	?
Kaymaziye Hankahı	?
Zümrüd Hatun Hankahı	İbnü'ş-Şeyrecî
Şibliyye Hankahı	?
Necmiye Hankahı	?
Mücahidî Hankahı	?

Dârülhadisin Adı	**Meşhur Âlim (ders veren)**
Eşrefiye Dârülhadisi	İbnü's-Salâh, İbn Hallikân
Nûriyye Dârülhadisi	İbnü's-Salâh
Bağdât Dârülilimi	Ebü'l-A'lâ el-Maarrî
İbn Şeddâd Dârülhadisi	İbn Şeddâd
Kâmiliye Dârülhadisi	İbn Dihye

Erbil Dârülhadisi	Esirüddîn el-Mufazzal b. Ömer el-Ebherî
Dımaşk Dârülhadisi	Cemâleddîn İbnü'l-Harastâni

Kütüphane Adı	**Meşhur Âlim (istifade eden)**
Meyyafârikîn Kütüphanesi	el-Hatîbü'l-Haskefî (ö.551/1156),
Eşrefiye Kütüphanesi	?
Karâfetü's-Suğra Kitabevi	Nâsır b. Ebü'l-Hasan Ali b. Halef el-Ensârî
Zübeydî kütüphanesi	Yakut el-Hamevî
Âdiliye Kütüphanesi	Şeyh Kutbeddîn Mesud Nîşâburî, İbn Hallikân
Zübeydî Kütüphanesi	Şeyh Kutbeddîn Mesud Nîşâburî
Harzemşah Kütüphanesi	Fahreddîn er-Razî
Sâmâni Kütüphanesi	İbn Sinâ
Muzafferiye Kütüphanesi	Şihâbeddîn Muhammed b. Hallikân

EK 25: *VEFEYÂTÜ'L-A'YAN*'IN KAYNAKLARI

MÜELLİF ADI	**ESERİN ADI**	**Neşreden/neşir tarihi/**
Ebû Hafs el-Matınî	*el-Müzheb fî zikri eimmeti'l-mezheb*	*?*
Ebû Ömer el- Hâfız	*el-İntikâ fî fedâili's-selâseti'l-fukahâ*	*Nşr. Ebü'l-fettâh Ebû Gudde (Beyrut 1997)*
Abdülgâfir el-Fârisî	*Kitâbü's-siyâk li-târîhi Nîsâbûr.*	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi (İsmâil Sâib Sencer, nr. 1544) Nşr.Muhammed Kâzım el-Mahmûdî (Kum 1403/1362)
Abdülmelik el-Cüveynî	*Muğîsü'l-hak fî ihtiyâri'l-ehak*	Ayasofya, nr. 2194, Esad Efendi, nr. 3532
İbn Ebû Tâhir	*Târîhü Bağdât*	Nşr. İzzet el-Attâr el-Hüseynî - Zâhid el-Kevserî (Kahire 1368/1949; Beyrut-Bağdad 1388/1968; Kahire 1972, 1415/1994).
Ali b. Hasan el- Bâherzî	*Dümyetü'l-kasr*	nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv (Kahire 1968).
Belazurî	*Fütûhü'l-büldân*	Nşr. Selâhaddin el-Müneccid (Beyrut 1957).
Cahşiyârî	*Ahbarü'l-vüzerâ ve'l-küttâb*	Thk.İbrâhim Salih (BAE, 2009)
Cemaleddîn el-Kıftî	*İnbâhü'r-rüvât alâ enbâhi'n-nuhât*	Nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim (I-IV, Kahire 1369/1950, 1986).
Ebû Abdullah el-Hemedânî	*Zeylü tabakatü'ş-Şîrâzî*	*?*
Ebû Abdullah Muhammed b. Davud b. Cerrâh	*el-Varaka*	(nşr. Abdülvehhâb Azzâm - Abdüssettâr Ahmed el-Ferrâc), Kahire, ts. (Dârü'l-Maârif)
Ebû Ahmed b. Cafer el-Belhî	*Mecâlisi'l-üdebâ*	*?*
İbn Reşîk el-Kayrevânî	Kurâdatü'z-zeheb fî nakdi eş'âri'l-Arab	Nşr. Muhammed Emîn Hancî (Kahire 1346), Şâzelî Bû Yahyâ (Tunus 1972).

Ebû Ali'l-Kâlî	*el-Emâlî*	(Bulak 1324)
Ebû Bekir es-Sûlî	*Ahbarü Ebû Temamü't-Tâî*	(nşr. Halîl Mahmûd Asâkir - Muhammed Abduh Azzâm - Nazîrü'l-İslâm el-Hindî, Kahire 1356/1937)
Ebû Bekir ez-Zübeydî	*et-Takrîz*	*ulaşmadı*
Ebû İshak es-Sabî	*Kitabü't-Tacî fî ahbâr-ı benî Büveyh*	Muhammed Hüseyin ez-Zübeydî tarafından el-Münteza min Kitâbi't-Tâcî li-Ebî İshâk es-Sâbi adıyla yayımlanmıştır (Bağdat 1397/1977).
Ebû Mansûr es-Seâlîbî	*Letâifü'l-meârif*	nşr. Muhammed İbrâhim Selîm, (Kahire 1992)
	Yetîmetü'd-dehr fî mehâsini ehli'l-asr	nşr. Müfîd Kumeyha, I-V, (Beyrut 1403/1983)
Ebû Muhammed er-Reşâtî	*el-Ensâb*	*?*
Ebû Nasr Hakan	*Kalâidü'l-ikyân*	nşr. Hüseyin Yûsuf Haryûş Kahire 1283,
Ebû Nuaym el-İsfahanî	*Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*	Kahire 1394-99/1974-79.
	Zikru ahbâri İsbahân	(nşr. S. Dedering), Leiden 1931-34,
Ebû Said İbn Yûnus	*Tarîh-ü Mısr*	*ulaşmadı*
Ebû Temmam	*el-Hamase*	Muhammed Abduh Azzâm tarafından dört cilt halinde neşredilmiştir (Kahire 1951-1957).
Ebû Ubeyde	*Mesâlibi ehli'l-Basra*	*?*
Ebû Ubeydillah el-Merzübânî	*el-Mürşid*	*?*
	el-Muktebes fî ahbari'n-nahviyyîn	Nşr.Rudolf Sellheim, Wiesbaden 1384/1964).

Ebû Yûsuf el-Harrânî	*Tarîhu Harran*	*?*
Ebû Zekeriyya et-Tebrîzî	*Şerhü'l-Hamâse*	Ârif Hikmet Ktp., nr. 137/810; Halep Osmâniye Ktp., nr. 828/2064.
İbn Mende	*Tarihü İsbahan*	Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, Hadis, nr. 119).
Ebü'l-Abbas el-Hazrecî	*Tabakatü'l-etıbbâ*	*?*
Ebü'l-Abbas el-Cürcanî	*Kitabü'l-kinâyât*	Kahire 1326, 1328.
Ebü'l-Abbas el-Müberred	*el-Kâmil fi'l-edeb*	Wilhelm Wright, (I-II, Leipzig 1862-1864). nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim - Seyyid Şehâte, (Kahire 1376/1956); nşr. Muhammed Ahmed ed-Dâlî, I-IV, (Beyrut 1406/1986 [IÖ. cilt fihrist]).
	et-Teâzî ve'l-merâsî	nşr. Ramazan Abdüttevvâb, (Kahire 1965); nşr. Muhammed ed-Dîbâcî,(Dımaşk 1396/1976; Beyrut 1412/1992).
İbn Miskeveyh	*Tecaribü'l-ümem ve teâkibü'l-himem*	Ayasofya, nr. 3116-3121)
Ebü'l-Ferec en-Nehrevânî	*el-Celis ve'l-enis*	(nşr. M. Mürsî el-Hûlî), Beyrut 1413/1993,
Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî	*Câmi'u'l-mesânîd ve'l-elkâb*	Hüseyin Çelebi, nr. 203.
	el-Muntazam	(nşr. F. Krenkow), Haydarâbâd 1357-59/1938-40, X, 150.
	A'mârü'l-a'yân	Muhammed et-Tanâhî (Kahire 1414/1994).
	Tenvîrü'l-gabeş fî fazli's-sûdân ve'l-Habeş	Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2803, vr. 88b-107b [muhtasar]; Cârullah Efendi, nr. 2108, vr. 42b-66b [muhtasar].

	Cevheretü'-zaman fî tezkireti's-sultân	?
	Kitâbü'l-ezkiyâ	Çeö. Hacı İbrâhim Efendi, Tuhfetü'l-ezkiyâ fî tercemeti Kitâbi'l-Ezkiyâ (İstanbul 1308).[773]
	Sıfatü's-Safve	nşr. Mahmûd Fâhûrî, Muhammed Kal'acî, Haleb 1969-73
	Telkîhu fühûmi ehli'l-eser fî uyûni't-târîh ve's-siyer	Nşr.Ali Hasan (Kahire 1975)
	Ahbar-u Bişr b. Harisü'l-Hafî	*?*
Ebü'l-Hasan er-Ravhî	*Tuhfetü'z-zürefâ fî târihi'l-hulefâ*	*Berlin 3/9712*
Hilâl b. Muhassin es-Sâbi	*el-Ayân ve'l-emâsil*	*ulaşmadı*
	Ahbârü'l-vüzerâ, Tuhfetü'l-ümerâ fî târîhi'l-vüzerâ	Henry F. Amedroz (Leiden 1904)
Ebü'l-Kāsım el-Amidî	*el-Müvâzene beyne't-Tâiyyin*	nşr. Mahmûd Tevfik, (Kahire 1932); nşr. M. M. Abdülhamîd, (Kahire 1944); nşr. Ahmed Sakr, (Beyrut 1944);(I-II, Kahire 1961-1965); nşr. Kāsım Mûmenî, Bağdat 1985). Eser ayrıca Veled Çelebi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul 1311).
Ebü'l-Kāsım el-Kuşeyrî	*er-Risale*	Bulak 1284; Kahire 1385; Beyrut 1419/1998).
Ebü'l-Kāsım es-Süheylî	*Er-Ravzü'l-ünüf fî şerhi's-sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*	Nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd (I-IV, Kahire 1398/1978; Beyrut 1989)
İbn Beşküval	*es-Sıla*	nşr. İzzet el-Attâr, (Kahire 1966)
	El-Müsteğîsîn	nşr. Manuela Marin, (Madrid 1991)

773

Ebü'l-Muammer el-Ensârî	*Vefeyâtü'ş-şüyûh*	Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1438.
Bâherzî	*Dümyetü'l-kasr*	nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv, Kahire 1968.
Cahşiyârî	*Tarîhü'l-vüzerâ*	Kahire?
Hâkim en-Nîsâbûrî	*Tarîhü Nîşâbur*	III. Ahmed, nr. 624/23.
el-Harîrî	*Dürretü'l-ğavâs fî evhâmi'l-havâs*	A. I. Silvestre de Sacy, Paris 1828-1829; Kahire 1273
el-Hâzımî	*Ucâletü'l-mübtedî ve fudâletü'l-müntehî fî'n-neseb.*	Nşr.Abdullah Kennûn, Kahire 1384/1965
	Ma ittefeka lafzühü ve iftereka mesemmâhü	Hamed el-Câsir, Riyad 1980.
el-Huzâî	*Tabakatü'ş-şuarâ*	*?*
İmâdüddîn el-İsfahânî	*es-Seylü ve'z-zeyl (el-Haridaya yaptığı zeyldir)*	
	Nusetü'l-fetre ve usretü'l-katre	Nşr.Martinus Theodorus, Leiden 1889; Kahire 1318; Beyrut 1980
el-İsbahanî	*Ziyâdâtü'l-ensâb*	
el-Merzübânî	*Mucemü'ş-şuarâ*	II. cilt nşr. Fritz Krenkow (Kahire 1354) ve Abdüssettâr Ahmed Ferrâc (Kahire 1379/1960.)
el-Mes'ûdî	*Mürûcü'z-zeheb*	nşr. Abdurrahman Muhammed, I-II, Kahire 1346/1927; nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, I-IV, Kahire 1386/1948; Kahire 1377/1958; Kahire 1384/1964; nşr. Yûsuf Es'ad Dâğır, I-IV, Beyrut 1385/1965);
Utbî	*Kitâbü'l-yemînî*	nşr. Aloys Sprenger, Delhi 1847.

Umâre El-Yemenî	*Nüketü'l-asriyye fî ahbari'l-vüzerâi'l-mısriyye*	Bibliotheque Nationale, Arabe, nr. 2147.
es-Süheylî	*er-Ravzü'l-ünüf*	Nşr. Abdurrahman el-Vekîl (I-VII, Kahire 1387-1390/1967-1970), Tâhâ Abdürraûf Sa'd (I-IV, Kahire 1398/1978; Beyrut 1989)
Sem'ânî	*Ez-Zeyl aâ târîhi'l-Hatîb*	nşr. Muhammed Mevlûd Halef - Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut 1406/ 1986)
	Kitabü'l-ensâb	Abdullah Ömer el-Bârûdî (I-V, Beyrut 1408/1988)
Ebü'l-Hasen Muhammed b. Hilâl b. Muhassin es-Sâbî	*el-Hefevât*	Nşr. Salih el-Eşter, (Dımaşk 1967).
Ebü'l-Ferec el-isfahânî	*El-Eğânî*	Abdülemîr Alî Mühennâ – Semîr Yûsuf Câbir (I-XXV, Beyrut 1407/1986)
İbn Dihye	*el-Mutrib fî eş'âri ehli'l-Mağrib*	Nşr. İbrâhim el-Ebyârî, H. Abdülmecîd, Ahmed Bedevî (Kahire 1954) , Mustafa İvaz el-Kerîm (Hartum 1958)
İbn Asâkir	*Tebyînü kizbü'l-müfterî fimâ nüsibe li'ş-Şeyh Ebü'l-Hasan el-Eşarî*	Nşr. Zâhid Kevserî, Kahire 1399/1979; Beyrut 1984, 1991. Abdülbâkī el-Kudsî, (Beyrut 1983).
Hamza b. Yûsuf es-Sehmî	*Tarih-ü Cürcan*	*?*
Harirî	*Dürretü'l-gavvâs fî evhâmi'l-havâs*	Nşr.Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, (Kahire 1975).
İbn Abdirabbih	*el-İkdü'l-ferîd*	nşr. Muhammed Altuncî, (Dımaşk 1397/1977).
İbn Beşküvâl	*Kitabü's-sıla*	nşr. İzzet el-Attâr, (Kahire 1966).
İbn Cülcül	*Tarîhü'l-etıbbâ* ve'l-hukemâ	nşr. Fuâd Seyyid, (Kahire 1955).

İbn Ebû Avn	*el-Ecvibetü'l-müskite*	nşr. M. Abdülkādir Ahmed, (Kahire 1983).
İbnü'n-Nedîm	*el-Fihrist*	Nşr. Gustav Flügel, Johannes Roediger ve August Mueller, (Leipzig 1871-1872).
İbn Hurdâzbih	*el-Mesâlik ve'l-memâlik*	Nşr.Muhammed Mahzûm (Beyrut 1988).
İbn Havkal	*Sûretü'l-arz*	Fuat Sezgin, (Frankfurt 1992).
İbn Hazm	*Nukatü'l-arûs fî tevârihi'l-ulemâ*	nşr. C. F. Seybold, Granada 1911; Şevki Dayf(Kahire 1951).
İbn Kutebe	*Tabakâtü'ş-şuarâ*	Beyrut 1964.
İbn Nukta	*ikmalü'l-ikmâl* (*Tekmiletü'l-ikmâl*)	Nşr. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî ve Muhammed Sâlih, (Mekke 1410/1989).
İbn Reşîk	*el-Umde fî mehâsini'ş-şi'r ve âdâbih,*	Nşr.Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Kahire 1353, 1374, 1963; Beyrut 1974; Muhammed Karkazân, (Beyrut 1408/1988).
	Ünmûzecü'z-zamân fî şuarâi'l-Kayrevân	Nşr..Muhammed el-Arûsî el-Matvî ve Beşîr el-Bekkûş, (Tunus 1406/1986).
Ömer b. Şebbe	*Ahbarü'l-basra*	*?*
İbn Şeddâd	*en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufiyye*	Nşr. Cemâleddîn eş-Şeyyâl (Kahire 1384/1964, 1415/1994).
	Melceü'l-hukkam inde iltibasi'l-ahkâm	Fâyiz Abdullah Muhammed Fâyiz, (Medine 1414/1993).
İbn Yûnus	*Tarîhü'l-gurebâ*	GAL Suppl., I, 571, GAS, I, 357.
	Târihu Mısr	
İbn Zûlak	*Ahbarü kudat-ı Mısır*	*?*
	Târîhü Mısr ve fezâilühâ	Murad Molla (nr. 340/3), Beyazıt Devlet (Veliyyüddîn Efendi, nr.

		2453).
İbnü'd-Dübeysî	*Zeylü târîhi medîneti's-selâm Bagdâd.*	nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Bağdad 1974).
Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Azîmî et-Tenûhî	*Târîhu'l-Azîmî*	Nşr. Claude Cahen, 1938, Ali Sevim, Ankara 1988 İhsan Abbas. (Beyrut 1408/1988)
İbnü'l-Esîr	*Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsıl*	nşr. Abdülkādir Ahmed Tuleymât, Bağdad-(Kahire 1382/1963).
	El-Kâmil fi't-târîh	Carolus Johannes Turnberg (Leiden 1851-1876),
İbnü'l-Hebbâriye	*Felekü'l-meânî*	*Ayasofya nr. 4157.*
İbnü'l-Kadîsî	*Ahbarü'l-vüzerâ*	*?*
İmâdüddîn el-İsfahânî	*Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-asr*	Muhammed Behcet el-Eserî ve Cemîl Saîd (I-V, Bağdat 1955-1978;
	Nusretü'l-fetre ve usretü'l-katre.	Martinus Theodorus Houtsma (Leiden 1889; Kahire 1318; Beyrut 1980).
	el-Berku'ş-Şâmî	II. ve Ö. Cilt, Oxford Bodleian Library,Bruce, nr. 11; Marsh, nr. 425.
Hüseyn b. Ali b. Hüseyn	*Edebü'l-havâs*	*?*
Hilâl b. Muhassin es-Sâbî	*el-Vüzerâ*	*nşr. Abdüssettar Ahmed Ferrac (Kahire 1958).*
	el-Emâsil ve'l-a'yân	ulaşmadı
İbnü's-Sayrafî	*el-İşâre ilâ men nâle'l-vezâre*	Nşr. Eymen Fuâd Seyyid Kahire 1990
imadeddîn b. Batîş	*El-Mühezzeb, Tabakâti'l-fuhakâ*	*?*
İbnü'l-Kıftî	*İnbâhü'r-rüvât alâ inbâhi'n-nuhât*	Nşr.M. Ebü'l-Fazl İbrâhim I-IV,

		(Kahire 1369/1950, 1986).
Ebü'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekeriyyâ	*el-Celisü ve'l-enîs*	*?*
Reşid b. Zübeyr	*el-Cenân*	*?*
Ebû Ali et-Tenûhî	*el-Ferec ba'de'ş-şidde*	nşr. Abbûd eş-Şâlecî, (Beyrut 1398/1978).
Küşâcim	*el-Mesâyid ve'l-metârid*	nşr. M. Es'ad Tales,(Bağdad 1954)
Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî	*Kitâbü'l-maârifi'l-müteahhire*	*ulaşmadı*
	Kitâbü unvâni uyûni's-siyer fî mehâsini'l-bedv ve'l-hadar	
Hüseyin b. Ali es-Saymerî	*Ahbaru Ebû Hanife*	Haydarâbâd 1394/1974.
İbn Mesleme	*Reîsü'r-rüesâ*	?
Selâmî	*Ahbarü vülati Horasan*	ulaşmadı
	Ahbarü horasan	ulaşmadı
Ebû Amr ed-Dânî	*Tabakatü'l-kurrâ*	ulaşmadı
Yakut el-Hamevî	*el-Müşterek vaz'an el-muhtelif suk'an*	F. Wüstenfeld, (1846 Göttingen)